

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

КОСТІВ МИХАЙЛО БОГДАНОВИЧ

УДК 477.51. 070.15-027.541:323.232]"1929/1933"(045)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РЕГІОНАЛЬНА ПРЕСА УСРР ЯК ІНСТРУМЕНТ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ
(1929–1933)**

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 –
Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ М. Б. Костів

Науковий керівник:
Бойко Олександр Дмитрович,
доктор політичних наук, професор

Запоріжжя – 2021

АНОТАЦІЯ

Костів М. Б. Регіональна преса УСРР як інструмент комуністичної пропаганди на Чернігівщині (1929–1933) – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія. Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2021.

Дисертація виконана в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя.

Одним із основних інструментів пропаганди, які активно використовував комуністичний тоталітарний режим, була преса. У кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. помітно розширилася мережа газет, що виходили на всіх рівнях – від центральних органів партії до стінгазет при колгоспах, сільбудах, МТС тощо. У дослідженні проаналізовано публікації в місцевій періодиці Чернігівщини, застосовувані для масштабного пропагандистського впливу на мешканців регіону.

Крім «пасивної» пропаганди, місцева преса ставала діяльним учасником впровадження необхідних режиму масових кампаній та політичних рішень. У дисертації досліджено висвітлення в газетах процесів колективізації, розкуркулення, посівної, антирелігійної та хлібозаготівельної кампаній, а також участь штатних і позаштатних співробітників редакцій у їх проведенні.

Характерними рисами друкованих засобів масової інформації у цей час були:

- акцентування уваги на ході та проблемах масових кампаній, оскільки пропагандистський супровід та стимулювання їх успішного виконання були ключовими завданнями діяльності місцевої преси в цілому;
- тенденційність, необ'єктивність і гранична вибірковість у підборі та трактуванні матеріалів для публікацій – газети повідомляли переважно про «успіхи» масових кампаній, а про факти опору згадували нечасто;
- штучне створення образу ворога/шкідника шляхом упередженого узагальнення – типовим способом тиску на чиновників найнижчого рівня і

населення в цілому були статті про «бездіяльність» голів сільрад і колгоспів у селах, які не виконували планів, а також звинувачення так званих «куркулів» у «розкладницькій роботі» та перешкоджанні діям режиму;

- перетворення газети на додатковий важіль впливу в процесі реалізації масових кампаній, що заохочував змагання між колгоспами й селами, причому не тільки пряме, тобто через укладання спеціальних угод, а й опосередковане – сам факт регулярної публікації статистичних зведень спонукав до конкуренції;
- стимулювання мілітаризації мислення трудівників – газети культивували ставлення до масових кампаній як до своєрідних військових операцій, що, з одного боку, вимагали максимального напруження та мобілізації всіх сил, з іншого – готували населення до можливої війни із зовнішнім агресором.

Специфічним феноменом функціонування преси у досліджуваній період був робсількорівський рух. Робітничо-селянські кореспонденти, з одного боку, постачали партійні й державні органи інформацією про правопорушення та ситуацію на місцях, а з іншого, – самі втілювали в життя поставлені режимом завдання, ставали «організатором мас». Утім, неможливість проконтролювати увесь масив таких заміток та централізація преси призвели до того, що до кінця 1933 р. кількість робсількорівських дописів помітно зменшилася.

Специфіка мовного та візуального оформлення місцевої преси названого періоду полягає в тому, що:

- газетні жанри уніфіковувалися, підпорядковуючись головному – робсількорівській кореспонденції, паралельно формувався характерний стиль публікацій – риторичний, мілітаризований, безособовий;
- перехід від «скрипниківки» до нового правопису 1933 р. відбувався поступово і остаточно завершився наприкінці 1933 р.;
- візуальне наповнення, яке найчастіше надходило до редакцій «згори», було покликане пояснювати малозрозумілі моменти читачам, формувати образ зовнішнього і внутрішнього ворога, а також створювати псевдореальність щодо життя в СРСР.

Місцева преса досліджуваного періоду є специфічним історичним джерелом, опрацювання якого вимагає детальної верифікації. Зіставляючи матеріали преси із архівними документами, дослідник може більш комплексно розглянути проблему. Зокрема, газетні публікації є джерелами для вивчення окремих аспектів Голодомору:

- крадіжки колосків та картоплі з колгоспних полів, «охорона колгоспного майна» об'їждчиками;
- чорні дошки, які оприлюднювали на шпальтах місцевої преси, а також переліки репресивних заходів, застосованих до відповідних господарств і населених пунктів;
- робота магазинів мережі «Торгсін» (рекламні оголошення);
- конфіскації зерна, що лежало в «куркульських ямах», діяльність «буксирних бригад» та насильство, яке чинили останні.

Також регіональна преса Чернігівщини містить чимало фактичних даних про різні сфери суспільного життя – культуру, освіту, медицину, військову сферу тощо. Публікацій, прямо не пов'язаних із сільським господарством, у газетах виходило небагато, і в них помітне прагнення прикрасити дійсність попри тиражовані заклики до «самокритики».

Наукова новизна дослідження обумовлена поставленими завданнями.

Введено до наукового обігу:

- матеріали з місцевої преси Чернігівщини за 1929–1933 рр. Попри пропагандистське наповнення, вони слугують важливим джерелом інформації про локальний контекст Голодомору-геноциду та масових кампаній комуністичного тоталітарного режиму;
- новий фактичний матеріал із документів, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань та Державного архіву Чернігівської області, який суттєво розширює знання про діяльність місцевих газет в УСРР. Показано, що місцева преса мала чітку систему підпорядкування і координації діяльності. Із грудня 1932 р. функції управління районною пресою

регіону увійшли до компетенції обласної газети «Більшовик», яка, своєю чергою, отримувала директиви з Харкова та Москви.

Вперше:

- виокремлено і систематизовано матеріали про висвітлення конкретних господарсько-політичних кампаній комуністичного режиму на сторінках газет. Проведено порівняльний аналіз публікацій із архівними документами;
- систематизовано матеріали з місцевої преси Чернігівщини 1932–1933 рр., що доповнюють документальну базу для вивчення механізму злочину Голодомору-геноциду;
- схарактеризовано регіональні особливості робсількорівського руху на Чернігівщині в 1929–1933 рр.;
- виокремлено мовленнєві та ілюстративні характеристики місцевої преси Чернігівщини згаданого періоду, простежено процес впровадження правопису 1933 р. в газетних публікаціях.

Уточнено:

- тезу про участь робсількорів в колективізації, розкуркуленні, обшуках та вилученні продуктів харчування в 1932–1933 рр.;
- особливості антирелігійної кампанії на Чернігівщині за публікаціями у друкованих ЗМІ регіону;
- специфіку цензурування місцевих газет Чернігівщини в досліджуваний період;
- характерні риси відображення різних царин суспільного життя (освіти, культури, медицини, військової сфери) у локальній пресі Чернігівщини 1929–1933 рр.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати, основні положення й висновки сприяють дослідженню пропаганди в СРСР. Зокрема, розкрито питання приховування правдивої інформації про Голодомор-геноцид через друковані видання. У роботі доведено, що більшість матеріалів, опублікованих у пресі, мали чіткі пропагандистські завдання. Сучасна російська пропаганда, яка заперечує факт злочину геноциду, спирається в тому числі і на

газетні статті 1920–1930-х рр., зазначаючи як причину голоду так званий «куркульський саботаж». Дослідження може стати базою для створення курсів та тренінгів з інформаційної безпеки. На основі порівняння матеріалів, опублікованих у комуністичних газетах, з іншими джерелами інформації (архівними матеріалами, свідченнями очевидців) чітко прослідковується механізм перекручування та фальсифікації фактів через друковані ЗМІ. Наукові дані, зібрані в дисертації, можуть бути використані під час розробки відповідних тем з історії України, спецкурсів з історії преси та проведення уроків історії України в загальноосвітніх навчальних закладах. Результати дослідження також можуть бути доцільними для розробки спецкурсів з історії та краєзнавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, де викладено авторське бачення процесу розвитку місцевої преси на Чернігівщині у 1929–1933 рр.. Оpubліковані наукові праці, висновки та пропозиції, сформульовані автором особисто, відображають його внесок у досліджувану проблему. У статтях, опублікованих автором, запропоновано системні підходи для вивчення використання місцевої преси з пропагандистською метою.

Публікації. Основний зміст та результати дослідження викладені у 7 одноосібних публікаціях та 2 публікаціях у співавторстві, із яких 6 – у фахових виданнях, визначених переліком ДАК МОН України, та виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз Web of Science Core Collection та Scopus, 3 – в інших наукових виданнях.

Апробація дослідження. Основні результати і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, а також доповідалися на науково-практичних конференціях: «Штучні голоди в Україні ХХ ст.» (Київ, 2018), «Проблеми регіональної історії України» (Херсон, 2019), «Спаські читання» (Ніжин, Батурич, 2018), круглому столі: «Винищення Голодом. Пам'ять нації» (Київ, 2018).

Ключові слова: пропаганда, преса, Чернігівщина, Голодомор, робітничий рух, СРСР, УСРР, масові кампанії, хлібозаготівлі, антирелігійна кампанія, розкуркулення, колективізація.

ABSTRACT

Kostiv M. B. Ukrainian SSR regional press as an instrument of communist propaganda in Cherhihiv region (1929–1933). – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a PhD degree in the specialty 032 – History and Archeology. Zaporizhzhia National University. – Zaporizhzhia, 2021.

The dissertation was performed in the Nizhyn Mykola Gogol State University.

Contents of the abstract

One of main instruments of propaganda actively used by the communist totalitarian regime was press. In the late 1920s – early 1930s, it expanded the network of newspapers, which were released at different levels – from the central “organs of the party” to the wall newspapers in collective farms, village houses, machine and tractor stations, etc. In the study, the author analyzed the publications in the local press of Cherhihiv region, which were practiced for large propagandistic influence for the inhabitants of the region.

Along with providing “passive” propaganda, local press became an active participant of implementation of mass campaigns and political decisions the regime needed. In the dissertation, the coverage of collectivization, dekulakization, and sowing, antireligious and grain procurement campaigns in the newspapers was studied, as well as the participation of full-time and part-time employees of the editor’s offices in them.

Specific features of the printed mass media of the time were:

- emphasizing the course and problems of mass campaigns, since the key tasks for the activity of the local press in general were propagandistic accompaniment of these campaigns and stimulation of their successful performance;
- biases, non-objectivity and critical selectivity in choosing and interpretation of the materials for publication – the newspapers usually informed about the “successes” of mass campaigns and rarely mentioned the facts of resistance;
- artificial creation of the image of enemy / wrecker by the means of preconceived generalization – a typical mean of pressure onto the official of the lowest level and

population in general were the articles about the “inactivity” of the village councils and collective farms heads in the villages which did not meet the grain quota, and also blaming the so-called “kulaks” for “degrading work” and hindering the regime actions;

- turning the newspaper into the extra lever of influence during the mass campaigns, which encouraged the competition between kolkhozes and villages – both direct (through signing special agreements) and indirect, when the very fact of regular publication of statistical data induced competition;
- stimulation of the military thinking of the workers and grain-growers – the newspapers cultivated the attitude to the mass campaigns as to almost military operations, that, on one hand, required maximum effort and mobilization of all resources, and, on the other hand, prepared the population to the possible war with outer aggressor.

A common phenomenon of the functioning of the press during the studied period was the movement of workers’ and farmers’ correspondents. These people (robsilkors) provided party and state bodies with information on offenses and the situation in the region, and actively implemented the tasks set by the regime and became “organizers of the masses.” However, the impossibility to control the whole mass of these publications led to the fact that the number of robsilkors’ articles clearly decreased to the end of 1933.

Specific features of language and visual design of the local press of the named period are as follows:

- newspaper genres were unifying by submitting to the leading genre, which was robsilkors’ correspondence; at the same time, the typical style of the publications (rhetorical, militarized, impersonalized) was formed;
- the transition from “Skrypnyk’s orthography” to the new orthography of 1933 was gradual and finally completed at the end of 1933;
- visuals, which in most cases were sent to the editor’s offices from “above”, were designed to explain obscure points to readers, to form the image of an external and internal enemy, as well as to create a pseudo-reality about life in the USSR.

Local press of the studied period is a unique historical source, working with which requires thorough verification. By comparing the materials from newspapers with the archival documents, the scholar could analyze the problem in more detail. In particular, the sources of information about the Holodomor are the newspaper publications on the following topics:

- stealing of grain and potatoes from the collective farm fields, “guarding of the kolkhoz property” by armed watchmen;
- black boards, which were published on the pages of local press, and the lists of the repressive measures used towards respective farms and settlements;
- the work of the shops of “torgsin” system (advertisements);
- confiscation of grain from “kulaks’ pits”, “towing brigades” activity and the violence of the latter.

Also, the regional press of Chernihiv region contains many factual data on various spheres of social life – culture, education, health care, military, etc. There were few publications not connected directly to agriculture, and they contain a visible desire to embellish reality, despite repeated calls for “self-criticism.”

Scientific novelty of the study is caused by the research tasks.

The author introduced into the scientific use

- materials from the local press of Chernihiv region for 1929–1933. Despite propagandistic contents, they are a valuable source of information about the local context of the Holodomor genocide and mass campaigns performed by the communist totalitarian regime;
- new facts from the documents stored in the Central State Archives of Higher Authorities of Ukraine, Central State Archives of Public Unions of Ukraine, and State Archives of Chernihiv Region, which significantly expands knowledge about the activities of local newspapers in the USSR. It is shown that the local press had a clear system of subordination and coordination. From December 1932, the functions of managing the district press of the region came under the jurisdiction of the regional newspaper *Bolshevik*, which, in turn, received directives from Kharkiv and Moscow.

For the first time,

- materials on the coverage of specific economic and political campaigns of the communist regime in the newspapers were singled out and systematized. A comparative analysis of publications with archival documents was done;
- materials from the local press of Chernihiv region in 1932–1933, which supplement the documentary base for studying the mechanism of the Holodomor-genocide crime, were systematized;
- the regional features of the robsilkor movement in the Chernihiv region in 1929–1933 were characterized;
- linguistics and illustrative characteristics of the local press of Chernihiv region of the mentioned period were singled out, the process of 1933 orthography implementation was traced in the newspaper publications.

The author clarified:

- the thesis on the participation of robsilkors in collectivization, dekulakization, searches and seizure of food in 1932–1933;
- features of the anti-religious campaign in Chernihiv region according to publications in the printed media of the region;
- specifics of censorship of local newspapers of Chernihiv region in the studied period;
- characteristic features of the reflection of various spheres of public life (education, culture, health care, military sphere) in the local press of Chernihiv region in 1929–1933.

Practical role of the study is that its results, main statements and conclusions contribute to the study of the USSR propaganda. In particular, the issue of concealing true information about the Holodomor genocide through print media was revealed. The thesis proves that most of the materials published in the press had clear propaganda objectives. Contemporary Russian propaganda, which denies the fact of the crime of genocide, is based in part on newspaper articles of the 1920s and 1930s, citing the so-called “kulak sabotage” as the cause of the famine. Research can be the basis for creating informational security courses and trainings. Based on the comparison of materials published in communist newspapers with other sources of information

(archival materials, eyewitness accounts), the mechanism of distortion and falsification of facts through the print media is clearly traced. The scientific data collected in the dissertation can be used during the development of relevant topics on the history of Ukraine, special courses on the history of the press and conducting lessons on the history of Ukraine at secondary schools. The results of the study may also be useful for the development of special courses in history and local lore.

Personal contribution of the researcher. The dissertation is an independently performed scientific work, which sets out the author's vision of the development of the local press in Chernihiv region in 1929–1933. Published scientific papers, statements and proposals were formulated by the author personally and reflect his contribution to the problem. The articles published by the author suggest systematic approaches to studying the use of the local press for propaganda purposes.

Publications. The main content and results of the study are presented in seven individual publications and two co-authored publications, of which six are published in the journals included into professional publications list defined by the State Attestation Commission of Ministry of Education and Science of Ukraine and in the international scientometric databases Web of Science Core Collection and Scopus. Three articles were published in others scientific journals.

Research approbation. The main results and conclusions of the dissertation were discussed at the meetings of the Department of History of Ukraine of Nizhyn Mykola Gogol State University, as well as reported at scientific and practical conferences “Artificial famines in Ukraine in the 20th century” (Kyiv, 2018), “Problems of the regional history of Ukraine” (Kherson, 2019), “Savior readings” (Nizhyn, Baturyn, 2018), round table “Extermination by Famine. Memory of the Nation” (Kyiv, 2018).

Key words: propaganda, press, Chernihiv region, Holodomor, workers’ and farmers’ correspondents movement, USSR, Ukrainian SSR, mass campaigns, grain procurements, anti-religious propaganda, dekulakization, collectivization.

Список опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження

Статті в наукових фахових виданнях та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз

1. Костів М. Антирелігійна пропаганда на шпальтах преси Чернігівщини на початку 30-х рр. ХХ ст. *Література та культура Полісся. Збірник наукових праць*. Випуск 88. Серія «Історичні науки». 2017. С. 194–202.

2. Костів М. Висвітлення діяльності закладів культури Чернігівщини в кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. у місцевій пресі. *Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'яткознавства*. Випуск 25 (28). Ніжин – Київ. 2018. С. 82–87.

3. Костів М. Участь робітників у кампаніях комуністичного тоталітарного режиму на Чернігівщині (початок 1930-х рр.). *Сіверянський літопис*. № 1 (157). Чернігів. 2021. С. 133–138.

4. Костів М., Сопронюк Т. Діти та підлітки в комуністичних пропагандистських кампаніях на Чернігівщині (початок 1930-х рр.). *Сіверянський літопис*. № 3 (159). Чернігів. 2021. С. 98–104.

5. Костив М. Местная пресса УССР начала 1930-х годов как источник изучения истории Голодомора. *Bulgarian Historical Review / Revue Bulgare d'Histoire*. №: 3–4/2019. Sofia: The Institute for Historical Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, 2019. С. 243–258. (входить до наукометричних баз Web of Science Core Collection та Scopus).

6. Kostiv M., Soproniuk T. The image of “kurkul” in the communist press of Ukrainian Socialist Soviet Republic of the 1920s and 1930s. *Annals of the University of Craiova. History / Analele Universității din Craiova. Istorie*. No.1(39). Craiova. 2021. P. 57–66. (входить до наукометричної бази Scopus).

Статті в інших наукових виданнях

7. Костів М. Місцева преса як джерело дослідження Голодомору на Чернігівщині. *Винищення голодом. Пам'ять нації: збірник наукових статей та*

доповідей учасників круглого столу до 85-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. *Архівний простір. Праці Державного архіву Київської області. Випуск II.* Київ: Логос, 2020. С. 80–84.

8. Костів М. Ніжинська газета «Нове Село» як інструмент приховування правди про Голодомор-геноцид. *Проблеми регіональної історії України. Збірник матеріалів XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів. 24 травня 2019 р.* / Відп. ред. Н. Кузова. Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 38–41.

9. Костів М. Хлібозаготівельна кампанія 1932-го на Чернігівщині (за матеріалами місцевої преси). *Матеріали Міжнародної конференції «Штучні голоди в Україні ХХ ст.» (Київ, 16 травня 2018 р.)*. Київ – Дрогобич: Коло, 2018. С. 165–170.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	24
1.1. Стан наукової розробки теми	24
1.2. Джерельна база дослідження	57
1.3. Теоретико-методологічна основа дослідження	65
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНОЇ ПРЕСИ ЧЕРНІГІВЩИНИ В КІНЦІ 1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.	72
2.1. Розбудова мережі місцевої преси	72
2.2. Робсількорівський рух на Чернігівщині	94
2.3. Мовне і візуальне оформлення місцевої преси	118
РОЗДІЛ 3. МІСЦЕВА ПРЕСА ЧЕРНІГІВЩИНИ У 1929–1933 РР. ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ СИСТЕМИ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ	155
3.1. Участь місцевих газет у масових кампаніях комуністичного режиму	155
3.2. Преса Чернігівщини і Голодомор	175
3.3. Відображення суспільного життя в газетних публікаціях	185
ВИСНОВКИ	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	221
ДОДАТКИ	275

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Агітпроп – повсякденна назва Відділу пропаганди і агітації при ЦК ВКП (б) і місцевих комітетах ВКП (б) в СРСР в різний час;
- ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків);
- БУПР – будинок примусового утримання;
- ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет;
- Головліт – головне управління у справах літератури та видавництв;
- Головліт РСФРР – головне управління у справах літератури та видавництв РСФРР;
- Держплан УСРР – Державний плановий комітет УСРР;
- ДПУ – Державне політичне управління;
- КДБ – Комітет державної безпеки;
- КК РСІ – контрольна комісія РСІ;
- КНС – комітет незаможних селян;
- КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України;
- КСМ – Комуністичний союз молоді (комсомол);
- Культпроп – відділ культури і пропаганди при ЦК ВКП(б) (1930–1934 рр.); відділ культури і пропаганди ленінізму при ЦК ВКП(б) (1934–1935 рр.) і місцевих комітетах ВКП (б) в СРСР.
- ЛКСМУ – Ленінська Комуністична Спілка Молоді України;
- МТС – машинно-тракторна станція;
- Наркомат – народний комісаріат;
- Наркомторг – Народний комісаріат торгівлі;
- НКЗС УСРР – Народний комісаріат земельних справ УСРР;
- НКО УСРР – Народний комісаріат освіти УСРР;
- Поліграфкомітет – поліграфічний комітет;
- ПП ОДПУ – повноважне представництво ОДПУ;
- Ратау – Радіотелеграфне агентство України;
- РВК – районний виконавчий комітет;
- РКК РСІ – районна контрольна комісія РСІ;

РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків);
РНК УСРР – Рада народних комісарів УСРР;
РНК СРСР – Рада народних комісарів СРСР;
Робітком – робітничий комітет;
Робсількори – робітничо-селянські кореспонденти;
РПК – районний партійний комітет;
РСІ – робітничо-селянська інспекція;
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка;
СВБ – спілка воєнних безвірників;
Сількори – селянські кореспонденти;
Торгсин – спеціальна державна контора для торгівлі з іноземцями (походить від рос. «торговля с иностранцами»);
ТСО «Авіахім» – Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву;
ТСОЗ – товариство спільного обробітку землі;
Облбюро КП(б)У – обласне бюро Комуністичної партії (більшовиків) України;
Облліт – обласне управління у справах літератури і видавництва;
Облоргкомітет – обласний організаційний комітет;
ОДПУ СРСР – Об'єднане державне політичне управління СРСР;
Окружком – окружний комітет;
Оргбюро – організаційне бюро ;
Оргвідділ – організаційний відділ;
ЦВК СРСР – Центральний виконавчий комітет СРСР;
ЦК – Центральний комітет;
ЦР СВБ – центральна рада Спілки воєнних безвірників;
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка.

ВСТУП

Важливою проблемою сучасної української історичної науки є дослідження преси у 1920–1930-х рр. як інструменту пропаганди та джерела інформації для населення УСРР, зокрема на Чернігівщині.

Актуальність теми зумовлена кількома чинниками.

По-перше, швидкість поширення інформації та її роль у житті суспільства зростає з кожним днем. Збільшується й кількість різнотипних ЗМІ та зростає конкуренція за споживачів між ними. Однак у 1920-х – 1930-х рр. комуністичний тоталітарний режим фактично мав монополію на інформацію – приватних і незалежних медіа не існувало. Вивчення діяльності преси цього періоду дозволяє виявити, як відсутність свободи слова впливає на соціум.

По-друге, преса була і є вагомим засобом політичного впливу та інструментом державного управління, особливо в тоталітарних суспільствах, зокрема преса та інші медіа дотепер формують ставлення соціуму до подій і процесів, які в ньому відбуваються, в тому числі через інтерпретацію та відбір інформаційних матеріалів.

По-третє, дослідження пропаганди в ЗМІ є особливо актуальними в сучасних умовах російсько-української гібридної війни, коли інформація є потужним засобом впливу на настрої та поведінку населення. Характерно, що частина методів маніпулювання суспільною думкою, які активно вживаються тепер, використовувалися в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. в СРСР, що показує історичну тяглість сучасної російської пропаганди.

По-четверте, звернення автора до проблем діяльності місцевої преси на Чернігівщині у 1929–1933 рр. є можливістю, з одного боку, розкрити політику комуністичного тоталітарного режиму у сфері пропагандистсько-видавничої діяльності у краї, а з іншого, – відтворити цілісну й об'єктивну картину роботи тогочасних місцевих засобів масової інформації.

По-п'яте, місцева преса є важливим джерелом для дослідження Голодомору-геноциду, оскільки в опублікованих матеріалах, особливо якщо їх читати «між рядків» та доповнювати відомостями з архівних документів, можна відшукати

унікальні дані про локальні аспекти геноциду. Водночас кампанія приховування і замовчування Голодомору, інструментом якої була преса, в тому числі місцева, тривала до кінця 1980-х рр. Дотепер актуальною є проблема розвінчування міфів, спрямованих на невизнання факту геноциду українців, а також виявлення механізмів такого міфотворення і викривлення правди.

По-шосте, у загальних працях, присвячених пресі, мало висвітлена проблема регіональних особливостей її розвитку. До того ж, окремого комплексного дослідження місцевої преси Чернігівщини у 1920–30-х рр. до цього часу не здійснено.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане на кафедрі історії України історико-юридичного факультету Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя в рамках наукової теми: «Регіональний вимір українського історичного процесу» (державний обліковий номер: 0220U100862; державний реєстраційний номер: 0115U005452).

Об'єктом дослідження є регіональна преса Чернігівщини у 1929–1933 рр.

Предметом дослідження є використання регіональної преси УСРР у процесі широкомасштабного пропагандистського впливу на жителів Чернігівщини у 1929–1933 рр..

Метою дослідження є з'ясування характерних рис та особливостей розвитку місцевої преси на Чернігівщині у 1929–1933 рр. та її використання комуністичним тоталітарним режимом як засобу пропаганди.

Для досягнення означеної мети автор дослідження ставить перед собою такі **завдання**:

- проаналізувати й систематизувати історіографію проблеми діяльності місцевих газет на Чернігівщині у 1929–1933 рр.;

- виявити і класифікувати корпус джерел з історії преси Чернігівщини у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр.;

- охарактеризувати розбудову мережі місцевої преси в УСРР в цілому та на Чернігівщині зокрема в кінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст.;

- визначити характерні риси робсількорівського руху на Чернігівщині у 1929–1933 рр. та завдання, поставлені перед ним;
- проаналізувати жанрово-тематичні, правописні та ілюстративні особливості регіональних друкованих ЗМІ, прослідкувати процес їх уніфікації;
- з'ясувати специфіку публікацій про господарсько-політичні кампанії комуністичного тоталітарного режиму;
- визначити типові матеріали з місцевої преси, які є джерелом для вивчення історії Голодомору;
- охарактеризувати висвітлення в пресі Чернігівщини інформації про суспільне життя регіону.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1929–1933 рр. Нижня хронологічна межа пов'язана з переходом СРСР до форсованих соціально-економічних перетворень з 1929 р., що відобразилися і на діяльності місцевої преси. Верхня хронологічна межа визначена остаточним формуванням мережі локальних періодичних видань на Чернігівщині у 1933 р., яка фактично проіснувала без суттєвих змін до 1941 р. Також 1933 р. характеризувався масовою смертністю українців внаслідок Голодомору, що вплинув на абсолютну більшість процесів в УСРР, в тому числі і на діяльність преси.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Чернігівської області станом на час її утворення 15 жовтня 1932 р., до складу якої увійшли 26 районів Київської та 7 районів Харківської областей. Станом на 1929 р. на території, яка в жовтні 1932 р. стала Чернігівською областю, існували Глухівська, Конотопська, Ніжинська, Прилуцької, Роменська та Чернігівська округи. В усіх центрах округ Чернігівщини працювали редакції газет. Після утворення Чернігівської області координація діяльності місцевої преси відбувалося винятково через Чернігів, що безпосередньо впливало на процес функціонування регіональної преси.

Наукова новизна дослідження обумовлена поставленими завданнями.

Введено до наукового обігу:

- матеріали з місцевої преси Чернігівщини за 1929–1933 рр. Попри пропагандистське наповнення, вони слугують важливим джерелом інформації про

локальний контекст Голодомору-геноциду та проведення масових кампаній комуністичного тоталітарного режиму;

- новий фактичний матеріал із документів, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань та Державного архіву Чернігівської області, який суттєво розширює знання про діяльність місцевих газет в УСРР. Показано, що місцеві газети мали чітку систему підпорядкування і координації діяльності. Із грудня 1932 р. функції управління районною пресою регіону увійшли до компетенції обласної газети «Більшовик», яка, своєю чергою, отримувала директиви з Харкова та Москви.

Вперше:

- не лише виокремлено і систематизовано матеріали про висвітлення конкретних господарсько-політичних кампаній комуністичного режиму на сторінках газет, а й проведено порівняльний аналіз публікацій із архівними документами;

- систематизовано матеріали з місцевої преси Чернігівщини 1932–1933 рр., що доповнюють документальну базу для вивчення механізму злочину Голодомору-геноциду;

- визначено і охарактеризовано регіональні особливості робсількорівського руху на Чернігівщині в 1929–1933 рр.;

- виокремлено мовленнєві та ілюстративні характеристики місцевої преси Чернігівщини згаданого періоду, простежено процес впровадження правопису 1933 р. в газетних публікаціях.

Уточнено:

- тезу про участь робсількорів в колективізації, розкуркуленні, обшуках та вилученні продуктів харчування в українських селян в 1932–1933 рр.;

- особливості антирелігійної кампанії на Чернігівщині за публікаціями у друкованих ЗМІ регіону;

- специфіку цензурування місцевих газет Чернігівщини в досліджуваний період;

- характерні риси відображення різних царин суспільного життя (освіти, культури, медицини, військової сфери) у локальній пресі Чернігівщини 1929–1933 рр.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати, основні положення й висновки сприяють дослідженню системи пропаганди в СРСР та її функціонування. Зокрема, розкрито питання приховування правдивої інформації про Голодомор-геноцид через друковані видання. У роботі доведено, що більшість матеріалів, опублікованих у пресі, мали чіткі пропагандистські завдання. Сучасна російська пропаганда, яка заперечує факт злочину геноциду, спирається в тому числі і на газетні статті 1920–1930-х рр., зазначаючи як причину голоду так званий «куркульський саботаж». Дослідження може стати базою для створення курсів та тренінгів з інформаційної безпеки. На основі порівняння матеріалів, опублікованих в комуністичних газетах, з іншими джерелами інформації (архівними матеріалами, свідченнями очевидців) чітко прослідковується механізм перекручування та фальсифікації фактів через друковані ЗМІ. Наукові дані, зібрані в дисертації, можуть бути використані під час розробки відповідних тем з історії України, спецкурсів з історії преси та проведення уроків історії України в загальноосвітніх навчальних закладах. Результати дослідження також можуть бути доцільними для розробки спецкурсів з історії та краєзнавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, де викладено авторське бачення процесу розвитку місцевої преси на Чернігівщині у 1929–1933 рр.. Опубліковані наукові праці, висновки та пропозиції, сформульовані автором особисто, відображають його внесок у досліджувану проблему. У статтях, опублікованих автором, запропоновано системні підходи для вивчення використання місцевої преси з пропагандистською метою.

Публікації. Основний зміст та результати дослідження викладені у 7 одноосібних публікаціях та 2 у співавторстві, із яких 6 – у фахових виданнях, визначених переліком МОН України, та виданнях, внесених до міжнародних

наукометричних баз Web of Science Core Collection та Scopus, 3 – в інших наукових виданнях.

Апробація дослідження. Основні результати і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, а також доповідалися на науково-практичних конференціях: «Штучні голоди в Україні ХХ ст.» (Київ, 2018), «Проблеми регіональної історії України» (Херсон, 2019), «Спаські читання» (Ніжин, Батурич, 2018), круглому столі: «Винищення Голодом. Пам'ять нації» (Київ, 2018).

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, дев'яťох підрозділів, висновків до кожного розділу та підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел (617 найменувань, викладених на 53 сторінках) та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 297 сторінок, з них 203 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Стан наукової розробки теми

Варто почати з того, що преса може бути предметом дослідження кількох різних наукових дисциплін – не тільки історії та зокрема джерелознавчих студій, а й журналістики, мовознавства, соціальних наук тощо. Саме тому до нашого історіографічного аналізу увійшли не лише праці істориків. Ми пропонуємо комплексний аналіз широкого спектру попередніх досліджень преси, у тому числі філологічних, політологічних, соціальних.

Дослідження преси в СРСР.

Перші аналітичні публікації про пресу були приурочені до ювілеїв виходу перших номерів найстаріших комуністичних газет, що надавало їм пропагандистського присмаку¹. У них, крім власне історичного фактажу, вміщували загальні більшовицькі уявлення про пресу та її роль у формуванні та «вихованні» «трудящих мас», підкріплені численними цитатами партійних «вождів».

Одна з перших праць про регіональну пресу СРСР (конкретніше – Ростовської області) побачила світ 1941 р.² і стосувалася партійної пропаганди. Її автор К. Величко проаналізував публікації другої половини 1930-х – початку 1940-х рр. та визначив ключові теми й принципи пропаганди, які слід було використовувати надалі. По суті, ця книга була своєрідним «навчальним посібником» для журналістів, однак вона містить також чимало фактичного матеріалу з історії розвитку газет регіону.

У 1950-ті рр. радянські дослідники дедалі частіше почали звертати увагу на історію партійної преси³. Передовсім вони вказували на швидке розгортання і

---

¹ Агуф М. Преса більшовизму. [Київ]: Політвидав при ЦК КП(б)У, 1940. 80 с.

² Величко К. Печать и партийная пропаганда. (Из опыта городских и районных газет Ростовской области). Ростов на Дону: Ростовское обл. книгоиздательство, 1941. 66 с.

³ Портянкин И. Основные функции и принципы партийной и советской печати. Москва: [б. и.], 1955. 55 с.; Бортничук Н. Роль газеты «Правда» в борьбе коммунистической партии за коллективизацию сельского хозяйства в годы первой пятилетки (1928–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1956. 16 с.; Мишурис А. Учебно-методическое пособие по курсу «Теория и практика партийной и советской печати» для студентов-заочников II-V курсов факультетов журналистики государственных университетов. Москва: [б. и.], 1957. 145 с.

розвиток періодичних видань у СРСР та участь газетярів у «політично-господарських кампаніях» режиму, а ключовою функцією газет називали поширення агітації й пропаганди серед населення.

Також у цей час дослідники почали відкривати потенціал преси як історичного джерела⁴. На українському матеріалі це вперше зробив Л. Алексеев. Його праця присвячена «боротьбі» газет за «посилення партійної дисципліни»⁵. У ній ідеться насамперед про відображення на сторінках періодичних видань основних ідеологічних кампаній 1933–1937 рр. – критики «українського буржуазного націоналізму», партійних чисток, боротьби з «опортунізмом» тощо.

Надзвичайно ґрунтовна робота, у якій розглянуто джерелознавчі аспекти української преси, належить Л. Снітко⁶. Оскільки її дисертація вийшла 1956 р., у ній знаходимо деяку критику діяльності газет кінця 1920-х – початку 1930-х. Дослідниця однією з перших порівняла надруковані в пресі матеріали з партійними документами. Наприклад, вона виявила, що повідомлення Г. Орджонікідзе Й. Сталіну «про грубі порушення партлінії в практиці колгоспного будівництва»⁷ не були відображені в масовій періодиці, як і багато інших партійних матеріалів, де йшлося про так звані «викривлення і помилки» при створенні колгоспів. Причиною такого приховування Л. Снітко назвала культ особи Сталіна. Авторка опрацювала матеріали центральних, окружних, обласних та частково районних газет України (серед них – і конотопська окружна газета «Комуна», районки «Правда Прилуччини» та «Соціалістичне село» (Мала Дівиця)) та виявила, що вони містять чимало статистичних і фактичних даних, які підтверджують «помилки і перегини на місцях». Звісно, ця праця не є цілковито

⁴ Ляхова А. Политическая печать как источник по истории борьбы за организационно-хозяйственное укрепление колхозов. *Труды Моск. гос. ун-та*. Т. 10. Москва, 1957. С. 162–173.

⁵ Алексеев Л. Печать – могучее оружие Коммунистической партии в борьбе за укрепление партийной и государственной дисциплины в годы первой пятилетки (1928–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1955. 16 с.

⁶ Снітко Л. Партийная и советская печать Украины как источник по истории коллективизации сельского хозяйства : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1965. 22 с.; Її ж. Парти́йна і радянська преса як джерело з історії колективізації. *Вісник Київ. ун-ту. Сер.: Історія і право*. 1965. № 7. С. 42–48.; Її ж. Стан і організація партійної і радянської преси УРСР в період наступу соціалізму по всьому фронту (1929–1932). *Там само*. 1965. № 7. С. 132–140

⁷ Снітко Л. Партийная и советская печать Украины как источник по истории коллективизации сельского хозяйства : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1956. С. 7.

об'єктивною та неупередженою, вона позначена помітним впливом ідеології, однак внаслідок деякого пом'якшення політичної ситуації в країні (зокрема, розвінчання культу особи Й. Сталіна) авторка змогла висловити критичні зауваження щодо преси 1920-х – 1930-х рр.

Досліджуючи висвітлення «культурної революції» в українській пресі, Є. Бондар, праця якого вийшла того самого 1956 р., цілком схвально відгукувався про діяльність преси. Натомість він критикував «український буржуазний націоналізм» у культурній сфері, наприклад, театр «Березіль»⁸. Один із розділів його роботи присвячений робількорівському руху. Однак оскільки робількорівських кореспонденцій, де згадано про питання культури (поза поодинокими згадками про організацію дозвілля робітників і колгоспників), у пресі виходило дуже мало, автор розглянув інші теми – заходи компартії для зростання освітнього рівня робількорів та заохочення їх до літературної роботи.

Основні радянські дослідження преси СРСР 1920-х – 1930-х рр. припадають на 1960-ті – початок 1980-х рр.⁹ Як і для вищезгаданих праць, для них характерна помітна ідеологічна заангажованість. Деякі автори намагалися виявити особливості історичного розвитку преси в цілому по СРСР¹⁰. Багато окремих розвідок було приділено газеті «Правда»¹¹, менше – «Селянській газеті», «Вістям»

⁸ Бондарь Е. Роль печати в борьбе за культурную революцию на Украине (1933–1937 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1956. 16 с.

⁹ Гребнев А. Газета. Москва: Гос. изд-во полит. л-ры, 1961. 119 с.; Теория и практика советской журналистики (учебник для факультетов и отделений журналистики государственных университетов): часть первая / под ред. А. Мишурина и др. Москва, 1964. 317 с.; Апостолов В. Роль партийно-советской печати Украины в осуществлении коллективизации сельского хозяйства (1929–1933 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1964. 23 с.; Рубан В. Украинская советская газета. Проблемы становления и развития (1917–1925 гг.) : автореф. дис. ... канд. фил. наук. Киев, 1967. 47 с.; Він же. Українська радянська газета: проблеми становлення і розвитку. Київ: Радянський письменник, 1967. 126 с.; Він же. Становлення української радянської преси. Київ: Вид-во Київського університету, 1967. 196 с.; Федорина М. Висвітлення пресою України досвіду передовиків сільського господарства (1933–1937 рр.). *Укр. істор. журнал*. 1972. № 2. С. 81–84.; Тобольцева Н. «Крестьянская газета» в период реконструкции сельского хозяйства (1923–1933 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.10. Москва, 1979. 16 с.

¹⁰ Многонациональная советская журналистика / ред. кол. Б. Дацюк и др. Москва: Наука, 1972. 320 с.; Многонациональная советская журналистика / за ред. Я. Засурского и др. Москва: Мысль, 1975. 372 с.

¹¹ Бессалаев Б. Роль газеты «Правда» в деятельности КПСС по осуществлению культурного строительства в СССР в первой пятилетке : автореф. дис. ... канд. наук, специальность 07001.

та іншим центральним органам партії. Науковці без критичного аналізу розглядали дії представників редакцій газет під час різного роду рейдів, не бачили свідомого приховування у пресі окремих аспектів суспільного життя.

Зокрема, В. Апостолов, аналізуючи роль української преси у «боротьбі за колективізацію сільського господарства»¹², хоч і навів локальні приклади успішної реалізації радянської програми усупільнення приватних господарств, однак посилався переважно на центральні газети, ігноруючи місцеві друківані ЗМІ. Врешті, автор зводив роль преси до трансляції партійних вказівок, роз'яснювальної роботи з населенням та демонстрації «передових досягнень» режиму. Не приховував він і діяльної участі працівників газет у репресивних кампаніях, наприклад: «Преса України подала велику допомогу комітетам незаможних селян в очищенні їх від класово ворожих елементів, перебудові роботи і перетворення їх в бойові організації, які були ініціаторами здійснення колгоспного руху на селі»¹³.

Публіцистична праця В. Рубана, приурочена до 50-ліття виходу перших українських комуністичних газет, подає історичну ретроспективу розвитку преси України з 1917 р.¹⁴. У розділах про газети 1920-х – 1930-х він схвально оцінював роботу редакцій та позаштатних кореспондентів, втім, коротко згадавши про так звані «помилки в колгоспному будівництві» і навіть назвавши кілька імен тих, хто був репресований у 1930-х (не згадуючи, звісно, про сам факт репресій) – наприклад, М. Скрипника та М. Ірчана.

История Коммунистической партии Советского Союза. Москва, 1976. 24 с.; Карнаух Г. По пути газеты «Правда». Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1963. 168 с.; Любцев А. Массовые кампании в партийно-советской печати как средство борьбы за повышение политической активности трудящихся (на материалах обсуждений проектов народнохозяйственных планов на станицах «Правды») : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва: Мысль, 1966. 16 с; Примиский Ф. Газета «Правда» – боевой помощник коммунистической партии в организации социалистического соревнования колхозного крестьянства (1929–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. наук, специальность № 570. История КПСС. Киев, 1969. 24 с.

¹² Апостолов В. Преса України в боротьбі за колективізацію сільського господарства (1930–1932 роки). Київ: Вищ. парт. школа при ЦК КПУ, 1962. 51 с.

¹³ Там само. С. 28.

¹⁴ Рубан В. І в труді, і в бою... (50 років української радянської преси). Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1967. 216 с.

Крім того, у цей час з'явилися дослідження, присвячені вужчим аспектам діяльності преси. Наприклад, історією робсількорівського руху загалом в Радянському Союзі займалися Г. Кожевников¹⁵, В. Трошков¹⁶ та В. Алферов¹⁷, український аспект цього питання вивчали М. Артинов, І. Прокопенко¹⁸ та В. Цветков¹⁹. Доробок останнього стосується переважно кореспондентів, які працювали на промислових підприємствах. Важливим для дослідника є те, що робкорами були безпосередні працівники заводів і фабрик, (тобто люди, які чи не найкраще розуміли, що саме цікавить їхню аудиторію), однак при цьому роль комуністичної партії в їхній діяльності була визначальною.

У праці Г. Кожевникова вміщено чимало статистичних даних, які дають уявлення про масштаби руху. Автор детально висвітлює питання переслідування робсількорів за їхню професійну діяльність та заходи компартії для їх захисту. Приділено увагу і співпраці робсількорів із державними та партійними органами. В. Трошков, з-поміж іншого, також вивчав взаємодію робсількорів з органами Контрольної комісії Робітничо-селянської інспекції (КК РСІ), зокрема друк так званих «Листків РСІ», поширюваних у пресі в кінці 1920-х рр.²⁰. Дослідник розглянув процес становлення робсількорівського руху як вияв «низової ініціативи».

Праця В. Алферова вирізняється більшою ідеологічною спрямованістю: у ній менше фактичного матеріалу, натомість переважають штампи та вихваляння «лінії партії». У книзі акцентовано роль сількорів у рамках масових кампаній,

---

¹⁵ Кожевников Г. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. 120 с.

¹⁶ Трошков В. Возникновение массового рабселькоровского движения и его роль в борьбе за социалистические преобразования в СССР (1921–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1965. 20 с.

¹⁷ Алферов В. Возникновение и развитие рабселькоровского движения в СССР. Москва: Мысль, 1970. 303 с.

¹⁸ Артинов М., Прокопенко І. Ленін і робітничо-селянські кореспонденти. (Основні етапи історії розвитку робсількорівського руху на Україні). Ч. 1. Київ: [б. в.], 1967. 206 с.

¹⁹ Цветков В. Коммунистическая партия – организатор и руководитель движения рабочих корреспондентов на Украине в первые годы индустриализации страны (1926–1929) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Харьков, 1962. 22 с.

²⁰ Трошков В. Возникновение массового рабселькоровского движения и его роль в борьбе за социалистические преобразования в СССР (1921–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1965. С. 18.

згадано про оперативне управління робсількорівським рухом, здійснюване політвідділами МТС, їх участь в організації рейдів. В одному з розділів автор вдався до критики культу особи Й. Сталіна у дусі свого часу, звинувативши його в перешкоджанні розвитку соціалістичного демократизму та творчої ініціативи мас. Однак «культ особи /.../ не міг змінити народної сутності більшовицької преси»²¹, – зазначає автор, виправдовуючи діяльність робсількорів.

У цьому контексті цікавою є згадана вище праця Н. Бортничук, присвячена діяльності газети «Правда» в роки першої п'ятирічки²². Оскільки авторка не могла прямо критикувати діяльність центрального органа партії, вона запропонувала іншу перспективу – проілюструвати, «яку величезну допомогу місцевим партійним організаціям надавала «Правда» у боротьбі з викривленнями лінії партії в колгоспному русі»²³. Як бачимо, репресивні дії комуністичного режиму (наприклад, насильство під час хлібозаготівель) були подані як винятково місцева ініціатива, помилки керівників нижчої ланки, і з такими «викривленнями», як стверджує дослідниця, активно боролася центральна преса.

Масові селянські центральні та окружні газети другої половини 1920-х рр. як інструмент пропаганди колективізації проаналізувала Н. Остапенко²⁴. Її праця, на відміну від досліджень середини 1950-х (наприклад, розвідок Л. Снітко та Є. Бондар), витримана в дещо іншому ідеологічному ключі – будь-яка критика газетних матеріалів відсутня, згадок про «перегини лінії партії» немає. Навпаки, авторка схвально відгукувалася про пресу, якій «належала важлива роль у викритті правого опортунізму на практиці, розвінчанні куркульської ідеології, викритті ворожих дій куркулів»²⁵. Аналізуючи діяльність робсількорів, дослідниця парадоксальним чином трактувала донощицьку функцію

²¹ Алферов В. Возникновение и развитие рабселькоровского движения в СССР. Москва: Мысль, 1970. С. 159.

²² Бортничук Н. Роль газеты «Правда» в борьбе коммунистической партии за коллективизацию сельского хозяйства в годы первой пятилетки (1928–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1956. 16 с

²³ Там само. С. 8.

²⁴ Остапенко Н. Роль массовых крестьянских газет Украинской ССР в пропагандистской подготовке сплошной коллективизации сельского хозяйства. 1926–1929 : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08. Киев, 1982. 24 с.;

²⁵ Там же. С. 16.

кореспондентів та редакцій: «...”Радянське село” щотижня надсилало в Центральний Комітет підсумовану зводку листів, отриманих редакцією, які відображали настрої села. Таким чином втілювалася одна з головних функцій робількорівського руху – допомагати партії зміцнювати зв’язки з широкими народними масами трудівників»²⁶. Врешті, «успіх» суцільної колективізації Н. Остапенко пояснювала саме активною пропагандою колективного господарювання в пресі.

Діяльність української преси із перспективи організації соцзмагання та поширення нових методів сільськогосподарського виробництва розглянуто у праці М. Федорини²⁷. В дослідженні коротко згадано про виконання планів хлібозаготівель і роль преси і зокрема робсількорів у цьому процесі. Не оминув увагою дослідник і проблем, що погіршували якість роботи газет, зокрема переслідування робсількорів з боку «ворогів колгоспного ладу» та недостатній кадровий потенціал редакцій (особливо в газетах політвідділів МТС). Втім, попри заявлений в темі джерелознавчий аспект, теоретичного аналізу з такої точки зору в праці бракує.

На основі матеріалів із загальноукраїнських та меншою мірою місцевих газет написана дисертація П. Гринюка, присвячена висвітленню в пресі теми індустріалізації²⁸. Крім того, багато уваги автор приділив боротьбі преси з носіями так званих ідеологічних «викривлень», зокрема «троцькістсько-зінов’євським блоком», «бухарінцями» і «націонал-уклоністами». Критика газетних матеріалів у дослідженні відсутня, а сама праця написана в хвалебному тоні щодо «успіхів» комуністичної преси.

Газети як джерело для вивчення історії робітників України розглянув у своїй монографії В. Сидоренко²⁹, простеживши популяризацію соцзмагання,

---

²⁶ Там же. С. 22.

²⁷ Федорина М. Партийно-радянська преса України як джерело з історії розвитку соціалістичного змагання та поширення передових методів праці в сільському господарстві (1933–1937 рр.) : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1972. 301 с.

²⁸ Гринюк П. Партийно-советская печать Украины в борьбе за социалистическую индустриализацию (1926–1929 гг.) : дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1967. 273 с.

²⁹ Сидоренко В. Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921–1941 рр.). Київ: Наук. думка, 1975. 108 с.

стахановського руху, ударництва та інших ідеологічних кампаній, а також руху за підвищення професійного рівня робітників на сторінках центральної преси, місцевої періодики промислових регіонів і спеціалізованої преси.

Досить оригінальну дослідницьку перспективу запропоновано у розвідці В. Тищенка, який вивчав публікації у пресі СРСР 1920–1930-х рр. про становище робітників та комуністичні рухи в західній Україні³⁰. Науковець зіставив газетні матеріали з документами КПЗУ і даними комуністичної преси цього регіону та американської й канадійської діаспори, а також дослідженнями істориків. І хоча автор аргументовано довів, що публікації про «революційну боротьбу» виходили вчасно та були досить інформативними, їхня пропагандистська функція лишилася практично без уваги – дослідник обмежився загальними фразами про актуальність цих подій для читачів СРСР.

Розділи, присвячені періодиці 1920–30-х рр., знаходимо і в підручниках з історії преси³¹. З-поміж особливостей місцевих газет автори виділяли, перш за все, їхню масовість і увагу до специфічних проблем певного регіону чи навіть окремого колгоспу і підприємства, ініціативу «знизу», а відтак – важливу роль у «боротьбі за генеральну лінію і єдність партії»³². Йшлося й про активну діяльність працівників преси безпосередньо на заводах та в колгоспах. Важливо, що історію преси розглядали невіддільно від партійних вказівок щодо її діяльності – постанов і рішень пленумів, що ще раз підтверджує її використання винятково як ефективного інструмента пропаганди.

У кінці 1980-х рр. виходили розвідки, присвячені контент-аналізу радянських ЗМІ³³. Відтоді українські науковці почали по-новому вивчати комуністичну пресу.

---

³⁰ Тищенко В. Пресса Советского Союза о положении и борьбе трудящихся Западной Украины в период мирового экономического кризиса (1929–1933 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 571 – История СССР. Львов, 1971. 24 с.

³¹ История партийной и советской печати: уч.-метод. пособие. Выпуск 1. (1917–1945 гг.). Москва: Мысль, 1975. 207 с.

³² Там само. С. 102.

³³ Федотова Л. Контент-аналитические исследования средств массовой информации и пропаганды : учеб.-метод. пособие по курсу «Методика конкретно-социологических исследований и журналистика». Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1988. 77 с.

З одного боку, вони черпали з газетних статей фактичний та ілюстративний матеріал, а з іншого, – осмислювали їх ідеологічну заангажованість.

Цікаво, що в одному з підручників з історії преси кінця 1980-х автори наважилися на критику окремих журналістських практик кінця 1920-х – початку 1930-х рр.: «Широко культивувалася компанійщина і псевдооперативність, галасливість, надривна тональність критичних виступів, виняткова категоричність і незаперечність критичних оцінок діяльності цілих виробничих колективів. Редакції друкованих органів стали *рантом* [курсив наш – М. К.] захоплюватися різними формами масової позаредакційної роботи, що в ряді випадків призводило до безпосереднього втручання у виробництво, до підміни господарників і адміністрації»³⁴. Останнє речення цитати свідчить про підміну понять – спробу зняти відповідальність із керівництва партії. Попри те, що попередні дослідники прямо вказували на партійні й урядові рішення, що спонукали газетярів до активної роботи «на місцях», у наведеній праці вину за втручання (часто неефективне) в діяльність підприємств і колгоспів перекладено на самих редакторів та робсількорів.

Альтернативою до поглядів радянських істориків були дослідження преси, що відбувалися в діаспорі. Наприклад, А. Животко відзначив поширення партійного жаргону у радянських газетах 1930–1932 рр. Також у цей період, як вказав дослідник, відбувалося «протиставлення до ідеї українства ідеї советської батьківщини і братання української культури з російською на користь останньої»³⁵. Ці тенденції, закладені на початку 1930-х рр., стали характерними рисами і пізнішої радянської преси³⁶.

Інший діаспорний дослідник, Ю. Тернопільський, характерною ознакою розвитку преси в УСРР в кінці 1920–1930-х рр. визначав повну ліквідацію будь-яких проявів опозиційності в публікаціях³⁷. Переломним етапом у розвитку преси

---

³⁴ Історія партійно-радянської преси України / за заг. ред. А. Москаленка. Київ: Вища школа, 1989. С. 151.

³⁵ Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. С. 278.

³⁶ Там само.

³⁷ Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерсі-Сіті: Вид.-во М. П. Коця, 1974. С. 38.

автор називає 1929 р., коли розпочався курс «практичного розв'язання національних проблем» і політики геноциду українського народу³⁸.

Як бачимо, ідеологічна заангажованість радянських досліджень, опублікованих до кінця 1980-х рр., призвела до неповного викладення матеріалу, замовчування і перекручування інформації про реальну участь періодичної преси в масових кампаніях режиму.

Дослідники вивчали тільки обмежений спектр тем:

- керівна роль комуністичної партії у діяльності преси;
- преса в масових політично-господарських та ідеологічних кампаніях в СРСР;
- розгортання мережі преси (кількість друкованих періодичних видань, тиражі, розповсюдження газет);
- робсількорівський рух.

Характерні риси досліджень цього періоду:

- возвеличування комуністичної преси;
- залежність від політичної кон'юнктури;
- бачення преси як дієвого інструмента впливу на суспільну думку та історичний процес.

Натомість проблему розвитку місцевої преси в Україні дослідники радянського періоду практично не розробляли. Науковці зосереджувалися на центральній періодиці, залучаючи обласні, окружні та районні газети винятково як додатковий ілюстративний матеріал. Втім, у 1950–1980-х рр. історики вперше осмислили джерельний потенціал преси для вивчення різних явищ 1920–1930-х та навіть намагалися порівнювати опубліковані в газетах замітки з офіційними документами. І хоча критичні зауваги в бік комуністичної преси були радше винятком, окремі науковці все ж вказували на обмежене й почасти неправдиве висвітлення інформації в газетах згаданого періоду, щоправда, покладаючи відповідальність за це на кореспондентів і редакторів.

---

³⁸ Там само.

Сучасні дослідження комуністичної преси. Зі здобуттям Україною самостійності дослідники запропонували нову перспективу дослідження газет, які виходили в СРСР. Це можна пов'язати зі зміною поглядів на ключові суспільно-політичні процеси в історії України, зокрема в 1920–1930-ті рр. Крім того, преса цього часу стала одним із джерел вивчення історії Голодомору та політичних репресій.

У 1990-х рр. основна увага істориків преси була найбільше сконцентрована на періодиці доби Української революції, оскільки після розпаду СРСР відбувалося переосмислення історичного наративу³⁹. Дослідники отримали доступ до джерел 1917–1921 рр., які раніше були засекречені, і на цьому матеріалі конструювали нове розуміння українського Відродження.

Чимало науковців працювали з підпільною пресою національно-визвольного руху середини ХХ ст., адже тільки падіння комуністичного тоталітарного режиму уможливило неупереджене вивчення цього періоду українського минулого. Також, як і у випадку з подіями 1917–1921 рр., відбулося розсекречення цілого масиву матеріалів.

До того ж у 1990-ті відбувалося активне вивчення українськомовної періодики 1920–30-х рр., що виходила на західноукраїнських землях, які перебували у складі Польщі⁴⁰, Румунії⁴¹ та Чехословаччини⁴².

³⁹ Грибоедов С. Преса доби Центральної Ради як джерело історичного дослідження її воєнної політики (за матеріалами періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 1997. 16 с.; Козицький М., Калінчук О. Висвітлення питання автономії України на сторінках центрального органу Української соціал-демократичної робітничої партії «Робітнича газета» (березень – липень 1917 р.). *Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історія*. 1996. Вип. 34. С. 69–74; Крупський І. Преса як джерело досліджень національно-визвольних змагань за українську державу (Друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) : автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ, 1996. 29 с.; Онищенко О., Шаповал Ю. «Діло» (1880–1939): Поступ української суспільної думки. Львів, 1999. 382 с.; Рудий Г. Преса Української Держави 1918: питання освіти, науки, культури. Київ, 1996. 178 с.; Його ж. Періодична преса – джерело вивчення національно-культурної політики української держави (1918 р.) : автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 1995. 22 с.; Сегеда С. Формування типу військового видання в процесі Українського державотворення 1917–1920 рр. (за матеріалами часопису «Стрілець») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 1999. 19 с.; Федоришин П. Українська журналістика періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 1996. 194 с.

⁴⁰ Миць М. Українська періодична преса Волині (1921–1939 рр.) як історичне джерело : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 1995. 191 с.; Романюк М. Українські часописи Коломиї (1865–

У 1993 та 1994 рр. відбулися дві наукові конференції, присвячені історії української преси. Історики, філологи та науковці інших галузей представили свої доповіді про етапи розвитку періодики в цілому та спеціалізовану тематичну пресу 1920-х – 1930-х рр., зокрема жіночу⁴³, педагогічну⁴⁴, літературознавчу⁴⁵, молодіжну⁴⁶, релігійну⁴⁷, військову⁴⁸, правничу⁴⁹ тощо. Втім, абсолютна більшість доповідей охоплювали тільки території західної України.

1994 рр.). Львів, 1996. 233 с.; Шеремет Л. Українська преса Галичини і становлення шкільного книговидання (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 1997. 16 с.

⁴¹ Романюк М. Українська преса Північної Буковини (1870–1940 рр.). Львів: Фенікс, 1999. 425 с.; Його ж. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ, 2000. 36 с.

⁴² Габор В. Закарпатська україномовна преса 20-30-х рр. ХХ ст. у контексті національного відродження краю : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 1997. 20 с.; Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х рр. ХХ ст. Івано-Франківськ, 1995. 128 с.

⁴³ Монолатій І. Часопис «Жіноча доля» (1925–1939 рр.) і його роль у розвитку національного жіночого руху в Галичині // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. другої Всеукр. наук.-теорет. конф. 21–22 грудня 1994 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів–Житомир: [б. в.], 1994. С. 56–58; Передирій В. Часописи «Союзу українок» і національно-визвольний рух у Галичині (1922–1939 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. першої Всеукр. наук.-теорет. конф. 9–10 грудня 1993 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів: [б. в.], 1993. С. 64–67.

⁴⁴ Завгородня Т. Педагогічна журналістика західноукраїнських земель і проблеми шкільної дидактики (1918–1939 рр.). Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. другої Всеукр. наук.-теорет. конф. 21–22 грудня 1994 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів–Житомир: [б. в.], 1994. С. 88–90; Мілясеви́ч М. Періодичні видання товариства «Українська школа» у Рівному (30-ті рр. ХХ ст.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. першої Всеукр. наук.-теорет. конф. 9–10 грудня 1993 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів: [б. в.], 1993. С. 68–69.

⁴⁵ Мазур І. Літературознавчо-публіцистичні дослідження Б.-І. Антонича на сторінках галицької преси (30-ті рр. ХХ ст.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. другої Всеукр. наук.-теорет. конф. 21–22 грудня 1994 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів–Житомир: [б. в.], 1994. С. 122–124.

⁴⁶ Вдовичин І. Студентська преса Галичини 20–30-х рр. ХХ ст. // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. першої Всеукр. наук.-теорет. конф. 9–10 грудня 1993 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів: [б. в.], 1993. С. 61–64; Грень Т. Проблеми тверезого способу життя на сторінках часопису «Ми молоді» (1928–1929 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. другої Всеукр. наук.-теорет. конф. 21–22 грудня 1994 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів–Житомир: [б. в.], 1994. С. 140–142.

⁴⁷ Дубова Т. Українська періодика релігійного змісту в Галичині як бібліографічне джерело (1900–1939 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. першої Всеукр. наук.-теорет. конф. 9–10 грудня 1993 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів: [б. в.], 1993. С. 45–48.

⁴⁸ Мороз О. Українська військова преса 20-х років ХХ ст.: формування нової структури. Там само. С. 53–56.

Одна з небагатьох розвідок 1990-х рр., що торкаються теми газетної періодики початку 1930-х – це коротке повідомлення Н. Бикової про радянську пресу і Голодомор⁵⁰. Авторка зосередилася на психологічному аспекті роботи журналістів, змушених свідомо писати неправду і спотворювати дійсність.

Згодом, у 2000-ні роки, науковці почали активніше звертати увагу на комуністичну пресу 1920–1930-х рр.. Український дослідник С. Білокінь у монографії «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.)»⁵¹ коротко описав радянську цензуру і в цьому контексті окреслив особливості цензурування місцевих газет в УСРР згаданого часу.

Ю. Шаповал у нарисі «Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета», опублікованому в книзі «Україна ХХ ст.: Особи та події в контексті важкої історії»⁵², проаналізував процес створення та діяльність Головліту в УСРР. Автор акцентував увагу на співпраці цього органу цензури із спецслужбами СРСР.

Інший дослідник, Є. Костик, прослідкував історію створення органів «червоної» цензури в УСРР та особливості їхньої роботи⁵³ у 1920-х рр. переважно у сфері книговидавництва. Що ж стосується періодики, то, як зазначає автор, центральним цензурним органом для газет і журналів була Колегія відділу преси, причому вона мала більше повноважень, ніж Головліт, який контролював діяльність видавництва. Відповідно, можемо зробити висновок, що цензура періодики була для режиму надзвичайно важливою, оскільки преса більше впливала на настрої населення, ніж художня література.

---

⁴⁹ Андрусак Т. Часопис «Життя і право» (1928–1939 рр.) і його роль у становленні та розвитку української правничої преси. Там само. С. 70–74.

⁵⁰ Бикова Н. Голодомор і українська радянська преса початку 30-х рр. ХХ ст. Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. другої Всеукр. наук.-теорет. конф. 21–22 грудня 1994 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів–Житомир: [б. в.], 1994. С. 59–60.

⁵¹ Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Київ: Пенмен, 2017. 768 с.

⁵² Шаповал Ю. Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета. *Україна ХХ ст.: Особи та події в контексті важкої історії*. Київ: Генеза, 2001. С.158–205.

⁵³ Костик Є. Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 11. С. 274–292.

Одним із найвідоміших дослідників преси 1920–1930-х рр. є Г. Єфіменко⁵⁴. Автор розглянув пресу в контексті національної політики більшовиків, зокрема мовне питання у 1920–1930-ті роки, та вказав, що на початку 1930-х рр. тривала українізація преси в УСРР. Паралельно відбувався процес уніфікації усіх сфер життя, пов'язаний із загальнополітичним курсом централізації комуністичної держави.

Схожі висновки зробив також інший дослідник, Г. Рудий⁵⁵. Він проаналізував і робітничий рух, зокрема звернув увагу на критику позаштатними кореспондентами партійної номенклатури та висвітлення у їхніх статтях найактуальніших проблем суспільного життя⁵⁶.

Переважну тематику публікацій преси сталінського періоду розглянула у своїй статті й О. Попова⁵⁷. Крім того, авторка на основі архівних документів простежила процес посилення партійного контролю над газетними виданнями та інші тенденції розвитку мережі періодики в Україні.

В історіографічній монографії О. Пастушенко⁵⁸ розглянула дисертаційні дослідження, присвячені періодиці, що вийшли в незалежній Україні. Авторка дослідила теоретичні питання, пов'язані з означенням та класифікацією періодики, форми і тематичну спрямованість преси.

Загальні питання вивчення багатотиражної радянської преси – її перспективу як історичного джерела, особливості виникнення і розвитку таких видань аж до кінця 1950-х рр. – окреслила О. Вакульчук⁵⁹. Виявлена специфіка багатотиражних газет полягає в тому, що «виникли вони в період здійснення певних подій і

---

⁵⁴ Єфіменко Г. Національно-культурна політика ВКП (б) щодо радянської України (1932–1938) : монографія. Київ: [б. в.], 2001. 304 с.

⁵⁵ Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 1. С. 29–35.

⁵⁶ Там само. С. 33.

⁵⁷ Попова О. Образ внутрішнього ворога в періодичній пресі Радянської України (1928–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2014. 20 с.; Ї ж. Функціонування газетної періодичної преси Радянської України (кінець 1920-х – 1930-х рр.): тенденції, механізми, практики. *Гілея*. 2013. Вип. 68. С. 53–59.

⁵⁸ Пастушенко О. Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України : соціокомунікаційний аспект : монографія. Київ: [б. в.], 2016. 564 с.

⁵⁹ Вакульчук О. Багатотиражні газети України: створення, функціонування, характерні особливості. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2018. Вип. 22. С. 67–82.

процесів, а в подальшому не зазнавали жодних змін»⁶⁰, оскільки їхня ключова функція – пропагандистська – лишалася постійною.

Подібний аспект проаналізовано у праці О. Тарапон⁶¹, де значну увагу також приділено популяризації партійних тез – публікації рішень партії, пояснювальних матеріалів до них та дописів про конкретне втілення їх у життя на місцях. На прикладі преси донбаського регіону показано формування псевдореальності замість опису справжнього стану справ. Врешті, існував контраст між задекларованими тезами про наповнення газет живою дійсністю та специфічним радянським «пустослів'ям», яким були наповнені сторінки періодики.

В. Доценко досліджував роль преси у пропагандистській підтримці масових кампаній комуністичного режиму⁶². Автор зокрема зосереджує увагу на пропаганду мілітаризації СРСР та залучення військових до колективізації. Дослідник відзначає активне висвітлення у пресі ударництва та соціалістичних змагань⁶³.

Розповсюдження партійних газет у 20–30-х рр. ХХ ст. розглянуто у статті В. Мотуз. Дослідниця стверджує: преса «поширювалася не лише за партійними постановами й розпорядженнями, а й із власної волі читачів»⁶⁴, оскільки була чи не єдиним доступним джерелом нової інформації. Природним бажанням людини дізнаватися нове скористався режим, монополізувавши пресу і підпорядкувавши її собі.

Образ ворога у пропаганді СРСР 1930-х став предметом дослідження у статті К. Галки⁶⁵. Втім, ворог у проаналізованих авторкою матеріалах був не внутрішнім чи класовим, а зовнішньополітичним – одним із ключових представників

---

⁶⁰ Там само. С. 79.

⁶¹ Тарапон О. Преса як засіб ідеологічної обробки населення в радянській Україні (1920–1930-ті рр.). *Наук. записки з укр. історії*. 2016. Вип. 39. С. 47–54.

⁶² Доценко В. Використання періодичної преси при здійсненні пропаганди в Україні у 1920-х – 1930-х рр. *Емінак*. 2016. № 3(1). С. 57–61.

⁶³ Там само. С. 59.

⁶⁴ Мотуз В. Вплив радянської преси на свідомість українського селянства в 20–30-х рр. ХХ ст. *Наук. записки Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2009. Вип. 15. С. 85–89.

⁶⁵ Галка К. Роль образу ворога в радянській ідеолого-пропагандистській роботі (1933–1941 рр.). *Істор. і політологіч. дослідження*. 2013. № 2. С. 177–181.;

«ворожого політичного оточення» Радянського Союзу була Німеччина. Дослідниця визначила роль друкованих періодичних видань у конструюванні образу ворога, а відтак – і в пропагандистській роботі взагалі як провідну: «Найбільш ефективним для того періоду було використання, мабуть, самого доступного, розповсюдженого, популярного, авторитетного і масового пропагандистського засобу – суспільно-політичної преси»⁶⁶.

Досить специфічний аспект радянської преси 1920–1930-х рр. – її зв'язок із заідеологізованою літературою (зокрема антирелігійною) та вплив на релігійну свідомість євреїв України – дослідила О. Вітринська⁶⁷. Вона відзначила зростання кількості атеїстичної пропаганди у переддень свят та відсутність інтересу населення до цих публікацій. Втім, авторка опрацювала матеріали, які «спеціалізувалися» на антирелігійній тематиці та загалом не були популярними серед євреїв, а також великі центральні газети мовою їдиш. Однак дописи на цю тему в локальній пресі проаналізовано не було.

Важливе дослідження дитячої преси з погляду комуністичної пропаганди провела М. Літовська⁶⁸. Вона відзначила, що дитячі ЗМІ, насаджуючи певні ідеологічні концепти, також реагували на зміни політичного курсу СРСР, зокрема у кінці 1920-х. Відчутними були активізація мілітаристської риторики, відхід від індивідуалізму («Зроби все сам») до колективізму й підпорядкуванню голосу держави, навіть зміна графічного оформлення журналів – усе це свідчило про посилення тоталітарних тенденцій у соціумі.

Ю. Сазонова окреслила різку політизацію спортивної преси у 1929–1934 рр.⁶⁹. Дослідниця відзначила широку пропагандистську кампанію у спортивних газетах УСРР, пов'язану з проведенням у 1933 р. в Москві

⁶⁶ Там само. С. 179.

⁶⁷ Вітринська О. Радянська преса та література 1920–30-х рр. як інструмент впливу на релігійну свідомість євреїв України. *Вісник НТУ «ХП»*. Серія: *Актуальні проблеми історії України*. Харків: НТУ «ХП». 2014. № 25. С. 3–14.

⁶⁸ Літовська М. Радянські періодичні видання для дітей 1920–1940-х і проблема трансформації ідеологічних пріоритетів. *Україна Модерна* : веб сайт. URL: <http://uamoderna.com/md/litovska-soviet-journals-for-children> (дата звернення 03.07.2020).;

⁶⁹ Сазонова Ю. Спортивная пресса УССР 1920–1930-х годов: типология, периодизация, особенности развития, историко-функциональный аспект. *Вестник Моск. ун-та. Серия 10. Журналистика*. 2014. № 3. С. 119–134.

Всесвітньої робітничої спартакиади, яка припала саме на пік масової смертності внаслідок Голодомору-геноциду.

А. Твардовський⁷⁰ розглянув вплив пропаганди на формування нового радянського типу ідентичності – «homo soveticus» – у 1920-х рр. Автор визначив головні напрями радянської пропаганди: «промивання мізків» (методами пропаганди виступали демагогія і популізм, маніпулювання суспільною свідомістю/думкою, поляризація), «соціальний тиск» (методи: постійне повторення, «слова-класифікатори», підміна понять, використання медіаторів, діяльнісний метод, відволікаючий маневр), «хаотизація» (метод: когнітивний десонанс). Підсумовуючи, дослідник зазначив, що одним із завдань радянської пропаганди було створення певної псевдореальності. Втім, конкретних прикладів утілення цих методів дослідник не навів.

Тісно пов'язаною з літературою була і сатирична публіцистика, яку вивчала Н. Зикун. Як зазначено у статті, попри стверджуване прагнення до критики і самокритики, «з часом сатира у пресі міліла, звужувалося коло її предметів і авторів»⁷¹. Також поступово посилювалася цензура, контроль над викривальними публікаціями, внаслідок чого сатирична періодика в СРСР у кінці 1930-х рр. зникла цілком. Що ж стосується висміювальних дописів у низовій пресі, то такі публікації відзначаються надто загальним характером (відсутня конкретика) та вибором побутових, дріб'язкових тем. Врешті, сатира також була засобом пропаганди, наприклад, антирелігійної.

Окрім досліджень, сконцентрованих на вивченні діяльності преси, українські історики активно використовували матеріали, опубліковані в центральних і

⁷⁰ Твердовський А. Чинник пропаганди у формуванні радянської моделі соціального забезпечення населення у 1920-х рр. (за матеріалами Херсонщини). *Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали міжнар. науково-практ. конференції (Запоріжжя, 12 лютого 2018 р.)*. Запоріжжя: Інтер-М, 2018. С. 350–361.

⁷¹ Зикун Н. Українська сатирична публіцистика 20–30-х рр. ХХ ст. в контексті еволюції поглядів на роль критики і самокритики. *Прикладні та фундаментальні аспекти дослідження в соц. комунікаціях* : зб. мат-лів і тез Всеукр. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2015. Вип. I. URL: <https://kjourn.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/54/2018/05/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%9E%D0%9D%D0%A4%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%86%D0%87.pdf> (дата звернення: 30.06.2020).

місцевих газетах, як джерело для вивчення різних аспектів життя в СРСР в 1920–1930-ті роки⁷².

Зокрема, Р. Любавський, вивчаючи повсякдення робітників Харкова 1930-х, визначив, що друковані періодичні видання були способом популяризації нових радянських обрядових і відпочинкових практик⁷³. Інший аспект радянського повсякденного життя – «житлове питання» – розглянула на матеріалах центральної та регіональної харківської преси І. Мартинова⁷⁴.

Крім того, Л. Якубова звернула увагу на те, що преса (а відтак – і пропаганда) охоплювала усі сфери життя людини: газети обов'язково були доступні на робочому місці (зокрема, навіть на колгоспних полях – у спеціальних вагончиках), а «у вільний від стаханівської роботи час сільські трударі в обов'язковому порядку слухали політінформації, здійснювали читку газет»⁷⁵. Ба більше, у маховик пропагандистської машини втягували й дітей: «Не лише дорослі, а й значно більшою мірою діти, були наче павутинням, оплетені нав'язливою агресивною більшовицькою пропагандою з усіма її тодішніми прикметами. Діти ганьбили в пресі своїх «відсталих» батьків, освідчувалися в любові товаришу Сталіну...»⁷⁶.

⁷² Готкова Ю. Газета «Вісті ВУЦВК» як джерело для вивчення особливостей початку проведення українізації в Північно-Кавказькому краї / *Етнічна історія народів Європи*. 2015. Вип. 46. С. 102–108.; Андрущенко Н. Культурне життя Дніпропетровщини 1920-х – початку 1930 рр. (за матеріалами часопису «Зоря»). *Гуманітарний журнал*. 2013. № 1–2. С. 143–156.; Сидоренко В. Газетная политическая карикатура как источник по истории поляков БССР в 1920—1930 гг. *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб.* 2013. Вып. 8. С. 47–52. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/92659> (дата звернення 03.07.2020).

⁷³ Любавський Р. Робочі клуби і радянська організація дозвілля трудівників Харкова у 1920-ті роки. *Україна Модерна* : веб сайт. URL: <http://uamoderna.com/md/lyubavsky-sovietization-workers-leisure-time> (дата звернення 03.07.2020).

⁷⁴ Мартинова І. «Житлове питання» в Харкові у 1920–30-ті роки в дискурсі преси. *Зб. наук. праць «Історія та географія»* / Харк. нац. пед. університет імені Г. С. Сковороди. Випуск 56. Харків, 2019. С. 94–101.

⁷⁵ Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя : колективна монографія / відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. С. 473.

⁷⁶ Там само.

Зверталася до теми «тоталітарного дитинства» і Н. Гогохія⁷⁷. Пояснюючи механізм виховання «вірних лєнінців», авторка зазначила: «Дитяча література і преса стали особливою сферою використання міфологічних сюжетів сталінської доби. /.../ В піонерській пресі 1930–1934 рр. матеріали про участь піонерів у розкуркуленні, викритті та затримці ворогів народу – куркулів були обов'язковими. Преса наводила приклади зразкової дитячої поведінки: піонери “викривали сховане куркульське майно”, “викривали ями з хлібом”»⁷⁸. Дослідниця звернула увагу і на візуальну складову – портрети вождів партії з дітьми, регулярно трансльовані в ЗМІ та культурному просторі в цілому. По суті, преса (зокрема піонерська) ставала засобом тиску на дитину, яка повинна була прагнути відповідати високим комуністичним ідеалам та безвідмовно виконувати накази – для цього в періодиці використовували не тільки пряму агітацію, а й насаджування певних рольових моделей, культивування підозри та пошуку ворога, тобто засоби, регулярно вживані і в «дорослій» пресі.

Досить цікавою є робота О. Клименко досліджувала формування колективної пам'яті в УСРР в 1920–1930-ті роки і використання пропагандистських засобів для цього. Дослідниця побіжно проаналізувала й пресу як один із найдієвіших інструментів пропаганди⁷⁹.

Крім того, комуністичну пропаганду в пресі Радянського Союзу вивчали також і американські дослідники. Г. Ласвелл вже в 1927 р. визначив пропаганду як «управління колективними настановами через маніпулювання значущими символами»⁸⁰. П. Кенез, аналізуючи інструментарій комуністичної пропаганди та його трансформацію протягом 1917–1929 рр., вказував: «Основні елементи більшовицького ідеологічного спадку – це чітке розуміння важливої ролі ідей в

⁷⁷ Гогохія Н. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х рр.. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s> (дата звернення 03.07.2020).

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Клименко О. Конструювання пам'яті «нової людини» у 1920-х – 1930-х рр. (на матеріалах УСРР) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ. ун-т імені Бориса Грінченка. Київ, 2019. 250 с.

⁸⁰ Lasswell H. The Theory of Political Propaganda. *American Political Science Review*. 1927. Vol. 21. Issue 3. P. 627–631.

історії та віра, що деякі люди знають більше, ніж інші. /.../ Мабуть, усі хороші пропагандисти дивляться на свою аудиторію дещо зверхньо. Однак у випадку більшовиків зверхність була величезною. Вона була очевидна у всій пропагандистській діяльності, у стилі радянських газет, в організації різноманітних кампаній та в педантичному піклуванні, з яким докладні інструкції, що не залишали місця локальній ініціативі чи спонтанності, надсилалися з центру до регіонів»⁸¹

Утім, західні дослідження радянської преси, хоч і часто стосувалися пропаганди в пресі, переважно зосереджувалися на центральних партійних газетах, наприклад, «Правда» та «Известия». Одна з перших статей на цю тему належить П. Массінгу, німецькому соціологу, який у 1930 р. певний час прожив у Москві. «Досвід із пресою з-за залізної завіси»⁸² дає загальну характеристику періодичних видань СРСР. Важливе спостереження автора стосується відсутності різниці між новинами та їх інтерпретацією, особливо у сфері політики. «Фундаментальна відмінність між пресою залізної завіси та західних країн полягає у різних функціях. Преса залізної завіси не слугує для розваг та інформування, а навчає та спрямовує. Вона є головним інструментом політичної організації»⁸³, – визначив соціолог.

Ця стаття була написана у рамках більш масштабного дослідження реакцій радянської преси на повідомлення «Голосу Америки», проведеного в Гарвардському університеті⁸⁴. Воно мало на меті «виявити певні слабкості Радянського Союзу та його пропагандистів, і таким чином розробити пропозиції для подальшої американської ефірної політики»⁸⁵ та на конкретному прикладі

---

⁸¹ Kenez P. *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. P. 6–7.

⁸² Massing P. Experiences with the Iron Curtain Press. *The Journal of the Rutgers University Libraries*. 1952. Vol. 15, No. 2. P. 53–59.

⁸³ Ibid. P. 55–56.

⁸⁴ Inkeles A. Soviet Reactions to the Voice of America. *The Public Opinion Quarterly*. 1953. Vol. 16, No. 4, Special Issue on International Communications Research (Winter, 1952–1953), P. 612–617.

⁸⁵ Ibid. P. 612.

вивчити «обмін пропаганди і контрпропаганди між двома величезними конкуруючими системами масової комунікації»⁸⁶.

Інший американський дослідник радянської преси, М. Е. Леноу, в розвідці «Агітація, пропаганда і “сталінізація” радянської преси (1922–1930)»⁸⁷ вказує на «одноголосність» («single voice») періодики (тобто її одноманітність, подібність використовуваних лексичних і синтаксичних структур, штампи тощо), яка посилювалася з плином часу. По суті, попри диференціацію преси за цільовою аудиторією, до читача промовляли не десятки самостійних голосів журналістів та партійних керівників, а єдиний голос режиму.

Частково стосується проблеми місцевої преси в СРСР і книга американського історика К. Петроне, присвячена питанням колективної пам'яті радянських громадян 1920–1930-х рр. про Першу світову війну. Дослідник показав процес формування радянської ідентичності та вплив пропаганди на неї⁸⁸.

З перспективи антиномії приватного і суспільного розглянув центральну радянську пресу 1920-х рр. Дж. Брукс. Наголошуючи на тому, що друкована періодика не задовольняла інформаційних потреб населення, історик вказує: «Принцип /.../ відкритості для всіх селян і робітників часто повторювався у “Робочій газеті” та “Селянській газеті”, однак ці твердження тільки підкреслюють рівень узурпування активістами і працедавцями [тобто редакторами – М. К.] функції висловлення думки суспільства взагалі»⁸⁹. Оскільки сфери приватного і суспільного, представлені у тогочасних газетах, як стверджує автор, постають дуже подібними між собою, можемо зробити висновок про їхнє змішування та взаємопроникнення.

Оригінальний мовознавчий підхід (який, тим не менше, дає важливі результати і для історичної перспективи) запропонувала польська дослідниця Е. Дзенгель, що проаналізувала семантику прикметника «*czzerwony*» («червоний»)

---

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Lenoë M. E. Agitation, Propaganda, and ‘Stalinization’ of the Soviet Press, 1922–1930. *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*. No. 1305. August 1988. 109 p.

⁸⁸ Petrone K. *The Great War in Russian Memory*. Bloomington: Indiana University Press, 2011. 385 p.

⁸⁹ Brooks J. Public and Private Values in the Soviet Press, 1921–1928. *Slavic Review*. Vol. 48. No. 1 (Spring 1989). P. 22.

у польськомовній пресі УСРР 20–30-х рр. ХХ ст.. Крім високої частотності вживання цього слова, у дослідженні відзначено переважання позитивних його конотацій (при цьому він часто є членом змістової опозиції «добрий / поганий», тобто антонімом до «червоний» міг слугувати цілий ряд прикметників із негативним значенням – «фашистський», «буржуазний», «панський» тощо)⁹⁰. Як бачимо, за допомогою такої поляризації значень (а відтак – і реалій, які за ними стоять) відбувалися «нагнітання настроїв» та пропаганда комуністичних ідей серед польськомовного населення тогочасної України.

За допомогою цього ж підходу дослідниця також проаналізувала вживання лексем «sowiecki» та «radziecki» на тому самому матеріалі. Її спостереження показують, що перше слово практично зникло із польськомовної преси приблизно з 1926 р., витіснене другим. Таку зміну авторка пояснює впливом антикомуністичних рухів у самій Польщі, які часто вживали прикметник «sowiecki» з негативним підтекстом⁹¹. Із наведених праць випливає, що радянська преса, з одного боку, навіть через свою мову формувала суспільні настрої, і з іншого – швидко реагувала на них.

Таким чином, дослідження комуністичної преси, що відбувалися з початку 1990-х рр., з-поміж інших проблем, стосувалися і пропаганди. Специфіка досліджень радянської преси 1920-х – 1930-х рр. у незалежній Україні полягає в тому, що дослідники:

- критично оцінювали діяльність газет, передовсім у руслі соціальних експериментів комуністичного режиму (наприклад, формуванні «нової людини»);
- вказували на першочергову роль преси як транслятора тоталітарної пропаганди та потрібної для партії інформації в цілому;
- визначали вплив цензури на повноту й заангажованість оприлюднених у пресі публікацій;

⁹⁰ Dzięciel E. Przymiotnik czerwony w polskojęzycznej prasie wydawanej na Ukrainie sowieckiej w latach 20. i 30. XX wieku. *Acta Baltico Slavica*. 2016. No. 40. P. 222.

⁹¹ Dzięciel E. Zmienne losy przymiotników „sowiecki” i „radziecki” w polskojęzycznej prasie wydawanej na Ukrainie sowieckiej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. *Język polski*. 2016. No. 4. P. 108–118.

- аналізували діяльність кореспондентів газет як донощиків та постачальників інформації про настрої населення на місцях;
- використовували матеріали преси для дослідження інших аспектів історії ХХ ст., наприклад, повсякденного життя мешканців СРСР, історії дитинства тощо;
- залучали міждисциплінарний підхід, наприклад, зокрема мово- і літературознавчі, соціологічні та інші методи.

Змістове наповнення тематичної преси 1920-х – 1930-х рр. (жіночої, дитячої, спортивної тощо), не кажучи вже про інформаційно-новинні ЗМІ, підпорядковувалося ідеологічним потребам більшовицького режиму. Врешті, навіть саме формулювання «друкований орган партії» вказує, з одного боку, на тотальну залежність газет від ідеологічної доктрини та поточних завдань партії, а з іншого, акцентує роль преси як інструмента політики режиму.

Дослідження регіональної преси СРСР 1920-х – 1930-х рр.. Наукові розвідки, де комуністична преса аналізованого в дисертації періоду розглядалася в регіональному розрізі, виходили ще в СРСР. Зокрема, А. Борзенков охарактеризував методи роботи преси в Західному Сибіру в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. (організація рейдів, ударних бригад, виїзних редакцій); розглянуто й сількорівський рух в регіоні⁹².

В. Рубан дослідив історію становлення перших видань комуністичної періодики в УСРР. Зокрема, він розглянув процес становлення «загальнополітичних керівних газет», республіканських і губернських. Дослідник наголосив, що одним із головних завдань преси було «виховання молодих членів партії в дусі більшовизму і залучення їх до практичної партійної і громадської роботи»⁹³. Він окремо охарактеризував окружні газети, до функцій яких належало «політичне виховання і підвищення культурного і загальноосвітнього рівня

⁹² Борзенков А. Партийная печать – активный организатор социалистического соревнования в колхозной деревне Западной Сибири (1929–1932 гг.). *Бахрушинские чтения*. Новосибирск, 1974. С. 63–67.

⁹³ Рубан В. Перші масові робітничі газети. *Журналістика. Преса. Телебачення. Радіо (республіканський міжвідомчий наук. збірник)*. Вип. 1. Київ: Вища школа. 1976. С. 85–97.

читачів»⁹⁴. Як бачимо, функцію періодичних видань часто зводили до, сказати б, «педагогічної» – преса повинна була змінювати й розширювати світогляд громадян, змінювати їх ідеологічні позиції.

Феномен радянської преси 1920–1930-х рр. вивчали сучасні українські дослідники. Утім, конкретно районним газетам вони приділяли порівняно небагато уваги, на відміну від журналів цього періоду (особливо культурно-мистецького спрямування), яким було присвячено окремі дисертаційні дослідження⁹⁵.

Одна з ключових праць, що присвячені власне діяльності місцевої преси, належить О. Коляструк⁹⁶. Її дослідження концентроване на процесах українізації та їхньому впливу на комуністичні газети. Дослідниця спирається на широку джерельну базу: крім загальноукраїнських, проаналізовано також і місцеві видання (на прикладі Вінниччини). До того ж, авторка охарактеризувала розвиток преси в УСРР, визначивши його загальні тенденції та особливості в різні хронологічні періоди – від українізації, одним з інструментів якої і була періодика, до кінця 1930-х рр., коли масово зростала кількість російськомовних газет. Важливо, що у згаданій роботі розкрито аспект ідеологічного впливу комуністичних друкованих ЗМІ на читача «з метою нав'язування йому необхідних ціннісних орієнтирів, поведінки, мислення»⁹⁷, а відтак – і утвердження тоталітарної системи.

Інше дисертаційне дослідження, проведене І. Герман⁹⁸, стосується місцевої преси на території сучасної Запорізької області (у досліджуваний період була Дніпропетровської області) у 1920–1940-х рр.. Утім, воно зосереджене на

⁹⁴ Там само. С. 95.

⁹⁵ Лощинська Н. Журнал «Червоний шлях» та літературний процес 20–30-х рр. в Україні : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Нац. академія наук України, Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1998. 173 с.; Бездрабко В. Журнал «Краєзнавство» та його роль у розвитку історичних регіональних досліджень 1920–1930-х рр. : дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 1999. 258 с.

⁹⁶ Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нац. академія наук України, Ін-т історії України. Київ, 2003. 275 с.

⁹⁷ Там само. С. 197.

⁹⁸ Герман І. Запорізька преса 20–40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т журналістики. Київ, 2003. 209 с.

лінгвістичних аспектах проблеми: жанрово-стильових особливостях публікацій, їх мовленнєвій специфіці, мовно-психологічних рисах втілення образу автора, а відтак – репрезентації індивіда через текст. Авторка торкнулася і проблем мовотворення, тобто впливу газетних публікацій на правописну та стилістичну системи української мови в цілому, а також зворотного явища – розмивання меж журналістського стилю, наприклад, включення художніх і сатиричних елементів до публіцистики. Що ж стосується тоталітаризації дискурсу газетної мови, то його розглянуто насамперед як ієрархізацію всіх рівнів лінгвістичної структури. Однак пропагандистські механізми, часто вживані в текстах місцевої періодики, у роботі І. Герман не окреслено.

Локальній пресі Сумщини присвячені статті І. Сипченко⁹⁹. В одній з них авторка проаналізувала типову структуру районних газет регіону 1930-х рр. і визначила ключові теми публікацій у них. Цікаве спостереження стосується «керівних амбіцій» редакторів та журналістів (тобто більш-менш професійних працівників преси), а й низової ланки – робітників. Їхнє бажання самоствердження перетворювало дописи у доноси, а друковану періодику – у своєрідні суди, за рахунок яких партія та управлінські структури отримували додатковий метод впливу на населення.

В іншій своїй статті¹⁰⁰ дослідниця розкрила особливості образу «ворога народу» на матеріалі локальної преси згаданого регіону та продемонструвала довільність та абсурдність критеріїв для віднесення певної особи до цієї категорії. Розмивання образу можна спостерегти, наприклад, через залучення щораз більшої кількості соціальних класів, які могли бути названі «ворогами народу»: якщо спершу ними були тільки куркулі й буржуазія, то згодом під таке визначення підпадали і бідняки, і навіть «свої», тобто партійні працівники.

---

⁹⁹ Сипченко І. Районна преса Сумщини 30-х рр. ХХ ст. як засіб ідеологічного впливу на маси. *Образ: щорічний наук. збірник. Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. Вип. 1 (16). С. 130–137.*

¹⁰⁰ Вона ж. Феномен «ворога народу» у місцевій пресі Сумщини 30-х рр. ХХ ст.: особливості культивування та еволюція образу. *Там само. Київ, 2014. Вип. 15. С. 122–129.*

Регіональну пресу Луганщини досліджувала К. Ульянова¹⁰¹. Її праця стосується, з-поміж іншого, літературної періодики Донбасу і «тоталітарної мови» газетних публікацій в цілому. Також вона детально розробила систему газетних жанрів та визначила особливості їх функціонування в 20-х – 30-х рр. ХХ ст..

Г. Боряк наголосив на тому, що місцеву пресу 1930-х рр. слід розглядати як важливе джерело для дослідження Голодомору: «Ці матеріали мають надзвичайний інформаційний потенціал. Вони містять численні посилання на процес збирання врожаю, доповіді про засідання виїзних районних судів з їх вироками (включно зі смертними вироками), а також десятки імен засуджених осіб та списки сіл, занесених на “чорні дошки”. Вивчення місцевих друкованих ЗМІ дає можливість відновити особистісний аспект цієї трагедії на мікрорівні в кожному селі. Вони містять безцінні дані для складання хроніки та мартирології тих, хто був репресований під час Голодомору, а також дуже точну географічну карту Великого Голоду», – зазначає дослідник¹⁰².

Російські дослідники проаналізували локальні періодичні видання 1920–1930-х рр. у кількох регіонах, що входили до складу СРСР. Зокрема, С. Ушакова розглядала пресу як один із інструментів масових кампаній комуністичного режиму на матеріалах Західного Сибіру¹⁰³. Різні аспекти розвитку преси 1920–1930-х р. в окремих регіонах вивчали інші російські дослідники: О. Петренко на Ставропільщині¹⁰⁴, І. Гаврилюк – на Нижньому Поволжі¹⁰⁵, Ф. Магулаєва – в

¹⁰¹ Ульянова К. Преса Луганщини 1917–1938.: становлення та основні тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з соц. комунікацій : 27.00.04. Запоріжжя, 2009. 20 с.

¹⁰² Boriak H. Sources for the Study of Great Famine in Ukraine. Cambridge, MA: Ukrainian Studies Fund, 2009. 55 p.

¹⁰³ Ушакова С. Идеолого-пропагандистские кампании как способ социальной мобилизации советского общества в конце 1920-х – начале 1940-х гг. (на материалах Западной Сибири) : автореф. дис. ... канд. ист. Наук : 07.00.02. Новосибирск, 2001. 23 с.

¹⁰⁴ Петренко О. Формирование и развитие системы советской периодической печати на Ставрополье в 1920-е – 1930-е годы : автореферат дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10. Ростов-на-Дону, 2006. 18 с.

¹⁰⁵ Гаврилюк И. Развитие периодической печати в Нижнем Поволжье в 1920–1930-е гг. : автореферат дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Астрахань, 2008. 20 с.

Карачаї¹⁰⁶, В. Кан – в Туві¹⁰⁷, Ф. Кузбеков – у Башкоркостані¹⁰⁸, Л. Піхоя – на Уралі¹⁰⁹, С. Русінов – у Вологді¹¹⁰.

У фундаментальній монографії російського дослідника А. Блюма, присвяченій цензурі в СРСР у 1929–1953 рр., в окремому параграфі розглянуто цензуру в масовій пресі. Автор на конкретних прикладах окреслив загальну картину цензурування газет в СРСР. Дослідник відзначав жорсткий рівень контролю з боку цензорів, в тому числі – і за місцевою пресою¹¹¹. Інша російська дослідниця, Т. Горяєва, в монографії «Політична цензура в СРСР»¹¹² проаналізувала діяльність Головліту в Радянській Росії та в УСРР від часу його заснування в 1922 р. М. Зеленов, досліджуючи таємні інструкції Головліту¹¹³, розглянув роль цього органу в системі державної влади СРСР¹¹⁴.

Образ «куркуля» у комуністичній пресі кінця 1920 – початку 1930-х рр. вивчала Е. Волкова¹¹⁵. Зокрема, авторка звернула увагу на перелік заборонених до публікації у пресі матеріалів. Стосовно «куркульського питання» таким було

¹⁰⁶ Магулаєва Ф. Становление и развитие периодической печати Карачая: 1918–1943 гг. : автореферат дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Ставрополь, 2006. 26 с.

¹⁰⁷ Кан В. Становление и развитие газетной периодики Тувы: 1921–1985 гг. : автореферат дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Омск, 2007. 23 с.

¹⁰⁸ Кузбеков Ф. Становление средств массовой информации Башкортостана и развитие этнической культуры башкир, XIX в. – 1930-е гг. : автореферат дис. ... докт. филол. наук : 10.01.10. Санкт-Петербург, 2001. 71 с.

¹⁰⁹ Пихоя Л. Деятельность партийных организаций Урала по повышению роли партийной и советской печати в коммунистическом воспитании трудящихся в годы первой пятилетки (1928–1932 гг.) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01. Свердловск, 1985. 209 с.

¹¹⁰ Русинов С. Формирование образа врага в советской прессе по материалам периодической печати Вологодского края (газета «Красный Север», 1929 год). *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики*. Серия: ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ. 2018. № 06/2. С. 76–79

¹¹¹ Блюм А. Советская цензура в эпоху тотального террора, 1929–1953 : монография. Санкт-Петербург: Академ. проект, 2000. 312 с.

¹¹² Горяева Т. Политическая цензура в СССР. 1917–1991 гг. : монография. Москва: Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2009. 407 с.

¹¹³ Зеленов М. Военная и государственная тайна в РСФСР и СССР 1917–1991 гг. и их правовое обеспечение. *Ленинград. юрид. журнал*. 2012. № 1. С. 143–159.

¹¹⁴ Зеленов М. Главлит среди органов власти и управления в 1922–1941 гг. Анализ сохранности документов. *Архивы и история Российской государственности*. 2011. Вып. 2. С. 163–171.

¹¹⁵ Волкова Е. Феномен «кулака» в советской печати периода коллективизации (1928–1932 гг.): признаки, особенности культивирования и качественные изменения враждебного образа. *Вестник Моск. ун-та. Серия 10. Журналистика*. 2013. № 3. С. 72–87.

зображення силового виселення сімей із їхніх будинків. Подібні ілюстрації могли пробудити в читачів співчуття, співпереживання «ворогам народу»¹¹⁶.

Повідомлення комуністичної преси про події за межами СРСР досліджував С. Лунєв¹¹⁷. На прикладі висвітлення у радянських газетах передвиборчої кампанії до британського парламенту в 1931 р. історик виявив чіткий пропагандистський характер матеріалів та компіляції для негативного та викривленого зображення процесів за кордоном.

В. Акопян досліджував українськомовну пресу Кубані початку 1930-рр., масова поява і досить великі тиражі якої стали наслідком політики українізації регіону¹¹⁸. Серед іншого, автор відзначив низький рівень грамотності місцевих редакторів та перешкоджання українізації преси з боку місцевого партійного керівництва, яке не вірило у довоготривалість цієї політики.

Отже, наукові розвідки про регіональну пресу СРСР 20–30-х рр. ХХ ст. розкривають її потенціал як джерела інформації про локальні аспекти загальних історичних процесів. З-поміж українських областей окремі розвідки були присвячені локальній пресі Вінницької, Дніпропетровської, Запорізької та Сумської областей. Саме тому перспективним напрямком лишається вивчення місцевих газет Чернігівщини.

Дослідження преси Чернігівщини

Перша спроба долучення матеріалів із преси Чернігівщини до вивчення історії регіону в 1920-х – 1930-х рр. належить вже згаданій Л. Снітко¹¹⁹, яка, зважаючи на цензурні обмеження, писала про «перекручування генеральної лінії партії» під час утворення колгоспів.

---

¹¹⁶ Там же. С. 75.

¹¹⁷ Лунєв С. «В чаду предвыборных махинаций»: освещение выборов в британский парламент 1931 года в советской прессе. *Истор. журнал: научн. исследования*. 2018. № 4. С. 165–173. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25289 (дата звернення 07.11.2020).

¹¹⁸ Акопян В. Украиноязычная пресса и издательское дело на Северном Кавказе в период осуществления политики украинизации (1920–30-е гг.). *Вестник Ленинград. гос. ун-та им. А. С. Пушкина*. 2014. Том 4, № 2. С. 224–232.

¹¹⁹ Синько Л. Партийная и советская печать Украины как источник по истории коллективизации сельского хозяйства : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1965. 22 с.

Згодом, уже в 2000-ні роки, почали виходити праці, присвячені Голодомору в Чернігівській області та її районах. В одну із них М. Науменко та М. Шкурко включили витяги з ніжинської районної газети «Нове село»¹²⁰, щоб на контрасті зі свідченнями очевидців проілюструвати викривлення реальності, яке відбувалося в комуністичній пресі. Попри те, що упорядники не проаналізували ці замітки, саме включення добірки газетних інформацій у видання свідчить про розуміння потенціалу преси як джерела для вивчення історії регіону.

Згодом, у 2007 р., був виданий навчальний посібник про Голодомор на Чернігівщині за авторством Т. Демченко¹²¹. Разом з архівними матеріалами вона використала й публікації з районної преси, вказавши, що газети були джерелом тоталітарного тиску на населення. Порівнюючи донесення ГПУ та інформацію з періодики, дослідниця зробила висновок, що перші були значно відвертішими та змістовнішими, а отже, більш достовірними. Втім, із газетних статей науковиця все ж «витагнула» поодинокі приховані за гучними гаслами й закликами згадки про Голодомор. Попри все, систематичного аналізу локальної преси Т. Демченко не провела, що й не дивно, зважаючи на оглядовий характер її дослідження.

Більш широко місцеву пресу Чернігівщини кінця 20-х – початку 30-х рр. використано як джерело у нещодавно виданій праці про Голодомор на Чернігівщині, авторами якої є Т. Демченко та М. Горох¹²². Автори посилалися на газетні публікації, де йдеться, наприклад, про вбивства активістів та випадки «розкрадання державного майна» (збирання колосків із колгоспних полів). У роботі коротко згадано також про формування негативного образу «куркуля» за допомогою публікацій у районних ЗМІ.

Детально проаналізував статті з місцевих видань Лосинівщини, Ніжинщини, та Носівщини М. Тимошик¹²³. Автор, крім іншого, звернув увагу і на лінгвістичні

¹²⁰ Витяги з публікацій газети «Нове село» // Голодомор на Ніжинщині / упор. М. Науменко, М. Шкурко. Чернігів: Чернігів. береги, 2009. С. 52–58.

¹²¹ Демченко Т. Колективізація та Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині. Чернігів: Деснянська правда, 2007. 72 с.

¹²² Демченко Т., Горох М. Колективізація та Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: забуттю і прощенню не підлягає. Чернігів: Десна, 2017. 100 с.

¹²³ Тимошик М. Районні газети як організатори сількорівського руху в умовах ствердження в Україні комуно-більшовицької системи. *Сіверянський літопис*. 2017. № 4. С. 215–222.;

особливості матеріалів тогочасної преси, що також є важливим аспектом аналізу цих джерел. В одній зі своїх статей науковець вказав на два важливих явища: з одного боку, на місцях існувала «криза перевиробництва» журналістів, зумовлена низькими кваліфікаційними вимогами до кореспондентів, а з іншого, справді професійних працівників редакціям бракувало.

О. Стасюк на основі матеріалів районної преси Чернігівщини розкрила тему діяльності активістів та «буксирних бригад» в роки Голодомору-геноциду¹²⁴. Для авторки важливим був той факт, що газети вказували імена та прізвища зразкових і навпаки, надто пасивних виконавців хлібозаготівель. Таке розголошення ставало засобом тиску на низових партійних функціонерів.

М. Бойко провів контент-аналіз номерів газети «Колгоспник Борзнянщини» за 1931 р. і зробив висновок, що у той час видання більше нагадувало «інформаційний листок, до того ж із чітко визначеним напрямом»¹²⁵. Порівнюючи випуски газети в різні періоди її існування, дослідник назвав 1960–70-ті роки піком її розвитку. Втім, детального аналізу публікацій 1930-х рр. у статті немає.

Л. Яременко вивчала «масову роботу» газет Сумщини, зокрема, розглянувши і районні видання «За більшовицький колгосп», «Колективіст Буринщини», «Колективіст Глухівщини»¹²⁶, які виходили на території тогочасної Чернігівської області. Дослідниця звернула увагу на те, що деякі газети активно працювали з

Тимошик М. Українське село під більшовиками: усталена версія і прихована правда (на архівних матеріалах сіл Ніжинської округи). *Сіверянський літопис*. 2015. № 6. С. 160–174.; Тимошик М. Усталена версія та прихована правда про радянську колективізацію: на матеріалах сіл тодішніх Носівського та Лосинівського районів. *Сіверянський літопис*. 2015. № 5. С. 18–33.

¹²⁴ Стасюк О. Діяльність активістів і уповноважених з хлібозаготівель на Київщині та Чернігівщині під час Голодомору-геноциду (за матеріалами районної преси 1932–1933 рр.) // 36. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 11–12 червня 2020 р.. Львів Друкарня Львів. нац. мед. ун-ту ім. Данила Галицького, 2020. С. 381–385.

¹²⁵ Бойко М. Еволюція місцевої преси Чернігівщини (на прикладі Борзенської районної газети «Вісті Борзнянщини»). *Образ*. 2016. Вип. 4. С. 51–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2016_4_8 (дата звернення 20. 06. 2020).

¹²⁶ Яременко Л. До історії Сумської регіональної преси: районні газети початку 30-х рр. як колективний організатор на селі – у пошуках нових форм. *Журналістська освіта на Сумщині: набутки й проблеми*: мат-ли Дев'ятої всеукр. наук.-практ. конф., 5–6 червня 2013 р. Суми: Сумськ. держ. ун-т, 2013. С. 34–38. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/39972/1/Yaremenko_Istoriya_symskoi_regionalnoi_presy.pdf;jsessionid=4CBF56395B4839DBB7CDD56B28CB1BB3 (дата звернення: 05.07.2020).

молоддю, залучаючи її не тільки до сільськогосподарської роботи і виконання масових кампаній, а й творчої, зокрема літературної праці.

О. Лисенко навела приклади публікацій з ніжинської газети «Нове село», щоб проілюструвати пропаганду колективізації в регіоні¹²⁷, використавши пресу як додаткове джерело інформації.

К. Лук'янець проаналізувала районну пресу Чернігівщини у 1932–1933 рр. та на основі матеріалів з цих видань дослідила настрої та поведінку низових виконавців так званих «хлібозаготівель» у 1932–1933 рр.¹²⁸. Газети часто фіксували випадки порушення «революційної законності» – знущань і навіть тортур – з боку активістів, і водночас закликали їх до самовідданої «боротьби за врожай». Дослідниця зробила висновок про те, що місцева преса була засобом тиску не тільки на селян, а й на низових представників режиму.

Грунтовним виданням, що охоплює в тому числі регіональну пресу Чернігівщини та архівні документи 1931–1934 рр., є збірник «"Чорні дошки" України. Чернігівська область», впорядкований Інститутом дослідження Голодомору¹²⁹. У передмові автори вказують на важливу роль працівників газет і позаштатних кореспондентів не тільки в поширенні пропаганди, а й у впровадженні репресивних заходів проти населення. Збірник містить публікації з місцевих газет, де йдеться про занесення колгоспів, населених пунктів та підприємств на «чорні дошки», а також документи, в яких вказано репресивні заходи, застосовані до таких сіл та організацій.

На основі архівних матеріалів, які зберігаються в тому числі і в Державному архіві Чернігівської області, політичну цензуру в УСРР в 1920–1930-ті роки дослідив В. Бабюх¹³⁰. Автор звернув увагу, що основний перелік заборонених до

¹²⁷ Лисенко О. Сільські активісти Чернігівщини (кінець 1920–1930-ті рр.): типологія поведінки. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2013. № 1–2. С. 264.

¹²⁸ Лук'янець К. Екзистенційний вибір низових виконавців хлібозаготівель під час Голодомору за матеріалами районної преси Чернігівської області. *Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 243–253.

¹²⁹ «Чорні дошки» України. Чернігівська область : зб. док. і мат-лів. Київ: Вид-во Марка Мельника (ФОП Мельник М. Ю.), 2021. 944 с.

¹³⁰ Бабюх В. Політична цензура в Україні в 1920–1930-х рр. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2007. 290 с.;

друку в пресі матеріалів постійно доповнювали – прикладами найхарактерніших цензорських правок, списками заборонених творів, директивами, які регламентували висвітлення певних питань¹³¹.

Слід додати, що незважаючи на чималу кількість виданих збірників документів¹³² та свідчень очевидців¹³³, які детально висвітлюють перебіг Голодомору в регіоні, у більшості з них преса не постає як історичне джерело. Вочевидь, упорядники не брали до уваги газетні публікації як джерело інформації, оскільки в них прямо не йдеться про голодування чи смертність від голоду. Втім, періодика містить багато фактичних даних про хлібозаготівлі та особливо репресивний режим «чорних дощок». Цей факт ще раз підтверджує актуальність нашого дисертаційного дослідження та потребу розширення джерельної бази з історії Голодомору.

Таким чином, наукові дослідження про пресу Чернігівщини кінця 1920-х – початку 1930-х концентруються на порівняно вузьких і специфічних темах – висвітлення «масової роботи» (наприклад, рейдів, походів, виїзних редакцій), діяльності активістів, розвитку робількорівського руху в регіоні тощо. Часто автори використовували газетні публікації як додатковий ілюстративний матеріал до архівних документів.

Отже, історіографію про пресу 1920-х – 1930-х рр. можна поділити на такі періоди:

1. 1930-ті – початок 1950-х рр. (до 1956 р.):

- перші спроби аналізу та осмислення газетних публікацій 1920-х – 1930-х рр. як історичного джерела, зокрема для вивчення колективізації та індустріалізації;
- відсутність критичних оцінок газетних матеріалів, хвалебний тон в описах діяльності преси;

¹³¹ Он же. Документы органов политической цензуры Украинской ССР по сохранению государственной тайны в печати в 1920–1930-х гг. *Ленинград. юрид. журнал*. 2012. № 4. С. 150.

¹³² Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: влада та народ. Зб. документів / відп. ред. Р. Воробей, упор. Н. Коваль, А. Морозова, Н. Полетун. Чернігів: Чернігів. береги, 2008. 408 с.

¹³³ Голодомор 1932–1933 рр. на Бахмаччині. Спогади очевидців / упор. Л. Журба. Чернігів: Чернігів. береги, 2008. 80 с.; Голодомор 1932–1933 рр. на теренах Чернігівського району / упор. С. Горобець. Чернігів: [б. в.], 2008. 196 с.; Чернігівщина. 1932–1933. Пошук... Пам'ять... / укл. В. Швець, О. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 255 с.

- наголошування на провідній ролі комуністичної партії, яка в усьому «спрямовувала» роботу газет.

2. Середина 1950-х (від 1956 р.) – середина 1960-х:

- поява елементів критичного аналізу газетних публікацій, в тому числі місцевої преси (переважно крізь призму «перегинів на місцях»), що стали можливими внаслідок розвінчання культу особи Сталіна;

- включення місцевих газет до джерельної бази досліджень, усвідомлення їхньої ролі в пропагандистській діяльності на місцях.

3. Середина 1960-х – середина 1980-х рр.:

- найактивніші дослідження преси, представлені головно роботами про центральні газети, а також спеціалізовану й галузеву періодику. Місцеву пресу науковці практично не вивчали;

- акцент на «народності» преси і, як наслідок, увага до історії робсількорівського руху;

- дослідження ролі газет у пропаганді та втіленні комуністичних соціально-економічних перетворень.

4. Друга половина 1980-х рр. – 1991 р.:

- помітне послаблення ідеологічного тиску та початок критичного переосмислення комуністичної преси;

- використання преси як джерела для дослідження раніше заборонених тем.

5. З 1991 р.:

- розширення кола досліджуваних проблем, зокрема посилення інтересу до локальної преси;

- значно менша ідеологічна заангажованість, вмотивованість висновків та результатів;

- залучення широкого спектру дослідницького інструментарію, заповнення фактологічних лакун.

Дослідники найчастіше використовували регіональну періодику як додаткове історичне джерело. Праці, зосереджені на вивченні преси як такої, найчастіше стосуються таких тем:

- вплив процесів українізації на пресу;
- висвітлення в газетах діяльності низових активістів;
- тоталітарна мова публікацій;
- цензура та специфіка роботи редакцій.

Вивчення преси Чернігівщини кінця 1920-х – початку 1930-х рр. найчастіше відбувалося в контексті голодоморознавчого дискурсу. З одного боку, матеріали з газет входили до оглядових досліджень і збірників документів, що проливають світло на регіональну історичну перспективу Голодомору. З іншого боку, преса цього часу сама по собі містить чимало фактичних даних про явища, пов'язані з геноцидом українців, тому аналіз її саме в такому контексті – цілком закономірний.

Насамкінець, хоча окремі науковці побіжно торкалися у своїх роботах питання пропаганди в локальній періодиці Чернігівщини, однак ґрунтовного комплексного дослідження цієї проблеми досі не виконано.

1.2. Джерельна база дослідження

Вивчення преси – напрямок історичної науки, який потребує залучення джерел різних типів. Відповідно, джерельну базу дисертаційного дослідження можна поділити на кілька груп.

До першої групи джерел належать збірки нормативно-правових актів, що регулювали діяльність преси¹³⁴, хрестоматії¹³⁵, результати так званих «оглядів преси»¹³⁶, збірники статистичних даних¹³⁷. Також виходили друком збірники

¹³⁴ Действующее законодательство о печати. Системат. сборник / сост. Л. Фогелевич. Москва: Изд-во Наркомторгов СССР и РСФСР, 1929. 384 с.; Решение партии о печати. 1918–1940 : сб. док. Москва: Госиздат, 1941. 106 с.

¹³⁵ Про пресу: марксист.-ленін. Хрестоматія / упоряд. М. Земляний. Харків: Пролетар, 1932. 312 с.; Печать должна работать по-новому / сост. А. Быстрозоров и др. Ленинград: Прибой, 1932. 156 с.

¹³⁶ Лицо сельской низовой печати (районные, колхозные и совхозные газеты) / под ред. А. Горькова, А. Гусева, Ф. Михайлова, Л. Недачина и С. Урицкого. Москва: Изд-во «Крестьянская газета», 1930. 164 с.; Советская деревня и работа селькоров. Сб. статей. Москва–Ленинград: Гос. издательство, 1927. 146 с.; Богушевський В. Газета на новом этапе. Москва: Госоцэкономиздат, 1931. 128 с.; Веритэ М., Литвин М. Печать СССР в первой пятилетке. Москва; Ленинград: Соцэкгиз, 1933. 68 с.; Володин С. Печать на новом этапе. Москва: Госиздат, 1930. 48 с.; Русаков Г. Рабселькоры и прокуратура. Одесса, 1927. 112 с.

пояснень до документів, що регулювали діяльність робсількорів¹³⁸ та забезпечували їх захист від переслідувань¹³⁹.

У цей час з'явилися також директивні рекомендації щодо діяльності робітничих та селянських масових газет за умов «посиленого соціалістичного будівництва». Кампанії у промисловості і сільському господарстві мали стати центром уваги періодики¹⁴⁰. У такому контексті питання розвитку мережі місцевої преси набуло актуальності, оскільки постала потреба висвітлювати події на всій території СРСР. У 1954 р. вийшов друком важливий збірник документів «Про партійну і радянську пресу»¹⁴¹, в якому вміщені основоположні постанови, які визначили функціонування місцевої преси на рубежі 1920–1930-х рр.. Пізніше, у 1960–1980-х рр., було видано ще низку збірників¹⁴² директивних документів, в яких здебільшого були поміщені ті самі документи, що і у виданні 1954 р.

До другої групи джерел для вивчення періодичних видань СРСР кінця 1920-х – початку 1930-х рр. входять перші теоретичні праці радянських науковців, що стали методичними матеріалами для роботи преси. Зокрема, можна виділити

---

¹³⁷ Шифрин Г. Периодическая печать СССР и рабселькоровское движение между XV и XVI съездами ВКП(б). Москва: Планхозигз, 1930. 128 с. Цифры о печати СССР : стат. сб. Москва: [б. и.], 1940. 117 с.; Культурне будівництво Української РСР : стат. довід. Київ: Вид-во ЦСУ УРСР, 1940. 203 с.; Багрич М., Мазус Д. Періодичні видання УРСР, 1918–1950: Журнали : бібліогр. довідн. Харків: Вид-во Книжкової палати УРСР, 1956. 462 с.; Періодичні видання УРСР (1918–1950). Харків: Держвидав, 1956, 112 с.; Печать Украинской ССР : стат. табл. 1918–1953. Харьков: Изд-во ЦСУ УССР, 1954. 186 с.; Преса Української РСР: 1917–1966 : стат. довідн. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1967. 196 с.; Преса Української РСР 1918–1973 : наук.-стат. довідник. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1974. 124 с.; Преса Української РСР: 1918–1985 : стат. довідник / укладач Н. Погонєць. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1986. 218 с.; Газеты СССР 1917–1960 : библиограф. справ. в 5 т. / ред. кол. Ю. Фатури́н и др. Москва: Изд-во ЦСУ СССР, 1970–1984; Кузнецов И., Фингерит Е. Газетный мир Советского Союза: 1917–1970. В 2 т. Москва: Изд-во МГУ, 1972–1976.

¹³⁸ Лейкин О., Шнэйдер Э. Советский закон о рабселькорах. Москва: Юридическое из-дво НКЮ РСФСР, 1932. 78 с.

¹³⁹ На захист робселькорів. (Збірник партійних директив і законів урядів СРСР і УСРР). Харків: Вид-во ВУЦВК «Рад. будівництво і право», 1934. 64 с.

¹⁴⁰ Вашкевич М., Масляненко Д. Печать на стройке новой деревни. Ленинград: Прибой, 1930. 62 с.

¹⁴¹ О партийной и советской печати : сб. док. Москва: Правда, 1954. 692 с.

¹⁴² Советская печать в документах : сб. док. Москва: Мысль, 1961. 216 с.; Про партійну і радянську пресу, радіомовлення і телебачення : зб. док. і мат-лів / упоряд. Л. Климанова. Київ: Політвидав України, 1974. 690 с.; Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – червень 1941 : зб. док. і мат-лів / упорядн. В. Даниленко та ін. Київ: Наук. думка, 1986. 415 с.

книги Я. Шафіра «Газета та село» (1924 р.)¹⁴³ і А. Селіщева «Мова революційної епохи» (1928)¹⁴⁴. У них розглянуто проблему сприйняття населенням більшовицьких нововведень. Автори дослідили методи впливу на селян через періодичні видання і реальний рівень сприйняття ними матеріалів, які друкувалися у пресі. Такий аналіз є надзвичайно важливим для розуміння справжнього впливу періодичних видань на суспільно-політичні погляди та настрої жителів села.

Також у роботі було використано й інші методичні посібники та вказівки для редакторів газет і робсількорів, що виходили друком у 1920–1930-х рр.¹⁴⁵. У них вміщували інструкції, як організувати стінгазету і багатотиражну газету, «про що і як писати», аналізували зразки опублікованих заміток та пояснювали, чому вони правильно або хибно складені, пропонували теми для так званих «сількорівських вечорів» (допоки останні ще були вживаною формою роботи з населенням), розкривали основні технічні принципи друкарського процесу тощо. Найчастіше такі методичні рекомендації були написані простою й доступною мовою, інколи – у формі «питання – відповідь». Зрідка такі видання мали вужчу спеціалізацію за темою – приміром, були призначені для дитячих кореспондентських бригад¹⁴⁶, кореспондентів ТСО «Авіахім»¹⁴⁷, фотокореспондентів¹⁴⁸ (видання цього типу

¹⁴³ Шафир Я. Газета и деревня. Москва; Ленинград: Красная новь, 1924. 144 с.

¹⁴⁴ Селищев А. Язык революционной эпохи : из наблюдений над русским языком последних лет (1917–1926) Москва: Работник просвещения, 1928. 248 с.

¹⁴⁵ Андреев А. Селькор и строительство новой деревни. Ленинград: Изд-во облисполкома, 1928. 32 с.; Горелик Б. Руководство рабселькорским движением. Москва: Всесоюзный коммунист. ин-т журналистики им. «Правды», 1934. 64 с.; Еличенко П. Многотиражка в колхозе. Москва: Крестьянская газета, 1930. 62 с.; Светлов О. Селькорівські вечори. Прості розмови. Одеса: [б. в.], 1929. 35 с.; Організуй стінну газету. Короткий poradnik сількорів. Харків: [б. в.], 1929. 36 с.; Рабселькорское движение и ударничество в печати. Ленинград: Ленинград. обл. изд-во, 1933. 76 с.; Хаин А. Пути и формы рабселькорской работы (с приложением инструкций и положений). Москва: Долой неграмотность, 1927. 56 с.; Черепанов М. На переломі. Про перебудову рабселькорівської роботи. Харків: Пролетар, 1931. 48 с.; Шмиговський С. Стінгазету на службу соціалістичному перебудуванню села. Харків–Київ: Держ. вид-во України, 1930. 84 с.; Що треба знати редколегії стінгазети та сількорів. Черкаси: Вид-во газети «Радянська думка», 1929. 12 с.

¹⁴⁶ Пам'ятка диткорбригади. Харків: Молодий більшовик, 1931. 60 с.

¹⁴⁷ Марковин Н. Что должен знать рабселькор-осоавиахимовец. [Москва]: Сектор печати ЦС Осоавиахима СССР, 1933. 32 с.

¹⁴⁸ Спутник фотокора на 1932 год. Москва: Журнально-газетное объединение, 1932. 234 с.

містили технічну інформацію щодо процесу зйомки, проявлення плівки та друку фотографій.

Дещо особно від них варто відзначити спеціальні вказівки для робсількорів, присвячені вузьким ситуативним темам – наприклад, певним партійним рішенням¹⁴⁹. Вони містили конкретні формулювання, які слід було використовувати в публікаціях, вказівки до діяльного впровадження партійних директив у життя, зрідка – повні тексти самих офіційних документів.

У цей же час видавали також і праці аналітично-публіцистичного характеру, спрямовані на героїзацію і створення культу довкола певних газет¹⁵⁰ та робсількорів¹⁵¹.

До третьої групи джерел входять мемуари. Оскільки преса була помітною складовою життя суспільства у 1920–1930-ті роки, згадки про газети знаходимо в багатьох щоденниках. У 2018 р. було видано збірник «"Репресовані" щоденники. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні»¹⁵². У виданні опубліковано матеріали з семи кримінальних справ, у фігурантів яких було вилучено щоденники, що стали доказами «контрреволюційної» діяльності звинувачуваних. Зокрема, звертаємо увагу на щоденник київського партійця Дмитра Заволоки, який у зв'язку зі специфікою своєї роботи й інтересів уважно слідкував за радянськими газетами. У своєму щоденнику він порівнював газетні статті з реальним життям. Автор звертав увагу і на матеріали, в яких йшлося про Чернігівщину, а саме детально аналізував ситуацію в одному з конотопських радгоспів на основі інформації з

---

¹⁴⁹ В помощь редактору газеты политотдела МТС (материалы). 1933 г., Май – июнь. Харьков: Полит. сектор МТС, 1933. 16 с.; Кійко А. Стінгазету на службу завданням весняної с.-г. кампанії. Харків: Держсільгоспвидав, 1930. 16 с.; На новом этапе. Материалы к Всесоюзному совещанию по вопросам рабселькоровского движения. Ленинград: обл. изд-во, 1931. 32 с.; Обласні і районні газети в боротьбі за хліб. Бюлетень газетно-журнального сектора КПВ ЦК КП(б)У. Харків: [б. в.], 1932. 40 с.; Чистка харківської обласної парторганізації і завдання преси. Доповідь тов. Ярославського на нараді працівників преси 18 травня 1934 р.. Харків, 1934. 4 с.; Що сказала Перша всеукраїнська нарада про роботу сількора. Харків: Рад. село, 1929. 18 с.

¹⁵⁰ Магид А. Поступью пятидесяти тысяч. Опыт четырехлетней работы ударных бригад «Правды». Москва: Партийное изд-во, 1932. 216 с.

¹⁵¹ Лаговиер Н., Роднянский Я. Дела рабселькоровские. Москва: Гос. изд-во, 1929. 152 с.

¹⁵² «Репресовані» щоденники. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні / упорядкув., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна. Київ: Фенікс, 2018. 352 с.

преси. Розглянувши статтю про критичне становище в радгоспі, він зробив висновок про закономірність такого стану речей, зважаючи на загальну управлінську політику. Дмитро Заволока добре розумів брехливість повідомлень із газет, за винятком фактичних даних¹⁵³.

Зі щоденника педагога Юрія (Григорія) Самброса отримуємо інформацію про пресу як засіб тиску на людину¹⁵⁴. Характеризували радянські газети в своїх щоденниках і педагоги Олексій Наливайко й Олександра Радченко¹⁵⁵, комуністка-політемігрантка з Польщі Дорота Федербуш¹⁵⁶. Остання порівнювала написане в газетах зі свідченнями звичайних українців. Про це дізнаємося з матеріалів кримінальної справи, у якій щоденник політемігрантки був речовим доказом. Пізніше на допиті, який проходив 4 лютого 1934 р., заступник прокурора ДПУ УСРР Крайній звернув увагу на цей запис. Вона відповіла: «Приїжджали люди з села, розповідали про масові смерті від голоду. Говорили, що померло 9 млн. Я не вірила газетам. Огідно було читати. Але це були тільки настрої»¹⁵⁷.

Про те, на яку саме інформацію з газет звертав увагу селянин, маємо уявлення завдяки щоденнику мешканця с. Леб'яже (Харківщина) Нестора Білоуса. Для автора щоденника преса була важливим джерелом інформації. Зокрема, Нестор Білоус зважав на повідомлення, які могли свідчити про початок війни¹⁵⁸. Автор щоденника бачив невідповідності між інформацією, почутою на мітингу, та тим, що написано в газетах, з тривогою сприймав новини про хлібозаготівлі та нові податки. Уже в 1932 р. у районній пресі він виділяв статті, у яких ішлося про репресії режиму проти селян. Зокрема, під дію сумнозвісного «закону про п'ять колосків» за крадіжку кукурудзи потрапили жителі районного центру¹⁵⁹.

---

¹⁵³ Там само. С. 222.

¹⁵⁴ Там само. С.295.

¹⁵⁵ Там само. С. 46.

¹⁵⁶ Там само. С. 303.

¹⁵⁷ Там само. С. 300–301 .

¹⁵⁸ Там само. С.141.

¹⁵⁹ Там само. С. 179.

Побіжно згадував про газети у своїх мемуарах «Я – мене – мені... (і довкруги)» відомий мово- і літературознавець Ю. Шевельов¹⁶⁰, який у 1930-х рр. жив у Харкові. Районну пресу він називав «колективним наглядцем» за селянством, підкреслюючи її роль у функціонуванні тоталітарної системи.

Четверту групу становлять періодичні видання Чернігівщини досліджуваного періоду. Тільки у декількох містах регіону станом на 1929 р. виходили періодичні видання. Це газети «Червоний стяг» (Чернігів), «Нове село» (Ніжин), «Правда Прилуччини» (Прилуки), «Селянські вісті» (Конотоп), «Червоне село» (Глухів), «Радянське життя» (Ромни), «Шлях робітника» (Шостка).

У 1930 р. були засновані газети у Бобровиці («За суцільну колективізацію»), Бурині («Колективіст Буринщини»), Городні («Колгоспна правда»).

Періодом активного розвитку мережі преси на Чернігівщині були 1931–1932 роки. Тоді редакції газет відкрили у всіх районах, зокрема в таких містах та селищах, як Бахмач («Прапор комуни»), Борзна («Колгоспник Борзенщини»), Добрянкa («В соціалістичний наступ»), Козелець («Розгорнутим фронтом»), Корюківка («Більшовицький шлях»), Мена («Колгоспна праця»), Остер («Колгоспне життя»), Сновськ («Соціалістичний наступ»), Березна («За більшовицькі темпи»), Варва («Соціалістичний наступ»), Великі Бубни-Талалаївка («Більшовицькі темпи»), Дмитрівка («Колгоспник Дмитрівщини»), Іваниця («Соціалістичний наступ»), Ічня («За більшовицькі темпи»), Короп («Поліський комунар»), Мала Дівиця («Соціалістичне село»), Носівка («Червона Носівщина»), Олишівка («Соціалістичний шлях»), Понорниця («Соціалістичне життя»), Ріпки («За соціалістичне Полісся»), Семенівка («Життя колгоспника»), Кролевець («Колгоспне село»), Недригайлів («Колективіст-ударник»), Новгород-Сіверський («Шлях колгоспника»), Путивль («Ленинський путь»), Середина Буда («Конопляр Середино-Будщини»).

До п'ятої групи джерел належать архівні документи і матеріали, що розкривають різні сфери, пов'язані з місцевою періодикою. Зокрема, у 555 фондi

---

¹⁶⁰ Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Частина перша. В Україні. Харків: Видання часопису «Березіль»; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2001. 428 с.

ЦДАВО України «Комітет у справах друку при Раді Народних Комісарів УСРР, м. Харків». Постановою РНК УСРР від 22 березня 1928 р. Комітет по нагляду за діяльністю видавництв і розповсюдженню друкованих видань було ліквідовано, а замість нього організували Комітет у справах друку Наркомторгу УСРР¹⁶¹, який 27 січня 1930 р. постановою РНК УСРР було реорганізовано в Комітет в справах друку РНК УСРР¹⁶².

До функцій Комітету належали планування та регулювання видавничої діяльності, координація паперової та поліграфічної промисловості та підприємств. Станом на 1930 р. у Комітеті виділилася газетно-журнальна група, яка вела управління і контроль за видавництвом періодичних видань. 8 січня 1933 р. постановою РНК УСРР Комітет у справах друку при РНК УСРР було ліквідовано, а його функції перейшли до Бюро друку при Держплані УСРР. У фонді зберігаються постанови та циркуляри Ради праці і оборони, ЦК КП(б)У, ВУЦВК, РНК УСРР, наркоматів УСРР, Комітету у справах друку при РНК СРСР та Комітету в справах друку при РНК УСРР про розповсюдження друкованих видань, постачання папером видавництв, контрольні цифри і плани розвитку преси в УСРР; листування Комітету в справах друку при РНК УСРР з ЦК КП(б)У, ВУЦВК, РНК УСРР, Наркоматами УСРР, Комітетом у справах друку при РНК СРСР, редакціями місцевих газет, в тому числі Чернігівщини тощо¹⁶³.

У 123 фонді ЦДАВО України зберігаються матеріали Бюро друку УСРР за 1933 р.. Зокрема, тут наявні документи про плани, тиражі, обсяг паперу, виділений на місцеві видання, листування між різними установами та партійними структурами щодо видавництва газет, інформація про багатотиражні газети колгоспів та МТС, присвячені господарсько-політичним кампаніям¹⁶⁴.

---

¹⁶¹ Положення про Комітет у справах друку Народнього Комісаріату Торгівлі УСРР. *Збірник законень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. Відділ І. Ч. 5. Харків, 1928. С. 68.

¹⁶² Костик Є. Функціонування центрального управління у справах друку (ЦУД) в 20-х рр. ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. Вип. 13. С. 241.

¹⁶³ ЦДАВО України. Ф.555. Оп. 1. Передмова. Арк. 1–4.

¹⁶⁴ Там само. Ф.123. Оп. 1. Опис архівних справ Бюро друку за 1933 р.. Арк. 1–3.

В ЦДАГО України було опрацьовано партійні документи, у яких визначалася головні напрямки роботи районної преси (ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 20. Спр. 5285), матеріали, пов'язані з діяльністю об'єднань, створених комуністичних режимом (Комсомол, ТСО «Авіахім») (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2708), аналітичні записки про ключові теми для висвітлення у пресі (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2493.), директиви пресі та темники по конкретних напрямках (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 281.).

Проаналізовано і документи, що зберігаються в ГДА СБ України, зокрема таємну Інструкцію Верховного суду та ОДПУ СРСР від 13 вересня 1932 р. щодо механізму застосування репресій за постановою ЦВК та РНК Союзу РСР від 7 серпня 1932 р.¹⁶⁵. На її прикладі розкрито тему заборонених до публікацій у пресі матеріалів. Також тут зберігаються документи, завдяки яким можна перевірити факти із газетних статей.

Опрацьовано фонди Державного архіву Чернігівської області, зокрема фонд Р-3621, в якому розміщено документи про діяльність чернігівської обласної газети «Більшовик» від часу її заснування в грудні 1932 р.. У фонді зберігаються і розсекречені документи з таємними директивами ЦК ВКП (б) до відділу культури і пропаганди КП(б)У, який далі спрямовував їх до Чернігівського обкому КП(б)У. Важливим документом, що міститься у фонді, є таємне видання «Перелік (на мирний час) А) свідчень, які становлять військову таємницю та не підлягають оголошенню з метою охорони військових інтересів СРСР. Б) свідчення, які становлять таємницю та не підлягають оголошенню з метою охорони економіко-політичних інтересів СРСР» (Москва, 1931 р.)¹⁶⁶. Також був опрацьований фонд чернігівської газети «Червоний стяг» (Ф. Р-676. Оп. 1. Спр. 29)

¹⁶⁵ Инструкция от 13/IX-32 г. по применению постановления ЦИК и СНК СССР от 7/VIII-32 г. об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности. // ГДА СБ України (Галузевий держ. архів Служби безпеки України). Ф. 16, Оп. 1, Спр. 4, Арк. 2.

¹⁶⁶ Перечень (на мирное время) А) сведений, составляющих военную тайну и не подлежащих оглашению в целях охранения военных интересов СССР. Б) сведений, составляющих тайну и не подлежащих оглашению в целях охранения экономико-политическ. интересов СССР // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 43–74.

У цьому ж архіві досліджено партійний фонд (Ф. П-470. Оп. 1. Спр. 9.), де зберігаються протоколи засідань обкому КП(б)У, під час яких розглядалися в тому числі і питання діяльності преси та висвітлення у періодичних друкованих виданнях господарсько-політичних кампаній комуністичного режиму. Для порівняння матеріалів, надрукованих у пресі, із службовими документами каральних органів, зокрема прокуратури, опрацьовано фонд, де зберігаються документи ніжинської прокуратури (Ф. Р-416. Оп. 4. Спр. 4.).

Таким чином, джерельною базою дослідження є:

- збірники документів, статистичні довідники, хрестоматії, результати так званих «оглядів преси», що містять чимало фактичного матеріалу про роботу преси;

- рекомендації щодо діяльності редакцій газет і робсількорів, методичні вказівки та посібники, які дозволяють реконструювати середовище діяльності місцевих газет;

- щоденники репресованих осіб, що містять важливу інформацію щодо сприйняття населенням газетних публікацій та, зрештою, вказують на тотальну недовіру до них.

- публікації в місцевій пресі Чернігівщини 1929–1933 рр. – районні, окружна та обласна газети;

- архівні документи, які дозволяють, з одного боку, відслідкувати партійні рішення, директиви та інструкції, що визначали діяльність друкованої періодики, а з іншого, – верифікувати окремі матеріали, опубліковані в ній.

Отже, огляд та аналіз джерел, які тією чи іншою мірою висвітлюють діяльність преси Чернігівщини у 1929–1933 рр. дозволяє зробити висновок, що джерельна база дослідження є цілком достатньою для реалізації поставлених у дисертації наукових завдань.

1.3. Теоретико-методологічна основа дослідження

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, системності та об'єктивності. Перший із них передбачає вивчення діяльності місцевої преси

Чернігівщини з урахуванням конкретних історичних обставин та хронології її розвитку. У свою чергу, принцип системності використано для аналізу організаційних засад функціонування друкованих ЗМІ регіону як частини ієрархічної системи преси в СРСР. Врешті, принцип об'єктивності означає вмотивованість суджень, порівняння інформації з архівних документів, свідчень очевидців та публікацій у газетах, а також розуміння процесів суспільного розвитку в досліджуваній період.

Відповідно до мети і завдань дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема аналізу й синтезу, порівняльно-історичний (характеристика та порівняння обласних, окружних та районних газет); історико-системний (розгляд преси як частини політичної і економічної системи УСРР у 1929–1933 рр.), проблемно-хронологічний (хронологічний аналіз висвітлення у пресі так званих «хлібозаготівельних кампаній»), критичного аналізу джерел (верифікація опублікованої в пресі інформації з архівними документами), архівної евристики (пошук нових історичних джерел).

У дослідженні застосовувався мікроісторичний метод, який визначає перспективу аналізу загальних історичних процесів через вивчення історії окремих явищ та спільнот. Як зазначає один із основоположників цього методу Дж. Леві, «Мікроісторії [автор вживає це слово саме так, акцентуючи на множинності можливих історичних наративів. – М. К.] не обов'язково повинні бути історіями окремих, маленьких, віддалених людей. Їх мета – це радше реконструкція моментів, ситуацій та осіб, яким під час аналізу в контексті їхньої винятковості надають ваги і кольору; не як прикладам за відсутності кращого загального пояснення, а як фізичним відповідникам до складності контекстів, у яких живуть та діють чоловіки й жінки»¹⁶⁷. Відтак, використання мікроісторичного методу дозволило встановити на основі газетних публікацій та архівних документів перебіг подій (зокрема діяльності антикомуністичних повстанських рухів) у деяких населених пунктах Чернігівщини. Також було

---

¹⁶⁷ Levi G. *Microhistory and the Recovery of Complexity. Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method, and Evidence* / ed. by S. Fellman and M. Rahikainen. Cambridge Scholars Publishing, 2012. P. 121–132.

реконструйовано біографії окремих робітників, що дало змогу виявити їхні життєві мотивації та вибрані поведінкові моделі за умов тоталітаризму.

Історична регіоналістика відрізняється від мікроісторії перш за все масштабом і пропонує аналіз минулого більших за площею територій (визначення «регіону» в різних науковців варіюються¹⁶⁸). Відтак, у роботі було виявлено специфіку змістового наповнення локальної преси Чернігівщини, зумовлену соціальними, економічними та природними особливостями регіону.

Крім того, для аналізу текстуального наповнення локальних друкованих ЗМІ Чернігівщини було використано окремі прийоми мовознавчих та літературознавчих методів, тобто міждисциплінарний підхід. Зокрема, для вивчення жанрово-тематичної специфіки газетних публікацій було застосовано генологічний метод (класифікація журналістських жанрів унаочнила суттєве домінування одних жанрів над іншими, а також їх трансформацію, спричинену впливом пропаганди). У свою чергу, потреба вивчення орфографічних особливостей місцевої преси була зумовлена зміною правопису в серпні 1933 р.. Також було використано елементи стилістичного та лексикологічного аналізу, за допомогою яких у досліджуваному матеріалі було виявлено пропагандистські засоби, що працюють на рівні мови. Врешті, опрацювання ілюстрацій як текстів (за Ю. Лотманом, поняття тексту і мови не обмежується вербальними засобами, а стосується будь-яких змістово наповнених одиниць, тобто знаків, у тому числі графічних, аудіальних, змішаних тощо¹⁶⁹) дало змогу прослідкувати візуальні прийоми, застосовувані комуністичним тоталітарним режимом для формування ідилічної «віртуальної реальності», а також образу ворога.

Термін «пропаганда» має широке трактування. Американський дослідник Л. Мартін пропонує таке визначення: «Пропаганда – це мистецтво впливати, маніпулювати, контролювати, просувати, змінювати, спонукати чи захищати прийняття думок, поглядів, дій чи поведінки»¹⁷⁰. В енциклопедії «Британіка»

¹⁶⁸ Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні. *Укр. істор. журнал*. 2002. № 6. С. 3–21.

¹⁶⁹ Лотман Ю. Текст в тексте. *Образовательные технологии*. 2014. № 1. С. 30–42.

¹⁷⁰ Martin J. *International Propaganda: Its Legal and Diplomatic Control*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1958. P. 10.

наголошено на маніпулятивній складовій пропаганди: «Пропаганда – це більш-менш систематичне намагання маніпулювати переконаннями людей, їхніми поглядами чи діями за допомогою символів»¹⁷¹. Також у цьому словнику пояснено мотиви використання пропаганди: «Пропагандисти мають певну ціль або набір цілей. Для їх досягнення вони навмисно відбирають факти, аргументи та відображення символів і подають їх так, що вони мають, за їхніми уявленнями, найбільший ефект. Щоб максимізувати вплив, вони можуть опускати або спотворювати відповідні факти або просто брехати, можуть намагатися відвернути увагу реакторів (людей, яких вони намагаються похитнути) від усього, окрім власної пропаганди»¹⁷². У «Малій радянській енциклопедії» термін «пропаганда» визначено як: «поширення, проповідування ідей, вчень, а також вербування прихильників поширюваних ідей. Пропаганда може бути як усною (гуртки, розмови, пояснювальне читання), так і друкованою»¹⁷³.

Поряд із терміном «пропаганда» часто використовують і дефініцію «агітація». У першому томі «Малої радянської енциклопедії», виданої у 1928 р., поняття «агітація» подано досить розмито: «Агітація, найважливіший засіб політичної боротьби класів і партій. Через агітацію політичні партії впливають на свідомість мас, щоб залучити їх на свій бік»¹⁷⁴. Уже в шостому томі, виданому у 1931 р., упорядники розтлумачили відмінності між пропагандою та агітацією так: «На відміну від агітації, пропаганда дає більш поглиблене уявлення про будь-яке питання, “багато ідей”, але зате обмеженому колу осіб, тоді як агітація дає “одну” ідею, але багатьом особам»¹⁷⁵. Таке визначення термінів «агітація» та «пропаганда» було розроблене на основі праці В. Леніна «Що робити?»¹⁷⁶. І. Кравченко наголошує: «В тоталітарних режимах ХХ ст. пропаганда стала

¹⁷¹ Smith B. Propaganda. *Britannica*. : веб-сайт. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda/The-components-of-propaganda> (дата звернення 03.07.2020).

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Малая советская энциклопедия. Том шестой. Огневки – Пряжа. Москва: ОГИЗ РСФСР, 1931. С. 931–932.

¹⁷⁴ Малая советская энциклопедия. Том первый. АА – Ваниль. Москва: Акционерное общество «Советская энциклопедия», 1928. С. 102–103.

¹⁷⁵ Малая советская энциклопедия. Том шестой. Огневки – Пряжа. С. 932.

¹⁷⁶ Ленин В. Полное собрание сочинений. Том 6. Январь–август 1902. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1963. С. 1–183.

державним завданням та була передана до спеціальної мережі партійно-урядових установ, забезпечених спеціально підготовленими кадрами. Така мережа охоплювала всі прошарки суспільства, підприємства, установи, навчальні заклади, армію і т. д.»¹⁷⁷.

В СРСР поняття «пропаганди» та «агітації» були сформовані на основі праць В. Леніна. У процесі боротьби за владу в Російській імперії та після жовтневого перевороту більшовики активно використовували пропагандистські прийоми. В СРСР як тоталітарній державі сформувалася система пропагандистської роботи, одним із інструментів якої стала місцева преса. Саме газети стали найдоступнішим механізмом проведення пропагандистських кампаній. Із розвитком мережі друкованих видань на Чернігівщині у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. режим наростив пропагандистський потенціал. Масове створення місцевих газет мало безпосередній вплив на скоєння злочину Голодомору-геноциду комуністичним тоталітарним режимом. Друковані органи партійних комітетів різних рівнів стали одним з осередків формування мережі активістів, які брали безпосередню участь у вилученні продуктів харчування в українських селян у 1932–1933 рр.

Під термінами «місцева преса», «регіональна преса», «локальна преса» в СРСР в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. ми розуміємо сукупність друкованих видань певного регіону. Зокрема, в досліджуваній період на Чернігівщині це були обласні, окружні, районні та «низові» («багатотиражки» при колгоспах, МТС, підприємствах) газети.

Преса у досліджуваній період стала одним із важливих інструментів політичного маніпулювання (комплекс психологічних, ідеологічних та організаційних дій, спрямованих на приховане коригування масової свідомості з метою стимулювання суспільної активності у потрібному маніпуляторіві напрямі в боротьбі за політичну владу, її захоплення, використання, утримання¹⁷⁸).

Український дослідник О. Бойко визначає такі засоби маніпулятивного

---

¹⁷⁷ Новая философская энциклопедия. В четырех томах. Том III, Н – С. Москва: Мысль, 2010. С. 366.

¹⁷⁸ Бойко. О. Політичне маніпулювання : навч. посіб. Київ: Академвидав. 2010. С. 9.

впливу через опрацювання, інтерпретацію та оприлюднення інформації:

- 1) замовчування – передання достовірної, але неповної інформації;
- 2) селекція – вибіркоче подання матеріалу;
- 3) пересмикування – однобоке, тенденційне висвітлення інформації;
- 4) спотворення – зміна пропорцій (суттєве зменшення чогось важливого або перебільшення незначного);
- 5) перевертання – кон'юктурна зміна категорій оцінювання (заміна знака «+» на «-») щодо фактів, явищ, особистостей...);
- 6) фальсифікація – подання з корисливих міркувань неправдивої інформації, яка спотворює або неправильно тлумачить явища, факти і події;
- 7) дезорієнтація – передання достовірної або недостовірної інформації, що не стосується справи, з метою відволікання від суті питання, яке розглядають;
- 8) напівправа – змішування відвертої брехні і достовірної інформації;
- 9) підкидання помилкових доказів – непомітне («випадкове») підсовування жертві маніпуляції фактів і матеріалів;
- 10) створення «неіснуючої реальності» – формування в уяві об'єкта маніпулювання фальшивого іміджу політичного лідера, партії тощо;
- 11) маскування – спроба приховати суттєву інформацію за допомогою несуттєвої;
- 12) зміщення – відволікання уваги від перебігу політичних баталій через повідомлення про сенсацію, скандал, тощо;
- 13) запізнення – оприлюднення правдивої, достовірної інформації у момент, коли вона вже втратила актуальність;
- 14) маніпулювання, пов'язане із часом подавання інформації;
- 15) підпорогове подавання інформації – форма інформування, що ґрунтується на врахуванні неусвідомлюваних комунікаторами особливостей інформаційної рецепції, які утворюються на дорефлексивному рівні¹⁷⁹.

---

¹⁷⁹ Там само. С. 169–171.

Завдяки розумінню засобів маніпулятивного впливу ми можемо прослідкувати їх застосування у комуністичній пресі, зокрема в газетах Чернігівщини, у досліджуваній період.

Одним із виявів пропагандистської діяльності преси у досліджуваній період була так звана «масова робота», тобто взаємодія працівників преси з населенням з метою втілення в життя політики режиму. Найбільш типовими формами масової роботи газет Чернігівщини кінця 1920-х – початку 1930-х рр. були виїзні редакції й сількорбригади, «походи», «рейди», організація й координація діяльності стіннівок тощо. Подекуди такі заходи ставали прямими репресіями проти «незгодних».

Таким чином, використані в роботі принципи (історизм, системність, об'єктивність), комплекс загальнонаукових методів дозволяють якнайповніше розкрити специфіку комуністичної пропаганди в місцевій пресі. Крім них, було застосовано також такі спеціально-історичні методи:

- порівняльно-історичний;
- історико-системний;
- проблемно-хронологічний;
- критичного аналізу джерел;
- архівної евристики;
- локальна історія;
- історична регіоналістика;
- мікроісторія.

Також було використано елементи мовознавчих та літературознавчих методів (міждисциплінарний підхід).

Важливим для роботи є й з'ясування значення основних термінів. Під словом «пропаганда» розуміємо комплекс засобів впливу на особу чи групу осіб з метою переконання, спонукання до певних дій, нав'язування ідей. Одним із її виявів була «масова робота», тобто взаємодія з населенням з метою втілення в життя політики режиму. Своєю чергою, «місцева преса» – це газети обласного, окружного, районного та низового рівнів.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ Й ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНОЇ ПРЕСИ ЧЕРНІГІВЩИНИ В КІНЦІ 1920-Х - НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.

2.1. Розбудова мережі місцевої преси

Преса була одним із ключових пропагандистських засобів у СРСР. Саме тому протягом досліджуваного періоду тиражі газет невідмінно зростали – їх динаміку по УСРР можна прослідкувати в таблиці, наведеній у Додатку Б. Особливу роль комуністична партія відводила місцевій періодиці, яка, на відміну від центральної, писала про знайомі своїм читачам населені пункти, людей, організації тощо, екстраполюючи абстрактні комуністичні постанови й гасла на конкретні реалії.

Станом на 1929 р. на Чернігівщині функціонувало 6 окружних газет: «Червоний стяг» (Чернігів), «Нове село» (Ніжин), «Правда Прилуччини» (Прилуки), «Селянські вісті» (Конотоп), «Червоне село» (Глухів), «Радянське життя» (Ромни).

Поштовхом для зростання кількості локальних газет стала адміністративно-територіальна реформа 1930 р. в УСРР. Вона спричинила ліквідацію округ і утворення 503 окремих адміністративних одиниць (484 райони, 18 міст, підпорядкованих безпосередньо центрові, та Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка)¹⁸⁰. В усіх новоутворених адміністративно-територіальних одиницях передбачалося налагодження видання преси.

11 серпня 1930 р. вийшла Постанова ЦК ВКП(б) «Про реорганізацію мережі газет у зв'язку з ліквідацією округів», яка пояснювала принципи організації районної преси: «На основі ліквідованих окружних газет, а також колгоспно-радгоспних і деяких фабрично-заводських друкованих газет повинна бути розгорнута мережа районних газет в промислових і найважливіших сільськогосподарських районах»¹⁸¹. Постанова також регулювала перетворення окружних газет в районні: «В окружних містах, реорганізованих у районні центри,

¹⁸⁰ Верменич Я. Адміністративно-територіальний устрій українських земель. *Ін-т історії України Нац. академії наук України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Administratyvny_podil (дата звернення: 09.11.2020).

¹⁸¹ О партийной и советской печати : сб. док. С. 400.

окружна газета, як правило, реорганізується в районну і залишається при цьому районному центрі. В окремих випадках, а саме, якщо окружні центри не мають великого економічного і культурного значення – вважати за доцільне перенесення кол. [колективу – М. К.] окружної газети в інший, більш потужний промисловий або с.-г. районний центр»¹⁸². Вже протягом місяця після видання вищезгаданої постанови обкоми, крайкоми та ЦК нацкомпартій мали подати в ЦК ВКП(б) на затвердження мережу газет¹⁸³. Відповідальність за організацію редакцій газет покладалася на Культпроп ЦК та організації, дотичні до видавничої діяльності (Комітет у справах друку, Поліграфкомітет, ЦК друкарів і працівників паперової промисловості). Вони повинні були вжити заходів, що забезпечили б видання районних газет (отримати необхідне друкарське обладнання, виділити редакційних працівників та ін.).

На 1 січня 1932 р. в УСРР уже функціонувало 377 районних газет¹⁸⁴. Відкриття нових газет мало узгоджуватися з ЦК ВКП(б)¹⁸⁵. Організований у лютому 1930 р. Сектор пропаганди і преси при Наркоматі земельних справ (НКЗС) УСРР керував пропагандою у сільській місцевості, зокрема і в колгоспах. Характеризуючи його діяльність, О. Коляструк відзначила: «Перед ним ставились завдання керування всією виробничою сільськогосподарською пропагандою серед робітників радгоспів, МТС та колгоспників»¹⁸⁶.

Процес організації районного видання можна простежити на прикладі козелецької газети «Розгорнутим фронтом». Перший її номер вийшов 6 лютого 1931 р.¹⁸⁷. За перший рік існування видання було випущено всього 13 номерів, що було пов'язано з відсутністю повноцінної редакції. Козелецьку газету друкували в Бобровиці, і тільки з квітня 1932 р. було налагоджено її регулярний випуск у Козельці. У статті про другу річницю з дня випуску першого числа «Розгорнутим

¹⁸² Там же.

¹⁸³ Там же. С. 401.

¹⁸⁴ Коляструк О. Преса в радянській політичній системі 20–30-х рр. ХХ ст. *Наук. записки [Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського]*. Серія: Історія. 2003. Вип. 5. С. 110.

¹⁸⁵ О партийной и советской печати : сб. док. С. 400.

¹⁸⁶ Коляструк О. Преса в радянській політичній системі 20–30-х рр. ХХ ст. С. 110

¹⁸⁷ Наш шлях боротьби й перемог. *Розгорнутим фронтом*. 1933. 6 лютого. С. 1.

фронтом» газетярі скаржилися на неприйнятні умови праці, погане приміщення редакції, відсутність друкарської машини, яка б дозволила збільшити формат та, як наслідок, друкувати більше матеріалів. Редакція нарікала і на «Союздрук», який урізав тираж вдвічі – з 4000 примірників до 2000.

З лютого до жовтня 1932 р., оскільки територія Чернігівщини перебувала у складі новоутворених Київської та Харківської областей (29 районів входили до Київської області й 7 – до Харківської), керівними «друкованими органами» для регіону були київська «Пролетарська правда» та «Харківський пролетар». 15 жовтня 1932 р., відповідно до рішення ВУЦВК, було утворено Чернігівську область. До неї увійшло 36 районів. 8 грудня 1932 р. побачив світ перший номер чернігівської обласної щоденної газети «Більшовик», організованої на базі чернігівської районки «Червоний стяг». У районних виданнях друкувалися публікації із закликами передплачувати нову газету¹⁸⁸.

Бюро обкому уважно стежило за публікаціями в обласній газеті. Для прикладу, 12 грудня 1933 р. на засіданні бюро обкому було розглянуто питання «Про передову газети “Більшовик” від 12.12.1933 р. – “Організувати колгоспну торгівлю хлібом”». У протоколі засідання бюро вказано на «грубі порушення й перекручення директив ЦК». Зокрема, в газеті було подано неточну інформацію про хлібозакупівлі, монопольне право на які має організація «Споживкооперація». Також газету критикували за відсутність інформації про єдину ціну, за якою будуть проводитися хлібозакупівлі¹⁸⁹.

Фінансування локальної преси відбувалося за рахунок місцевого бюджету¹⁹⁰. Наприклад, бюро Чернігівського обласного комітету КП(б)У опікувалося газетою «Більшовик». 26 жовтня 1933 р. на Оргбюро було розглянуто питання фінансового стану газети. Облоргкомітетові доручили покрити дефіцит видавництва «Більшовик» за перше півріччя 1933 р. та проробити питання щодо

¹⁸⁸ У перших числах грудня починає виходити щоденна обласна газета «Більшовик Чернігівщини». *Конопляр С-Будищини*. 1932. 5 грудня. С. 2.

¹⁸⁹ Витяг з протоколу засідання бюро Чернігівського обкому КП(б)У від 12.12.1933 р. про передову газети «Більшовик» 12.XII-33 р. – «Організувати колгоспну торгівлю хлібом» // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 31.

¹⁹⁰ О партийной и советской печати : сб. док. С. 400.

забезпечення його коштами на друге півріччя. На цьому ж засіданні Облбюро дало директиву секретарям РПК про максимальне поширення передплати на «Більшовик» та «Молодий комунар» (обласну комсомольську газету)¹⁹¹.

Отже, активне створення районної періодики на Чернігівщині відбувалося в 1931–1932 рр.. Оскільки часто кваліфікованих кадрів на місцях не вистачало, туди відряджали колишніх працівників окружних газет, які й організовували редакції районок. Після створення чернігівської обласної газети «Більшовик» в грудні 1932 р. саме вона координувала роботу районних видань.

Одним із завдань, які ставив перед собою режим, було забезпечення зростання тиражів газет. Уже в 1922 р. XI з'їзд РКП(б) зобов'язав усіх комуністів передплачувати хоча б одну партійну газету¹⁹². Зростання тиражів обмежувала недостатня матеріально-технічна база видавництв та норми видачі паперу, якого в 1920–1930-ті роки бракувало. О. Коляструк на основі архівних матеріалів довела, що Кремль повністю не забезпечував потреби видавництв УСРР папером для того, щоб активніше поширити на території України загальносоюзні газети¹⁹³.

У кінці 1920-х рр. чернігівську газету «Червоний стяг» передплачувало близько 2500 осіб¹⁹⁴. Про охоплення пресою жителів Чернігівщини свідчить доповідь секретаря Корюківського РПК на загальноміських партійних зборах Корюківки у вересні 1931 р. Доповідач зазначив: «Розповсюдження преси в районі ганебне. Р-н виписує лише 9000 примірників газет і журналів, апарат пошти не спромігся будь що зробити по розповсюдженню, а передплата йде самопливом і слід зазначити без допомоги сільських організацій»¹⁹⁵. У вересні 1931 р. тираж корюківської районної газети «Більшовицький шлях» становив 3100 примірників. Решта, 5900 примірників, припадало на пресу УСРР та

¹⁹¹ Витяг з протоколу засідання облбюро Чернігівського обкому КП(б)У від 23.10.1933 р. про фін стан газети «Більшовик» // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 30.

¹⁹² Мотуз В. Вплив радянської преси на свідомість українського селянства в 20–30-х рр. ХХ ст. С. 86.

¹⁹³ Коляструк О. Преса в радянській політичній системі 20–30-х рр. ХХ ст.

¹⁹⁴ Острянка А., Непотенко І. Чернігів у 1920-х рр.: реалії повсякденного життя. *Краєзнавство*. 2014. № 2. С. 39.

¹⁹⁵ Доповідь т. Шапковського на загально-міських партійних зборах Корюківки. *Більшовицький шлях*. 1931. 18 вересня. С. 2.

всесоюзні газети. Зважаючи, що станом на 1931 р. населення Корюківського р-ну становило близько 47 000 осіб¹⁹⁶, бачимо, що в середньому на 5 жителів припадав один примірник газети (включно з районкою «Більшовицький шлях», тираж якої охоплював кожного п'ятнадцятого мешканця району).

Населення неохоче передплачувало районну пресу. Редакції скаржилися, що не можуть виконати план розповсюдження своїх видань¹⁹⁷. Відразу ж після публікації згаданого редакційного заклику учні місцевої сільської школи передплатили 65 примірників районки, про що газета повідомила на першій шпальті наступного номера¹⁹⁸. Незважаючи на проблеми з передплатою, у другій половині 1933 р. тираж газети зріс до 3500 примірників. Дані про тиражі районних газет протягом 1931–1933 рр. та зіставлення їх із кількістю населення відповідних районів наведено в Додатку А.

Попри зростання кількості газет, залишалася актуальною проблема їх розповсюдження. Редакції нарікали на погану роботу пошти¹⁹⁹. 23 січня 1932 р. у варвинській районці «Соціалістичний наступ» надрукували залик збільшити тираж газети з 2500 до 5000 одиниць. Це завдання так і не було виконане: у лютому 1932 р. її тираж зріс до 3000 одиниць, а на кінець 1933 р. становив 3080 примірників. Схожі проблеми були і в газети «Конопляр С-Будщини». На кінець 1932 р. передплачували всього по кілька примірників на сільську раду, що призвело до виконання плану розповсюдження всього на 50%. Райком не досяг бажаного результату навіть через постійний тиск на голів сільських рад²⁰⁰. Не допомогло й залучення до кампанії Робітничо-селянської інспекції (РСІ).

Я. Шафір визначив головні проблеми, які перешкоджали поширенню преси на селі:

¹⁹⁶ Нові адміністративні райони УСРР : статистичний довідник. Харків: Держвидав «Господарство України», 1930. С. 41. Станом на 1 січня 1930 р. демографи оцінювали кількість жителів району на рівні 46 435 осіб. Зважаючи на демографічну динаміку приросту населення можемо стверджувати, що станом на вересень 1931 р. населення району становило близько 47 000 осіб.

¹⁹⁷ До 1 жовтня вийти з ганебного прориву. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 27 вересня. С. 2.

¹⁹⁸ Росік І. Розгортаймо культмасову роботу. *Там само*. 30 вересня. С. 2.

¹⁹⁹ Оздоровити роботу пошти. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 23 січня. С. 2.

²⁰⁰ Пресу широким масам трудящих села. *Конопляр С-Будщини*. 1932. 3 грудня. С. 4.

- 1) порівняно висока для селян ціна на газети;
- 2) погана система зв'язку, що призводила до затримок у доставці преси;
- 3) незрозумілість і неактуальність газет для селянина.²⁰¹

Автор наголошує, що подекуди для селян газета була тільки матеріалом для «самокруток»²⁰². Ці проблеми до кінця не було розв'язано і у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Для цього Я. Шафір пропонував такі кроки:

- 1) розповсюдження преси в місцях скупчення селян (ярмарки, залізничні станції);
- 2) поширення преси серед червоноармійців, які здебільшого народилися в селі і мали тісний зв'язок із рідним населеним пунктом та селом взагалі.

Попри все, проблема з доставкою преси безпосередньо до читача залишалася актуальною. У Постанові ЦК ВКП(б) від 21 квітня 1931 р. «Про покращення розповсюдження і доставки районних газет» наголошувалося, що: «... газети доставляють до установ, а не до людей; недопустимо запізнюються; зовсім не доставляються і губляться»²⁰³. В районній пресі публікували і заклики поширювати пресу УСРР, зокрема «Вісті ВУЦВК»²⁰⁴. «РВК викидає гасло “жодного члена Рад, вчителя, агронома, члена правління різних систем кооперації та правління колгоспу без газети ВІСТІ ВУЦВК”», – писали голова та секретар Корюківського РВК²⁰⁵. Нерідко у районних газетах трапляються повідомлення про погану роботу листонош, через яку преса не потрапляла до передплатників. Крім того, саме від працівників пошти часто залежала, власне, і кількість передплатників, бо вони поширювали й оформлювали передплату²⁰⁶.

Інколи проблеми з розповсюдженням преси були вкорінені на локальному рівні – місцеві керівники боялися, що про них можуть написати щось негативне.

²⁰¹ Шафір Я. Газета и деревня. С.5.

²⁰² Там само. С. 24.

²⁰³ О партийной и советской печати : сб. док. С. 412.

²⁰⁴ Голова РВК Бортників. Секретар Мирошниченко. Газету «ВІСТІ ВУЦВК» в маси. *Більшовицький шлях*. 1931. 23 липня. С. 4.

²⁰⁵ Там само..

²⁰⁶ Бувалий. За повороткого листоношу, розповсюдника преси. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 15 липня. С. 2.

Зокрема, саме таку мотивацію відсутності передплати на газету в радгоспі наведено у короткій нотатці в «Колективісті Буринщини» за 3 січня 1932 р.²⁰⁷

Як бачимо, тиражі місцевих газет на Чернігівщині у досліджуваний період різко зросли, що пов'язано зі створенням мережі районних газет. Водночас існували серйозні проблеми, що перешкоджали друку преси та поширенню її серед населення:

- нестача паперу та його погана якість;
- відсутність доступу багатьох редакцій до типографій та друкарського обладнання;
- нестача кваліфікованих кадрів – редакторів та кореспондентів;
- відсутність інтересу населення до надрукованих у газетах матеріалів;
- усвідомлення селянами віддаленості публікацій від реального життя та їхніх потреб;
- байдужість листонош до поширення газет, погана робота пошти.

Низький рівень добровільної передплати компенсували шляхом обов'язкової передплати газет на всі установи, а також через встановлення норм передплат на листонош. Як наслідок, газети все-таки потрапляли до населення, проте люди часто використовували їх не за призначенням, зокрема для господарських потреб.

В одній із перших праць, присвяченій пресі у радянському селі, «Газета і село», Я. Шафір розглянув періодичні видання як можливість донесення до селян потрібної режиму інформації: «Село без газети – це означає, що інформацію про те, що відбувається у зовнішньому для селянина світі, село отримує з підозрілих джерел, в потворно-безглуздому, політичному висвітленні»²⁰⁸.

У першому номері корюківської районки «Більшовицький шлях» райпартком вказував, що: «Роля районної газети, як колективного пропагандиста, агітатора й організатора мас, в період розгорнутого цілим фронтом соціалістичного наступу, безмежно велика.»²⁰⁹. На схожу риторику натрапляємо і в першому номері

²⁰⁷ У Неплюївському нема жодного примірника. *Колективіст Буринщини*. 1932. 3 січня. С. 4.

²⁰⁸ Шафір Я. Газета и деревня. С.5.

²⁰⁹ Більшовицьке палке вітання газеті «Більшовицький шлях» від Корюківського Райпаркому. *Більшовицький шлях*. 1931. 14 травня. № 1. С. 1.

іваницької районки «Соціалістичний наступ»: «Наша районна газета під назвою “Соціалістичний наступ” одна із частиць преси, що ось сьогодні виходить першим номером, повинна стати таким – же організатором трудящої людности нашого району в боротьбі за виконання завдань, що стоять перед районом в 1932 р.»²¹⁰.

Еталоном, на який мали рівнятися усі районки, виступала московська «Правда»: «Всі парторганізації і редакції газет повинні використати свято 20-річчя “Правди”, щоб вивчити і наслідувати славетні традиції цієї найкращої більшовицької газети./.../ На прикладі більшовицької “Правди” треба вчитися трошити опортунізм у теорії і на практиці»²¹¹. Саме з цією газетою в СРСР був пов'язаний і день преси, що відзначався 5 травня (цього дня вийшов перший номер «Правди»).

Головною газетою для селян в УСРР було видання «Радянське село», засноване у Києві в 1924 р. Спершу її цільовою аудиторією були селяни Київщини, проте згодом вона з регіональної перетворилася на всеукраїнську і вже з 6 вересня 1925 р. виходила в Харкові²¹². Це видання мало здобути популярність в Україні в першу чергу як газета з практичними порадами для ведення сільського господарства в українських реаліях. При цьому зберігалось її ідеологічно-пропагандистське навантаження як партійного друкованого органу.

Газети були чи не основним джерелом, звідки широкий загал дізнавався про законодавчі, політичні та інші зміни, оскільки у пресі публікували найважливіші документи – закони, постанови, директиви тощо. При цьому вибір документів для оприлюднення і поширення в районних газетах залежав не від редакції, а від імперативів «згори». Чинником, що визначав необхідність публікації певного нормативного акта, часто були масові кампанії.

Приміром, у січні 1933 р. на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) було розглянуто питання про новий закон щодо здавання хліба. З-поміж рішень бачимо таке: «Зобов'язати всю центральну, обласну і районну пресу негайно організувати

---

²¹⁰ В більшовицькій наступ. *Соціалістичний наступ*. 1932. 19 лютого. С. 1.

²¹¹ День більшовицької преси. *Там само*. 1932. 5 травня. С. 1

²¹² РАДЯНСЬКЕ СЕЛО. LIBRARIA. Архів української періодики онлайн : веб-сайт. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/1114/> (дата звернення: 06.12.2019).

систематичне роз'яснення нового закону про здавання хліба і висвітлення питань, що зв'язані з проведенням його в життя, широко використавши це для розгорнення бойовими темпами підготування весняної засівної кампанії»²¹³. Цей документ був прийнятий у розпал Голодомору-геноциду, в умовах тотальних подвірних обшуків та конфіскацій продовольства. На той момент у селян уже практично не було запасів зерна, а постанова спонукала до виконання «твердих завдань», тобто подальшого вилучення продуктів харчування.

Згадану постанову опублікували в районних газетах дуже швидко – за кілька днів після її ухвалення. До того ж, як і було затверджено на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, разом із постановою районки друкували роз'яснювальні матеріали. Скажімо, «Соціалістичний наступ» (Варва) оприлюднив її разом із зверненням ЦК КП(б)У до районних та обласних комітетів, яким зобов'язав працівників, залучених у хлібозаготівлі, провести спеціальні збори серед колгоспників, щоб пояснити їм нову систему здавання хліба²¹⁴. Зрозуміло, що йшлося про посилення тиску режиму під час Голодомору-геноциду.

За кілька днів та сама районна газета надрукувала звіт про те, що в с. Остапівка партійна директива була виконана, а роз'яснювальна робота дала результат – за участю комсомольців відбувся «перелом» у хлібозаготівлях²¹⁵. У тому самому числі газети звітували про виконання рішення партії й інші партійні осередки району.

До того ж, щоб усвідомити розмах пропагандистської діяльності щодо згаданої постанови, варто звернути увагу на те, що, крім масового інформування в газетах, Культпропу УСРР було доручено «забезпечити найшвидче видання і розповсюдження закону серед колгоспників і одноосібників в кількості не менш 1 млн. примірників»²¹⁶.

---

²¹³ Протокол №101 засідання Політбюро ЦК КП(б)У 25-го січня 1933 р.. Про новий закон з здавання хліба // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 281. Арк. 57–58.

²¹⁴ ЦК КП(б)У. До всіх обкомів і райкомів КП(б)У. *Соціалістичний наступ* (Варва). 1933. 28 січня. С. 1.

²¹⁵ Євстратов. Готуємось до весни. *Там само*. 3 лютого. С. 3.

²¹⁶ Протокол №101 засідання Політбюро ЦК КП(б)У 25-го січня 1933 р.. Про новий закон з здавання хліба // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 281. Арк. 58.

Глухівська газета яскраво схарактеризувала зв'язок між партією та пресою: «Більшовицька преса завжди була і є найгострішим знаряддям партії, найкращим її помічником у боротьбі за соціалізм. Більшовицька преса численними нитками зв'язує партію з масами...»²¹⁷. В 1933 р. в тій самій газеті читаємо уже менш схвальні відгуки про діяльність преси: партія критикувала її за пасивність під час так званих «хлібозаготівель»²¹⁸.

Одним із головних завдань, постійно згадуваних у пресі досліджуваного періоду, є діяльна участь газет у хлібозаготівельній кампанії. У січні 1933 р. 2-й секретар ЦК КП(б)У М. Хатаєвич у листі до районних та обласних газет визначив їхнім ключовим завданням «боротьбу за хліб»²¹⁹.

Про поставлені перед пресою завдання щодо пропаганди колективізації, свідчать статі своєрідного «зворотного зв'язку» між колгоспами і газетами, які за задумом мали показувати пресу як будівничого «передових соціалістичних форм господарювання». Наведемо приклади такої статті: «М-Дівицький к.-г. “Плуг та Молот” шле палкий колгоспівський привіт. З самого початку свого існування “Соцсело” повело глибоку і вперту боротьбу за соціалістичне сільське господарство, організовуючи маси колгоспників на виконання господарчо-політичних кампаній, на організаційно-господарське зміцнення колгоспів, на запровадження соціалістичних методів праці, на боротьбу проти куркульства та підкуркульників, що намагалися й намагаються розвалити колгоспи з середини. Хай і надалі Ваше більшовицьке слово вражає класового ворога, хай організовує маси на організаційно-господарське зміцнення колгоспів, на піднесення міці нашого господарства, на дальші перемоги соцбудівництва!»²²⁰.

Ще одним завданням районних газет було «виховання» робсількорів та сприяння організації роботи стіннівок на місцях. До дня преси в 1933 р. чимало редакцій підготувало огляди низової преси, в яких демонструвало ефективність їхньої роботи – саме вони ставали першим важелем впливу на колгоспників.

²¹⁷ День більшовицької преси. *Колективіст Глухівщини*. 1932. 5 травня. С. 1.

²¹⁸ День більшовицької преси. *Там само*. 1933. 5 травня. С. 2.

²¹⁹ Хатаєвич М. У боротьбі за хліб хутко й рішуче перебудувати пресу! *Соціалістичне село*. 1933. 8 січня. С. 1–2.

²²⁰ Управа колгоспу. Райгазеті «Соціалістичне село». *Там само*. 1932. 6 грудня. С. 2.

Йшлося і про очищення «робселькорівських лав від клясово-ворожих куркульських елементів, що намагаються пролізти до робселькорівських лав з метою використати пресу, найгострішу зброю партії, для боротьби проти лінії партії»²²¹. Можна сказати, що цими рядками режим заздалегідь знімав із себе відповідальність за «крамольні» чи «ідеологічно невитримані» публікації, перекладаючи вину на абстрактні «клясово-ворожі куркульські елементи».

З огляду на завдання преси, питання професійності відходило на другий план, натомість ключовим показником була лояльність до партії та готовність брати участь в кампаніях режиму.

У постанові ЦК ВКП(б) від 11 листопада 1930 р. «Про кадри працівників газет» наголошено, що: «Одним із головних джерел формування кадрів працівників газет повинні стати робкори та сількори-ударники. Редактори центральних, республіканських, крайових та обласних газет повинні широко розвернути вирошування цих кадрів шляхом організації короткострокових курсів, гуртків і т.д.»²²². Редакторів районних газет повинні готувати відділення працівників преси місцевих вищих навчальних закладів, а також «вечірні інститути журналістики»²²³.

Характерно, що кадровим резервом місцевих газет, тобто робсількорами була здебільшого молодь. У 1929 р. тільки 3,5% робсількорів в УСРР були старшими за 40 років. Натомість 37,8% були віком до 23 років, і ще 33,2% – від 24 до 30 років²²⁴.

ЦК КП(б)У слідкував за діяльністю регіональної преси. У довідках²²⁵, які надходили до ЦК КП(б)У, проаналізовано публікації вибірки газет. Виняткову увагу приділено висвітленню хлібозаготівельної кампанії 1932 р. Також згадано про погану роботу газет на ниві «мобілізації всіх ресурсів для виконання плану».

---

²²¹ Традиції «Правди» – всій більшовицькій пресі. *Більшовицькі темпи*. 1933. 4 травня. С. 1.

²²² О партийной и советской печати : сб. док. С. 402–403.

²²³ Там же. С. 403.

²²⁴ Кожевников Г. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. С. 59.

²²⁵ Довідка «Про роботу районних газет в боротьбі за хліб за жовтень і другу половину листопада». 1932 р. // ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 20. Спр. 5285. Арк. 47–63.

Районні газети Чернігівщини в грудні 1932 р. надрукували постанову ЦК КП(б)У від 4 грудня 1932 р. про «незадовільний стан керування районними газетами від обкомів»²²⁶. Ця постанова стала своєрідним попередженням-застереженням для редакторів місцевих видань про те, що партія слідкувала за публікаціями в пресі. Також постанова «запропонувала» обкомам «виділити спеціальних людей, зобов'язаних щодня стежити за районною пресою області і негайно вживати практичних заходів для виправлення помилок та поліпшення роботи районної преси щодо висвітлення хлібозаготівельної кампанії»²²⁷. Як бачимо, станом на кінець 1932 р. акцент на виконання плану «хлібозаготівель» займав ключове місце у всіх виданнях.

Дмитрівський районний комітет КП(б)У на одному із засідань проаналізував перші місяці діяльності місцевої районної газети. Бюро відзначило успіхи газети, проте показало і напрями, за якими слід було покращити роботу:

1. редакції вжити заходів, щоб зробити газету масовою;
2. звернути увагу на висвітлення посівної кампанії;
3. регулярно висвітлювати в газеті партійне життя;
4. «ширше працювати із робсількорами»;
5. увести до комісії керування робсількорівським рухом при РПК нових членів;
6. в кожному партійному осередку призначити відповідальних за робсількорівський рух;
7. залучати найактивніших комсомольців до керівництва робсількорівським рухом в селах, де не було партійних осередків;
8. добитися зростання кількості робсількорів, але при цьому не допустити потрапляння до руху «ворожих елементів»;
9. пропонувати всім «фракціям та установам» давати зведення до газет;
10. зобов'язати всі установи вчасно реагувати на матеріали, надіслані в редакцію та опубліковані в газетах;

²²⁶ З «Комуніста». Зміцнити провід районною пресою. Постанова ЦК КП(б)У від 4-го грудня 1932 р. *Соціалістичне село*. 1932. 6 грудня. С.2.

²²⁷ Там само.

11. РК ЛКСМУ виділити двох найкращих комсомольців для масового відділу редакції газети;
12. зобов'язати партійний актив дописувати в газету;
13. зобов'язати райбюро «Союздрук» забезпечити виконання тиражного плану газети;
14. РВК повинно забезпечити безперебійне постачання робітників друкарні за нормами робітників, а штат редакції (масовий відділ) – за нормами вчителів;
15. зобов'язати РВК та редакцію газети забезпечити друкарню робітниками-складальниками²²⁸.

Ці настанови мали на меті залучити до діяльності газети більше людей, причому передовсім не з власне селянського середовища, а комсомольців і партійців, тобто прихильників комуністичної ідеології. Ба більше, заувага про недопущення участі «ворожих елементів» у робсількорівському русі якраз і могла стосуватися селян, особливо тих, які не погоджувалися з політикою режиму. Симптоматично, що в рекомендації входить заклик забезпечити продовольством робітників типографії і редакційний штат – з одного боку, режим підтримував тих, хто вів боротьбу «на ідеологічному фронті», а з іншого, саме завдяки перспективі безперебійного постачання харчами (у голодному 1932-му) газета могла привабити до себе нових працівників. Крім того, наведені рекомендації зобов'язували партійців та працівників установ регулярно надавати редакції інформацію для публікацій, що свідчить про нестачу «ідеологічно правильних» інформприводів і намагання компенсувати її за рахунок співпраці з активістами.

До того ж характерною рисою районної газети «Колгоспник Дмитрівщини» була постійна «рубрика», в якій автори критикували колгоспні й бригадні бюлетені та стінгазети²²⁹. Відтак, на прикладі цього видання бачимо взірць побудови агентурної мережі і перетворення його на центр збору інформації. Аналізувала цю інформацію не преса, а партійні структури і спецслужби.

²²⁸ Там само.

²²⁹ Наприклад: Макар. М. Беззубого інформатора перетворити в організатора мас. *Там само*. 5 травня. С. 4; Він же. Польовки є – редколегій немає. *Там само*. 10 травня. С. 2.; Він же. Не польовка, а порожнє місце. *Там само*. 19 травня. С. 4.

Партія розглядала районні газети як спосіб тиску на населення. Тому в кінці 1932 р., коли питання виконання так званих планів «хлібозаготівель» стояло особливо гостро, посилювався контроль за діяльністю районних видань з боку КП(б)У. «Доручити Культпропу Оргбюро КП(б)У взяти під свій безпосередній догляд газети таких районів: Бобровицького, Буринського, Недригайлівського, Варвїнського, Дмитрієвського, Носівського, Путивельського, Бубнівського, Прилуцького, Роменського, Ніжинського та Олішівського», – йдеться в постанові Чернігівського облоргбюро КП(б)У від 25 листопада 1932 р.²³⁰.

13 грудня 1932 р. секретаріат Чернігівського обласного комітету КП(б)У призначив 8 уповноважених осіб, які повинні були щодня стежити за районними газетами. Щодокади, а в разі потреби – негайно вони мали подавати до сектору преси обкому короткі огляди газет²³¹. На цьому ж засіданні оргбюро Чернігівського обкому зобов'язало обласну газету «Більшовик» подавати інформацію про роботу районних та багатотиражних газет²³².

Отже, партійне керівництво ставило перед місцевою пресою такі ключові завдання:

- пропаганда комуністичних ідей серед населення;
- донесення необхідної для режиму інформації про події в регіоні, країні та світі до широкого загалу;
- діяльна участь працівників редакцій та кореспондентів у соціальному житті регіону та масових кампаніях режиму («організація мас»);
- координування діяльності «низової» преси;
- підготовка кадрового резерву робсількорів;
- збір інформації про настрої населення, порушення «трудової дисципліни» тощо та передання її на розгляд відповідних органів.

²³⁰ Постанова Чернігівського облоргбюро КП(б)У «Про перебіг хлібозаготівель по області» від 25.11. 1932 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. П-470. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 37.

²³¹ Директивний лист Культпропу від 17. XII-1932р. №37 редакціям центральних та обласних газет. Копія культпроп відділам обкомів // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 6.

²³² Там само.

Партійні органи всіх рівнів постійно слідкували за публікаціями в пресі – для цього навіть виділяли окремих уповноважених осіб, які регулярно подавали до парткомітетів огляди газет.

Російська дослідниця системи політичної цензури в СРСР Т. Горяєва відзначила неповність і фрагментарність джерельної бази з питання цензурування в СРСР в 1920–1930-ті роки у зв'язку з багатьма факторами. Одним із головних було цілеспрямоване знищення фонду Головліту СРСР за період з 1922 по 1937 рр. Дослідниця зробила такий висновок на основі вивчення свідчень працівників апарату Головліту та відомчого листування Центрального державного архіву Жовтневої революції СРСР (ЦГАР ССРСР) з КДБ²³³.

На районну і обласну пресу Чернігівщини накладали суворі обмеження щодо публікації визначених груп матеріалів. Більшість таких заборон викладені в «Переліку (на мирний час) А) свідчень, які становлять військову таємницю та не підлягають оголошенню з метою охорони військових інтересів СРСР. Б) свідчення, які становлять таємницю та не підлягають оголошенню з метою охорони економіко-політичних інтересів СРСР»²³⁴. Оскільки цей таємний перелік зберігся у фонді Р-3621 Держархіву Чернігівської області («Редакція газети “Деснянська правда”, органу Чернігівського обласного комітету КПУ і обласної ради народних депутатів. 1932–1936; 1944–1980 рр.»), можемо стверджувати, що ним користувалися у поточній роботі редакції чернігівської обласної газети.

Ключові заборони стосувалися таких тем:

1. Військова сфера. Найбільша частина обмежень пов'язана саме з військовою інформацією²³⁵. Покаранням за розголошення даних, внаслідок якого наставали або могли настати тяжкі наслідки, була «вища міра соціального захисту» (смертна кара) з конфіскацією майна²³⁶. Заборони стосувалися узагальнено-статистичних відомостей про армію та озброєння, які могли б стати у пригоді потенційним військовим супротивникам СРСР.

²³³ Горяева Т. Политическая цензура в СССР. 1917–1991 гг : монография. С. 46.

²³⁴ Перечень... // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 43–74.

²³⁵ Там само.

²³⁶ Там само. Арк. 45; Уголовный кодекс РСФСР. Официальный текст с изменениями на 1 июля 1950 года. Москва: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1950. С. 134.

Забороняли друкувати і матеріали про перепідготовку військових на базі Товариства сприяння обороні (ТСО) «Авіахім»²³⁷. На рубежі 1920–1930-х рр. за всебічної підтримки компартії воно стало другою за масовістю після комсомолу організацією в Радянському Союзі²³⁸. Зокрема, станом на 1 травня 1927 р. у складі новоутвореного ТСО «Авіахім» України перебувало понад 400 тис. осіб²³⁹. Пріоритетним завданням товариства стала тотальна мілітаризація суспільства з метою підготовки його до майбутньої війни із зовнішнім ворогом²⁴⁰. Натомість преса, в тому числі на Чернігівщині, широко висвітлювала пропагандистські кампанії за участі цієї організації, але, незважаючи на це, культпроп вимагав «рішучого посилення уваги газет роботі ТСО «Авіахім»²⁴¹.

2. Стратегічні об'єкти. У червні 1933 р. чернігівський облліт звернув увагу на дві статті про упорядкування доріг, опубліковані у газеті «Більшовик»²⁴². У зв'язку з порушенням державної таємниці редакції газети було наказано дати термінові пояснення про ці статті. У липні 1933 р. до редакцій газет Чернігівщини надіслали директиву щодо заборони публікувати матеріали про будівництво нових залізниць в СРСР²⁴³.

Крім того, у редакцію чернігівської обласної газети надійшла директива про заборону публікувати фото спорудження Біломорсько-Балтійського водного шляху (Біломорканалу), за винятком фото, отриманих від організації «Союзфото»

²³⁷ Копія таємного відношення Чернігівського облліту від 23.07.1933 р. до редакції газети «Більшовик» та всіх райлітів // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Редакція газети. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 6.

²³⁸ Пагіря О. Діяльність оборонних організацій в СРСР у 1920–1940-х рр. *Територія терору*. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=616> (дата звернення: 06.11.2019).

²³⁹ Доповідна записка «Про масову роботу добровільних товариств». 1927 р. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2708. Арк. 3.

²⁴⁰ Никонова О. Вопрос о «праве на выстрел» и социальное лицо уральского Осоавиахима (1927–1934 гг.). *Вестник Челябинск. гос. ун-та. История*. 2012. Вып. 50. № 11 (265). С. 48.

²⁴¹ Директивний лист Культпропу ЦК КП(б)У від 29.11.1932 р. до редакторів всіх центральних обласних та районних газет // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

²⁴² Таємне відношення Чернігівського облліту від 29.07.1933 р. до редакції газети «Більшовик» «Про оголошення відомостей про вклади в ошадкаси» // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 2.

²⁴³ Копія відношення Чернігівського облліту від 23.07.1933 р. до редакції газет «Більшовик», «Молодий комунар» та всіх райлітів Чернігівської області // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 5.

з візою уповноваженого Головліту РСФРР при Союзфото²⁴⁴. Також ця директива застерігала редакторів від оприлюднення інформації про габарит та осадку суден, що проходять канал, плани всього каналу чи його окремих споруд.

3. Фінансова інформація. У травні 1933 р. усім райлітам Чернігівської області надіслали копію таємної директиви Народного комісаріату освіти (НКО) УСРР, яка мала на меті попередити публікації в пресі інформації про «відплив коштів з ощадних кас»²⁴⁵. НКО УСРР посилалося на Перелік таємних відомостей, які не підлягають оголошенню з метою охорони економіко-політичних інтересів СРСР²⁴⁶. Очевидно, що проблема «відпливу коштів» була особливо актуальною у пік масової смертності від голоду, і преса мала приховати цей факт.

4. Матеріали, пов'язані з хлібозаготівельною кампанією 1932 р., під приводом якої вилучали абсолютну більшість продуктів харчування в українських селян. Варто виділити таємні інструкції, що конкретизували положення, викладені в постановах РНК УСРР. Зокрема, секретною є Інструкція Верховного суду та ОДПУ СРСР від 13 вересня 1932 р. щодо механізму застосування репресій за постановою ЦВК та РНК Союзу РСР від 7 серпня 1932 р.²⁴⁷ У першому розділі документа визначено перелік «державної та суспільної» власності, за розкрадання якої застосовується закон «про п'ять колосків»²⁴⁸. Пункти 5 та 6 другого розділу визначають різні покарання за «розкрадання колгоспного майна» для куркулів та колгоспників й одноосібників. Куркулів карали розстрілом, пом'якшувальних умов для цієї категорії не існувало. Для колгоспників і одноосібників передбачалося покарання у вигляді 10 років позбавлення волі, проте існував цілий перелік обставин, що обтяжували покарання до розстрілу: системні крадіжки колгоспного хліба, буряків та інших сільськогосподарських продуктів і худоби,

²⁴⁴ Копія відношення НКО УСРР до газети «Більшовик» «Про фотознімки ББВШ (Балтійсько-Біломорського Водного Шляху)» // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1.

²⁴⁵ Копія відношення НКО УСРР від 04.05.1933 р. до всіх райлітів Чернігівської області «Про оголошення відомостей про вклади в ощадкаси» // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 2.

²⁴⁶ Перечень... // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 60–70.

²⁴⁷ Инструкция от 13/IX-32 г. ... // ГДА СБ України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 4, Арк. 2.

²⁴⁸ Там само.

крадіжки організованими групами, крадіжки у великих розмірах, крадіжки, що супроводжуються насильницькими діями, терористичними актами тощо²⁴⁹. Згідно з розділом 3, справи про крадіжки, супроводжувані масовими виступами, насильницькими діями, терористичними актами, підпалами тощо, а також справи, по яких проходять організовані групи з великою кількістю арештованих, розглядало винятково Уповноважене представництво ОДПУ²⁵⁰.

Розділ 4 інструкції надає постанові від 7 серпня 1932 р. право зворотної дії, що розширює коло осіб, які потрапляють під репресивні заходи, пов'язані із «законом про п'ять колосків». У розділі 5 роз'яснено терміни проведення слідства у справах про крадіжки та встановлено стислі строки для цих справ: судово-слідчі органи зобов'язані були виносити вирок не пізніше, ніж за 15 днів після початку слідства. Винятком були справи, де проходила велика кількість звинувачених – тоді термін розгляду становив до 30 днів²⁵¹. Такі стислі строки є ще одним свідченням формальності правосуддя в СРСР в досліджуваній період. Судово-слідчу систему використовували як інструмент репресивної політики режиму.

Порівнюючи таємну інструкцію і постанову від 7 серпня 1932 р., опубліковану в більшості місцевих газет УСРР, відзначаємо, що постанова мала декларативно-пропагандистський характер і, крім іншого, мала на меті залякати українське селянство. Натомість таємна інструкція визначала чіткий механізм репресій проти селян, що ще більше зменшували їхні шанси на виживання у зв'язку з повним вилученням продуктів харчування протягом 1932–1933 рр.

5. Матеріали про репресії проти «куркулів». Із грифом «Оголошенню в пресі не підлягає» 20 листопада 1932 р. були видані дві постанови з інструкціями Ради народних комісарів УСРР: «Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах»²⁵² та «Про доповнення інструкції “Про організацію хлібозаготівель в

---

²⁴⁹ Там само. Арк. 2–3.

²⁵⁰ Там само. Арк. 3.

²⁵¹ Там само.

²⁵² Голодний мор 1932–1933 рр. на Кіровоградщині. Мовою архівних документів : зб. док. і мат-лів / ред. кол. : Т. Дмитренко, Т. Чвань, Є. Шустер. Кіровоград: Держ. архів Кіровоград. обл., 2008. С. 82–83.

одноосібному секторі»²⁵³. Перша постанова була офіційним нормативним актом, що запровадив режим «чорних дошок»²⁵⁴, друга ж стала черговим документом, який окреслював напрямок репресивних дій для залякування та вилучення максимальної кількості продуктів харчування в українців.

Крім того, в лютому 1933 р. Головліт УСРР у листі до чернігівського облліту заборонив газетам публікувати «матеріали сансаціонного характеру» про паспортизацію, наприклад, «В такому то районі, на такому заводі й т. д. виявлено стільки то поміщиків, кулаків, білих офіцерів і т. д., яким відмовлено в паспортах»²⁵⁵. Не допускали також і появи на сторінках преси вислову «паспортизація – чистка», а матеріали і листування щодо осіб, яких слід було позбавити паспорта, редакції повинні були надсилати до паспортного бюро, комісії сприяння паспортизації²⁵⁶. Як бачимо, так проявлялася агентурна робота газет, кореспонденти яких мали готувати доноси на «неблагонадійних».

Що ж стосується так званого «куркульського опору», то узагальнені дані про нього не підлягали оприлюдненню в періодиці. Однак у витягу «Із короткої інструкції-переліку щодо охорони державних таємниць у пресі для районних органів Головліту» за 1930 р. указано, що «Публікуючи інформацію про ті чи інші окремі терористичні акти куркульства, слід разом із цим вказувати на ті заходи по радянській та громадській лінії, що проводяться на боротьбу з куркульськими виступами /.../ Окремі дані про вбивства куркулями громадських працівників, селян-колгоспників повинні супроводжуватися класовим поясненням убивства...»²⁵⁷. І справді, узагальнених статистичних даних про селянські повстання в газетах не публікували, як і повідомлень про масштабні повстанські рухи. Наприклад, на межі 1920–1930-х рр. на Роменщині активний збройний опір

²⁵³ Там само. С. 83–85.

²⁵⁴ Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933) : монографія. Київ: Ін-т історії України, 2013. С. 152.

²⁵⁵ Директивний лист НКО УСРР № 104 від 7 лютого 1933 р. (копія) // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 7.

²⁵⁶ Там само.

²⁵⁷ Из краткой инструкции-перечня «Об охране государственных тайн в печати для районных органов Главлита». Август 1930 г. // История советской политической цензуры. Документы и комментарии / сост. Т. Горяева, З. Водольянова. Москва: РОССПЭН, 1997. С. 284.

колективізації чинили загони українських селян, які очолював Лука Клітка²⁵⁸. Дослідник В. Тиліщак так охарактеризував масштаб цього антирадянського виступу: «Чекісти під час арештів і у сутичках із повстанцями захопили лише 69 одиниць зброї. А у справі “контрреволюційної” повстанської організації було звинувачено 168 осіб. З них 26 підпільників було засуджено до розстрілу, 33 – до 10 рр. концтабору. Решта 109 учасників засудили до менших термінів покарання (від 8 до 3 рр. концтаборів)»²⁵⁹. Натомість у місцевій роменській газеті «За радянське життя» про цей рух не згадували зовсім.

Також у наведеному вище документі йшлося про те, що в друковані видання не можна було пропускати «малюнків та фотографій, що зображають сам процес розкуркулення (наприклад, куркуль із дітьми виходять із відібраного будинку, або куркуля під конвоєм виводять із села і под.)»²⁶⁰. Цікаво, що відома тепер світлина фотографа-аматора Марка Залізняка (Додаток Е) зображає саме процес виселення родини «куркулів» із їхнього двору. У наш час це фото стало одним із символів Голодомору-геноциду. Зрозуміло, що воно не могло бути опублікованим у тодішній пресі, що є ще одним доказом цілеспрямованої політики з приховування правди про геноцид українців.

6. Медична інформація. «Перелік...» за 1931 р., по суті, забороняв друкувати будь-які статистичні узагальнені відомості про епідемічну ситуацію в СРСР, перш за все, із військово-стратегічною метою. При цьому повідомлення про одиничні інциденти до ЗМІ все-таки потрапляли. Приміром, документ не дозволяв оприлюднювати «дані про захворювання на чуму, холеру, жовту лихоманку, висипний тиф, віспу, епідемічні спалахи»²⁶¹. Водночас у місцевих газетах Чернігівщини згадки про появу небезпечних інфекційних хвороб трапляються доволі часто²⁶². І хоча витворити цілісну картину санітарно-

²⁵⁸ Тиліщак В. 1930. У.С.Р.Р. Повстання : наук.-поп. нариси. Київ: Смолоскип, 2017. С. 183–195.

²⁵⁹ Там само. С. 193.

²⁶⁰ Из краткой инструкции-перечня «Об охране государственных тайн в печати для районных органов Главлита». Август 1930 г. // История советской политической цензуры. С. 285.

²⁶¹ Перечень... // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 66.

²⁶² Райздоровінспектор Гарицький. Наш район небезпечний на дизентерію. Всі на боротьбу за чистоту. *Більшовицький шлях*. 1931. 18 серпня. С. 4; Голова РВК Бортників. Секретар Мирошніченко. Обов'язкова постанова № 16. Корюківського РВК «Про підтримання в

епідеміологічної ситуації в регіоні на матеріалах преси неможливо, на рівні окремих районів можна зробити висновки про поширення певних захворювань. Утім, одну з головних причин цих спалахів – голод і викликані ним ослаблення й інші фізіологічні порушення в організмах людей – преса цілком замовчує.

У лютому 1934 р. чернігівський облліт надіслав райлітам директиву, в якій наголошував, що тема захворюваності на висипний тиф належить до переліку заборонених до публікації. Документ містив попередження, «що за розголошення держтаємниць – Райлітів буде віддано до суду»²⁶³.

Засекреченою була й інформація про методику виготовлення та протипоказання медичного препарату гравідану²⁶⁴. Причиною заборони на її оприлюднення стали «міркування експортного порядку». Цікаво, що в 1930-ті роки у СРСР тривала публічна дискусія про ефективність цього препарату, його призначали для лікування чиновників найвищого рангу в СРСР²⁶⁵.

7. «Тривожні» новини. У пресі не дозволяли оприлюднювати дані про випадки самогубства, вибухи й аварії на підприємствах і в установах, катастрофах на транспорті (включно з обвалами мостів, тунелів, наспів тощо)²⁶⁶ – вочевидь, аби не допускати поширення панічних чи песимістичних настроїв серед населення.

санітарному стані м. Корюківки та про санітарні заходи по інших селищах району» від 18 червня 1931 р.. *Більшовицький шлях*. 1931. 25 червня. С. 4; Голова РВК Бортників. Секретар Мирошниченко. Обов'язкова постанова № 17 РВК «Про обов'язкове віспоприщеплення» від 18 червня 1931 р.. Там само; Голова Райніконкому Неїзжалий. Секретар РВК Рябенко. Наказ № 1 Районового виконавчого комітету про боротьбу з епідемією віспи. *Коллективіст Бурицини*. 1932. 7 січня. С. 4; ТВО голови РВК Ковтун. Секретар Крикливий. Обов'язкова постанова № 2 Варвинського РВК «Про заходи боротьби з пошестю сипного тифу» від 4 січня 1933 р.. *Соціалістичний наступ*. 1933. 30 січня. С. 2; Лікар Ю. Кіріченко. Як зберегтись від захворювання на висипний тиф. *Там само*. 18 лютого. С. 2; Д-р К. Тарашкевич. На боротьбу з шкарлатиною. *Колгоспне життя*. 1932. С. 2.

²⁶³ Таємний директивний лист чернігівського Облліту райлітам № 59/т від 25 лютого 1934 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 5.

²⁶⁴ Відношення Чернігівського облліту від 26.11.1933 р. до всіх райлітів // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 11.

²⁶⁵ Демецкая А. Забытая история: гравидан. *Фармацевт практик*. 2012. № 9. С. 70–71. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/farmpr%5F2012%5F9%5F38%2Epdf (дата звернення: 06.11.2019).

²⁶⁶ Перечень...// Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 67 зв. – 68.

Як бачимо, партія чітко визначала типи відомостей, які не повинні були з'являтися в пресі, а також вказівки щодо висвітлення певних подій. Ці заборони були покликані, з одного боку, приховати важливі стратегічні дані від потенційних економічних і військових супротивників, а з іншого, – зберегти контроль над ситуацією в країні. У 1932–1933 рр. особливо актуальним стало приховування від світу інформації про масову смертність від голоду та репресії.

Таким чином, мережа місцевої преси Чернігівської області з 1929 до 1933 р. значно розширилася. У цей час характерними були такі тенденції:

- масштабне і швидке розширення мережі друкованих органів призвело, з одного боку, до масштабного зростання кількості працівників, залучених у цей процес, з іншого - обумовило гострий дефіцит кваліфікованих кадрів, адже більшість редакторів і кореспондентів були випускниками короткострокових курсів і не вирізнялись високим рівнем професійності;
- зростання кількості робітників, які, крім власне журналістської функції, виконували й репресивну, передаючи інформацію каральним органам (прокуратурі, міліції, ДПУ – ОДПУ) та беручи участь у придушенні актів спротиву та вилученні продуктів харчування;
- залучення молоді до діяльності преси, формування кадрового резерву для місцевих видань;
- зростання тиражів газет попри нестачу кваліфікованих кадрів, паперу й типографського обладнання;
- перевантаження населення пропагандистською пресою – потреби у ній «знизу» майже не було, а тиражі перевищували реальну кількість потенційних читачів;
- суттєві проблеми з доставкою, викликані байдужістю працівників пошти до розповсюдження преси, не кажучи вже про передплату;
- переважання у діяльності преси пропаганди над інформативністю, націленість ЗМІ на забезпечення медійного супроводу політико-економічних кампаній комуністичного тоталітарного режиму;

- перетворення районних газет в «організаторів мас», що нерідко означало залучення працівників ЗМІ до силових, каральних акцій (сумнозвісним проявом цього явища були так звані «бригади», до складу яких входили і кореспонденти, до вилучення продуктів харчування в українських селян в 1932–1933 рр.);
- встановлення постійного і тотального партійного контролю за діяльністю преси, визначення переліків тем, які потрібно було висвітлювати чи, навпаки, приховувати (Головліт та чернігівський обблліт надсилали редакціям інструкції щодо появи тих чи інших тем у газетах);
- заборона публікувати узагальнені статистичні відомості військової, фінансової та господарської сфери (армія, озброєння, стратегічні об'єкти, хлібозаготівельна кампанія тощо) задля збереження переваги у потенційній війні;
- приховування інформації про масову смертність внаслідок Голодомору-геноциду та спротив українців діям комуністичного тоталітарного режиму в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр.;
- заборона публікувати узагальнену інформацію про епідемічну ситуацію, а також «тривожні» новини – це, з одного боку, сприяло підтриманню міжнародного іміджу СРСР, а з іншого, попереджало виникнення панічних настроїв серед населення;
- помітне посилення цензури, скорочення кількості авторських публікацій та перетворення газет у майданчик для оприлюднення офіційних партійних документів.

2.2. Робсількорівський рух на Чернігівщині

Організація робсількорівського руху. Більшовики створювали робсількорівський рух як мережу дописувачів до широкого кола газет та журналів. Ідея залучення робітників та селян як кореспондентів партійних видань виникла ще на початку ХХ ст.²⁶⁷. Після більшовицького перевороту цей рух поступово трансформувався та став частиною системи комуністичної преси. З кінця 1920-х рр. інформаційна складова діяльності кореспондентів відійшла на

²⁶⁷ Мовчан О. Робсількорівський рух. *Ін-т історії України Нац. академії наук України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Robsilkorivskiy_rukh (дата звернення 20.06.2020).

другий план, а головним напрямком роботи стала безпосередня участь в так званих «господарсько-політичних» кампаніях режиму. У 1928 р. Й. Сталін наголошував: «робсількорівські організації, вже починають перетворюватися в серйозну політичну силу»²⁶⁸.

За офіційними даними (див. Додаток Г), найбільше робсількорів працювало в газеті «Правда» – станом на 1933 р. таких співробітників нараховувалося 50 000. Що ж стосується українських газет, то в них також була помітна тенденція до збільшення кількості робсількорів. Наприклад, у харківському «Пролетарі» з 1925 до 1928 рр. кількість робсількорів зростає в п'ять разів – з 400 до 2000. В цілому по УСРР з 1925 до 1933 рр., за офіційною статистикою, число робсількорів збільшилося з 25 тис. до 1 млн²⁶⁹ (незважаючи на загальну тенденцію зростання кількості робсількорів у 1929–1933 рр, статистика за 1933 р., на нашу думку, є завищеною і не відповідає дійсності). Аналогічно, існувала й інша тенденція – редакції отримували все більше кореспонденцій (Додаток Г).

У червні 1929 р. відбулася Перша Всеукраїнська нарада робсількорів, гаслом якої було «Завдання партії – завдання робсількорівської армії»²⁷⁰. На цих зборах учасників руху закликали «почати вперту боротьбу за виробниче й культурне виховання мас, тримати під постійним наглядом перебіг соціалістичного змагання...»²⁷¹. При цьому лунали настанови: «Робкори повинні самі подавати приклад трудової пролетарської дисципліни, запалювати маси, організовувати для трудового взірця групи найкращих свідомих робітників»²⁷². Сількорам відводили дещо інші завдання, тісно пов'язані із процесами колективізації, наприклад, безпосередня участь в організації колгоспів²⁷³.

Фундаментальним документом, який визначив засади діяльності робсількорів на початку 1930-х рр., стала постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову

²⁶⁸ Сталин И. Сочинения. Т. 11. Москва : ОГИЗ; Гос. изд-во полит. Лит-ры, 1949. С. 134.

²⁶⁹ Кожевников Г. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. С. 58.

²⁷⁰ Закрилася перша Всеукраїнська нарада рабселькорів. *Вісті ВУЦВК*. 1929. 22 червня. С. 3.

²⁷¹ Там само.

²⁷² Там само.

²⁷³ Там само.

робсількорівського руху» від 16 квітня 1931 р.²⁷⁴. У ній було вказано, що робсількори, стаючи передовими ударниками в боротьбі за промфінплан і колгоспно-радгоспне будівництво, є, за Й. Сталіним, «командирами пролетарської суспільної думки, які стараються спрямувати невичерпні сили цього величного фактору на допомогу партії і радянській владі у важкій справі соціалістичного будівництва»²⁷⁵. Іншими словами, вище партійне керівництво розглядало робсількорівський рух як один із рушіїв політики «великого перелому». Пресу наділяли управлінськими та організаторськими функціями. У постанові вказано, що робсількори мали стати «організатором мас для справи соціалістичного будівництва, виконання виробничих планів і розгорнутого наступу на класових ворогів»²⁷⁶. Таке формулювання свідчить про надання робсількорам навіть каральних повноважень, зокрема стосовно так званих «класових ворогів», якими фактично оголосили всіх одноосібників.

На початковому етапі оперативне управління робсількорівським рухом покладалося на редакції окружних газет, а загальний нагляд – на керівні друковані видання (в УСРР – «Радянське село»). В кінці 1920-х рр. постійні працівники редакцій не сприймали цей рух серйозно і не надавали йому значної уваги. Наприклад, в окружних виданнях місяцями лежали стінгазети, підготовлені сількорами²⁷⁷. Працівники редакцій, що безпосередньо займалися розвитком робсількорівського руху, мали невелику заробітну плату та здебільшого без особливого ентузіазму ставилися до виконання своїх обов'язків. Інструктор газети «Радянське село» проаналізував причини низького інтересу працівників окружних газет, які координували роботу сількорів: «Оплата сількор-працівника 60–80 рублів, причому у відрядженні оплачуються тільки залізничні переїзди. Низька оплата і невисока питома вага сількорроботи в округах призводять до того, що партійці неохоче йдуть на цю роботу. Сількор-працівник – це в більшості випадків висуванець, який ще не дозрів для того, щоб працювати безпосередньо в

²⁷⁴ О партийной и советской печати : сб. док. С. 408–411.

²⁷⁵ Там же. С. 409.

²⁷⁶ Там же.

²⁷⁷ Боговой И. На новом этапе. Селькоровское движение в период социалистической реконструкции. С. 65.

газеті. Іноді на сількорроботу посилають редакційних працівників, які провинилися. У таких випадках ставлення до сількорроботи тимчасового працівника абсолютно несерйозне»²⁷⁸. Партія критикувала газетярів і за формальний підхід до організації та управління рухом, нерозуміння справжніх його завдань, набагато ширших за написання заміток про життя села²⁷⁹.

Робсількорівський рух на Чернігівщині розвивався в руслі загальноукраїнських тенденцій. Редакції місцевих газет регіону активно публікували дописи позаштатних кореспондентів із середини 1920-х рр., коли тема цього руху, зокрема переслідування сількорів, набула загальносоюзного розголосу. Закономірно, що центрами організації руху в регіоні стали редакції газет в Чернігові, Ніжині, Ромнах та Конотопі. Наприклад, в конотопській газеті «Селянські вісті» в одному з номерів за 1926 р. зазначалося, що до редакції надходить 70–100 дописів щодня²⁸⁰. Це призвело до проблеми вчасної реакції на такий масив листів. Щоправда, для репресивних органів дописи робсількорів стали суттєвим джерелом для перевірок, зокрема, в 1926 р. в Конотопському окрузі прокуратура взяла на облік 140 дописів робсількорів²⁸¹.

В кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. розширення мережі робсількорів в регіоні безпосередньо пов'язане із створенням нових видань, одним із завдань яких було формування мережі дописувачів – позаштатних кореспондентів. Наприклад, в одному з номерів «Колгоспника Борзенщини» за грудень 1931 р. розміщено оголошення про можливість для робсількорів надсилати дописи у редакцію газети через пошту без марок²⁸². Це був крок для залучення в рух якомога більшої кількості людей.

Для розуміння масштабності процесу можна проаналізувати кількість сількорів на прикладі Козелецького району. За даними редакції газети «Розгорнутим фронтом», станом на лютий 1933 р. у видання дописувало

²⁷⁸ Там же. С. 69.

²⁷⁹ Там же.

²⁸⁰ Порада редакції селянам, що надсилають свої дописи в газету. Порада перша. *Селянські вісти*. 1926. 8 квітня. С. 3.

²⁸¹ Гриценко. Підсумки роботи прокуратури на селі. *Там само*. 22 квітня. С. 2.

²⁸² Редакція «К. Б.». До всіх робсількорів. *Колгоспник Борзенщини*. 1931. 2 грудня. С. 3.

163 позаштатні кореспонденти. Їх кількість суттєво зросла саме в кінці 1931 – на початку 1932 рр. (у 1931 р. при газеті налічувалося 50 сількорів)²⁸³. Скільки з цих людей справді активно співпрацювали з газетою, сказати важко. Проте зростання кількості робсількорів, безперечно, було одним із пріоритетів у роботі місцевих видань. Зокрема, видання «Розгорнутим фронтом» планувало наростити кількість сількорів до 400 шляхом участі у роботі преси всіх членів партії, комсомольців та активістів району²⁸⁴. У зв'язку з залученням широкого кола дописувачів, тематика сількорівських дописів була різноманітною – від колгоспних буднів до спортивних подій²⁸⁵.

Контроль за діяльністю робсількорів. Партія ревізувала висвітлення сількорами тієї чи іншої політико-господарської кампанії. У партійних рекомендаціях щодо цього руху, які наводить І. Боговой, було визначено процедури інспекції діяльності кореспондентів: «Товариші, які проводять перевірку тієї чи іншої організації, обов'язково повинні вивчити стан керівництва сількорівським рухом, повинні перевірити, чи виконуються і як виконуються директиви, повинні інструктувати місцеві партійні організації з питань керівництва сількорівським рухом»²⁸⁶.

Від низових партійних організацій вимагали включати характеристику стану сількорівського руху у звіти до керівних партійних комітетів. Крім цього, до контролю залучали і керівні газети робсількорівського руху, зокрема головну селянську газету УСРР «Радянське село», а також обласні газети (після утворення Чернігівської області було засновано газету «Більшовик»).

Періодом, коли газети найбільше писали про робсількорівський рух, зокрема на Чернігівщині, був початок травня, оскільки 5 травня стало днем друкованої преси, а також час проведення різноманітних сількорівських нарад-з'їздів.

Для того, щоб керувати робсількорами і низовою пресою, згідно з постановою ЦК ВКП(б) «Про перебудову робсількорівського руху», при

²⁸³ Наш шлях боротьби й перемог. *Розгорнутим фронтом*. 1933. 6 лютого. С. 1

²⁸⁴ Там само.

²⁸⁵ Н. С. Г-ова. Фут-бол. *Більшовицький шлях*. 1931. 15 липня. С. 4.

²⁸⁶ Боговой И. На новом этапе. Селькоровское движение в период социалистической реконструкции. С. 54.

парткомітетах утворювали комісії, до складу яких входили завідувач культпропвідділу, редактор газети, представники робітничо-селянської інспекції (РСІ) та прокуратури, а також інспектор з друку. Останніх призначали при культпропах найбільших райкомів²⁸⁷. Такий представницький контрольний орган мав забезпечувати в тому числі й цензурування дописів робсількорів.

Крім цього, культпропу ЦК ВКП(б) було доручено систематично перевіряти роботу окремих газет і парторганізацій із робсількорами. Загалом керувала робсількорівським рухом всесоюзна газета «Правда»²⁸⁸.

Отже, на початку 1930-х рр. остаточно сформувалася та утвердилася централізована система управління робсількорівським рухом. Головним документом, що регламентував діяльність позаштатних кореспондентів, стала постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову робсількорівського руху» від 16 квітня 1931 р.

Насильство проти робсількорів. У зв'язку з участю робсількорів у репресіях, організованих комуністичним тоталітарним режимом, населення сприймало їх як активістів, частину карального апарату. Дописувачів у газети часто намагалися побити, непоодинокими були і випадки вбивств позаштатних кореспондентів. За даними радянського дослідника Г. Кожевникова, в 1930 р. в СРСР було вбито близько 300 робсількорів²⁸⁹.

В одній із статей із глухівської районки, автором якої є дільничний прокурор, йдеться про співпрацю цього карального органу з сількорами. У дописі наголошено на особливому статусі останніх: «Селькори під спеціальним захистом органів прокуратури»²⁹⁰. Згадку про покарання тих, хто переслідував робсількора Литку («Гонитва його з села, затримування його під вартою, наряду з кулаками виключений з колгоспу»²⁹¹), знаходимо у варвинському «Соціалістичному

²⁸⁷ О партийной и советской печати : сб. док. С. 411

²⁸⁸ Там же.

²⁸⁹ Кожевников Г. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. С. 75.

²⁹⁰ Дільн. прокурор т. Солднок. Зміцнюймо зв'язок рабселькорів із прокуратурою. *Коллективіст Глухівщини*. 1932. 5 травня. С. 4.

²⁹¹ Прислідувачів рабселькора засуджено. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 28 березня. С. 2.

наступі». За перешкоджання діяльності було засуджено двох осіб – одного на 3 роки, а іншого, колишнього голову колгоспу, – на 1 р. позбавлення волі. Крім того, особам, «які підупали під їх вплив»²⁹², було винесено громадську догану.

Випадки насильства проти позаштатних кореспондентів газет траплялися по всій області. Щоправда, вони мали дещо різну природу. Часто акти агресії проти сількорів здійснювали чиновники, оскільки замітки в газетах могли вплинути на їхню кар'єру, а інколи були й причиною переслідувань. Наприклад, сількори Дмитрівського району скаржилися редакції районної газети з приводу погроз з боку головного бухгалтера радгоспу²⁹³.

З іншого боку, робота сількорів призводила до помсти з боку звичайних колгоспників, про яких виходили образливі замітки у стінгазетах та районній пресі. При цьому такі дописи могли бути спровоковані особистою неприязню. Робсількор стіннівки с. Дічі звернувся до районної газети з листом, де розповів про конфліктну ситуацію: «... коли ми, протягнули в газету Кліменка Петра за те що він на полі завжди порушує трудову дисципліну то останній зустрівши мене о 11 годині ночі став загрожувати. Я тобі, каже, гаду покажу як критикувати мене, що ти більше і не здумаєш цього робити»²⁹⁴. Редакція ж газети на своїх шпальтах закликала «відповідні органи» втрутитися в ситуацію, а самого автора листа спонукала «не лякатись загроз, а ще більше загострити свою зброю – пресу...»²⁹⁵. Подібний конфлікт відбувся і в с. Гайворон Дмитрівського р-ну. Сількор написав у стінгазету замітку про дружину сторожа колгоспу, «яка знущалася з коней». Після цього останній облаяв сількорів та «...повиривав ті місця в газеті, де було ім'я його жінки та на цій же газеті понаписував різні брудні слова...»²⁹⁶.

---

²⁹² Там само.

²⁹³ Аргус. Переслідують сількора. (Лист до редакції). *Колгоспник Дмитрівщини*. 1933. 5 травня. С. 2

²⁹⁴ Редакція «К. Б.». Відбити у Кліменка охоту погрожувати сількорів. *Коллективіст Буринщини*. 1933. 5 травня. С. 1.

²⁹⁵ Там само.

²⁹⁶ Боженко. За переслідування сількора і псування стінгазети – суворо карати. *Колгоспник Дмитрівщини*. 1933. 5 травня. С. 2

Крім того, у селах діяли і робсількорівські бригади, на членів яких інколи нападали селяни – останні сприймали представників преси першочергово як активістів, що виконують завдання режиму. Відтак, фізична розправа із сількорами була проявом загального спротиву політиці комуністичного режиму. В одній із сількорівських заміток описане побиття учасника рейду в селі Безуглівка, при цьому нападників охарактеризовано із щонайгіршого боку: «куркулі», «хулігани», «п'яниці». Автор вдається до сатиричного прийому: нападники «утворили свою бригаду і почали хуліганський похід»²⁹⁷. «П'яна трійця напала на бригаду комсомольця Апанаська А М. і почала його ізбивати, загукуючи “оце тобі м'ясозаготівлі, оце тобі хлібозаготівлі”»²⁹⁸, – повідомляє автор допису і закликає відповідні органи запобігти таким інцидентам у майбутньому, покаравши винних.

Із статті в роменській окружній газеті «За радянське життя» дізнаємося про те, що сількори боялися помсти з боку людей, яких вони піддавали критиці на сторінках газет. Подано пряму мову: «Боїмося писати. От я зараз не пишу і мені легше»²⁹⁹. Далі автор статті зазначає: «Атмосферу тут хоч трохи і розрідили, але в селі ще залишилося багато таких типів, що в слушний момент можуть помститися за те, що хтось писне про них до газети і викриє їх шкідницькі дії»³⁰⁰. Ці факти, крім іншого, свідчать про те, що населення сприймало місцеві газети як загрозу. Потрапляння на газетні шпальти будь-якої негативної інформації про конкретну людину, поданої навіть анонімом, могло призвести до непередбачуваних, часто фатальних для сількора наслідків. Саме цей фактор, на нашу думку, є визначальним, коли йдеться про погрози та насильство до робсількорів. Дуже часто різні прошарки населення вбачали в них загрозу.

1933 р. були зміцнені гарантії прав та охорони життя сількорів: виключення їх із колгоспів за критику прирівнювалося до злочинів проти колгоспного будівництва (винні каралися ув'язненням на терміни від 5 до 10 рр.), а замах на

²⁹⁷ Селькор Ц. Куркулів-хуліганів до суду. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 3 квітня. С. 1.

²⁹⁸ Там само.

²⁹⁹ В. К. Боїмося писати. *За радянське життя*. 1929. 26 жовтня. С. 2.

³⁰⁰ Там само.

них – до терористичних актів (терористів засуджували до смертної кари). Сількорів, які постраждали від замахів, висували на відповідальну роботу в газетах та органах Робітничо-селянської інспекції, а сім'ям загиблих виплачували компенсацію за рахунок коштів чи майна, вилученого в засуджених за замах³⁰¹.

Як бачимо, попри те, що режим постійно наголошував на жорсткому покаранні за спроби перешкоджання діяльності робсількорів та гарантував їх захист, часто селяни сприймали сількорів як прислужників каральної системи. Нерідко сількори не мали серед односельців жодного авторитету, і навіть перспектива серйозного покарання не зупиняла обурених селян від помсти. Інформація про побиття кореспондентів трапляється і в газетах за 1934 р., а отже, навіть після знищення традиційної структури українського села внаслідок Голодомору селяни чинили опір діяльності сількорів-активістів.

Завдання робсількорівського руху. Комуністичний тоталітарний режим покладав на робсількорів функцію підтримувати дії партії та держави. Настанови учасникам руху публікувалися у районних виданнях: «Матеріяли пишть конкретно, зазначаючи зривників, ледарів, тюхтіїв, опортуністів, що зривають пляни с-г. робіт, а також подавайте зразки дійсно більшовицької роботи передових бригад в цілому та зокрема колгоспників та робітників, в обох випадках називаючи їх, їхнім прізвищем»³⁰², – давав настанови сількорам масовий відділ варвинської районної газети.

Як бачимо, завдання робсількорів поширювалися за межі винятково журналістської роботи. Про це неодноразово згадано у публікаціях про розвиток преси та в районних газетах досліджуваного періоду.

Реакція на робсількорівські матеріали. Дописи сількорів часто потрапляли до розгляду Робітничо-селянської інспекції (РСІ). Цей орган державного контролю був створений у 1920 р. О. Мовчан відзначає, що як державний ревізійний орган РСІ УСРР співпрацювала зі слідчими органами та прокуратурою, а як інструмент тоталітаризму – із Центральною контрольною комісією (ЦКК)

---

³⁰¹ Мовчан О. Робсількорівський рух. *Ін-т історії України Нац. академії наук України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Robsilkorivskyj_rukh (дата звернення 20.06.2020).

³⁰² Масвідділ. Куточок робсількора Варвинщини. *Соціалістичний наступ*. 1932. 21 червня. С. 2.

КП(б)У та Державним політичним управлінням УСРР. Наприкінці 1920-х рр. пріоритетним напрямом діяльності РСІ стало здійснення адміністративного контролю за реалізацією партійних директив та урядових постанов на місцях. Основною формою діяльності РСІ були так звані «летючі обстеження» за участі громадських інспекторів, об'єднаних у групи сприяння, секції рад, пости бюро скарг на підприємствах та в закладах, «загони летучої кавалерії»³⁰³.

У районних газетах створювали окремі рубрики про розслідування дописів сількорів. Наприклад, в одному з чисел сновської районної газети «Соціалістичний наступ» вміщено публікацію «Відповіді селькорам», де редакція повідомляла про передання матеріалів, отриманих від кореспондентів на місцях, до владних структур, зокрема РайКК РСІ, та адміністрації організацій, про які писали до газети сількори³⁰⁴. Видання також обіцяло розповісти про хід розслідування на своїх сторінках.

У місцевій пресі висвітлювалася здебільшого робота найнижчих ланок РСІ. Це рівень колгоспу, села та району. Часто трапляються замітки про «бездіяльність» колгоспних РСІ, через що їх розпускали. Наприклад, секцію РСІ Тютюнницької сільської ради було розпущено за агітацію проти колективізації з боку голови сільської РСІ. Зокрема, наведено його слова: «з голотою в колгосп не піду, як би були такі хазяїни як “я” – пішов би»³⁰⁵. Інших членів Тютюнницької РСІ в газеті звинувачено в пияцтві та видаванні недостовірних довідок.

Сількори звертали увагу РСІ на погану роботу сільських чиновників та активістів. Ці публікації досить точно описують людей, які стали опорою режиму. Наприклад, один з сількорів робить акцент на поганій роботі бригад активістів із перевірки посіву і «мобілізації» коштів³⁰⁶, наступний повідомляє, що рахівники новостворених колгоспів «оргізовують п'янки і їх по 3 дні немає на роботі»³⁰⁷,

---

³⁰³ Мовчан О. Робітничо-селянська інспекція. *Ін-т історії України Нац. академії наук України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Robitnycho_selianska (дата звернення: 23.04.2020).

³⁰⁴ Відповіді селькорам. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 12 липня. С. 2.

³⁰⁵ Секретар КК-РСІ Немірова. За бездіяльність секцію РСІ розпущено. *Більшовицький шлях*. 1931. 23 червня. С. 3.

³⁰⁶ Студент Т-а. В Охроміївчях немає обліку. *Там само*.

³⁰⁷ Стегно. 5 колгоспів і обліку немає ні в одному. *Там само*.

один з комсомольців нарікає на роботу осередку³⁰⁸. Сількор «Ів. Серпневий» описує конфлікт між п'яним головою сільради і комсомольцями, які зробили йому зауваження, за що той посадив їх у підвал³⁰⁹.

Крім сількорів, звернення до РСІ ініціювала і редакція газет на основі листів читачів. Факти звернень доволі дріб'язкові, проте преса надавала їм уваги. Наприклад, колгоспники скаржилися на сільського вчителя за крадіжки фуражу та негативний вплив на колгосп³¹⁰.

Зі звіту про роботу районної КК РСІ дізнаємося про широкий спектр контрольних функцій цього органу, який спостерігав за роботою та оцінював діяльність як конкретних партійців, так і загальний стан сільського господарства, промисловості, сфери культури в районі³¹¹.

Проте Президія ЦКК ВКП(б) оцінила роботу КК РСІ з перевірки листів до редакцій газет та дописів робсількорів як незадовільну: «...розслідування їх [дописів – М. К.] проходить вкрай повільно, часом формально, паперовими методами, без участі масових організацій, а в ряді випадків опубліковані листи і замітки залишаються без будь-якої реакції, результати розгляду не завжди повідомляються пресі, не провадиться контроль за виконанням пропозицій, установлених для розслідування заміток»³¹².

Для виправлення ситуації президія ЦКК ВКП (б) у серпні 1932 р. визначила для РСІ суворий порядок розгляду дописів робсількорів: «До розслідування листів і дописів потрібно приступити в день їх отримання на місці і проводити в найкоротший термін на місці із залученням до цієї роботи масових організацій та сприяння РСІ. Про результати негайно сповіщати редакції газет, причому конкретних винуватців, які не реагують на сигнали з преси і робсількорівські замітки, притягати до відповідальності, публікуючи у пресі прізвища тих хто зволікає»³¹³. До того ж, редакції газет повинні були самі направляти дописи для

---

³⁰⁸ Комсомолец. Комсомольці штурмують. *Там само*.

³⁰⁹ Ів. Серпневий. Притягнути до відповідальності. *Там само*. 1932. 18 січня. С. 1.

³¹⁰ Лист до редакції. Більшовицький шлях. *Там само*. 1931. 13 серпня. С. 4.

³¹¹ Відчитна доповідь т. Лінова про роботу Рай КК. Р.С.І. *Там само*. 3 липня. С. 2–3.

³¹² О партийной и советской печати : сб. док. С. 433.

³¹³ Там само.

розслідування в регіональні КК РСІ. Якщо останні допускали затримки у розгляді або не вживали достатніх заходів, редакціям слід було звертатися до ЦКК РСІ та вищих інстанцій³¹⁴.

Результати розгляду деяких дописів робсількорів у відповідних установах та органах виходили друком у районних виданнях. Наприклад, 12 листопада 1932 р. в «Коноплярі С-Будщини» було опубліковано допис про зловживання алкоголем місцевих активістів Лукашенківської сільської ради³¹⁵. Після розгляду справи на основі газетного допису слідчі органи запропонували райвиконкому накласти на активістів дисциплінарне стягнення³¹⁶. Каральні органи, зокрема прокуратура, брали безпосередню участь у координуванні роботи сількорів. Наприклад, органи юстиції на Чернігівщині ініціювали збори сількорів, на яких наголошували, які саме теми і як потрібно висвітлювати³¹⁷.

У дописі «Хоменко – ворог колгоспного будівництва» у варвинській районці, де йдеться про арешт бригадира колгоспу, сількор звернув увагу: «його арештовано, але де було правління, треба запитати»³¹⁸. Пізніше ця сама газета опублікувала нотатку «По слідах дописів»³¹⁹, де кореспондент звітував про те, що справа проти Хоменка розслідувана і перебуває в суді.

Сількори і редакції газет розраховували на те, що на їхні дописи реагуватимуть перш за все установи, про порушення чи недоліки в роботі яких вони писали, а вже згодом партійні та контролюючі органи. У статті «Чому не реагують на сількорівські дописи?» автор скаржився, що на статті в газетах «не зважають ще багато організацій і особливо колгоспи в районі»³²⁰. Однак у

³¹⁴ Там само. С. 433–434.

³¹⁵ Сількор. Адаменко й Осипенко – п'ють могоричі. *Конопляр С-Будщини*. 1932. 12 листопада. С. 1.

³¹⁶ Нарслідчий Скрипник. Слідами дописів. *Конопляр С-Будщини*. 1932. 10 грудня. С. 4.

³¹⁷ Доповідна записка Чернігівського облпрокурора Бондарева секретарю Чернігівського обкому КП(б)У Маркітану «Про роботу органів юстиції Чернігівської області в справі підготовки до весняної сівби 1934 р. за першу половину березня ц. р.» від 1.04.1934 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. П-470. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 53.

³¹⁸ Польовий. Хоменко – ворог колгоспного будівництва. *Соціалістичний наступ*. 1933. 18 лютого. С. 2.

³¹⁹ Філоненко. По слідах дописів. *Соціалістичний наступ*. 1933. 22 березня. С. 1.

³²⁰ Мовчан Л. Чому не реагують на сількорівські дописи? *Соціалістичний наступ* (Сновськ). 1932. 24 серпня. С. 2.

публікації він звертався і до установ вищих інстанцій, наприклад, «районної інспектури освіти». Врешті, сількор для аргументації своєї позиції вдається до стилістики партійних постанов: «боротися за чинність робселькорівських дописів – це значить боротися за виконання виробничих завдань на виробництві, в селах, колгоспах, радгоспах, боротися з неполадками, що перешкоджають виконанню господарсько-політичних кампаній»³²¹. Як бачимо, редакція газети вимагала реакції на дописи робсількорів, серйозного ставлення до матеріалів, опублікованих в пресі.

Таким чином, робсількори були «постачальниками» інформації для каральних органів комуністичного тоталітарного режиму. Абсолютну більшість дописів розглядала РСІ, яка могла перенаправляти матеріали розслідувань в силові структури з репресивними повноваженнями.

Постаті робсількорів. Часто імена робсількорів залишалися невідомими, оскільки вони підписували свої замітки псевдонімами. Так відбувалося, перш за все, через страх розправи з боку тих, кого вони критикували у своїх дописах.

Типові життєписи учасників руху можна відтворити на прикладах кількох сількорів. Приміром, Пилип Рудь та Петро Носенко, які пізніше стали доволі відомими на Чернігівщині журналістами, розпочинали свою кар'єру як сількори конотопської газети. Уже з 1932 р. вони працювали у чернігівській газеті «Молодий комунар» і, відповідно, як кореспонденти цієї газети брали участь у рейдах та інспекціях колгоспів³²².

Ще 1931 р. Пилип Рудь друкував свої вірші на «Літературних сторінках» у газеті «Колективіст Буринщини». Формально його «Пісня про хліб»³²³ являє собою зразок технічно витриманої авангардистської поезії. Втім, за змістом цей текст – пропагандистський, його лейтмотив – боротьба за хліб. Перша частина вірша присвячена голоду 1921–1923 рр., при цьому автор зосереджується на подіях на Поволжі. Причиною ж голоду він вважає діяльність куркулів, які

³²¹ Там само.

³²² Капушта В. Часорозбіжність: чи міг журналіст Петро Носенко жити поза форматом доби? Дотики хронології. Київ: Укр. вид. спілка ім. Ю. Липи, 2016. С. 39–41.

³²³ Рудь П. Пісня про хліб. *Колективіст Буринщини*. 1931. 1 жовтня. С. 2.

«ховали хліб у ями» та «із хліба самогон / варили»³²⁴. Згадує поет і селянські повстання кінця 1920-х – початку 1930-х:

А на дорозі знову
 Став
 Куркуль із обрізаном
 Хотів бльокаду нам створить
 На хлібнім фронті³²⁵.

Однак найважливішими ідеологічно є рядки «Хліб – / це клясова зброя», які підсумовують політику комуністичної режиму в українському селі.

Пилипа Рудя у 1938 р. було призначено завідувачем відділу чернігівської обласної газети «Більшовик», а з початком німецько-радянської війни він працював у республіканських фронтових газетах. Загинув він у 1942 р. у бою з німецькими військами³²⁶. В 1969 році була встановлена Сумська обласна премія імені Пилипа Рудя – його позиціонували як зразкового журналіста³²⁷. В 2017 р. на Сумщині відбувалася резонансна дискусія щодо перейменування цієї премії і взагалі ролі сількорів у процесі колективізації та Голодомору³²⁸. Ухвалою Сумської обласної ради у вересні 2017 р. премію перейменували і вилучили із її назви ім'я Пилипа Рудя³²⁹.

Інший сількор, Петро Носенко, працюючи у редакції конотопської «Комуни», підписував власні замітки низкою псевдонімів: П. Г., Н-о, П., Григорець, Петро,

³²⁴ Там само.

³²⁵ Там само.

³²⁶ Журналіст, поет, воїн (до 100-річчя від дня народження Пилипа Рудя) : попереджувальна довідка / уклад. Н. Курносова. Суми, 2010. 12 с. URL: <https://sodb.sumy.ua/img/metod/dovidka/201010.pdf> (дата звернення: 05.07.2020).

³²⁷ Розвиваємо культуру на прикладі відомих земляків. Веб-портал місцевих органів виконавчої влади Сумської області : веб-сайт. URL: <http://www.sm.gov.ua/ru/component/content/article/49-humanitarna-polityka/kultura-i-mystetstvo/750-rozvyvayemo-kulturu-na-prykladakh-vidomykh-zemlyakiv-2.html> (дата звернення: 05.07.2020).

³²⁸ Положій вимагає «декомунізації» премії імені поета-партизана Пилипа Рудя. Сумські дебати : веб-сайт. URL: <http://debaty.sumy.ua/publication/polozhij-vymagaye-dekomunizatsiyi-premiyi-imeni-poeta-partyzana-pylupa-rudya> (дата звернення: 05.07.2020).

³²⁹ Про Сумську обласну літературно-краєзнавчо-мистецьку премію : Рішення Сумської обласної ради від 15.09.2017 URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/7-sklykannja/category/161-rishennja-15-sesiji-15092017.html?download=5848%3Apro-sumsku-oblasnu-literaturno-krajeznavcho-mystetsku-premiju> (дата звернення: 08.07.2020).

П. Зоря, Петро Прач, Петро Швидкий, Петро Цвях, Петрусь Петренко, Грищенко, Петро Цвях, Семен Нарада, Безносенко³³⁰. Через строкатість прізвиськ та знеособлення написаних статей у них майже неможливо розгледіти авторський стиль. Під час служби в Червоній армії Петро Носенко працював у військових газетах на Далекому Сході. Після багаторічної роботи в періодичних виданнях по всьому СРСР у 1950 р. він влаштувався у сумську обласну газету, де і працював до виходу на пенсію.

Про особистості інших робсількорів дізнаємося з тематичних номерів районних газет, присвячених річниці газети чи дню преси. Зокрема, сількор Василь Шкамердяка розповідає, що до робсількорівського руху він долучився після відвідин районного з'їзду робсількорів, де він був присутній як секретар комсомольського осередку³³¹. Цей факт є свідченням залучення активістів до робсількорівського руху. Цей комсомолец-сількор брав безпосередню участь і у вилученні продуктів харчування у 1932–1933 рр., про що дізнаємося із замітки у газеті за 1933 р.: «Вони [сількори – М. К.] відверто боролися з куркульським саботажем, виявили багато куркульського хліба тощо. Це Куліш Горбач, Шкамердяка, Самко і ін.»³³².

Інший герой статті, Михайло Горбач, «присягає» газеті: «Відзначаючи річний ювілей газети “Колгоспне село” – я, сількор-ударник, запевняю райредакцію газети “К. С.”, що у другий рік існування газети я ще більше прикладу зусиль на боротьбу з всіма тими, хто намагається зірвати соц-перебудову села...»³³³.

Цікаво склалася доля одного з дописувачів ніжинської газети «Нове село», студента Ніжинського педуніверситету Михайла Бусюна. У 1933 р. в районці була опублікована його поема «Дозори», в якій він прославив охоронців колгоспних полів – об'їждчиків³³⁴. З 1934 р. він викладав російську мову в Знам'янському р-ні, а пізніше став директором театру в м. Олександрія. В 1941 р. колишній сількор

³³⁰ Капуста В. Часорозбіжність: чи міг журналіст Петро Носенко жити поза форматом доби? Дотики хронології. С. 22; 28; 33.

³³¹ Шкамердяка В. Так я став сількором. *Колгоспне село*. 1933. 19 лютого. С. 2.

³³² Ревуцький І. М. Стіннівки, робсількорівський рух на Кролевщині за рік. *Там само*.

³³³ Горбач М. Мій шлях. *Там само*.

³³⁴ Бусюн М. Дозори. *Нове село*. 1933. 10 серпня. С. 3.

потрапив у німецький полон, звідки йому вдалося звільнитися, і він знову повернувся до роботи в театрі. У цей період під впливом похідних груп ОУН театр став одним із осередків українського патріотичного виховання молоді³³⁵. У 1945 р. військовий трибунал Кіровоградського гарнізону засудив М. Бусюна до 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах з позбавленням громадянських прав на 5 років та конфіскацією майна³³⁶. Вирок був покаранням за його проукраїнську діяльність у роки Другої світової війни.

Партія намагалася залучити до робсількорівського руху і жінок, однак це не завжди вдавалося. Автор своєрідної «методички» для робсількорів, виданої у 1930 р., іронізував з цього приводу: «При скликанні нарад робсількорів редакції намагаються “дістати” кілька літніх селянок і потім піднімають галас. Селянка обов'язково в червоній хусточці, її вибирають і до президії наради, її показують приїжджим з центру (“у нас навіть селянки літні є сількорами”), фотографують, поміщають фотографію в місцевій газеті і поряд з фотографією обов'язково друкується трафаретна розповідь про те, як ось ця селянка погано жила до тих пір, поки не почала читати газету, і писати до неї і як вона тепер добре живе...»³³⁷.

Отже, комуністичний режим зумів залучити до робсількорівського руху чимало жителів Чернігівщини. Здебільшого це були молоді люди, які в силу різних обставин відгукнулися на заклики ставати позаштатними кореспондентами газет. Частина представників руху пізніше стала професійними журналістами, чи письменниками, інші ж обмежились одним чи кількома дописами в газету.

Участь робсількорів у масових кампаніях. «Господарсько-політичні» кампанії стали полем діяльності робсількорів за прямою вказівкою Й. Сталіна. Спеціалізована газета-листівка «Робселькор-ударник» опублікувала настанови генсека: «Сількор, є кращий помічник партії в організації мас на виконання

³³⁵ Стьопул І. Націоналістичний рух опору в Центральній Україні у 1941 – 1943 рр. (на матеріалах слідчих справ Державного архіву Кіровоградської області). *Вісник аграрної історії*. 2018. Вип. 23–24. С. 106–108.

³³⁶ Реабілітовані історією. Кіровоградська область: Книга 4: Олександрівський, Олександрійський, Онуфріївський, Петрівський райони / обл. ред. кол.: Черниш В. та ін.. Кіровоград : МПП «Антураж А», 2007. С. 221.

³³⁷ Боговой И. На новом этапе. Селькоровское движение в период социалистической реконструкции. С. 22–23.

господарсько-політичних завдань. Але ще є сількор одинак, що тільки дописує до газети, а сам не приймає безпосередньої участі в громадсько-політичній роботі села... вони по бойовому мусять висвітлювати життя колгоспу»³³⁸. Тут охарактеризовано два основні напрямки участі робсількорів у масових кампаніях режиму: інформаційна підтримка та безпосередня участь як низових виконавців наказів. Перше спрямування для партії було пріоритетним, і режим намагався всіляко стимулювати робсількорів ставати організаторами-виконавцями. Проте й інформаційний аспект залишався, про що свідчить велика кількість опублікованих в газетах дописів робсількорів. Крім цього, ці дві складові доволі часто були переплетені між собою. Така тенденція прослідковується при детальному вивченні життєписів робсількорів. Щоправда, кар'єрне зростання позаштатних кореспондентів в цей час могло відбутися тільки за умови участі саме як виконавця чи/та організатора кампанії на низовому рівні.

Постановою секретаріату чернігівського облбюро КП(б)У від 31 грудня 1932 р.³³⁹ районним партійним комітетам доручалося організувати та налагодити систематичну роботу робсількорівських комісій при РПК, а також залучати до руху кращих «колгоспників-активістів».

Одним із завдань робсількорів, які мали сприяти реалізації господарсько-політичних кампаній, було створення стінгазет у колгоспах, МТС, при сільбудах, сільрадах, на «кутках» тощо. Керувала цим процесом спершу окружна, а згодом районна преса. Партія розглядала низові газети як джерело інформації для періодики вищих рівнів: «Крім своєї ролі в боротьбі за виробничий план, трудову дисципліну, соціалістичне змагання, низові газети повинні стати колективним робкором центральних, крайових, обласних і районних газет. ЦК зобов'язує центральні, обласні та районні газети систематично поміщати огляди заводських, радгоспних і колгоспних стінних і друкованих газет, критикуючи їх помилки і

---

³³⁸ На вищий щабель ударництво й бригадну роботу селькорів. *Робселькор-ударник*. 1932. 28 січня. С. 2.

³³⁹ Витяг з постанови Секретаріату Чернігівського облбюро КП(б)У з 31.12.1932 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф.Р-3621. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

показуючи досягнення, а також і поміщаючи найбільш цінний матеріал на своїх сторінках»³⁴⁰.

Прикладом залучення робсількорів до репресивних дій було формування так званих ударних бригад, на яких покладалося завдання безпосередньої участі в політико-господарських кампаніях на селі. Наприклад, у лютневих та березневих випусках добрянської районки «В соціалістичний наступ» за 1932 р. наведено настанови робсількорам для соціалістичного походу для організації сівби³⁴¹. Подекуди діяльність цих бригад вирізнялася більшим цинізмом, ніж груп місцевих активістів, які інколи формально ставилися до обшуків у подвір'ях своїх односельчан. Нижченаведений приклад діяльності такої бригади у с. Коханівка демонструє презирливе ставлення селян до приїжджих буксирників-газетярів: «Буксирники це не люди, а звірі», – цитують слова члена сільради Федуна учасники рейду з вилучення «куркульського зерна»³⁴². Бригада вилучила продукти харчування і в с. Михайло-Ганнівка (Конотопський р-н). Це стало приводом для вихвалянь у місцевій газеті: бригада знайшла у ямах і діжках селян пшеницю, борошно, жито³⁴³. В іншій статті також є інформація про участь сількорів у глухівській районній буксирній бригаді³⁴⁴ та вилучення продуктів харчування безпосередньо робсількорами: «Робселькори с. Волокитино організували при Будинку Колективіста гурток агротехніки, організували п'ять ударних бригад з комсомольців і сількорів. У підкуркульника Кравченка з Берези викрили прихованого в ямі глитайського насіння й хліба 200 пудів»³⁴⁵.

Виїзна редакція сновської районки «Соціалістичний наступ», яка перебувала у с. Тур'я, повідомляла, що одна бригада сількорів «за день зібрала під охоронні

³⁴⁰ О партийной и советской печати : сб. док. С. 411.

³⁴¹ За насіння проти куркульні. *В соціалістичний наступ*. 1932. 28 лютого. С. 1.; Готуймось до походу. *Там само*. 1 березня. С. 1.; Про робсількорівський похід за бойову готовність до сівби й організаційно-господарське зміцнення колгоспів (постанова райз'їзду земельних працівників). *Там само*. 4 березня. С. 1.

³⁴² Шило, Сталінець. Покарати зривників хлібозаготівлі. *Комуна*. 1932. 22 січня. С. 1.

³⁴³ Круп'янка, Сивий. Рішучу відсіч знахабнілій куркульні. *Там само*. 27 січня. С. 1.

³⁴⁴ Іллюша. Робселькори – командири пролетарської громадської думки. *Колективіст Глухівщини*. 1932. 5 травня. С. 3.

³⁴⁵ Там само. С. 3–4.

розписки 72 центнера посівматеріалу в одноосібників»³⁴⁶, а інша – «зібрала за день 28 пудів насінматеріалу під охоронні розписки, мобілізувала 236 крб., заготовила 10 штук великої рогатої худоби»³⁴⁷. З попередніх номерів газети дізнаємося також, що с. Тур'я було занесене на «чорну дошку» за невиконання планів мобілізації коштів. Організована виїзна редакція одночасно займалася вимаганням у селян як зерна-посівматеріалу, так і коштів відповідно до постанови ЦК КП(б)У «Про масовий похід за ощадну справу», надрукованій у тому-таки виданні за 18 березня 1932 р.³⁴⁸.

Подвірні обшуки в с. Тур'я на цьому не завершилися. У числі «Соціалістичного наступу» уже за 9 квітня повідомляли про 5 нових рейдів сількорів-активістів, яких зібрали з усього Сновського р-ну. Результати «походу за третю більшовицьку сівбу» дійсно вражали – силові методи виявилися дієвішими за пропаганду. Крім вилучення зерна, внаслідок рейду до колгоспу вступило 15 господарств³⁴⁹. Трьох найефективніших робсількорів редакція газети преміювала 100 карбованцями³⁵⁰, внаслідок чого можна зробити висновок, що головним завданням сількорів була масова силова підтримка господарсько-політичних кампаній комуністичного режиму. Варто додати, що режиму справді вдалося організувати своєрідне змагання серед активістів і насадити їм дух суперництва й конкуренції.

Бригада «Соціалістичного наступу» в іншому селі звинуватила місцевих активістів у пияцтві та зриві плану збору насіння³⁵¹. На допомогу їм партія відрядила активістів із Жлобинського р-ну БСРР, що могло свідчити про недовіру керівництва режиму до місцевих кадрів. Таке залучення людського ресурсу із сусідніх республік продовжило рух двадцятип'ятитисячників, коли до насильства в українському селі залучали лояльних до режиму людей з усього СРСР.

³⁴⁶ Виїзна редакція. Селькори на роботі. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 27 березня. С. 1.

³⁴⁷ Там само.

³⁴⁸ Постанова ЦК КП(б)У «Про масовий похід за ощадну справу». Там само. 18 березня. С. 2.

³⁴⁹ Робселькори, рівняйтесь на Кушніра, Колодія, Клименка. Там само. 9 квітня. С. 1.

³⁵⁰ Там само.

³⁵¹ Бригада С. Н. та Жлобинського району. П'янюги зривають роботу. Там само.

Перед робсількорами ставилося завдання показати переваги колективного господарювання над одноосібним. У Постанові ЦК ВКП(б) «Про перебудову робсількорівського руху» від 16 квітня 1931 р. йшлося: «Рішуче борючись за суцільну колективізацію та ліквідації на її основі куркульства як класу, сількори повинні організувати показ переваг колгоспів перед одноосібними господарствами...»³⁵².

У більшовицькій пропагандистській брошурі, створеній 1930 р., сількорів називають одними із «зачинателів наступу на куркуля» та «ініціаторами соціалістичної перебудови села»³⁵³. Розвиток цієї теми бачимо і в контексті Чернігівщини. У статті «Завдання сількорів у колективізації», опублікованій у газеті «Червоний стяг», чітко охарактеризовано завдання сількорів в межах реалізації політики суцільної колективізації: «Отже сількори повинні боротися з усіма ворогами колективізації. Боротися треба через газету. Треба писати до газети про стан колективізації, а саме: як проходить у вашому селі колективізація, суцільна чи ні; як ідуть на колективізацію бідняки й середняки; як працює в цій царині ваш сільський актив – чи нема так затиску куркульні; яких метод перешкод уживають куркулі проти колективізації. Проте тепер самого писання мало. Сількор мусить стати за приклад. Треба самим іти в колективи й за собою вести інших»³⁵⁴. Місцева преса рясніє зведеннями із сіл про успіхи «колгоспного будівництва», при цьому в абсолютній більшості випадків зовсім нічого не написано про тиск на селянство з метою загнати його в колгоспи, а головним винуватцем всіх бід суспільства постає «ворог народу – куркуль».

Поряд із звітами про успіхи на «ниві колгоспного будівництва» натрапляємо і на дописи, які свідчать про несприйняття колгоспів навіть самими активістами. Один із сількорів «Правди Прилуччини» повідомляє про цікаву закономірність у Валківській сільраді: «члени сільради плентаються у хвості, не подають прикладу

---

³⁵² О партийной и советской печати : сб. док. С. 410.

³⁵³ Боговой И. На новом этапе. Селькоровское движение в период социалистической реконструкции. С. 6.

³⁵⁴ К-лін. Завдання сількорів у колективізації. *Червоний стяг*. 1930. 8 лютого. С. 3.

одноосібникам. 60% членів сільради поза колгоспом»³⁵⁵. Ті самі члени сільради, які не поспішали вступати у колгосп, голосували за резолюції про потребу колективізації. Цікаво, що Валківська сільрада у лютому-березні 1931 р. 6 разів ухвалювала рішення, що члени сільради мають показати приклад у колективізації. Сількор навів конкретні прізвища «ворогів колективізації» і рекомендував переглянути склад сільради та вигнати звідти «шкідницько-ворожий елемент»³⁵⁶.

Варвинська районна газета «Соціалістичний наступ» опублікувала власний алгоритм роботи робсількорів. Місцеві газетярі пропонували формувати «дозорні пости», які б висвітлювали політичне й господарське життя села³⁵⁷.

Із дописів робсількорів можна зробити висновок про цілковиту безгосподарність у більшості колгоспів. Наприклад, сількор під псевдонімом «Докучливий» описує стан справ в корюківському колгоспі «8-е березня»: «Сіножать залишились нескошені і голова вирішив пустити пасти коней. 20 кіп стояли не заскиртовані й погнили, а потім забрали до дому на підстилку. Про осінню посівкампанію не турбувались і ніякої підготовки не провели. З обліком праці теж не гаразд, а на рахівника багато скарг, а правління не реагує»³⁵⁸.

На нашу думку, частина критичних заміток були цілком об'єктивними, але були й матеріали, поява яких була викликана особистою неприязню сількора до голови сільради чи колгоспу, якимись давніми суперечками. Сількор Любенкова критикує голову колгоспу та завгоспа Гарбузинського колгоспу (Козелецький район) за постійні п'янки: «обидва не з'являються на роботу, або заважають працювати п'яною лайкою»³⁵⁹. Авторка замітки наводить прізвища і простих колгоспників, що зловживають алкоголем і таким чином «дають поганий приклад колгоспній масі». Цікава замітка, яка свідчить про більшу дисциплінованість селян, які продовжували опиратися вступу в колгосп порівняно з активістами-членами колгоспів, поміщена у корюківській газеті «Більшовицький шлях».

³⁵⁵ Г. Зривникам колективізації не місце в сільраді. *Правда Прилуччини*. 1931. 23 березня. С. 1.

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ Зворушити робселькорівську масу. *Соціалістичний наступ*. 1932. 16 січня. С. 1.

³⁵⁸ Докучливий. Недоладности в колгоспі «8-е березня». *Більшовицький шлях*. 1931. 5 вересня. С. 1.

³⁵⁹ Любенкова Т. Вилікувати від п'яної хвороби. *Розгорнутим фронтом*. 1932. 1 травня. С. 2.

Кореспондент описує відправку картоплі в райцентр: «Колгосп ім. Петровського в Олександрівській с-р. 1-V – 31 р. відправляв картоплю до Корюківки. Своїх підвод не вистачило і виїхали одноосібники, але ж Василенко Михайло, що заміщав голову колгоспу прибув п'яний і картоплю не відвантажували. 18 – V теж напивсь п'яним і почав стрілянину. Також свавільничав у наділенні садиб колгоспникам, ігноруючи бідноту»³⁶⁰. В іншому колгоспі у Корюківському р-ні збори постійно зриваються через п'яні бійки колгоспників³⁶¹. В одному із сіл на Конотопщині комсомольці, яким доручили зібрати врожай на полі, «куркуля, який ще до жнив залишив село» купили алкоголь і «цілий день пиячили»³⁶². Керівництво колгоспу імені Ворошилова (с. Гайворон, Дмитрівський район) сількор «Ревун» критикує за невивезене з боліт сіно: «...в болоті гніє викошене й позакладене в копички сіно...треба негайна ж це сіно виносити з болота й цим придбати для годівлі додаткові запаси...»³⁶³.

Потрапляли у пресу і матеріали про крадіжки в колгоспах, наприклад, у с. Дубин на Конотопщині у 1931 р. з колгоспу вигнали Грицька Солдатенка за крадіжку мішка колгоспної пшениці³⁶⁴. Із запровадженням в дію «закону про п'ять колосків» покарання за крадіжки колгоспного майна стали набагато жорсткішими.

Цікава історія відбулася в с. Лосівці, де до колгоспу не прийняли наймита, оскільки «у нього немає чого усупільнювати»³⁶⁵. Як бачимо, керівництво колгоспу по-своєму бачило колективізацію та намагалося підтримати селян-господарів, перетворити колгосп у ефективний центр господарювання.

Станом на 1933 р. на Чернігівщині ще залишалися села, де діяло багато одноосібних господарств. Зокрема з с. Переписи (Добрянський р-н) сількор інформує про 55% колективізованих господарств станом на квітень 1933 р. Із

³⁶⁰ П'янка зірвала відправку картоплі. *Більшовицький шлях*. 1931. 27 травня. С.3.

³⁶¹ Червоний семінар. «П'яні збори». *Там само*. 15 серпня. С.4.

³⁶² Два сількори. Пиячів – геть з комсомолу. *Комуна*. 1931. 25 серпня. С.2.

³⁶³ Ревун. Вивезти з болота сіно. *Колгоспник Дмитрівщини*. 1932. 12 жовтня. № 70. С.2.

³⁶⁴ Бородін Н. За злочин геть із колгоспу. *Комуна*. 1931. 28 серпня. С. 1.

³⁶⁵ Вишневий. Не приймати до колгоспу наймита, це злочин. *Більшовицький шлях*. 1931. 23 червня. С. 3.

допису видно, що селяни, зокрема й місцеві активісти роблять все, щоб не вступати до колгоспу³⁶⁶. Селяни продовжували чинити опір примусовому «усуспільненню», проганяючи активістів³⁶⁷.

У 1933 р., коли більшість господарств уже входила до колгоспів, сількори писали про усуспільнення власності, зокрема коней³⁶⁸. У проекті постанови чернігівського облбюро КП(б)У про весняну посівкампанію 1933 р. від 5 грудня 1932 р. акцентовано на висвітленні у пресі «підготовки та догляду коня»³⁶⁹.

Участь робсількорів Чернігівщини у кампаніях, організованих комуністичним тоталітарним режимом, розглянуто в нашій статті³⁷⁰. Крім них, сількори регіону зверталися до теми роботи закладів культури на селі. У замітці «Сельбуд спить» кореспондент під псевдонімом «Шило» описує роботу сільбуду в Карасинівці, постійно зачиненого через відсутність завідувача. У селі було й радіо, проте сількор звертає увагу, що ним ніхто не користується: «У сельбуді є й радіо, що років зо два відпочиває в шафі сільради куди замкнув його с-р Ричок О. Г.»³⁷¹. Кореспондент сподівався, що завдяки публікації у районці ситуація зміниться. Схожий сюжет із станом закладів культури описав сількор під псевдонімом «Око» в с. Жуклі Корюківського р-ну³⁷². Бачимо, що заклади культури на селі в досліджуваній період були у жалюгідному стані.

Слід вказати, що центральна преса друкувала дуже мало робсількорівських кореспонденцій порівняно з місцевою. Якщо в районних газетах Чернігівщини публікації такого типу часто займали цілу сторінку або ж навіть становили основу змістового наповнення випуску, то, наприклад, всеукраїнська «Вісті ВУЦВК» друкувала тільки попередньо перевірені робсількорівські матеріали, яких було небагато. У всесоюзній «Правді» робсількорівським дописам відводилася інколи

³⁶⁶ П. Активісти у хвості. *В соціалістичний наступ*. 1933. 15 квітня. С. 4.

³⁶⁷ Комарний Юрко. Дії Товкача – не колгоспівські. *Там само*. С. 1.

³⁶⁸ Овчаров. Коли ж усуспільнять? *Поліський комунар*. 1933. 28 лютого. С. 4.

³⁶⁹ Проект постанови чернігівського облбюро КП(б)У про весняну посівкампанію 1933 р. 5.12.1932 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. П-470. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 84.

³⁷⁰ Костів М. Участь робсількорів у кампаніях комуністичного тоталітарного режиму на Чернігівщині (початок 1930-х рр.). *Сіверянський літопис*. № 1 (157). Чернігів. 2021. С. 133–138.

³⁷¹ Шило. Сельбуд спить. *Розгорнутим фронтом*. 1932. 8 березня. С.2.

³⁷² Око. Сельбуд не працює. *Більшовицький шлях*. 1931. 10 липня. С. 4.

спеціальна рубрика, де інформація була подана у формі коротких звернень. Редакція надавала перевагу матеріалам, отриманим від власних кореспондентів у різних регіонах (наприклад, у кінці 1932 р. і на початку 1933 р. спеціальні кореспонденти «Правди» перебували в Одеській та Дніпропетровській областях, і відомості про перебіг хлібозаготівель газета отримувала саме від них) або колективним листам робітників чи селян.

Таким чином, комуністичний тоталітарний режим через нормативно-правову базу та прямі заклики лідерів використав робсількорівський рух для виконання таких завдань:

- пропаганда серед населення офіційних гасел та настанов;
- організація «масової роботи», зокрема через такі найхарактерніші форми:
  - створення стінгазет при колгоспах, радгоспах та МТС;
  - організація публічного читання газет на полях і «на кутках»;
  - проведення зборів селян з метою пропаганди колективізації (це було особливо актуально на Чернігівщині, де рівень усупільнення господарств був одним із найнижчих в Україні);
- реалізація господарсько-політичних кампаній, у тому числі силовими методами (зокрема, позаштатні кореспонденти газет, залучені до так званих «виїзних редакцій», «робсількорівських бригад», «рейдів», «буксирів» і «походів», брали безпосередню участь у вилученні продуктів харчування в населення у 1932–1933 рр.), при цьому журналістська та пропагандистська робота відходили на другий план;
- викриття «ворогів народу» серед населення, постачання інформації про настрої, правопорушення й зловживання до органів юстиції та контролю (найчастіше – КК РСІ й прокуратури), наслідком чого стала атмосфера взаємної недовіри та доносів;
- здійснення своєрідного «народного контролю» за місцевими активістами та чиновниками, про яких учасники руху масово писали викривальні замітки.

За свою провокативну діяльність робсількори часто зазнавали тиску і навіть фізичних розправ як з боку простих селян, так і від чиновників нижчих рангів, які

вбачали в коресподентах потенційну загрозу. Втім, режим усіляко захищав робітників, розширюючи спектр їхніх прав та посилюючи покарання за їх переслідування.

2.3. Мовне і візуальне оформлення місцевої преси

Крім змісту самих газетних публікацій, потужний потенціал впливу на читача має також і формальна складова. Мова місцевої преси, а також ілюстрації мали на меті перш за все підсилити пропагандистське спрямування комуністичної риторики та врешті сформували певний «стандарт» газетного мовного та візуального стилю.

В цілому в досліджуваній період кількість українськомовних газет в УСРР суттєво перевищувала кількість російськомовних. Із статистичних даних, наведених у Додатку В, бачимо, що в 1929–1931 рр. частка російськомовної преси відносно української поступово спадала, а з 1932 р. намітилася тенденція до її збільшення. У Чернігівській області абсолютна більшість газет виходила на українській мові. Одним із винятків був Путивльський район, де більшість населення склали росіяни, там районка «Ленинский путь» («Ленінський шлях») була російськомовною. Це свідчить, що у досліджуваній період режим прагнув вести пропаганду максимально зрозумілою для населення мовою, щоб спростити сприйняття інформації.

Дослідниця регіональної преси 1920-х – 1930-х рр. І. Бондаренко вказала, що тексти аналітичної й інформаційної груп (передусім передова (пропагандистська) стаття, міжнародний огляд, інформаційна замітка, звіт, кореспонденція) становили основу всього газетного змісту, а отже, зумовлювали об'єктивізацію / тотальність політичного дискурсу радянської періодики³⁷³. Натомість за допомогою художньо-публіцистичних жанрів (нарис, есе, памфлет, фейлетон) відбувалося деяке емоційне доповнення основного матеріалу. Так сформувалася своєрідна жанрова ієрархія.

---

³⁷³ Бондаренко І. Становлення системи жанрів преси Запорізького регіону 20–30-х рр. ХХ ст.: специфіка мовностилістичної організації. *Наук. праці Кам'янець-Подільськ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Філологічні науки*. 2011. Вип. 25. С. 181.

Нижче характеризуємо типові газетні жанри (інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні) і їх специфіку в газетах Чернігівщини 1929–1933 рр.

Інформаційні жанри

Новини. Інформаційна функція у місцевій пресі поступалася пропагандистській, оскільки не у всіх номерах районних газет узагалі був новинний блок (попри те, що центральне завдання преси як такої – це якраз інформування читачів про події). Найчастіше новини подавали у жанрі інформаційної замітки, тобто газетного тексту, що складається з 15–40 рядків і стисло передає змістовно-фактуальну інформацію³⁷⁴.

Блок новин у районних газетах можна умовно поділити на три рубрики. Перша – це місцеві новини, здебільшого подані як дописи сількорів безпосередньо з місця подій. У досліджуваній період переважна більшість таких повідомлень пов'язані з масовими кампаніями на селі й мають вигляд зведень. Це відображено і в заголовках, наприклад, у блоці «З боєвого фронту колективізації» поміщено дописи про організацію колгоспів: «На хуторі Бобрику з почину партосередку зорганізувалась с.-г. артіль “Червона гвардія” з 57 дворів...»³⁷⁵.

Другу рубрику становили повідомлення про події в СРСР. Автори таких заміток переважно акцентували на успіхах «соціалістичного будівництва», приміром: «1-го січня майбутнього р. в Омську почнуть будувати найбільший в СРСР нафтокомбінат з виробністю мало не 3 мільйонів тон нафтопродуктів на р.»³⁷⁶, «Одеса 8 (Ратау). Металь завод Кардотресту №5 виконав серпневу програму на 108,9 проц. завод перший на Україні випустив штангенциркулі – вимірні приладдя»³⁷⁷).

Третя рубрика – міжнародні новини. Характерною їх рисою є гіперболізація проблем різних сфер суспільного життя за кордоном, в так званих «країнах капіталу», зосередження уваги на робітничих протестах, страйках. Наприклад: «У Кельні безробітні, не зважаючи на заборону демонстрацій, організували поход

³⁷⁴ Зайцева В. Про жанрову своєрідність газетної мови. *Український смисл*. 2015. С. 42.

³⁷⁵ Лагейко. Червона гвардія. *Нове село*. 1930. 14 лютого. № 538. С. 1.

³⁷⁶ Потужний нафтокомбінат. *Прапор комуни*. 1931. 10 грудня. С. 4.

³⁷⁷ Випущено перші штаген циркулі. *Більшовицький шлях*. 1931. 13 вересня. С. 4.

коло будинку міської управи де в цей час обговорювали вимогу про одноразову допомогу безробітним»³⁷⁸. Цікаво також, що здебільшого в місцевій пресі новини з УСРР і інших республік СРСР не розділяли на окремі рубрики (тоді як у всеукраїнській газеті «Вісті ВУЦВК» існували дві окремі новинні рубрики – «По СРСР» та «По УСРР»).

Інформаційне навантаження мали і публікації постанов обласного та районних осередків КП(б)У, з яких населення отримувало інформацію про кадрові перестановки. Наприклад, у номері газети «За соціалістичне Полісся» від 10 грудня 1932 р. опубліковано³⁷⁹ постанову облоргбюра КП(б)У «Про уповноваженого обкому по Ріпкинському району тов. Геруса» від 3 грудня 1932 р.³⁸⁰. Схожа за інформаційним наповненням постанова (про звільнення заворга РПК Яременка) від 26 листопада 1932 р. поміщена в тому самому номері ріпкинської газети³⁸¹. Постанови відрізняються стилем написання. У першому випадку все написано дуже лаконічно: «Відкликати уповноваженого по Ріпкинському р-ну т. Геруса, який не справився з покладеними на нього завданням»³⁸² (у тексті допущена коректорська помилка в слові «завданням», в оригіналі постанови написано граматично правильно – «завданнями»). Натомість в іншій постанові детально розписано, за що звільнено т. Яременка: «Колишнього заворгінстра Носівського РПК Яременка, як переродженця та зрадника партії, що змикався з класовим ворогом – куркулем, саботував виконання хлібозаготівлі, підривав довіру партії, працював на користь куркулеві, обманював партію, – з роботи зняти та з лав партії виключити»³⁸³. Крім цього, облбюро давало рекомендації Носівському РПК для уникнення подібних ситуацій в майбутньому.

³⁷⁸ В лабетах капіталізму. *Нове село*. 1930. 5 січня. С. 4.

³⁷⁹ Секретар Облоргбюра КП(б)У Маркитан. Постанова облбюра КП(б)У. *За соціалістичне Полісся*. 1933. 10 грудня. С. 1.

³⁸⁰ Постанова облоргбюра КП(б)У «Про уповноваженого обкому по Ріпкинському району тов. Геруса» від 3 грудня 1932 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. П-470. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 75.

³⁸¹ Секретар Облоргбюра КП(б)У Маркитан. Постанова облбюра КП(б)У про зав. оргінстра Носівського РПК – Яременко. *За соціалістичне Полісся*. 1933. 10 грудня. С. 1.

³⁸² Секретар Облоргбюра КП(б)У Маркитан. Постанова облбюра КП(б)У. *Там само*.

³⁸³ Секретар Облоргбюра КП(б)У Маркитан. Постанова облбюра КП(б)У про зав. оргінстра Носівського РПК – Яременко. *За соціалістичне Полісся*. 1933. 10 грудня. С. 1.

Постанова про звільнення Яременка очевидно мала показовий характер і була опублікована в більшості видань Чернігівщини.

Як бачимо, відбувалося змішування інформаційних текстів з ідеологічними, причому не тільки на рівні змісту. Власне кажучи, формувався особливий публіцистичний стиль, де замість авторського ставлення до предмета панувала знеособлена позиція партії. Крім того, поєднувалися між собою і різні жанри – пропагандистський елемент проникав до інформаційних текстів, тим самим зміщуючи акценти із новизни сказаного до його трактування.

Допис. Робітничі і селянські кореспонденти здебільшого втілювали свої думки у досить специфічному жанрі більшовицької преси – кореспонденції (дописі). Всі районні газети Чернігівщини на початку 1930-х рр. активно публікували дописи робсількорів. На відміну від деталізованої замітки, кореспонденція вирізнялася лаконічністю висвітлення подій і явищ, наявністю елементів оцінки конкретних людей чи дій. Основна мета допису – привернути увагу читача до певних фактів суспільного життя, наштовхнути на роздуми, зробити висновки.

Для прикладу наведемо допис «Ремонтування не розпочато» кореспондента менської газети «Колгоспна праця» Пономаренка. «До цього часу по с. В-Устя не розпочато ремонтування с-г реманенту, як по колгоспному сектору, так і по індивідуальному. Реманент в більшості перебуває на подвір'ях не прикритий. Час усім сільорганізаціям взятися за справу ремонтування тому, що весняна посівна не за горами»³⁸⁴, – пише Пономаренко. Автор перш за все звертає увагу на погану роботу сільських активістів, які не організували ремонту реманенту. Цей допис є маленьким елементом широкої інформаційної кампанії, пов'язаної із весняною сівбою 1932 р. Більшість матеріалів зими 1931–1932 рр. у районній пресі Чернігівщини присвячені саме цій темі. Акцентовано увагу на потребі підготовки до сівби, але упущено момент мотивації, зацікавленості селян у результатах своїй праці в умовах планової економіки.

---

³⁸⁴ Пономаренко. Ремонтування не розпочато. *Колгоспна праця*. 1932. 5 лютого. С. 1.

Типова структура допису включає коротке повідомлення про те, що сталося (обов'язково вказували населений пункт, колгосп та прізвища і посади причетних людей), коментар автора, чітка оцінка, висловлена як універсальна, єдино правильна позиція, пропозиція щодо виправлення ситуації та / або прохання втрутитися, а якщо йшлося про позитивні явища – заклик до інших брати приклад із героїв публікації. Характерно, що у більшості дописів ідеться не про одиничні інциденти, тобто події, а про системні явища та ситуації. Цим аналізований жанр відрізняється від сучасних заміток і новин, де ключовими є динаміка, рух, елемент новизни. Натомість для районних газет важливим був загальний стан життя в селі, де все повинно було відбуватися «правильно», без порушень.

Репортаж. Репортажі не були часто вживаним жанром у районних газетах, оскільки вони вимагали від авторів вищого рівня майстерності, ніж, приміром, інформаційні дописи. І все ж, найчастіше репортажі писали не місцеві кореспонденти, а люди, що перебували у певному селі тимчасово, маючи змогу вихоплювати яскраві моменти із локальних реалій. Наприклад, репортаж «З нотаток культармійця» складається із кількох коротких повідомлень про ситуацію в різних селах Сновського р-ну. Автор використовує пряму мову людей, з якими він спілкувався, і навіть діалоги з ними, описуючи проблеми стану освіти. У цьому матеріалі, на відміну від багатьох інших жанрів районної преси, небагато авторських оцінних суджень – критика вкладає в уста тих, чию пряму мову включено в текст або переказано. Автор тільки робить власні висновки із ситуації із характерними для тогочасної районної преси закликами втрутитися в ситуацію («Треба буде інспектурі заглянути до Низьківки»³⁸⁵).

Прикладом репортажу у класичному його розумінні є замітка «Перше травня у Москві»³⁸⁶ (швидше за все, передрукована з газети вищого рівня), де послідовно описано хід офіційних урочистостей і параду з приводу свята у столиці СРСР. Зрозуміло, що текст написаний в оптимістичному настрої, його мета – продемонструвати політичну та військову міць режиму.

³⁸⁵ Культармієць К. З нотаток культармійця. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 3 квітня. С. 2.

³⁸⁶ Перше травня у Москві. *Коллективіст Буринщини*. 1932. 6 травня. С. 1.

Інтерв'ю. У чернігівських районних газетах досліджуваного періоду інтерв'ю практично не трапляються. Дослідниця запорізької регіональної преси І. Герман (Бондаренко) вказує, що у пресі цього регіону в межах 1920–1940-х рр. не зафіксовано жодного інтерв'ю. «Адіалогічність публіцистичного мовлення – характерна ознака всієї тоталітарної журналістики»³⁸⁷, – зазначає дослідниця.

Одним із нечисленних винятків є очевидно передрукована з преси вищого рівня «Розмова п. Дюранті з тов. Сталінім», друге інтерв'ю, яке американський журналіст зміг взяти в диктатора. Вийшло воно у районних газетах на початку 1934 р. і, як не дивно, не містило купюр і скорочень порівняно з «офіційним» текстом. У західній періодиці цю розмову публікували під назвою «Наша зовнішня політика» («Our foreign policy»). Цинічно звучать рядки: «Проблему сільського господарства, селянсько колгоспну проблему – найтруднішу проблему – можна вважати вже за розв'язану»³⁸⁸. Однак справжньої діалогічності до змісту районної газети це інтерв'ю не додає, оскільки зі сторінок звучить все той же монологічний голос режиму.

Втім, інколи у газетах трапляється пряма мова колгоспника, активіста, вчителя чи передовика. Здебільшого такі матеріали подаються у компліментарному тоні щодо героя статті, який говорить пропагандистськими штампами. Наведемо приклад: «Завжди Сідько на будь-яку роботу в колгоспі виходив перший. До роботи відноситься чесно, акуратно. Коней Сідько поважав, відноситься бережно до них. Керівники колгоспу кажуть, що в час сівби коли коням недостатньо фуражу Сідько перший відгукнувся, щоб пасти коней в ночі, а в день виходив на роботу в колгосп. Тов. Сідько каже так: “цілком вірно каже наш товариш Сталін, що в наших колгоспах повинна бути залізна дисципліна. В нашому колгоспі є ще ледарі, симулянти, які не хочуть працювати, а потім кажуть, що нічого не одержують”»³⁸⁹. Як бачимо, можливості висловлення

³⁸⁷ Герман І. Запорізька преса 20–40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. С. 14.

³⁸⁸ Розмова п. Дюранті з тов. Сталінім. *Зоря*. 1934. 8 січня. С. 4; Розмова п. Дюранті з тов. Сталінім. *За суцільну колективізацію*. 1934. 6 січня. С. 3.

³⁸⁹ Сідько І. Послухайте колгоспника-ударника Івана Охрімовича Сідька. *Поліський комунар*. 1933. 10 березня. С. 1.

особистої точки зору, відмінної від прийнятої режимом ідеології, у районній пресі не існувало.

Коментар. Розгорнутих коментарів як окремого жанру, висловлення особистої реакції на події, в місцевих газетах не трапляється – так само, як і інтерв'ю, цей жанр вимагає суб'єктивного погляду на описуване, чого комуністична преса допустити не могла.

Частіше короткі коментарі входили до більших за обсягом заміток і дописів. Це могли бути як передруковані з обласних і центральних газет статті про міжнародну політику («... представник міністерства закордонних справ відповів: “Нових даних немає. Можна, проте, категорично підтвердити, що японське військо ніяк не вийде за межі кордонів Манчжурії”»³⁹⁰), так і коментарі місцевих мешканців, часто – «порушників» («– На чесне слово корм видаємо, – заявив завгосп Крипосний. /.../ – Не важити ж солому, – протестують конюхи»³⁹¹), якими вони виправдовували власну позицію чи вчинок. У газетах панував голос колективу, а індивідуальна думка асоціювалася із негативними рисами.

Питання-відповідь. Приклади зворотного зв'язку редакції, коли вона відповідала на листи і звернення читачів, траплялися дуже зрідка. Наприклад, у рубриці «Літературна сторінка» при газеті «Колективіст Буринщини» друкували «Відповіді початківцям», де пояснювали, чому певний текст не був опублікований, та надавали рекомендації для покращення творів (пропонували переважно читати класиків або брати за тему явища, близькі самим авторам³⁹², що цілком вкладається в ідеологічне русло тогочасних уявлень про літературу – про життя колгоспу найкраще можуть написати самі колгоспники, про життя заводу – робітники тощо).

Порада. Одним із характерних саме для селянської преси жанрів були поради. Їх тематика була здебільшого пов'язана із веденням сільського господарства. Агрономи та зоотехніки писали про підготовку насіння до сівби,

³⁹⁰ «Японське військо не вийде за межі кордонів Манчжурії». *Прапор комуні.* 1931. 10 грудня. С. 4.

³⁹¹ Захаренко, Власовець Д. Бородавка, Д'яченко. Кінь та його меню. *За суцільну колективізацію.* 1934. 2 січня. С. 2.

³⁹² Відповіді початківцям. *Колективіст Буринщини.* 1931. 1 жовтня. С. 2.

особливості догляду за різними сільськогосподарськими культурами та свійськими тваринами. Наведемо фрагмент такої статті: «Дослідами доведено, що в холодному хліві зимою, корова щодня з'їдає на 1 – полтора кг. сіна більше, ніж в теплому. Коли підрахувати всі ті збитки, що терпить господарство від холодного хліва, то це складає десятки карбованців на рік, над цим треба поміркувати кожному колгоспнику й односібнику»³⁹³. Іншим прикладом порад для селян є інструкція по боротьбі з метелицею (луговим метеликом)³⁹⁴. У ще одній пам'ятці для селян йдеться про механічні способи боротьби з шкідником та різні хімічні засоби які можна застосовувати.

Деякі поради, що їх надсилали до газет сількори, були доволі неоднозначними, і редакція просила спеціалістів їх верифікувати. Зокрема, після повідомлення про спосіб зберігання недосушеного сіна методом пересолювання редактори просили агрономів підтвердити доцільність такого способу³⁹⁵.

Характерно, що поради були чи не єдиним жанром місцевої преси, де практично не було пропагандистської складової. Втім, інколи навіть сама газетна мова тягнула за собою ідеологічний контекст. Наприклад, рядки «Невиконання цих простіших технічних вимог зле позначається на сільосуванні. /.../ Всі сільосні споруди треба закінчити вчасно»³⁹⁶ хоч і не містять прямих пропагандистських вказівок, але у них власне господарська діяльність окремих колгоспів чи осіб узагальнена до рівня цілої держави, «загального блага».

Некролог. З-поміж їхніх особливостей некрологів, що зрідка виходили у місцевій пресі, слід виділити ідеологічні акценти, якими маркували життєвий шлях померлого. Наприклад, у козелецькій газеті «Розгорнутим фронтом» некролог про убитого «від руки куркуля-бандита Нацика» активіста з хлібозаготівель Грицька Сученка із с. Данівка вміщує заклики до помсти

³⁹³ Голімбієвський. Утеплуйте приміщення для худоби. Холодний хлів – збиток господарству. *Більшовицький шлях*. 1931. 8 вересня. № 41 . С. 4.

³⁹⁴ Як боротися з луговим метеликом. Інструкція. *За більшовицькі темпи*. 1932. 21 червня. С.1.

³⁹⁵ Бакал. Як зберігати сіно пізнього скошу. *Соціалістичний наступ* (Сновськ). 1932. 4 вересня. С. 3.

³⁹⁶ Агроном Андреев. Як збудувати сільосну траншею. *Там само*. 9 серпня. С. 2.

глитайській зграї³⁹⁷. Замість розповіді про життя загиблого маємо тільки ідеологічні оцінки: «активний член колгоспу, один з найкращих борців за хліб»³⁹⁸, а також згадки про обурення подією поміж колгоспників. Крім власне некролога, вбивству присвячена також Резолюція поширеного пленуму сільради та активістів Данівки³⁹⁹, вміщена на тій самій сторінці газети, а також заголовок передовиці, де цю подію оцінено як терористичний акт і закликано відповісти на неї «розтрусувальним ударом по глитайні та її агентурі, закінченням хлібозаготівель, більшовицьким готуванням до сівби»⁴⁰⁰. Відтак, навіть інформаційне повідомлення про вбивство та некролог підпорядковано важливішій меті – пропаганді розгортання чергової сільськогосподарської кампанії. Також у пресі трапляються некрологи на честь місцевих партійних діячів⁴⁰¹.

Огляд преси. Поширеним жанром у газетах був огляд преси. Аналіз зарубіжних видань майже завжди зводився до викриття капіталістичного устрою країн, у яких вони видавалися. Доволі широкою є географія видань, дописи з яких ставали основою для оглядів у місцевій пресі. Зокрема, чернігівські газетярі посилалися на німецькі, американські, австрійські, французькі, британські, польські, чеські й навіть корейські видання. Варто зазначити, що у місцевій пресі джерелом новин вказували як газети, що прихильно ставилися до лівої ідеології (як-от німецька «Роте Фане»⁴⁰², британська «Дейлі Уоркер»⁴⁰³, французька «Юманіте»⁴⁰⁴, австрійська «Арбайтер Цайтунг»⁴⁰⁵), так і «буржуазні видання» (британська «Обсерватор»⁴⁰⁶, американська «Нью-Йорк ворд телеграм»⁴⁰⁷).

Бачимо посилання не тільки на центральні зарубіжні газети, а й на регіональні. Наприклад, у статті про ситуацію в Польщі, уміщеній в чернігівській

³⁹⁷ 23 січня, о 11 годині... *Розгорнутим фронтом* (Козелець). 1933. 25 січня. С. 1.

³⁹⁸ Там само.

³⁹⁹ Там само.

⁴⁰⁰ Там само.

⁴⁰¹ Напр. Смерть тов. Д. І. Курського. *Соціалістичне село*. 1932. 6 грудня. С. 4.

⁴⁰² Процес «фабрикатів» фальшивих червінців. *Червоний стяг*. 1930. 9 січня. С. 1.

⁴⁰³ Широка змова імперіалістичних хижаків проти СРСР. *Там само*. 8 лютого. С. 1.

⁴⁰⁴ Клясова боротьба в країнах капіталу. *Там само*. 7 січня. С. 1.

⁴⁰⁵ Конференція соціаль-капітулянтів перед фашизмом. *Більшовик*. 1933. 18 квітня. С. 4.

⁴⁰⁶ Англія вимагає мораторія. *Там само*. 12 квітня. С. 4.

⁴⁰⁷ Заколоти серед американських фермерів. *Колгоспне село*. 1933. 11 червня. С. 3.

обласній газеті «Більшовик» проаналізовано матеріали місцевої преси II Речі Посполитої⁴⁰⁸. На основі газет, що виходили в Варшаві, Катовіце та Лодзі, розкрито тему робітничих страйків у Польщі

Втім, ці матеріали найчастіше передруковували із повідомлень Телеграфного агентства Радянського Союзу (ТАРС) та Радіо-телеграфного агенства України (РАТАУ), а також центральних газет. Остаточо це закріпила Постанова ЦК ВКП(б) від 26 вересня 1933 р. про заборону друку матеріалів із будь яких закордонних джерел інформації⁴⁰⁹. Вона поширювалася на всі газети СРСР за винятком всесоюзних «Правди» й «Вістей» («Известий»). Як джерело дозволялося використовувати тільки матеріали ТАРС. Персональна відповідальність за виконання вищезгаданої постанови була покладена на головних редакторів.

Велика частина населення, яка щодня відчувала на собі «переваги» соціалістичного ладу, мало вірила в повідомлення з-за кордону. Партієць Дмитро Заволока у червні 1932 р. зробив запис, де порівняв написане в газетах із реальним життям: «Кожний день, читаючи газети, повідомлення про стан працюючих за кордоном, в капіталістичних країнах, про їх надзвичайне тяжке матеріальне становище, про тяжкі злидні їх щоденного життя, про голод, я мимоволі думками повертаюся до становища в нашій країні. Де щоденно своїми очима бачу, своїми очима чую те ж саме, ЩО І В КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ. А В ОКРЕМИХ ВИПАДКАХ ЩЕ І ГІРШЕ (людодійство), о жах. /.../ Де це видано, де це чувано, щоб в радянській країні, в соціалістичній республіці, робітник, працюючи, жив гірше, чим в капіталістичному, безправному суспільстві. Це ж компрометація, нищення віри робітника в перевагу соціалізму. Дико робиться коли подумаєш, що це ж порівняння робить не ворог радянської влади, а комуніст, що перший стане в захист радянської країни»⁴¹⁰.

⁴⁰⁸ Грізний гуркіт над Польщею. *Більшовик*. 1933. 16 лютого. С. 2.

⁴⁰⁹ Секретний директивний лист відділу культпропу ЦК ВКП(б) до редактора газети «Більшовик» від 28 вересня 1933 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 3.

⁴¹⁰ «Репресовані» щоденники. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. С. 221.

Зрідка траплялися в газетах також огляди низової преси – стінгазет сіл, колгоспів, МТС тощо. Частину з них публікували після зльотів робсількорів або оглядів-перевірок. Рідше огляди низової преси виходили як окремий жанр – наприклад, його бачимо в одному з чисел сновського «Соціалістичного наступу». При цьому в статті багато оцінних суджень з приводу колгоспних стінгазет (на відміну від оглядів іноземної преси, де від оцінок роботи журналістів автори зазвичай утримувалися). Ба більше, низову пресу розкритиковано за відсутність уваги до сівби конопель і навіть побіжно обвинувачено її у невиконанні відповідних планів: «А треба було б цій культурі віддати найголовнішу увагу, треба було організувати колгоспників на виконання плянів коноплесіяння в колгоспі та ще й одноосібників взяти на буксир»⁴¹¹. По суті, такі огляди преси не відрізнялися від звичайних інформаційних сількорівських дописів ні за стилістикою, ні за наповненням.

Отже, серед інформаційних жанрів у місцевій пресі Чернігівщини відчутно переважали робсількорівські дописи. Майже цілковита відсутність публікацій інших типів зумовлена тим, що вони вимагали висловлення індивідуальної позиції, ставлення до подій. Лише зрідка елементи інших жанрів могли проникати до кореспонденції. Інформаційні повідомлення обов'язково включали пропагандистські елементи – зокрема, різку позитивну чи негативну оцінку описуваного відповідно до комуністичної доктрини, погрози в бік порушників та звертання до контролюючих органів. Врешті, навіть вузьке коло можливих тем публікацій, які стосувалися переважно виконання планів, також спричиняло засилля ідеологічних штампів.

Аналітичні жанри

Директивні статті. Умовно аналітичними для місцевої преси можна вважати директивні статті, які мали чітку ідеологічну позицію. Інформація, подана в них, мала розцінюватись як неухильна й беззаперечна партійна вказівка. Як правило, ці твори були безіменними та висловлювали колективну думку.

---

⁴¹¹ Коноплі обминули. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 18 червня. С. 1.

Прикладом таких статей є передовиці районок. Наприклад, публікація «Восьме березня»⁴¹² про свято «трудящих жінок усього світу» має типову структуру. Стаття розпочинається з короткої історії свята. Далі наведено ідеологічні штампи: «8-го березня жінки капіталістичних країн роблять підсумки своїх сил в боротьбі з капіталом та намічають бойовий програм боротьби на далі». Поступово автор статті з глобального рівня спускається до локальних реалій і описує ситуацію на Менщині. Зокрема, наведено конкретні цифри залучення жінок до «соцбудівництва» (участь у Комітетах незаможних селян, робота в сільрадах та інших органах). Далі бачимо класичні ідеологічні штампи з такими зворотами: «капіталістичний світ корчиться в пазурях економічної кризи», «трудяще жіноцтво святкує 8-е березня під дощем ворожо-буржуазних куль, під нагаями поліцаїв». Тут прослідковується протиставлення «процвітаючого» СРСР і всіх інших ворожих країн. Стаття завершується закликами «100 процентного виконання вказівок Сталіна», розгорнути соцзмагання серед колгоспниць та навчити жінок обороняти свою країну.

На основі аналізу районних газет можна зробити висновок про недостатню підготовленість місцевих редакторів до написання повноцінних статей на основі місцевого матеріалу. Здебільшого на сторінках газет вміщено типові статті, передані Культпропом.

До них належать, зокрема, статті на історичні теми. Наприклад, у варвинській газеті вийшов текст під заголовком «Паризька комуна», присвячений 62-й річниці цієї події. Її потрактовано як час, «коли вперше пролетаріят захватив владу в свої руки»⁴¹³, а також як досвід, на який спирався Ленін, організовуючи жовтневу революцію. У тій самій газеті виходила серія публікацій «50-річчя з дня смерти Карла Маркса»⁴¹⁴. Функції таких статей частково перегукуються із завданнями оглядів преси та інформаційних статей про міжнародні новини – вони пропагували ідею світової революції. Крім того,

⁴¹² Восьме березня. *Колгоспна праця*. 1932. 9 березня. С. 1.

⁴¹³ Паризька комуна. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 22 березня. С. 2.

⁴¹⁴ 50-річчя з дня смерти Карла Маркса. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1933. 15 березня. С. 2; 50-річчя з дня смерти Карла Маркса (закінчення). *Там само*. 22 березня. С. 2.

такі матеріали сприяли міфологізації, «привласненню» відповідних історичних подій чи персоналій та закріпленню їх у «пантеоні» комуністичної пропаганди.

Лист. Переважно окремого рубрикування листів до редакції в районних газетах не трапляється – дописи робсількорів не виділяли як окремий тип текстів. Однак зрідка таке акцентування трапляється – у сновській районці у рубриці «Нам пишуть» виходили короткі замітки-листи про ситуацію «на місцях». Характерна для них структура загалом не відрізняється від типових сількорівських дописів: спершу коротко описана проблема та названо винних, а потім запропоновано санкції або у форматі риторичного питання (як-от «До М'ягкого слід придивиться кому слід, чи не вовк він в овечій шкурі?»⁴¹⁵), або прямим зверненням до потрібних інституцій («Райкому Комсомола, ВНО – звернути особливу увагу на ставлення Цога П. до виконання своїх обов'язків...»⁴¹⁶). Ще один тип листів – короткі інформаційні повідомлення без додаткових коментарів чи з мінімальним оцінним судженням наприкінці.

Інколи листи робсількорів коментувала редакція, наприклад, закликаючи керівництво установ чи контролюючі органи втрутитися в ситуацію. Приміром, після листа, що повідомляв про недостатнє, на думку автора, покарання селянина за крадіжку колгоспного майна, редакція зверталася до прокуратури із проханням переглянути вирок і притягнути до відповідальності також і суддів, які його винесли⁴¹⁷.

У формі листа публікували і цілком пропагандистські матеріали, які оригінально листами не були. Приміром, у сновському «Соціалістичному наступі» вийшов текст про ситуацію в Італії з підзаголовком «Лист із Берліну»⁴¹⁸. Характерно, що авторство його не вказане. Як бачимо, епістолярний жанр через свою монологічність та репортажність ставав у цей час ефективним інструментом виконання пропагандистської функції.

---

⁴¹⁵ Три сількори. Чи це не вовк в овечій шкурі? *Там само*. 1932. 9 травня. С. 4.

⁴¹⁶ Грищенко Ю, Андроняк, Прохожий. Цог не вчитель. *Там само*.

⁴¹⁷ Колгоспник. Де ж клясова пильність? *Там само*. 6 вересня. С. 3.

⁴¹⁸ Пролетаріят Італії в боротьбі проти імперіалістичної влади. *Там само*. 9 травня. С. 4.

Таким чином, повноцінної аналітики у публікаціях локальної преси межі 20–30-х рр. ХХ ст. не було. Її місце займали пропагандистські статті, причому найчастіше не оригінально-авторські, а надіслані до редакцій «згори». У них йшлося про зрозумілі селянам реалії, а ідеологічна позиція авторів була висловлена відкрито.

Художньо-публіцистичні жанри

Крім інформаційних та аналітичних жанрів, у місцевих газетах зрідка друкували і статті художньо-публіцистичної групи. Вони вирізняються сатиричним зображенням окремих реалій, дошкульним ставленням до ворогів режиму та викривальним характером.

Фейлетон. Особливістю цього жанру є увага до точного документального факту, прямого викриття, документальної основи зображуваної суперечності⁴¹⁹. Самі автори фейлетонів інколи вказували на належність своїх текстів до відповідного жанру⁴²⁰, а отже, станом на кінець 1920-х – початок 1930-х років цей жанр цілком сформувався як самостійний, зі своїми канонами і характерними художніми прийомами.

І все ж, фейлетони у місцевій пресі трапляються доволі рідко. Вони здебільшого висвітлюють ті самі питання, що й більшість матеріалів преси цього періоду – зокрема, господарські й культурницькі кампанії комуністичного режиму. Наприклад, у газеті «Колгоспник Борзенщини» поміщений фейлетон «Хлібозаготівлі по-Красноставському»⁴²¹. Автор іронізує, коли йдеться про злободенні теми: «Хочете знати, чому в Красноставі так ганебно працюють? А тому, що там, замість заготовляти хліб, – заготовляють щораз у під свято та під неділю горілку, ну – а потім змагаються, хто більше вип'є». Далі автор розповідає, що на Покрову ледь не всі активісти були п'яними і це стало причиною бійки. До публікації додано і дві ілюстрації, які показують, що, доки активісти випивають, селяни ховають зерно у ями (Додаток ІІІ).

⁴¹⁹ Шукуров І. Конфликт в сатирической публицистике : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10. Москва, 1982. 22 с.

⁴²⁰ Смуга М. «Отдельный» чолов'яга. *За суцільну колективізацію*. 1932. 9 червня. С.1.; Мур. Не так сталося, як жадалося. *Нове село*. 1932. 9 грудня. С.4.

⁴²¹ Хлібозаготівлі по-Красноставському. *Колгоспник Борзенщини*. 1931. 24 жовтня. С. 4.

«Замість фейлетону» – таке визначення жанру дав автор опублікованому в іншому числі вищеназваної газети тексту. Як видно з назви, у «Чуді в селі Шаповалівка» для висміювання використано бурлеск – «високим» релігійним стилем описано, як куркулі змогли приховати хліб від конфіскування або повернути собі відібране зерно⁴²². Більше того, дописувач експериментує зі стилем, зокрема, вдаючись до награно казкових прийомів оповіді (наприклад, «Замкнули той хліб у клуні на замок, а ключі через уповноваженого Голованівки т. Мажару віддали голові сільради т. Карпіці»⁴²³; до того ж у наведеному уривку бюрократизовані звороти контрастують із загальним тоном наративу і створюють стилістичний каламбур). Щоправда, завершується фейлетон цілком у дусі компартійних документів та типових газетних заміток – закличками до притягнення винних у «чудах» до відповідальності.

Піднімали у фейлетонах і інші теми – неякісне громадське харчування⁴²⁴, п'яні гулянки і безгосподарність сільських активістів⁴²⁵, бездіяльність службовців⁴²⁶. В іншому фейлетоні висміяно одноосібника, який залишився єдиним в селі, хто не вступив у кооперацію⁴²⁷.

Памфлет відрізняється від фейлетону більшою емоційністю, насиченістю мовлення художніми засобами. Тексти цього жанру трапляються у районній пресі дуже рідко. Одним із винятків є твір редакції семенівського «Життя колгоспника», де дописи сількорів подано від імені коней, телят і картоплі⁴²⁸. Такий прийом позитивно впливає на сприйняття матеріалу, проте його пропагандистська функція від цього тільки посилюється. У цьому памфлеті «куркулів» звинувачено у поганому догляді за кіньми. Незважаючи на іронічний характер, у тексті вказано конкретні населені пункти і прізвища людей, яких критикує редакція газети.

⁴²² Я. Чудо в селі Шаповалівка. *Там само*. 17 грудня. С. 2.

⁴²³ Там само.

⁴²⁴ Реп'яшок. Рятуйте! Топлюся! *Більшовицький шлях*. 1931. 8 червня. С. 4; Кольцов П. Таємниця винахідника. *Там само*. 1932. 15 вересня. С. 2.

⁴²⁵ Він же. Поїхали в ригу. *Там само*. 1931. 19 червня. С. 4.

⁴²⁶ Панас Груша. Механік Іванов на дачі. *Там само*. 25 червня. С. 3.

⁴²⁷ Смуга М. «Отдельний» чоловік. *За суцільну колективізацію*. 1932. 9 червня. С. 1

⁴²⁸ Першими слово мають: коні, насіння і теляти. *Життя колгоспника*. 1932. 23 березня. С. 2.

Аналогічний прийом («пряма мова» тварин) використано в публікаціях «Більшовицького шляху» за 1932 р., де він перетворився в серію публікацій під окремою рубрикою «Мітинг колгоспних коней»⁴²⁹. Вочевидь, її створили після інспекції колгоспів. В одному з випусків навіть уміщено карикатуру – занедбаний худий кінь скаржиться на життя доглянутому «товаришеві»⁴³⁰. Цього ж типу текст («На трибуні “мітингу” коні воронізьких колгоспів») був опублікований у шосткинській «Зорі»⁴³¹, а отже, такий спосіб донесення інформації (мовлення від першої особи, прості речення та зрозумілі формулювання, оповідь про звичайні явища – чистка конюшень, годівлю тварин тощо) був доступним для читачів.

Схожу персоніфікацію використано і в статті «Мітинг соціалістичних ланів...» у сновській районці⁴³². Допис цей рубриковано заголовком «Земля говорить». Загалом памфлет за побудовою нагадує репортаж із мітингу або партійного з'їзду, оскільки у ньому вжито звороти на зразок «слово належить...», «слово надається...» тощо, а «промови», висловлені від імені колгоспних ланів, написані у стилі виступів на партійних зібраннях – із риторичними фігурами («Треба вам сказати, товариші...»⁴³³), пафосом урочистим («... ті великі завдання, що їх поставлено перед нами»⁴³⁴) та викривальним («Нам, товариші, соромно навіть і виступати, але мовчати далі не можна»⁴³⁵) тощо. Як бачимо, мовлення від імені тварин та / або предметів чи явищ дозволяло парадоксальним чином знеособити оповідь – про досягнення чи

---

⁴²⁹ «Мітинг» колгоспних коней. *Більшовицький шлях*. 1932. 27 березня. С. 1; Колгоспний кінь мусить бути здоровим. *Там само*. 30 березня. С. 1; Покінчити з неосібною та безгосподарським ставленням до коня. *Там само*. 3 квітня. С. 1; Продовжуємо «мітинг коней». *Там само*. 9 квітня. С. 1.

⁴³⁰ На фото: Кінь-Васька з колгоспу «Червоний плугатар»... *Більшовицький шлях*. 1932. 18 травня. С. 1.

⁴³¹ Редактор Арашкевич. На трибуні «мітингу» коні воронізьких колгоспів. *Зоря*. 1933. 27 січня. С. 2.

⁴³² Мітинг соціалістичних ланів присвячений 3-й більшовицькій сівбі вважаємо відкритим. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 24 квітня. С. 1.

⁴³³ Там само.

⁴³⁴ Там само.

⁴³⁵ Там само.

проблеми повідомлялося нібито винятково об'єктивно, а фактор бачення самого дописувача при цьому усувався.

Іншим поширеним прийомом у памфлетах була дегуманізація, знелюднення ворога, прикладом якої може бути стаття «Клопи»⁴³⁶, що вийшла у «Соціалістичному наступі» (Сновськ). Вона розповідає про становище редакції, яка купила приміщення у селищної ради, але його власники – купецька родина – відмовляються його покидати. Власне, їх і названо клопами, що «окупують» все більшу площу й «угощають редакційних робітників молитовними концертами»⁴³⁷.

Оповідання. Специфічним жанром, який зрідка трапляється у районних газетах, є оповідання. На відміну від класичного художнього тексту, ці публіковані у пресі короткі прозові твори являють собою художні обробки реальних подій. Такою є, наприклад, публікація «На жнивах», що вийшла в сновському «Соціалістичному наступі». Документальність твору подібна до журналістських кореспонденцій – автор називає цифри, точне місце, імена учасників подій тощо. Стилiстично у тексті також суміщено художні та репортажні елементи, причому доволі невдало: «Вечір. Серед степової тиші лунали голоси робітників-ударників. Колгоспники уважно слухали їх. Залізничники вчили колгоспників, як треба правильно організувати працю, розподіляти робітну силу, застосувати підрядність, ідеї соцзмагання та вдарництва, передавали їх досвід роботи виробництва»⁴³⁸. Ідилічні пейзажні картини перемежуються із такими ж ідилічними картинами соціалістичної праці. До того ж, за каноном соцреалізму, у тексті бачимо замилювання технічним прогресом та машинерією, а також бадьоро-спонукальний тон.

Як бачимо, жанрова палітра місцевої преси Чернігівщини у 1920–1930-х рр. не вирізнялася різноманітністю. Відчутно переважали інформаційні дописи-кореспонденції, значно рідше траплялися директивні статті, огляди преси, фейлетони тощо. Традиційні публіцистичні жанри зазнавали помітних

⁴³⁶ К. Клопи. *Там само*. 12 липня. С. 2.

⁴³⁷ Там само.

⁴³⁸ Я. Лісовий. На жнивах. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 30 липня. С. 2.

модифікацій, зважаючи на пропагандистську функцію газет. Тематика публікацій зводилася до висвітлення недоліків у виконанні завдань, поставлених перед селянами режимом, та спонуканні їх до подальшої «ударної» праці на благо держави.

Окремого аналізу потребує мова газетних публікацій на орфографічному та стилістичному рівнях. «Мова нашої преси препогана – вона перебуває власне в процесі шукання, вона себе не усвідомила, не з'ясувала своїх завдань і перспектив, тим-то вона і неорганізована, і хаотична», – наголошував 1928 р. мовознавець, уродженець Борзни Микола Гладкий.⁴³⁹ Говорячи про завдання публіцистики, учений робив висновок: «Виходячи з того, що вплив культурної мови підвищуватиме й культурний рівень мас і збільшуватиме їхню організованість, ми повинні розвивати газетну мову на основах української народньої мови»⁴⁴⁰. Схожі погляди були і в М. Сулими: «В літературно виробленій мові не може бути такого, щоб дозволялося писати й говорити, як хто хоче, як хто звик; напр.: він ходить і він ходе, вони носять і вони несють та ін.», – наголошував науковець⁴⁴¹.

Працівники преси на початку 1920-х рр. в умовах кризи газетної журналістики часто вважали, що за сучасних темпів суспільно-політичного та господарського життя ніколи заглиблюватися в таїни і закони українського мовотворення, а натомість слід прагнути до стандартизації мови. Так, С. Гаєвський у статті «Механізація мови» вказував на те, що серед деяких газетярів побутує тенденція «нашвидку засвоїти певні шаблони і підставити у ті форми, що вже вклялися російською мовою. Фахівець тільки тепер повернувся до української дійсності з готовими вже спеціальними знаннями. Тепер йому ці знання треба викласти українською мовою. Вивчати українську мову досконало ніколи»⁴⁴². Такої думки дотримувалися більшість редакторів робітничих газет. Натомість М. Гладкий наполягав на тому, що газетна мова за нових історичних

⁴³⁹ Гладкий М. Наша газетна мова : монографія. Київ: Держ. вид-во України, 1928. С. 13.

⁴⁴⁰ Гладкий М. Мова нашої преси. *Життя і революція*. 1926. № 6 (червень). С. 68.

⁴⁴¹ Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові. *Шлях освіти*. 1928. № 4. С. 134.

⁴⁴² Гаєвський С. Механізація мови. *Життя і революція*. 1926. № 1. С. 71.

умов потребує більше уваги, адже є більш впливовою, ніж жанрова літературна, «бо газетне друковане слово більше і частіше за всяке інше проходить в товщу широких мас робітництва і селянства». Його підтримував академік А. Кримський: «Газета є великий чинник поширення і культивування мови»⁴⁴³.

Українськомовна преса, витворена більшовиками і радами, була за своєю суттю великоросійською, бо вона повністю перейняла принципи діяльності, структуру і наповнення російської преси. Мову перестали трактувати як основу національної культури, як спосіб розбудови інтелекту і творення особистості. Мову визнавали лише способом передачі інформації, зрозумілим для більшості. Партійно-радянська преса виконувала перш за все функцію транслятора і популяризатора вже готових рішень.

Важливою проблемою, що стала актуальною ще на початку 1920-х рр. перш за все для періодики, була уніфікація мовного стандарту, оскільки навіть центральна преса не дотримувалася єдиного правопису. Як писали самі тогочасні газетярі, кївська «Пролетарська правда» і харківські «Вісті» мали неоднакову орфографію, бо «Вісті» не додержувалися «Найголовніших правил правопису», ухвалених Українською Академією наук⁴⁴⁴. С. Гаєвський вказував: «Питання уніфікації літературної мови і правопису – то є питання величезної культурної ваги, коли до української культурної роботи приєднуються внаслідок українізації все нові шари радянського суспільства. Тим часом і досі становище в цій галузі дуже небезпечне: немає путніх, всіма визнаних порадників, немає єдиної лексичної і правописної системи: Харків пише по-своєму, Київ – по-своєму, Держвидав не так, як Книгоспілка»⁴⁴⁵.

Врешті, 4 вересня 1928 р. РНК УСРР ухвалила правопис, робота над яким тривала ще з 1925 р.⁴⁴⁶. Над ним працювала комісія, до якої входили найвидатніші мовознавці тієї доби. «Харківський» правопис (або ж «скрипниківка» – за іменем тодішнього наркома освіти) об'єднав східно- та західноукраїнську лінгвістичні

⁴⁴³ Диспут С. Шляхи розвитку української літературної мови. *Там само*. 1925. № 10. С. 101.

⁴⁴⁴ Таран Ф. Про стиль газетний, про боротьбу за якість. *Вісті ВУЦВК*. 1926. 5 травня.

⁴⁴⁵ Гаєвський С. Українізація і український правопис. *Там само*. С. 50–51.

⁴⁴⁶ Український правопис. Харків: Держ. вид-во України, 1929. С. 3.

традиції. Перше його окреме видання побачило світ 1929 р., і відтоді преса, у тому числі локальна, перейшла на нього.

Цікаво, що в 1931–1932 рр. редактори районних газет передовсім послідовно дотримувалися вимог харківського правопису саме в тих словах, де його норми суперечили усталеному для Чернігівщини мововжитку, тобто відповідали західноукраїнській традиції. Йдеться насамперед про слова типу «імперіялізм», «соціалістичний», «плян» або «кляса». Парадоксально, але водночас газетярі не виправляли чимало інших граматичних та стилістичних помилок, зокрема пов'язаних із впливом російської мови або місцевих говірок. Для того, щоб проілюструвати це явище, наведемо такий уривок: «Постанова шостого з'їзду рад, хто більше й краще працює той більше одержує, той хто не робе нічого не одержує»⁴⁴⁷, що яскраво відбиває на письмі риси місцевої говірки. Заголовок же цієї статті («Релігія – знаряддя клясових ворогів. Боротьба з релігією – боротьба за соціалізм») цілком відповідає приписам орфографічного канону.

1933 р. новий наркомат освіти УСРР на чолі з В. Затонським прийняв новий правопис на заміну «скрипниківки». Багато нововведень харківського правопису було скасовано (особливо ті, що відбивали західноукраїнську традицію), натомість нормою стали явища, близькі до російської. Власне кажучи, у передмові до нового орфографічного кодексу голова правописної комісії А. Хвиля вказував на «бар'єр між українською та російською мовою»⁴⁴⁸, що його вводила «скрипниківка», нібито орієнтуючись «на польську, чеську буржуазну культуру»⁴⁴⁹. У новому правописі було «викинуто встановлені націоналістами мертві консервативні норми, що перекручують сучасну українську мову, живу мову практики трудящих мас України»⁴⁵⁰. Зближення української з російською обґрунтовували тяжінням до інтернаціоналізму та боротьбою з архаїзмами.

Впровадження нового правопису відбувалося насамперед у пресі та в освітній сфері. До того ж, цей процес супроводжувала ідеологічна кампанія,

⁴⁴⁷ Редакція «Б. Ш.». Релігія – знаряддя класових ворогів. Боротьба з релігією – боротьба за соціалізм. *Більшовицький шлях*. 1931. 3 січня. С. 2.

⁴⁴⁸ Український правопис. Харків: Радянська школа, 1933. С. 4.

⁴⁴⁹ Там само.

⁴⁵⁰ Там само. С. 5.

спрямована проти «буржуазних націоналістів» та «контрреволюціонерів». Зокрема, у районній газеті «Червона Носівщина» натрапляємо на згадку про те, що «вивчення нового правопису проходить без обґрунтування, для чого потрібно було націоналістичній контрреволюції перекинути українську мову (III Носівська, IV Носівська школи)⁴⁵¹. Як бачимо, вивчення нових правил стало складником комуністичного виховання дітей та молоді, що ще раз підтверджує передовсім політичну мотивацію орфографічних нововведень 1933 р.

Аналізуючи процес імплементації нових орфографічних норм, дослідник С. Вакуленко цитує Ю. Шевельова, котрий, своєю чергою, вказує, що першою реагувала на всі правописні зміни газета «Комуніст». У її червневому номері за 1933 р. (ще до того, як офіційно було опубліковано нові правила) вже були зміни в написанні окремих слів. Друга частина змін була впроваджена у вжиток у серпні того самого р.⁴⁵². На рівні ж локальних видань перехід до нового правопису відбувався поступово і нерівномірно.

Розглянемо основні відмінності між «старим» та «новим» правописами та впровадження цих змін у місцевій пресі Чернігівщини.

- М'якість /л/ у словах іншомовного походження.

Найбільш уживаним словом такого типу була лексема «кляса», котра за новими правилами змінила рід і написання на «клас». У газетах Чернігівщини написання за новими правилами вперше бачимо у серпні 1933 р. в опублікованій постанові ЦК КП(б)У від 7 серпня 1933 р.⁴⁵³. Водночас у цьому ж числі слово «соціалізм» вжито за старим правописом.

Подібним чином змінило написання і слово «плян», причому саме воно чи не найшвидше адаптувалося до нових правил (вочевидь, через активне його вживання не тільки в офіційних документах, а й у побуті та пропагандистській

⁴⁵¹ Желлада Т. Рішуче вдарити по зривниках комуністичного виховання дитинства в політехнічній школі. *Червона Носівщина*. 1934. 4 березня. С. 2.

⁴⁵² Вакуленко С. 1933-й рік в історії української мови: чинна норма та правописна практика (на прикладі редакційної політики газети «Комуніст»). *Historians* : веб-сайт. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/ukrayinska-mova/488-cerhiy-vakulenko-1933-ii-rik-v-istorii-ukrainskoi-movy-chynna-norma-ta-pravopysna-praktyka-na-prykladi-redaktsiinoi-polityky-hazety-komunist> (дата звернення: 09.11.2020).

⁴⁵³ Постанова ЦК КП(б)У від 7 серпня 1933 р.. *Прапор комуни*. 1933. 12 серпня. С. 1.

роботі). Наприклад, варіант «план» вжито у «Прапорі комуни» за 15 серпня 1933 р., і навіть не в офіційному партійному документі, а в оголошенні, написаному селянином⁴⁵⁴, натомість інші правописні нововведення у цьому випуску газети проігноровано.

- Йотація голосних у дифтонгах у словах іншомовного походження.

Найхарактернішим словом такого типу був «соціалізм». У матеріалах, що їх надсилали до редакцій «згори», зокрема в офіційних документах і виступах партійних лідерів, написання переважно відповідало новим правилам, хоча перехід до них відбувся не відразу після виходу правопису – перші випадки вживання без йотації припадають на вересень 1933 р.⁴⁵⁵.

Особливості впровадження цієї риси бачимо також із заголовків газет. Зокрема, варвинський «Соціалістичний наступ» зберігав написання назви за старим правописом до кінця 1933 р., адже для того, щоб її змінити, слід було перероблювати оформлення відбитка для заголовка. Втім, у тексті слово «соціалізм» вживано з серпня⁴⁵⁶ (спершу в матеріалах, надісланих з Чернігова, а вже згодом – у місцевих). Однойменна газета Сновського р-ну теж змінила назву порівняно пізно – 1934 р.⁴⁵⁷, і оформлення її передовиці також зазнало змін.

Своєю чергою, газета «В соціалістичний наступ» (Добрянка) змінила заголовок відповідно до нових вимог досить швидко – у вересні 1933 р.⁴⁵⁸, однак графічне оформлення назви у ній було невибагливим. Тоді ж змінила назву і районка «Соціалістичний наступ» (Іваниця)⁴⁵⁹. Однак, як наслідок, замість шрифту з вензелями відтоді використовували шрифт із зарубками – значно простіший. Ще одна газета – бахмацька районка «За соціалістичний врожай»⁴⁶⁰ – виходила із таким заголовком до жовтня 1933 р.

⁴⁵⁴ Бойко Л. Закликаю всіх одноосібників піти за моїм прикладом. *Там само*. 15 серпня. С. 1.

⁴⁵⁵ Дячок. Суворо карати тих, хто замість охорони, краде й допомагає розкратити соціалістичний урожай. *Соціалістичний наступ (Іваниця)*. 1933. 23 вересня. С. 1.

⁴⁵⁶ Арбітр змагання редакція «Більшовик». Широко запозичмо досвід організації зернопоставки серед одноосібників в Прилуцькому р-ні. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 24 серпня. С. 1.

⁴⁵⁷ *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1934. 15 березня. С. 1.

⁴⁵⁸ *В соціалістичний наступ*. 1933. 20 вересня. С. 1.

⁴⁵⁹ *Соціалістичний наступ (Іваниця)*. 1933. 23 вересня. С. 1.

⁴⁶⁰ *За соціалістичний врожай (Бахмач)*. 1933. 2 жовтня. С. 1.

- Закінчення іменників III (і частково IV) відміни у родовому відмінку.

«Старий» варіант цієї норми зберігався досить довго. Зокрема, у січні 1934 р. газети друкували такі варіанти: «Всеколгоспний огляд готовости до сівби»⁴⁶¹, «покращення якости харчування»⁴⁶² тощо. Водночас в окремих газетах редактори активніше використовували нову орфографію – варіант «врожайности»⁴⁶³ бачимо у все тому ж січні 1934 р.

- Відмінювання іменників іншомовного походження.

Аналогічно, довший час зберігалось відмінювання, характерне для харківського правопису. Характерним прикладом може слугувати слово «бюро», використання якого в родовому відмінку за зразком «бюра»⁴⁶⁴ траплялося значно пізніше за введення нових правил.

- Вживання літери «г».

Цю літеру районні газети використовували і у власне українських словах («Він прогавив і колективізацію, і ліквідацію глитайні, і сівбу. Усі гуртки та курси, що працювали при сельбуді, тепер дали дуба»⁴⁶⁵), і в запозиченій лексиці («Слав'янський агро-комбінат»⁴⁶⁶), як це і було передбачено вимогами правопису версії 1928 р. Чи не останнє вживання цієї літери бачимо в листопаді 1932 р. в заголовку «Постанова виїзної колегії рай-РСІ»⁴⁶⁷, причому в слові, яке і до того часто писали через «г».

Як бачимо, місцева преса не перейшла на новий правопис моментально. Окремі слова змінили орфографію досить швидко (йдеться переважно про «соціалізм», «кляса», «плян» тощо), інші ж ще довго вживалися за «старими» правилами як-от «бюра» чи «відповідальности». Утім, можна стверджувати, що

⁴⁶¹ Всеколгоспний огляд сил готовости до сівби. *За суцільну колективізацію*. 1934. 4 січня. С. 1.

⁴⁶² Взяті зобов'язання виконують. *Комуна*. 1934. 2 січня. С. 1.

⁴⁶³ Конференція бойової підготовки весни. *За суцільну колективізацію*. 1934. 6 січня. С. 1.

⁴⁶⁴ Дашевський. Про опрацювання тез до XVII з'їзду ВКП(б). Постанова бюро РК ЛКСМУ від 4-І-1934. *Конопляр С-Будицини*. 1934. 10 січня. С. 1.

⁴⁶⁵ Самарін. Тікає від роботи, як дідько від ладану. *Правда Прилуччини*. 1930. 19 квітня. С. 2.

⁴⁶⁶ Слав'янський агро-комбінат. Ударниця годує курей. *Прапор комуни*. 1932. 9 лютого. С. 1.

⁴⁶⁷ Постанова Виїзної Колегії Рай-РСІ, що відбулася в селі Степні Хутори від 3-ХІ-32 р. *Червона Носівщина*. 1932. 15 листопада. С. 1.

до кінця 1933 р. новий правопис закріпився остаточно, а пізніші випадки вживання слів за попередніми правилами були доволі спорадичними.

- «Небезпечні» слова.

Крім орфографічних змін, на початку 1930-х рр. відбувалися помітні зміни у лексичному складі української мови. Зі словників вилучали окремі слова або маркували їх як діалектні чи розмовні, що для редактора означало усунення їх з ужитку в газетній статті. До «заборонених» слів належали, зокрема, ті, що походили із західноукраїнського ареалу і мали аналоги у східноукраїнському варіанті, ближчі до російської. Наприклад, такою була лексема «світлина». Втім, вживання цього слова бачимо у районці «Нове село» за 1932 р.⁴⁶⁸, а отже, з ужитку воно на той момент ще не вийшло.

- Стиль газетних публікацій.

Дослідниця місцевої преси Луганщини К. Ульянова визначила такі особливості мовного вжитку в регіональних виданнях: «...специфікою директивного газетного мовлення є однобічний підхід до зображення дійсності, монологічність, монотонність викладу, широке використання політичної термінології, шаблонізованих ідеологем типу “опортунізм”, “п’ятирічка”, “соціалістичне змагання” /.../, лексем із модальним значенням повинності й наказу (“ми повинні зробити”, “необхідно виконати”, “негайно взяти”, “мусимо”»⁴⁶⁹.

У мовленні регіональної преси 1930-х рр. відбувалося наближення публіцистичного стилю до офіційно-ділового із характерними для нього безособовістю й відповідними граматичними структурами. Втім, у партійних документах аналізованого періоду можна помітити і зворотну тенденцію – тяжіння офіційних документів до риторичності. Наприклад, горезвісна постанова ЦВК та РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів, кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» від 7 серпня

⁴⁶⁸ На світлинці: діаграма зростання посівної площі колгоспів і радгоспів (у мільйонах га). *Нове село*. 1932. 1 січня С. 2.

⁴⁶⁹ Ульянова К. Система аналітичних жанрів преси Луганщини 20–30-х рр. ХХ ст. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія: *Журналістські науки*. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. № 883. С. 84–89.

1932 р., відома як «закон про п'ять колосків», починається своєрідним «новинним зведенням»: «Останніми часами збільшилися скарги робітників та колгоспників на розкрадання (крадіжки) вантажів на залізничному та водному транспорті...»⁴⁷⁰. Далі у преамбулі згадано, що громадська власність – «священна й недоторкана», «тому рішуча боротьба з розкрадниками громадського майна – найперший обов'язок органів радянської влади»⁴⁷¹. У наведених рядках бачимо характерні для преси емоційні оцінки, урочистий тон та апелювання до цінностей. Більше того, постанова, по суті, наведена як відповідь на прохання «радянських людей» – «робітників та колгоспників» (а діалогічна спрямованість мовлення загалом характерна саме для публіцистики). Також у згаданому документі натрапляємо на мовні штампи – «ворог народу» та «куркульський елемент». Документ сам по собі виконував пропагандистську функцію, а плакатність та риторичність ідеологічних гасел потрапляли до законодавства. Крім того, зважаючи на стиль згаданої постанови, можна стверджувати, що її навмисне готували для публікації у ЗМІ. У середині серпня 1932 р. її надрукували всі районні газети Чернігівщини.

Проникнення рис офіційно-ділового стилю до публіцистики помітне й у тому, що, за невеликими винятками, автори статей у місцевій пресі не вживали яскравих художніх елементів, використовуючи офіційний «канцелярит».

Натомість дописувачі активно використовували риторичні конструкції (особливо оклики і звертання), безособові за своїм внутрішнім змістом. Зокрема, найбільш характерними були заголовки і фрази на зразок «куди дивиться...?»⁴⁷², що мали на меті викрити недоліки діяльності окремих установ чи осіб.

При цьому, порівнюючи місцеві газети Чернігівщини із центральними, помічаємо, що в останніх загальний тон висловлювання набагато спокійніший і виваженіший, там менше риторичності й окличності, особливо в текстах статей. Водночас гасла, написані великими літерами на передовицях та в заголовках, трапляються і в центральних, і в місцевих газетах. За допомогою цього прийому

⁴⁷⁰ Постанова ЦВК і РНК СРСР про охорону майна державних підприємств, колгоспів, кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності. *Комуніст*. 1932. 9 серпня.

⁴⁷¹ Там само.

⁴⁷² М. М. Куди дивиться партосередок? *Коллективіст Глухівщини*. 1932. 6 лютого. С. 2.

редактори відразу вказували тим, хто проводив «масову роботу» з населенням⁴⁷³, на що потрібно звертати увагу в першу чергу під час публічного читання преси.

З-поміж інших стилістичних особливостей локальних ЗМІ Чернігівщини варто виділити такі:

- Дієслівні заголовки, що коротко передають суть описуваних у публікації подій. Водночас помічаємо засилля віддієслівних іменників у текстах самих статей. До того ж, ці іменники часто побудовані за словотвірними моделями, характерними для російської мови – так відбувалася русифікація («поставки» замість «постачання», «надсилка»⁴⁷⁴ замість «надсилання» або ж «відрядження»).

- Вживання інфінітивів у значенні наказового способу (наприклад, «Зміцнити партпривід колгоспним виробництвом», «Зламати саботаж у Красилівці» тощо). Оскільки інфінітив – це безособова форма дієслова, таким чином наказ чи спонука ставали безсуб'єктними, їхнього безпосереднього джерела, тобто особи, що наказувала, читач не знав. Саме такою була мова офіційних документів, відтак, газета і сама ставала своєрідним «органом влади», що імперативно визначав життя села.

- Формування набору штампів, так званих мовних кліше, які надовго закріпилися у лексиці. Серед найхарактерніших можемо виділити, наприклад, такі: розгорнути (боротьбу, сівбу, шарування тощо), приділити увагу, організувати, будівництво, зміцнити, активна участь.

- Мілітаризація лексики, якою описували соціальні чи навіть побутові явища. Так поступово відбувалася мілітаризація свідомості мовців. У районних газетах натрапляємо на звороти на зразок «дезертир з фронту хлібозаготівель»⁴⁷⁵, «тракторне озброєння сільського господарства»⁴⁷⁶, які, власне, й ілюструють використання військової термінології для зображення цілком немілітарних реалій.

---

⁴⁷³ Діяльність комуністичного тоталітарного режиму спрямована на пропаганду комуністичної ідеології, участь населення в масових політико-економічних та культурних кампаніях режиму.

⁴⁷⁴ Про скликання райконференції МОДР-делегатів. *Нове село*. 1934. 6 березня. С. 2.

⁴⁷⁵ Комсомолець. Юненко – дезертир з фронту хлібозаготівель. *Прапор комуні*. 1932. 22 січня. С. 1.

⁴⁷⁶ Тракторне озброєння сільського господарства УСРР. *Там само*. 7 листопада. С. 2.

При цьому таке явище характерне також для офіційних документів досліджуваного періоду (приміром, «бойовими темпами»⁴⁷⁷), і до преси воно потрапило саме звідти. Більше того, на тенденцію до мілітаризації мови вказують навіть самі назви районних газет, як-от «Розгорнутим фронтом» та «Соціалістичний наступ». Врешті, риторичність та мілітаризація газетного мовлення призводили до того, що дійсність, відтворена у газетних статтях, була контрастною – переважали різко позитивні і різко негативні оцінки (нейтральність означала байдужість, а тому її слід було критикувати), акцентувалося постійне напруження і мобілізація сил.

- Оповідь від першої особи. У листах, що їх читачі надсилали на адресу редакції, часто збережено оригінальну стилістику і граматику, які не відповідали жодним нормам літературної мови. Вочевидь, таку ситуацію можна пов'язати радше із недостатньою кваліфікованістю редакторів, аніж зі свідомою редакційною політикою.

- Фразеологізми. Вони є «розмовно-просторічними елементами», якими газетярі урізноманітнювали загалом суху мову місцевих видань. Інколи розмовні фрази сусідили з офіційно-діловими зворотами, як-от «Волячі темпи молокоздавання – наслідок бездіяльності і безвідповідального ставлення сільради до молокоздавання»⁴⁷⁸, що створює радше комічне враження.

- Помилки. Саме впливом розмовного мовлення можна пояснити принаймні частину недоладностей і помилок у районних газетах. Утім, місцева преса Чернігівщини досліджуваного періоду вражає загальною безграмотністю дописів. Помилки траплялися на всіх рівнях – від друкарських огріхів, коли під час складання переплутувалися місцями літери, до невдалих поєднань слів та речень. Така ситуація була спричинена низьким рівнем освіти кореспондентів і редакторів, які не зважали на мовне оформлення публікацій. Інколи все ж виходили повідомлення про помилки, допущені у попередніх номерах. Наприклад, у «Зорі» за 18 січня 1934 р. вміщена згадка про помилку у випуску за

⁴⁷⁷ Протокол №101 засідання Політбюра ЦК КП(б)У 25-го січня 1933 р.. Про новий закон з здавання хліба // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 281. Арк. 58.

⁴⁷⁸ Г. Жидик. У Фастовцях зривають молокозаготівлю. *Прапор комуни*. 1933. 6 червня. С. 2.

8 січня, де у заголовку замість «геніальним вождем нашої партії...» надрукували «генеральним вождем нашої партії...»⁴⁷⁹. Попри те, що ця помилка видається несуттєвою, адже, по-перше, у тому самому випуску є чимало більш серйозних хиб, а по друге, попри заміну слова, зміст написаного лишився незмінним, вона стосувалася керівника тоталітарного режиму – а отже, відповідальному за неї (у газеті навіть указано його прізвище) могло загрожувати покарання.

Як бачимо, мова регіональних ЗМІ перебувала на етапі становлення канонів та правил. Зміна правопису в серпні 1933 р. посилила граматичну «різнобокість» газетних текстів, куди активно проникали елементи офіційно-ділового та розмовного стилів, які на загальне невдало поєднувалися між собою. Формувався набір штампів і кліше – слова набували різко негативного або різко позитивного оцінного значення попри їхній справжній зміст. Помітними були й тенденції до милітаризації й риторизації мови.

На межі мовного й візуального перебуває верстка та добір графічного оформлення. Верстальники часто використовували верхній регістр (великі літери), підкреслення та півжирний шрифт, щоб виділити важливі слова в публікаціях. Втім, такий агресивний спосіб оформлення тексту ускладнював його сприйняття, адже разом із помилками та стилістичними недоладностями він розсіював увагу читача. Водночас у центральних газетах СРСР («Правда», «Известия», «Беднота») та УСРР («Вісті ВУЦВК») того ж періоду верстка значно продуманіша, а графічного виділення окремих слів за допомогою верхнього регістру та підкреслень практично не трапляється (хоча півжирним шрифтом виділяли ключові слова, фрази, цифри та речення). При цьому, наприклад, у «Бідноті» друкували короткі замітки повністю в верхньому регістрі – вони повідомляли про факти, які мали бути прикладом для наслідування.

Візуальне оформлення.

Ілюстрації відіграють важливу роль у сприйнятті матеріалів, поданих у пресі. Це добре розуміло радянське керівництво, і тому одним із напрямків

---

⁴⁷⁹ Поправка. *Зоря*. 1934. 18 січня. С. 2.

пропагандистського навантаження локальних видань стало систематичне наповнення газет ілюстративним матеріалом.

Для забезпечення видань візуальною складовою на рубежі 1920–1930-х рр. режим спробував створити широку мережу професійних фотокореспондентів та фотографів-любителів. Їхню роботу мав координувати створений у 1931 р. Всесоюзний державний літературно-ілюстративний і фото-видавничий трест «Союзфото». У першому номері його друкованого органу – журналі «Пролетарське фото» – автор у статті з красномовною назвою «Фотографія допомагає будувати соціалізм» описав завдання, які поставали перед фотографією та фотографами у час кардинальних змін: «В умовах соціалістичного будівництва фотографія прямо стикається з пресою. Перед фотографією, як і перед пресою, ставиться завдання бути “не тільки колективним пропагандистом і колективним агітатором, але також і колективним організатором”»⁴⁸⁰.

Карикатури. З-поміж графічних елементів у місцевій пресі окреме місце належить карикатурам. Часто вони повторюються у різних числах і газетах (натомість підписи до них відрізняються), а отже, їх надсилали до редакцій «згори». Найтипівішими карикатурами є такі: активіст в образі собаки, яку тримає на повідці куркуль⁴⁸¹ (Додаток Я) та «запряжена» черепаха, верхи на якій їде чиновник (Додаток АА)⁴⁸² (близьким до них є зображення рака (Додаток Є)⁴⁸³ або вола (Додаток Ж)⁴⁸⁴), якими ілюстрували інформацію про відсталі колгоспи та / або занесення їх на «чорну дошку».

В архіві Чернігівської області зберігається набір ілюстрацій до сількорівських дописів, виданих «Українським Бюро Клішів»⁴⁸⁵. Організація запропонувала чернігівському «Червоному стягу» замовити 2 серії кліше, якими

⁴⁸⁰ Евгенов С. Фотография помогает строить социализм. *Пролетарское фото*. 1931. Сентябрь. С. 3–6.

⁴⁸¹ На поводку у куркуля. *Більшовицький шлях*. 25 січня 1932 р.. С. 2; Обмачівські опортуністи плачуть, що немає хліба. *Прапор комуни*. 1932. 18 січня. С. 1.

⁴⁸² Черепашими темпами. *Там само*. 11 січня. С. 1.

⁴⁸³ Нагороджуємо орденом «РАКА». *Там само*. 24 квітня. С. 2.

⁴⁸⁴ Позбутися волячих та черепашачих темпів. *Нове село*. 1932. 6 лютого. С. 1.

⁴⁸⁵ Кліше до сількорівських нотаток. 1926 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф.Р-676. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 108.

можна ілюструвати дописи сількорів⁴⁸⁶. На листі-пропозиції поставлена віза «виписати дві серії»⁴⁸⁷. Пропозиції купівлі ілюстрацій-кліше до чернігівського видавництва приходили і з Москви⁴⁸⁸. Як бачимо, редакції не створювали автентичних зображень і фото, а користувалися вже готовими матеріалами.

Трапляються у пресі й карикатури, створені (чи принаймні адаптовані) під місцеві реалії. Одна з них вийшла у «Прапорі комуни» (Бахмач) у січні 1932 р. На передньому плані бачимо узагальнений образ (активіста чи голови сільради), який курить люльку перед написом «Пляни виконано на 97%», а на задньому – постать куркуля, що сидить на повних мішках (Додаток З)⁴⁸⁹. Так редакція закликала активістів до вилучення зерна у населення навіть тоді, коли плани хлібозаготівель були фактично виконані, тобто до перевиконання їх. Крім того, ворогом ставав не тільки «злісний саботажник», а й активіст, що приділяв недостатньо уваги й ентузіазму виконанню партійних завдань. До того ж, як видно з попереднього номера газети, план було виконано на 97,9%, тобто округлити це число слід би було до 98%. Натомість так виявляється штучне «нагнітання» ситуації та стимулювання активістів використовувати все більш жорсткі методи.

Карикатури, що їх друкували в пресі досліджуваного періоду, витворили своєрідний код, за допомогою якого всі образи можна було легко сприймати (адже карикатура як явище «працює» тільки за умови впізнаваності). Атрибутами куркуля були мішки зерна, черево та вуса, а його «помічників», тобто працівників сільрад, партійців або активістів, зображали в біднішому одязі, але з хитрим виразом обличчя. Цікаво, що на одній з карикатур російського походження постать куркуля підписано (Додаток И)⁴⁹⁰, щоб спростити сприйняття картинки.

---

⁴⁸⁶ Лист Українського бюро кліше до редакції газети «Червоний стяг». 1926 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-676. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 107.

⁴⁸⁷ Там само.

⁴⁸⁸ Лист-пропозиція від бюро літературно-ілюстрованого обслуговування друку «ПРЕСС КЛИШЕ» (Москва) до редакції газети «Червоний стяг». 6 січня 1926 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-676. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 122.

⁴⁸⁹ Селькор. Зрушити роботу по хлібозаготівлі. *Прапор комуни*. 1932. 16 січня. С. 1.

⁴⁹⁰ Відсталі сільради, за допомогою «справжніх і таємних радників» – куркулів – хлібозаготівлю не виконаєте. *Нове село*. 1932. 4 лютого. С. 1.

Сатиричні зображення на тему міжнародних відносин трапляються порівняно нечасто, однак і в них використано характерну для радянських карикатур мову, зокрема деперсоналізацію через образи тварин (США та Японію, що «не миряться під час розподілу Китаю», візуалізовано як хижих тварин (Додаток І)⁴⁹¹) або зброї (західні країни зображено у вигляді літака, кулемета, гармати і танка – за столом переговорів (Додаток ІІ)⁴⁹²) та пряму сатиру через двозначність (типові для радянського «першотравня» явища, такі як «шествіє», «ілюмінація», «видовисько», демонстрування «досягнень» проілюстровано «реаліями» капіталістичних країн, тобто чергою, вибухами, поліційним свавіллям та обкраданням робітників відповідно (Додаток ІІІ)⁴⁹³).

Портрети керівників режиму. Серед «серйозних» газетних ілюстрацій переважають численні графічні портрети та фото радянських вождів: Й. Сталіна, В. Леніна, В. Чубаря, С. Косіора, П. Постишева та ін. З-поміж інших портретів виділяємо й портрети працівників-ударників, як місцевих⁴⁹⁴, так і з інших регіонів, які мали стати зразком для наслідування.

Постановочні графічні зображення та фотопортрети, урбаністичні пейзажі. Основу візуального наповнення газет становили стандартні зображення, покликані проілюструвати побут не конкретного села, а радянську реальність взагалі. Інколи до них навіть немає підписів. Вони не тільки ілюструють явище, про яке йдеться у тексті, а й візуалізують альтернативну дійсність, пропаговану комуністичними гаслами. Наприклад, у сновській газеті вміщено ілюстрацію з підписом «Хорошим урожаєм віддячила земля за ударну працю колгоспників»⁴⁹⁵. На фото (Додаток ІV) бачимо ідилічну ситуацію: двоє гарно одягнених (у піджаках!) чоловіків посеред поля оглядають новий врожай. Цю світлину з логотипом «Союзфото» вміщено у номері газети за 10 липня 1933 року, в час, коли тисячі українців щодня гинули від голоду.

⁴⁹¹ Японія визнає свою поразку. *Там само*. 16 лютого. С. 2.

⁴⁹² На женецькій конференції, незрозуміла пропозиція. *Там само*. 27 лютого. С. 2.

⁴⁹³ Під гаслами революційного виходу з кризи і оборони СРСР пролетаріят всесвіту йде на першотравневу демонстрацію. *Там само*. 1 травня. С. 2.

⁴⁹⁴ Знайте кращих в обличчя. *Колгоспник Борзеницини*. 1933. 15 жовтня. С. 2.

⁴⁹⁵ Налився колос, вистигли хліба. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1933. 10 липня. С. 1.

Ще одним прикладом ідилічних агітаційних зображень є фото, де зображено застосування сільськогосподарської техніки в колгоспах по всьому Радянському Союзу. Такі ілюстрації мали переконати селян у тому, що СРСР – це могутня держава з передовими технологіями, і прогрес можливий тільки у разі ведення колективного господарства. Проте і до колективізації українські селяни застосовували техніку для обробітку землі, зокрема в роки непу, коли за короткий період відносно вільного ринку частина ініціативних, працелюбних селян змогла накопичити гроші та закупити сільськогосподарську техніку. Уродженець хутора Худомент, що поблизу с. Вільшана (Недригайлівський р-н) Микола Димидович Фаненко згадує: «Кілометрів за два від нашого хутора жили два брати, Василь і Федір Колдуни. Особливо вони не вирізнялися серед інших ні будівлями, ні худобою. Жили як усі. Але от купили вони трактор “Фордзон”. Яка то була дивина для всіх, а особливо для малечі! На іншому хуторі громадою теж купили якусь машину, схожу на молотарку, а головне – сама їхала. Село міцніло й механізувалося, хотіло жити по-новому. Але настали тривожні часи. З’явилися нові, нечувані раніше слова – колективізація, колгосп, розкуркулення»⁴⁹⁶.

Багато ідилічних ілюстрацій підписані населеними пунктами Донбасу (приміром, «Слав’янський агро-комбінат. Ударниця годує курей» (Додаток К)⁴⁹⁷),. Тоді на Донбасі працювали численні фотокореспонденти, і, вочевидь, їхні матеріали передруковували місцеві періодичні видання.

Своєю чергою, фото та графічні замальовки промислових об’єктів виконували пропагандистську функцію, ознайомлюючи селян зі здобутками індустріалізації. До того ж, ними можна було пояснити збори, що їх змушені були сплачувати селяни. Як приклад можна навести дві такі ілюстрації («Кузбас – Камерово. На фото: будова потужної електроцентралі» та «м. Луганське – Луганбуд. На фото: арматурники готують арматури для заливки бетону вальцювального цеху»), вміщені на одній сторінці (Додаток Л), де центральним гаслом є «Дати державі нові ресурси на вивершення п’ятирічки. Вчасно і

⁴⁹⁶ Національна книга пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Сумська область. / Упорядн.: Федоренко І. Суми: Собор, 2008. С. 842.

⁴⁹⁷ Слав’янський агро-комбінат. Ударниця годує курей. *Прапор комуни*. 1932. 9 лютого. С. 1.

повністю спалити одноразовий збір», а стаття присвячена порядку сплати цього збору⁴⁹⁸. Як бачимо, такі зображення у контексті відповідного текстуального інформаційного оточення виконували пропагандистську функцію і мали спонукати селян віддавати гроші на будівництво об'єктів промисловості.

Трапляються й зображення, покликані постійно нагадувати населенню про небезпеку, яка ішла з-за кордону. Так, у пресі вміщували ілюстрації нового озброєння (Додаток М)⁴⁹⁹ та карикатури, де йшлося про відмову західних країн від загального роззброєння (Додаток І)⁵⁰⁰. Водночас друкували і зображення радянських вояків. Такі фото також виконували пропагандистську функцію, посилену за рахунок текстового поля. Наприклад, зображення кіннотника-розвідника на зльоті демобілізованих підписане гаслом «До оборони країни рад – будь готовий» (Додаток Н)⁵⁰¹, тобто закликом до постійної пильності в умовах загрози потенційної військової агресії. Публікували також і знімки регулярних військових формувань («Червоноармійці Н-го полку вивчають кулемет» (Додаток О)⁵⁰²), супроводжуючи їх запевненнями, що «в разі нападу на нас Червона армія завдасть міжнароднім хижакам з табору буржуазії останнього разуючого вдару»⁵⁰³.

Паралельно із темою мілітаризації місцеві газети писали про бідність та негаразди капіталістичних країн, ілюструючи їх відповідними зображеннями, причому проблеми власної реальності вони цілком ігнорували. Приміром, демонстрація безробітних у Великій Британії з вимогами хліба та роботи⁵⁰⁴ змалювана в газеті у час Голодомору.

Інколи трапляються і зображення з безпосередньо з територій поширення тієї чи іншої газети. Здебільшого це постановочні пропагандистські фото про «щасливе життя колгоспників-ударників». Наприклад у ніжинському «Новому

⁴⁹⁸ Одноразовий збір на господарське та культурне будівництво. *Там само*. С. 2.

⁴⁹⁹ Америка готується до «роззброєння». *Там само*. 27 лютого. С. 2.

⁵⁰⁰ На женецькій конференції, незрозуміла пропозиція. *Нове село*. 1932. 27 лютого. С. 2.

⁵⁰¹ До оборони країни рад – будь готовий. *Прапор комуни*. 1932. 21 жовтня. С. 2.

⁵⁰² Червоній армії в день 14-річного ювілею палке вітання. *Нове село*. 1932. 23 лютого. С. 1.

⁵⁰³ Там само.

⁵⁰⁴ Голодний похід на Лондон. *Прапор комуни*. 1932. 7 листопада. С. 4.

селі» поміщено фото з підписом «Ударники артілі ім. Шевченка – Мальцев М. та Мальцев Ф. ремонтують с.-г. реманент с. Липів-Ріг на Ніженщині» (Додаток Т)⁵⁰⁵. Щоправда, на розвороті, де вміщена ця фотографія, про село Липів Ріг не згадано. Аналогічно, в наступних номерах друкували численні фотографії з цього села – вочевидь, там перебував фотограф, і його знімки потрапляли в редакцію місцевої газети. Згодом у «Новому селі» опублікували серію фотографій вже з комуни «Червоних партизанів» (сучасне с. Володькова Дівиця).

Цікаво також, що інколи у пресі вміщували і графічні портрети «порушників», як-от в одному з номерів «Правди на Диканщині», де надруковано два зображення «зривників осінньої посівкампанії» (Додаток Х)⁵⁰⁶. При цьому в самій статті про відповідних людей не згадано зовсім, та і про ситуацію на хуторі Марченки, де і жили обидва «порушники», теж не йдеться. Відповідно, портрети створюють загальний образ ворога, «куркуля»-зривника масових кампаній.

Плакатна графіка. Пропагандистську функцію візуального вмісту преси увиразнювали графічні зображення плакатного типу, якими ілюстрували гасла, наприклад, «Вище якість, нижче собівартість» (Додаток П)⁵⁰⁷. Для них властиві усі риси агітаційної графіки, як-от образ надміру маскулінізованого «сильного чоловіка»-робітника і так само маскулінізованої жінки; персоніфікованої техніки (такі образи вкладаються у загальну тенденцію 1930-х рр. щодо повального захоплення технічним прогресом); кулака, тобто «сильної руки»; замка тощо.

Додамо, що зрідка трапляються у пресі й пропагандистські метафоричні картинки, підписані абстрактними гаслами (скажімо, зображення літака, підписане «Збудуймо ескадрилію “Крила Ленінізму”» (Додаток Р)⁵⁰⁸ або млин, на лопатях якого вказані помилки у колгоспній роботі: «Безгосподарність,

⁵⁰⁵ Ударники артілі ім. Шевченка – Мальцев М. та Мальцев Ф. ремонтують с.-г. реманент с. Липів-Ріг на Ніженщині. *Там само*. 19 січня. С. 4

⁵⁰⁶ Лани чекають на посівщиків. *Правда на Диканщині*. 1931. 31 серпня. С. 2.

⁵⁰⁷ Вище якість, нижче собівартість. *Нове село*. 1932. 4 лютого. С. 1.

⁵⁰⁸ Збудуймо ескадрилію «Крила Ленінізму». *Прапор комуни*. 1932. 16 квітня. С. 2.

формалізм, неправильна організація праці та безвідповідальність – ось цей млин треба зліквідувати в колгоспах» (Додаток С)⁵⁰⁹).

Окремо варто звернути увагу на оформлення номерів газет, присвячених радянських святам – воно зазвичай набагато яскравіше за звичайне. Скажімо, у них розміщували величезні графічні замальовки. Це могли бути «змонтовані» композиції (де поєднували кілька елементів, як-от затемнену постать вождя, гідроелектростанцію та образ вояка зі зброєю на фоні гармати (Додаток У)⁵¹⁰, часто також зображали натовпи-демонстрації (Додаток Ф)⁵¹¹), структурно схожі на агітаційні листівки чи плакати. Трапляються також елементи іконографічного композиційного канону (багатоярусність, своєрідні «німби» із цифр або гасел, зворотна перспектива тощо). Іконографічне оформлення зверстаної сторінки бачимо у числі «Нового села», присвяченому 15-річчю існування Червоної міліції (Додаток Ц)⁵¹² – фотопортрети міліціонерів в овальних рамках-медальйонах розміщені по кутах сторінки і в її центрі, а саме так розташовували портрети євангелістів або інших святих на палітурках старовинних Біблій і Євангелій.

Графіки та діаграми. Зрідка трапляються в районних газетах і діаграми, передруковані з російських видань (про це свідчать їхні російськомовність та загальносоюзні дані). Вони свідчать про «нечувані успіхи соціалістичного будівництва», як-от зростання посівної площі колгоспів і радгоспів (Додаток Ч)⁵¹³. Діаграми майстерно графічно оформлені – стовпці й сектори супроводжуються мініатюрними зображеннями, наприклад, фабрик та заводів або тракторів.

Реклама. Візуальної реклами у районній пресі також небагато, і стосується вона найчастіше передплати на періодичні видання. Оформлення її загалом бідніше, ніж агітаційних плакатів. В одному з рекламних оголошень бачимо назви газет та журналів, доступних для передплати (Додаток Ш)⁵¹⁴.

⁵⁰⁹ Безгосподарність, формалізм, неправильна організація праці та безвідповідальність – ось цей млин треба зліквідувати в колгоспах. *Нове село*. 1932. 1 лютого. С. 2.

⁵¹⁰ П'ятнадцятий Жовтень. *Прапор комуни*. 1932. 7 листопада. С. 1.

⁵¹¹ Хай живуть 15-ті роковини Жовтня. *Нове село*. 1932. 7 листопада. С. 1.

⁵¹² *Там само*. 10 листопада. С. 1.

⁵¹³ На світліні: діаграма зростання посівної площі колгоспів і радгоспів (у мільйонах га). *Там само*. 1 січня С. 2.

⁵¹⁴ Передплачуйте газети і журнали на 1933 р.. *Там само*. 10 листопада. С. 2.

Отже, місцеві газети Чернігівщини в 1920–30-х рр. використовували широкий набір мовних та візуальних засобів для донесення «правильних» ідеологічних настанов до населення. На рівні жанрової системи переважали одноманітні короткі інформаційні дописи, при цьому єдиним типом текстів, де пряма пропаганда часто (однак не завжди) була відсутньою, стали господарські поради. Характерною тенденцією була монологічність – коментарі, інтерв'ю та інші діалогічні жанри опинилися на периферії.

Особливістю газетного мовлення досліджуваного періоду був також перехід від так званої «скрипниківки» до нового правопису, що призвело до різкого зростання кількості помилок. Остаточний перехід до нової орфографії завершився до кінця 1933 р. Утім, загальний рівень підготовки редакторів залишався низьким, тому в друкованих матеріалах траплялося чимало помилок, особливо у дописах, створених на місцях, тоді як матеріали, надіслані з центру, переважно були більш досконалими граматично і стилістично). Аналогічна тенденція стосується і переходу на новий правопис, оскільки його значно швидше переймали у центральних виданнях.

Ілюстративні ж матеріали мали відкрито пропагандистський характер. І фотографії, і графіка, і карикатурні зображення «працювали» на ідеологічну мету. Майже всі візуальні елементи не були редакційними – наповненням газет ілюстраціями займався трест «Союзфото». Фотографії продукували ідеальну псевдореальність, відмінну від справжнього життя. В цілому можемо виділити таку специфіку візуалізації газет місцевої преси Чернігівщини:

- зображень у газетах загалом небагато, кількісно помітно переважають текстові матеріали;
- ілюстрацій менше порівняно з всесоюзними і центральними газетами УСРР;
- всі візуальні елементи не є нейтральними, вони націлені на демонстрацію або різко позитивних, або різко негативних з погляду режиму явищ;
- добір портретів зразкових працівників формував у читача думку, що будь-хто може потрапити на газетні шпальти – так режим спонукав до ударної праці;

- негативні образи (особливо карикатурні), наприклад, попа чи куркуля, були чітко спрямовані на створення образу ворога;
- формування образу ворога також відбувалося через візуальну демонізацію цілих країн;
- ілюстрації промислових та сільськогосподарських об'єктів стали одним із інструментів наочної демонстрації величі Радянського Союзу.

РОЗДІЛ 3. МІСЦЕВА ПРЕСА ЧЕРНІГІВЩИНИ У 1929-1933 РР. ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ СИСТЕМИ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

3.1. Участь місцевих газет у масових кампаніях комуністичного режиму

Одним із головних завдань місцевої преси Чернігівщини стала участь в масових господарсько-політичних кампаніях, організованих комуністичним тоталітарним режимом. Цю функцію закріплювала Постанова ЦК ВКП(б) «Про реорганізацію мережі газет у зв'язку з ліквідацією округів» від 11 серпня 1930 р., в якій декларувалося, що районна газета повинна бути масовим політичним органом і мати яскраво виражений виробничий характер⁵¹⁵. Режим розглядав пресу як інструмент впливу на економічні та політичні процеси в суспільстві.

2 вересня 1930 р. Й. Сталін написав В. Молотову: «Треба було б, по-моєму, дати внутрішню директиву обкомам і райкомам /.../ зосередити всю свою увагу на організації припливу в колгоспи /.../ Словом, відкрити відповідну систематичну і наполегливу кампанію в пресі за колгоспний рух як головний і вирішальний тепер фактор сільгоспбудівництва»⁵¹⁶. Такі слова диктатора підтверджують, що ідея використання преси для пропаганди колективізації була напрацьована серед вищого партійного керівництва. Згодом було затверджено низку нормативно-правових актів, які визначили діяльність місцевої преси у цьому напрямку.

У Постанові ЦК ВКП(б) «Про сільську районну і низову пресу» від 18 січня 1931 р. зазначено: «Ліквідація округів та посилення районів /.../ підсилює роль районної преси як інструмента партії для організації мас з метою здійснення завдань суцільної колективізації та ліквідації на її основі куркуля як класу, для соціалістичного виховання та культурного піднесення мас»⁵¹⁷. Це свідчить, що реформа системи партійної преси мала стати ще одним фактором впровадження політики примусової колективізації.

---

⁵¹⁵ О партийной и советской печати : сб. док. С. 400.

⁵¹⁶ Письма И. В. Сталина В. М. Молотову. 1925–1936 гг. : сб. док. / за ред. Л. Кошелева. Москва: Россия молодая, 1995. С. 212–213.

⁵¹⁷ О партийной и советской печати : сб. док. С. 404.

Для селян часто були незрозумілими нові терміни, пов'язані з так званими «соціалістичними перетвореннями», зокрема й слова, дотичні до кампанії колективізації⁵¹⁸. З метою роз'яснення термінології у місцевій пресі друкували статті, покликані зрозумілою для селянина мовою пояснити суть слів, які у досліджуваний період вживалися ледь не щодня. Наприклад, у газеті «Нове село» пояснено, що таке «колгосп»: «...кожне сільськогосподарське об'єднання, що цілковито усупільнило землю, працю та потрібні для господарювання засоби виробництва, як то: робочу худобу, с-г. машини, продуктивну худобу, інші засоби та кошти і відповідні будівлі»⁵¹⁹.

Однак переважну більшість матеріалів складають пропагандистські статті, в яких вихваляється новий устрій. У 1931 р. газета «Правда Прилуччини» висвітлювала події посівної кампанії. На перших шпальтах номерів лютого–квітня було опубліковано матеріали про її хід. У номері за 23 березня газета висвітлювала пробні виїзди селян у поле. У зведенні з сіл району наголошено: порівняно з одноосібним сектором колгоспники готові до сівби краще. Такі твердження є елементом пропаганди колективізації: «У виїзді брали участь і одноосібники, всього 190 господарств. Одразу ж виявилася величезна різниця в готовності їх та колгоспу. Одноосібники вивезли старий реманент – дерев'яні борони, плуги, а сівалок зовсім не було»⁵²⁰.

У газеті «Нове село» масово друкували публікації про щасливе життя в колгоспі. Сількор Капустин сповіщав: «5 квітня – рівчаківці виїхали на пробний сів. Разом з комуною “Світова Зірниця” вирушили на поле, з червоними прапорами, з музикою. В демонстрації брали участь понад 400 душ колгоспників, комунарів та бідняцько-середняцької маси»⁵²¹. Кореспондент змальовує радісну картину. Однак неопубліковані листи селян до редакцій газет свідчать про зовсім інше ставлення до посівної кампанії та показових демонстрацій. «Нас обдурюють,

⁵¹⁸ Шафир Я. Газета и деревня.

⁵¹⁹ На допомогу колгоспам. *Нове село*. 1930. 20 січня. С. 2.

⁵²⁰ Шкурат. Дубовай Гай. *Правда Прилуччини*. 1931. 23 березня. С. 1.

⁵²¹ Капустин. Будують Нове життя. *Нове село*. 1930. 13 квітня 1930 р. С. 2.

переводять колективізацію, а хліба не дають»⁵²², – заявив один із бідняків на зборах щодо колективізації та посівної кампанії. А в Носівському районі селяни демонстрували чітке розуміння справжніх мотивів колективізації: «Комуна – це засіб для експлуатації, в комуні краще забирати хліб»⁵²³, – наведено слова «куркулів» у доповідній записці завідуючого оргвідділом Ніжинського окружного КП(б)У про настрої селянства в умовах посівної кампанії від 11 квітня 1929 р. Навіть так звані активісти, які мали найбільше підтримувати дії режиму з прохолодою ставилися до комуністичних перетворень. Зокрема в Орлівському колгоспі (Понорницький район), ніякої агітаційної роботи не проводилося, незважаючи на формальну наявність 47 активістів. ДПУ зафіксувало сатиричні слова секретаря партосередку з цього приводу: «Актив є, але він у підпіллі»⁵²⁴.

Пропагандистська машина намагалася створити видимість вдячності колгоспів районній пресі, яка постійно згадувала про них на своїх шпальтах. У числах газет, присвячених розвитку преси чи/та річниці від заснування видання, поміщали статті-привітання від колгоспів. У таких публікаціях районкам дякували за «вперту боротьбу за соціалізацію сільського господарства»⁵²⁵.

Також у пресі схарактеризовано загальний стан справ щодо колективізації у масштабі району. В одній із заміток вказано, що роботи у цьому напрямку проведено недостатньо. Тут само і надано рекомендації для виправлення ситуації, наприклад, через залучення до партії «наймичок» і «біднячок», втягнення в колгоспне будівництво жінок та забезпечення надходження всіх податків та недоплат, особливо з «куркульсько-заможних елементів»⁵²⁶.

Станом на 1 жовтня 1932 р. на території, яка згодом увійшла до Чернігівської області, нараховувалося 2332 колгоспи та було колективізовано 47,3 %

⁵²² Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938. С. 96.

⁵²³ Там само. С. 97.

⁵²⁴ Доповідна записка заступника голови ДПУ Карлсона К. М. на адресу голови ВРНГ УСРР Сухомлина К. Р. щодо організаційно-господарського стану колгоспів за матеріалами агентурного вивчення їх діяльності за 1931р. // ГДА СБ України. Ф. 16, Оп. 1, Спр. 3, Арк. 73.

⁵²⁵ Управа колгоспу. Райгазеті «Соціалістичне село». *Соціалістичне село*. 1932. 6 грудня. С. 2.

⁵²⁶ Наймичок, біднячок до партії – до колгоспів. *Нове село*. 1930. 10 січня. С. 2.

селянських господарств⁵²⁷. Утім, рівень колективізації відрізнявся за районами. Найменша кількість колективізованих господарств була в Городнянському районі – 28,6 %, а найвища – у Прилуцькому – 73,2 %⁵²⁸. На основі статистичних даних бачимо швидкі темпи насильницької колективізації. Зокрема, у вищезгаданому Прилуцькому районі у 1930 р. було всього 12 колгоспів, до складу яких входило 1568 осіб⁵²⁹.

Натомість у пресі статистики колективізації за районами та сільрадами практично не публікували. У поодиноких статтях, де все ж наведено кількісні показники колективізації, цифри підібрані так, щоб проілюструвати позитивну динаміку процесу. Що ж стосується сільських рад та районів, де рівень колективізації був низьким, то їхніх керівників хоч і звинувачували в бездіяльності, однак відсотка колективізованих господарств чи їх абсолютної кількості в місцевій пресі не знаходимо.

Комуністичний режим ставив за мету залучити до насильницької колективізації і осередки комсомолу. У місцевій пресі друкували заклики до членів КСМ: «Треба працювати так, щоб не було жодного о-ку [осередку. – М. К.], який би не був ініціатором колективізації, ініціатором організації кол об'єднання громади, чи кутка. Кожен комсомолец – колективіст!»⁵³⁰.

Про справжнє ставлення українців до пропагандистських статей, де йшлося про успіхи колективізації, дізнаємося із щоденника вчительки з Харківщини Олександри Радченко. У лютому 1930 р. вона написала: «Не по собі й дуже важко читати в газетах (радянських), або слухати по радио брехливі повідомлення, що до колгоспів вступають добровільно [та] швидко. На самім же ділі тільки після десятикратних виступів представників влади на зборах, виловів селян окремо до кабінету в сільраді та інших примусів, примушують селян вступати до колгоспу.

⁵²⁷ Народне господарство УСРР: статистичний довідник. Київ: Держ. вид-во «Народне господарство та облік», 1935. С. 205.

⁵²⁸ Статистика подана без врахування так званих «куркульських та нехліборобських господарств». Чернігівська область. Короткий статистично-економічний довідник 1932 р. / Чернігів. обл. держ. планова комісія. Б. м.: [б. в.], 1932. С. 10.

⁵²⁹ Нові адміністративні райони УСРР : стат. довідник. Харків: Держвидав «Госп-во України», 1930. С. 244.

⁵³⁰ Локатарьов. Весняна с. – г. кампанія КСМ. *Нове село*. 1930. 2 лютого. С. 4.

Всі селяне, та й не тільки селяне, а всі обурені розпорядженням влади. Обурені владою»⁵³¹. Ситуація не змінилася і в 1931 р.: «Сьогодні робітник передав мені, що в одному селі був великий бунт. Починається жах. В той же час по радио та газетами передають завжди брехні, що колгоспи з ентузіазмом йдуть до поля, що одноосібники все частіше заявляють бажання вступити до колгоспа. Та це ж все примусово. Та це ж суцільна брехня»⁵³². Так жінка характеризувала невідповідність повідомлень у пресі реальному стану справ у березні 1931 р.

Подеколи з газетних заміток дізнаємось про справжню ситуацію в колгоспах. Ось як характеризує сількор стан колективу в с. Круничполе Ніжинської округи: «...організувався оце був колектив з 16 дворів, але усі як один, ледарі й п'яниці. Продали 8 коней, розбазарюють колективне майно, а сільрада мов-би, цього й не бачить. У селян складається погана думка про колектив»⁵³³.

Побіжно у пресі згадано про справжнє ставлення до колективізації та акти опору цій кампанії. Наприклад, сількор сновської газети переказав слова вчителя із с. Безуглівка: «Вони дожно зовсім подуріли, колективізують і колективізують, а за посівну просто життя не дають прямо хоть пробу кричи»⁵³⁴. Подекуди в газетах є згадки і про спротив. У ніжинській газеті згадано, що біля с. Галиця «куркулі» спалили господарство бідняка – організатора колгоспу⁵³⁵. Збереглися і документальні свідчення про вихід селян з колгоспу в с. Галиця у лютому 1930 р.⁵³⁶ Одночасно у «Новому селі» надрукували замітку про успіхи колективізації в селі і приїзд 2 лютого 1930 р. робітника з Харкова, якого «командирувала партія на постійну роботу в колгосп»⁵³⁷. У с. Григоро-Іванівка активісти «загубили» список з прізвищами людей, які записалися в колгосп⁵³⁸.

⁵³¹ «Репресовані» щоденники. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. С. 34.

⁵³² Там само.

⁵³³ Сінюшкін. Селами. *Нове село*. 1930. 10 січня. С. 1.

⁵³⁴ Культармієць К. З нотаток культармійця. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 3 квітня. С. 2.

⁵³⁵ Райченко. Лосинівщина – район суцільної колективізації. *Нове село*. 1930. 20 січня. С. 3.

⁵³⁶ Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938. С. 140.

⁵³⁷ Будемо переможцями й на господарському фронті. *Нове село*. 1930. 22 лютого. С. 4.

⁵³⁸ Дозорний. Час стати до роботи. *Нове село*. 1930. 22 лютого. С. 4.

Станом на 1929 р. по Чернігівській окрузі було зафіксовано 47 терактів, із них убивств радянських робітників – 30, підпалів – 17⁵³⁹. Чернігівська окружна прокуратура фіксувала вплив адміністративних виселок на «поліпшення політстану округи та зменшення злочинності взагалі»⁵⁴⁰. Цей вид репресій застосовувався до всіх осіб, визнаних режимом соціально небезпечними, та передбачав виселення з фактичного місця проживання. Розпочавшись у 1920-х рр., адміністративні вислання переросли в масові депортації. Так, тільки згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. про виселення сімей заможних селян із районів суцільної колективізації мало бути проведено примусове виселення 30–35 тис. сімей з України⁵⁴¹.

Показовою є ситуація у с. Свидовець (на початок 1930 р. воно входило до Кобизького р-ну Ніжинської округи). 19 січня 1930 р. в цьому селі відбулися два інциденти: в ніч на 19 січня було спалено майно активіста колективізації – голови КНС Чорнобая, а вже вдень під час проведення пленуму сільради з питання колективізації бідняк-підкуркульник Крауля побив завідувача агітпрому райпарткому Кричевського. Краулю арештували⁵⁴².

15 лютого 1930 р. в цьому ж селі в розпал кампанії розкуркулення представники ДПУ арештували двох «куркулів» – Фотія Лахна і Прохора Матвієнка. Їх відвезли у районну міліцію – тимчасовий пункт утримання перед адміністративною висилкою⁵⁴³. Проте вони там були недовго, уже наступного дня група повстанців роззброїла міліціонерів і визволила 10 в'язнів.⁵⁴⁴ Для того, щоб знищити осередок опору режиму, 21 лютого була сформована група з 10 чекістів і

⁵³⁹ Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938. С. 139. С. 124.

⁵⁴⁰ Там само. С. 125.

⁵⁴¹ Голодомор-геноцид: термінологія / Нац. музей Голодомору-геноциду, Ін-т дослідження Голодомору; Марочко В. та ін. Київ : Майстер книг, 2019. С. 9

⁵⁴² Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938. С. 138.

⁵⁴³ Зведення окрадмінвідділу Ніжинського окрвиконкому та управління Р. С. Міліції Ніженщини від 17.02.1930 р. про напад на управління Кобижської райміліції // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-416. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 91.

⁵⁴⁴ Зведення Ніжинської окружної прокуратури до прокуратури УСРР від 17.02.1930 р. про напад на управління Кобижської райміліції // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-416. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 92.

міліціонерів на чолі з начальником відділу розшуку Ніжинської округи Пухальським. Підсилені місцевими активістами, чекісти почали тероризувати родичів повстанців⁵⁴⁵. На наступний день біля с. Свидовець відбувся бій, в якому загинули Єлисей та Василь Лахно, а також 2 міліціонери – Масленніков та Родзновський. Повстанці Фотій Лахно та Гнат Слива втекли⁵⁴⁶.

У місцевій пресі про ці події маємо тільки два короткі повідомлення, з яких неможливо зробити висновки про їх масштаб. Обидва вони були надруковані в газеті «Нове село» за 24 лютого. В першому розкритиковано місцевий актив с. Свидовець⁵⁴⁷. У статті немає жодної згадки ні про розкуркулення, ні про масштабну операцію ДПУ в селі. На наступній сторінці розміщено співчуття родині працівника окрміліції Масленнікова від окрвідділу ДПУ, президії окрвиконкому та редакції газети «Нове село». У цих жалобних рядках деталей смерті також не вказано, тільки канцелярське «загинув, на бойовій варті»⁵⁴⁸.

Одним із наймасштабніших актів спротиву було Городнянське повстання 1931 р., яке очолив колишній червоноармієць і співробітник ДПУ Яким Рябченко. В 1931 р. він був звичайним одноосібником, який, як і більшість селян, не хотів вступати до колгоспу. Він зумів згуртувати навколо ідеї антиколгоспного руху багато селян. Згідно з даними ДПУ, кількість повстанців досягала 300–400 осіб.

Масові збройні виступи проти комуністичного режиму тривали і в 1932–1933 роках. У доповідній записці голови ДПУ УСРР С. Реденса на адресу генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора (22 листопада 1932 р.) у Чернігівській області було запропоновано ліквідувати 35 агентурних розробок (разом із «одинаками» 262 особи)⁵⁴⁹. Місцева преса подавала акти спротиву у руслі «куркульського саботажу», який проявлявся у небажанні здавати хліб та

⁵⁴⁵ Зведення окрадмінвідділу Ніжинського окрвиконкому та управління Р.С. Міліції Ніжинщини від 23.02.1930 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф.Р-416. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 93.

⁵⁴⁶ Там само. Арк. 94.

⁵⁴⁷ Бригада. Робітничі бригади рапортують. *Нове село*. 1930. 24 лютого. С. 2.

⁵⁴⁸ *Нове село*. 1930. 24 лютого. С. 3.

⁵⁴⁹ Доповідна записка голови ДПУ УСРР Реденса С. Ф. на адресу генерального секретаря ЦК КП(б)У Косіора С. В. щодо проведення масової операції щодо куркульсько-петлюрівських і контр-революційних елементів. 22 листопада 1932 р. // ГДА СБ України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 4, Арк. 102.

спробах повернути уже вилучені продукти харчування⁵⁵⁰. Один із авторів у фейлетоні, намагаючись якомога більше очорнити антирадянський рух, порівняв дії його учасників із «середньовічним татарським нальотом»⁵⁵¹.

Таким чином, пропагандистська підтримка колективізації стала одним із головних завдань місцевої преси Чернігівщини у 1929–1933 рр. Майже в кожному з чисел газет за цей період уміщені матеріали, в яких ідеться про створення колгоспів та «переваги колгоспного ладу». Тема масового опору українців насильницькій деформації традиційного укладу життя у пресі не висвітлюється, трапляються тільки побіжні згадки про супротив. Така редакційна політика стала наслідком жорсткого цензурування матеріалів преси.

Більшовики надавали поняттю «куркуль» політичного, а не економічного змісту. В більшості номерів місцевої преси Чернігівщини досліджуваного періоду йдеться про «куркульську агітацію». У статті «Зламати хребет куркульському опоріві»⁵⁵², яка вийшла на першій сторінці номеру «Червоної Носівщини» від 24 грудня 1932 р., слова «куркуль» і «підкуркульник» вжито 18 разів. У згаданій публікації розкритиковано колишнього заворга Носівського райпарткому Яременка. Його звинуватили в «організації куркульського саботажу хлібозаготівлі» та погано організованій роботі. У жовтні 1932 р. заворга було призначено у с. Лихачово уповноваженим райвиконкому з хлібозаготівель. Зрозумівши, що злочинні накази призведуть до штучного голоду, Яременко відмовився їх виконувати. Цікаво, що попри постійне згадування в статті слова «куркуль», у тексті немає жодних згадок про заможних селян, що є ще одним доказом перенесення терміна «куркуль» з економічної у політичну площину⁵⁵³. Це

⁵⁵⁰ С. Розтрошити вцент маневри куркуля. До права тих, що переховують і допомагають куркулю розбазарювати хліб. *За більшовицькі темпи*. 1932. 21 листопада. С. 1.; Каплан, Кубровський. У Дейманівці хлібозаготівлі зривала згряя куркулів. *Соціалістичний наступ*. 1932. 4 вересня. С. 1.; Селькор № 11. В Озерянах покумались з куркулем. *Соціалістичний наступ*. 1932. 24 вересня. С. 2.

⁵⁵¹ Смуга М. Задні колеса. *За суцільну колективізацію*. 1932. 12 червня. С. 2.

⁵⁵² Затучний Х. Зламати хребет куркульському опоріві. *Червона Носівщина*. 1932. 24 грудня. С. 1.

⁵⁵³ Kostiv M., Soproniuk T. The image of “kurkul” in the communist press of Ukrainian Socialist Soviet Republic of the 1920s and 1930s. *Annals of the University of Craiova. History / Analele Universității din Craiova. Istorie*. No.1(39). Craiova. 2021. P. 57–66.

слово перетворилося на образливе клеймо, яке використовували для репресій проти незгідних з більшовицькою політикою.

У пресі публікували і матеріали, які показують незгоду селян із політикою розкуркулення, найчастіше у вигляді прямої мови «ворогів соціалістичних перетворень». Наприклад, 9 січня 1930 р. в чернігівському «Червоному стягу» з'явився допис сількора, де переказано слова голови Церковищенської сільради Масляка. За виступ на захист «куркуля» Велігорського: «сором нам буде свою та ще таку гарну людину позбавляти користування землею, давайте напишемо присуд, що ми бажаємо, щоб Велігорський мав землю надалі»⁵⁵⁴ автор допису розкритикував голову сільради. При цьому він визнав несприйняття місцевими жителями більшовицьких перетворень: «Під натиском Масляка майже вся громада, за винятком кількох бідняків, які все життя були наймитами в куркуля Велігорського, підписалися під присудом»⁵⁵⁵. У документах 1933 р. с. Церковище згадано як один із центрів повстанського руху проти комуністичного режиму⁵⁵⁶.

У газетах публікували й офіційні документи на «куркульську» тематику, де фактично було описано елементи репресій комуністичного режиму проти українських селян. Показовою є постанова Коропської районної контрольної комісії робітничо-селянської інспекції (РКК РСІ) «Про куркульський саботаж, перекручування лінії партії та зловживання в селі Райгородку» від 7 січня 1933 р.⁵⁵⁷ Документ вражає цинічністю. На початку постанови керівництво села звинувачено в пияцтві разом з «куркулем» Толочком. Далі описано методи виконання плану хлібозаготівель: «Ставши на бік класового ворога та щоб закрити саботаж керівництво села стало на шлях голого адміністрування, увівши як систему масові арешти, масові труси, брудну лайку, бійку тощо. Актив села систематично пиячив за кошти від проданого куркульського майна, хабарництва

⁵⁵⁴ Свій. Голова сільради наділяє куркуля землею. *Червоний стяг*. 1930. 9 січня. С. 3.

⁵⁵⁵ Там само.

⁵⁵⁶ Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938. С. 300.

⁵⁵⁷ Про куркульський саботаж, перекручування лінії партії та зловживання в селі Райгородку. Постанова РКК РСІ від 7-1 – 1933 р. *Поліський Комунар*. 1933. 22 січня. С. 3.

та інших незаконних дій»⁵⁵⁸, – йшлося в постанові. Також там описано терор і насильство з боку активістів: «Порушення ревзаконности відносно куркулів полягало в тому, що п'яний актив викликав до с/р в ночі куркулів ізбивав їх та утворював фіктивний розстріл»⁵⁵⁹. Постанова закінчується звинуваченням активу, крім іншого, в «куркульському саботажі» та «зрощуванні з куркулем», за що їхні справи передано на розгляд суду. У номері газети, де вміщена ця постанова, опубліковано і ширше роз'яснення від голови РКК РСІ Кобзистого. «Так куркуль використав актив, приборкав на свій бік, вжив всіх методів, щоб зірвати хлібозаготівлю, щоб розкласти активістів», – робить висновок Кобзистий⁵⁶⁰.

На початку 1933 р. в місцевих газетах масово з'являлися «покаянні листи куркулів». Складається враження, що їх писали за єдиним шаблоном. Такі матеріали часто подані у вигляді листів від конкретного селянина, який жалкує, що приховував зерно і, відповідно, не виконав плану хлібозаготівлі. Причиною приховування продуктів харчування всі як один називали «куркульську агітацію» чи «куркульські впливи». Зрозуміло, що такі листи написані під тиском з боку активістів буксирних бригад, які взимку 1932–1933 рр. не давали спокою українському селу. Поряд з цими матеріалами опубліковано фотографії одноосібників, які повністю виконали план хлібозаготівлі.

Таким чином, місцева преса Чернігівщини долучилася до формування образу «куркуля – ворога народу». Демонізація людей праці у суспільстві супроводжувалася висвітленням кампанії з їх фактичного знищення як сили, яка може чинити активний опір незаконним діям режиму. Слово «куркуль» стало ярликом, котрим позначали будь-якого мешканця села, незгідного з політикою «більшовицьких перетворень».

Однією з тем, постійно присутніх у місцевій пресі Чернігівщини на рубежі 1920–1930-х рр., була посівна кампанія. Її важливість полягала у безпосередньому впливі на врожай, тому з осені до весни вона була однією з головних тем місцевих

---

⁵⁵⁸ Там само.

⁵⁵⁹ Там само.

⁵⁶⁰ Кобзистий. Дії райгородських шкідників. *Поліський комунар*. 1933. 22 січня. С. 3.

газет. І все ж, партійне керівництво критикувало газетярів за недостатню увагу до неї.

Наприклад, чернігівську окружну газету «Червоний стяг» звинуватили у кволій роботі без плану та цілеспрямованості за недбайливе висвітлення посівної кампанії 1930 р.⁵⁶¹. Критика присутня навіть попри те, що матеріалів про посівну кампанію у газеті надруковано чимало. Майже у кожному зимовому й весняному числі можна побачити публікації з заголовками: «Прискорімо й розгорнімо готування до весняної сівби!», «Вісті з фронту готування до весняної сівби», «Весняна посівна кампанія під загрозою», «З засівного фронту» тощо.

Своєю чергою, газетярі критикували голів сільрад та активістів, які приділяли посівній кампанії недостатньо уваги. Козелецька газета «Розгорнутим фронтом» за 8 березня 1932 р. звинувачувала голову Риковської земельної громади Любенка у тому, що він замість підготовки до засівкампанії «п'є та гуляє на весіллях». Інколи такі веселощі приводили до комічних ситуацій, які й наведено у замітці сількора: «Одного разу (17 лютого) цей голова так напився на весіллі, що жінки запрягли його в санки й примусили возити себе по селу...»⁵⁶².

На початку 1933 р. був оголошений «Сталінський похід преси і робсількорів Чернігівщини за високий урожай першого року другої п'ятирічки»⁵⁶³. Офіційні документи визначають головне його завдання як підготовку до весняної сівби. Усі парторганізації області повинні були долучитися до «походу» і «допомогти бойовій мобілізації всіх сил обласної, районної, МТСівської, сільської, колгоспної і бригадної преси та робсількорівського руху...»⁵⁶⁴. Реальним втіленням таких ідей мало стати створення Культпропом десяти орггруп преси для виїздів у райони. Кожна з них повинна була працювати у районі не менше десяти днів. Оперативно керувати «походом» мала редакція обласної газети «Більшовик». І

⁵⁶¹ Мотуз В. Вплив радянської преси на свідомість українського селянства в 20–30-х рр. ХХ ст. С. 88.

⁵⁶² Ударник. Веселий голова. *Розгорнутим фронтом*. 1932. 8 березня. С. 2.

⁵⁶³ Витяг з постанови Секретаріату Чернігівського Облбюра КП(б)У від 10.02.1933 р. «Про організацію Сталінського походу преси в робсількорів Чернігівщини за високий урожай першого року другої п'ятирічки // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2–3.

⁵⁶⁴ Там само. Арк. 2.

хоча про цей похід активно писала вся без винятку районна преса Чернігівщини, у всеукраїнській газеті «Вісті ВУЦВК» про нього не згадано.

Отже, одним із пріоритетних напрямків роботи місцевої преси Чернігівщини було висвітлення посівної кампанії. Публікації в пресі мали сприяти виконанню планів засіву. У зв'язку з безгосподарністю в колгоспах та розірванням усталених економічних зв'язків набуло актуальності питання стимулювання засобами пропаганди селян, які часто втрачали будь-який економічний інтерес у результатах своїй праці, зокрема і під час посівної кампанії.

Виконання плану хлібозаготівель було однією з найбільш обговорюваних тем в середовищі партійного керівництва. У зв'язку з тотальною перебудовою господарського укладу українського села внаслідок насильницької колективізації режим застосовував силовий апарат для примусового вилучення продуктів харчування у населення. В офіційних документах ці процеси називали «хлібозаготівельною кампанією». Відповідно, місцеві газети повинні були забезпечити її пропагандистську підтримку.

Дослідник В. Мотуз наводить витяг із спеціальної постанови секретаріату ЦК КП(б)У від 12 жовтня 1930 р., згідно з якою від редакцій періодичних видань вимагалити «Зобов'язати всі газети подавати ударні відділи хлібозаготівель обов'язково у кожному номері. Зокрема, газетам негайно підсилити боротьбу проти проявів опортунізму та настроїв самопливу в хлібозаготівлі, системно розкривати факти бездіяльності та недоліки, ширше показати позитивні зразки в роботі. Всю роботу преси слід було проводити під гаслом посиленого наступу на куркуля, організовуючи маси на цілковите виконання і перевиконання планів хлібозаготівель»⁵⁶⁵.

Жодної привабливості в очах селян праця в колгоспі не мала, бо забезпечити їх сталим заробітком вона не могла. Навіть восени 1932 р., у пік репресивних заходів проти українського селянства, на Чернігівщині люди масово виходили з колгоспів. Особливу увагу варто звернути на повідомлення у пресі, пов'язані з

---

⁵⁶⁵ Мотуз В. Вплив радянської преси на свідомість українського селянства в 20–30-х рр. ХХ ст. С. 86.

хлібозаготівельною кампанією 1932 р., що стала прикриттям цілковитого вилучення продовольства. У Кремлі добре розуміли, до яких наслідків призведе така політика, і вимагали посилення заходів для виконання плану.

Від початку жнив влітку 1932 р. в місцевій пресі масово друкували матеріали про хлібозаготівельну кампанію⁵⁶⁶. Режим намагався використати газети для тиску на українське селянство. «Наш район до цього часу ще не закінчив уборку врожаю, обмолоту. Перед райгазетою стоїть велике завдання по організації мас на закінчення цих робіт, на боротьбу з утратами, з розкраданням хліба», – йдеться у статті про першу річницю заснування менської районної газети⁵⁶⁷.

З-поміж найцікавіших статей на тему хлібозаготівель можна виділити опублікований у газеті лист колгоспника з с. Яблунівка на Прилуччині, в якому йдеться про «куркульську агітацію»⁵⁶⁸. Автор переповідає слова селян, які «зривають» хлібозаготівлі: «щодалі відволікатимем молотьбу, тим більше хліба ззімо, а в державу менш дамо». Схожі матеріали виходили і в інших виданнях: «Хліба в нас тільки для себе, державі давати нічого, поділим хліб так як у минулому році», – цитують у замітці агітацію «підкуркульника» Осипенка, який ще нещодавно був головою колгоспу⁵⁶⁹. Такі настрої підтверджують і офіційні документи. Наприклад, станом на 1 грудня 1932 р. по одноосібному сектору Прилуцький і Бобровицький р-ни виконали план на 15 і 17% відповідно⁵⁷⁰.

Постановою Чернігівського облбюро КП(б)У «Про єдиний партійний день по області» від 3 грудня 1932 р. партійним організаціям доручили підготувати 11 грудня 1932 р. «партдень», присвячений виконанню плану хлібозаготівель. При цьому рекомендовано було «активно використовувати місцеву пресу...»⁵⁷¹.

⁵⁶⁶ Костів М. Хлібозаготівельна кампанія 1932-го на Чернігівщині (за матеріалами місцевої преси). *Мат-ли Міжнар. конференції «Штучні голоди в Україні ХХ ст.»* (Київ, 16 травня 2018 р.). Київ – Дрогобич: Коло, 2018. С. 165–170.

⁵⁶⁷ Рік упертої праці. *Колгоспна праця*. 1932. 25 серпня. С. 1.

⁵⁶⁸ Треба вжити негайних заходів. *Правда Прилуччини*. 1932. 21 листопада. С. 1.

⁵⁶⁹ Підкуркульникові дано відсічі. *Колгоспна праця*. 1932. 25 серпня. С. 2.

⁵⁷⁰ Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938. С. 249.

⁵⁷¹ Постанова Чернігівського Облоргбюро КП(б)У від 3/12-32 р. «Про єдиний партійний день по області» // Держархів Чернігівської обл. Ф. П-470. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 76.

5 грудня 1932 р. культпроп ЦК КП(б)У надіслав директивний лист редакторам центральних, обласних, міських газет та секторам преси обласних партійних комітетів, де було розкритиковано роботу виїзних редакцій, залучених до хлібозаготівель: «Виїзні редакції, що перебувають на хлібозаготівлях, в абсолютній більшості працюють незадовільно. Покладаючи на себе ролю стороннього спостерігача, фіксатора, редакції пересувних газет майже жодної масово-організаційної роботи не проводять, а обмежуються лише випуском друкованих листівок...»⁵⁷².

Культпроп ЦК КП(б)У констатував неграмотність і низьку кваліфікацію кореспондентів, яких відряджали центральні й обласні газети в села для сприяння виконанню планів хлібозаготівлі: «Склад виїзних редакцій добирають здебільшого з молодих, некваліфікованих і навіть малописьменних працівників, які не лише не здібні розгорнути оперативну масово-організаційну роботу, а не вміють навіть зробити газетної листівки»⁵⁷³.

31 грудня 1932 р. секретаріат Чернігівського обласного бюро КП(б)У затвердив постанову, в якій гостро розкритикував районну пресу за погане висвітлення хлібозаготівельної кампанії. Районні газети критикували за погане висвітлення досвіду колгоспів, які виконали план хлібозаготівель. За «недостатнє керівництво пресою» облбюро зробило зауваження бюро Дмитрівського, Олишівського, Великобубнівського, Бобровицького та Носівського РПК⁵⁷⁴.

Складовою частиною політики тотального вилучення всіх продуктів харчування в українських селян у 1932–1933 рр., що неминуче вела до масового штучного голоду, були і так звані «м'ясозаготівлі». Постановою Чернігівського облбюро КП(б)У «Про м'ясозаготівлі» від 5 грудня 1932 р. ухвалено: «Доручити Культпропвідділу взяти під особливий догляд роботу по м'ясозаготівлі газет таких районів: Бахмачського, Бобровицького, Велико-Бубнівського,

⁵⁷² Директивний лист культпропу ЦК КП(б)У редакторам центральних, обласних, міських газет та секторам преси обласних партійних комітетів № 37 відділу культури ЦК КП(б)У від 05.12.1932 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2.

⁵⁷³ Там само.

⁵⁷⁴ Витяг з постанови Секретаріату Чернігівського облбюро КП(б)У з 31.12.1932 р. // Там само. Спр. 2. Арк. 1.

Корюковського, Менського, Недригайлівського, Ніженського, Носівського, Роменського та Шостенського»⁵⁷⁵.

Відгуком на вищезгадану постанову є матеріал, опублікований у корюківській газеті «Більшовицький шлях» під промовистим заголовком «Справа чести Райпарторганізації це будь-що плян М'ЯСОЗАГОТІВЕЛЬ виконати повністю протягом грудня»⁵⁷⁶. Також матеріали в газету подавали і самі заготівельні бригади⁵⁷⁷.

Такі дії по всій території УСРР стали наслідком затвердження політбюро ЦК КП(б)У таємного додатку про хід виконання плану м'ясозаготівель у IV кварталі 1932 р.⁵⁷⁸. В документі прописані покрокові дії обласного та районного партійного керівництва, які повинні координувати повне вилучення продуктів у населення.

Культпроп УСРР критикував місцеву пресу за погане висвітлення роботи політвідділів МТС (надзвичайні партійно-радянські органи з політичними, адміністративними та репресивними повноваженнями)⁵⁷⁹. У травні 1933 р. Агітпроп рекомендував усім місцевим газетам провести заходи для ширшого висвітлення діяльності політвідділів МТС, зокрема випускати раз у декаду для районних і раз у п'ять днів для обласних і щоденних міських газет сторінку, присвячену роботі політвідділів МТС.

На Чернігівщині як і по всій УСРР на рубежі 1920-х – 1930-х рр. фіксуються масові виступи проти репресивних дій режиму, зокрема так званих «хлібозаготівель». У листі секретаря ЦК КП(б)У Ф. Зайцева генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про економічну ситуацію в Чернігівській

⁵⁷⁵ Постанова Чернігівського облбюро КП(б)У «Про м'ясозаготівлі» від 5.12.1932 р. // Там само. Ф.П-470. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 93.

⁵⁷⁶ Справа чести Райпарторганізації це будь-що плян М'ЯСОЗАГОТІВЕЛЬ виконати повністю протягом грудня. *Більшовицький шлях*. 1932. 26 грудня. С. 1.

⁵⁷⁷ Бригада: Віноградов Пома Літвін Фіге. Всі сили на ліквідацію прориву. Там само.

⁵⁷⁸ Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Хмельницька область. Ч. 1 / ред. кол. Гавчук І. та ін. Хмельницький, 2008. С. 128–131.

⁵⁷⁹ Директивний лист культпропу ЦК КП(б)У культпропам всіх облпарткомів, міськпарткомів і райпарткомів, редакторам центральних, обласних, міських, районних газет та секторам преси обласних партійних комітетів... від 23.05.1933 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1.

області та ставлення селян до виконання хлібозаготівлі від 6 грудня 1932 р. наведено дані про факти спротиву. «По області за останній період вбито 16 активістів хлібного фронту, кілька чоловік поранено. Всі такі вбивства здійснено вночі, пострілом через вікно. Стріляють, як правило, без промаху. Поранені бувають тільки від повторних пострілів у вікна. Частину вбивць не знайдено. Деякі вбивці після арештів втекли (Великі Бубни та інші). По області кілька випадків підпалів хат активістів і колгоспних будинків»⁵⁸⁰. Секретар ЦК КП(б)У запропонував посилити репресії. Вирішити питання відсутності місць для утримання арештованих слід було через збільшення кількості розстрілів.

У місцевій пресі нечасто можна натрапити на згадки про вбивства активістів, але трапляються і такі матеріали. Зокрема, у числі «Правди Прилуччини» від 4 жовтня 1932 р. вміщено некролог на смерть активіста Грицька Деркача із с. Яблунівка, який «загинув, виконуючи обов'язки покладені на нього робітничо-селянською міліцією, як на члена групи сприяння»⁵⁸¹. Статтю про вбивство активіста з с. Нехаївці опублікувала газета «Поліський комунар» під красномовним заголовком «Жертва куркульської помсти»⁵⁸². У варвинському «Соціалістичному наступі» вийшла замітка-звернення про вбивство заступника голови Журавської сільради⁵⁸³.

Конкретної інформації про мотиви вбивств у публікаціях немає, у всьому звинувачується «класовий ворог». Публікації таких матеріалів у пресі регулювала стаття №37 (Про куркульський терор) Переліку таємних відомостей, які не підлягають оголошенню з метою охорони економіко-політичних інтересів СРСР⁵⁸⁴. Заборонялося публікувати «Узагальнюючі дані за той чи інший проміжок часу, або з того чи іншого району, області, краю, матеріали про куркульську терористичну діяльність (вбивства, побиття радпрацівників,

⁵⁸⁰ Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938. С. 253.

⁵⁸¹ Грицько Деркач. *Правда Прилуччини*. 1932. 4 жовтня. С. 1.

⁵⁸² Жертва куркульської помсти. *Поліський комунар*. 1932. 24 листопада. С. 1.

⁵⁸³ Журавській сільраді, – гром. с. Журавки Кочерзі Тетяні. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 29 квітня. С. 2.

⁵⁸⁴ Перечень... // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 60–70.

громадських-активістів і т.д., підпали їхніх господарств). Відомості про посилення куркульського терору, про соц. склад терористів і т.п.». До статті додано примітку, відповідно до якої можна публікувати інформацію про окремі терористичні акти з дозволу Секретно-політичного відділу ОДПУ або Повноважного Представництва (ПП) ОДПУ країв і областей⁵⁸⁵.

Одним із небагатьох винятків, коли ці правила не були дотримані до кінця, є стаття у корюківській газеті «Більшовицькі темпи», в якій згадано про вбивства двох голів сільких рад у 1932 р. та замах у 1931 р.⁵⁸⁶.

Часто траплялися і матеріали з критикою місцевих активістів, голів колгоспів і сільрад за недоліки у роботі з хлібозаготівель. Красномовна стаття поміщена у номері «Червоної Носівщини» від 3 грудня 1932 р.⁵⁸⁷. Члена сільради Й. Л. Подолянка за «куркульську» агітацію було віддано до суду, активіста Дворського за «злісне ставлення й несвоєчасне виконання плану хлібозаготівлі оштрафовано на 10 крб.», деяким членам сільради оголосили догани. В одній із статей сількор критикував активістів із с. Подище на Прилуччині та презирливо називав їх «борцями за невиконання плану хлібозаготівлі»⁵⁸⁸. Щоб виконати план хлібозаготівлі, в село скерували бригаду робітників, яка здійснювала реквізиції вже в самих активістів. Проте і це не допомогло. Станом на початок грудня план було виконано тільки на 25 %. Із статті дізнаємося, що навіть силові методи не могли забезпечити виконання нереального плану.

Крім іншого, очільників колгоспів і сільрад критикували за неспроможність організувати «культмасову роботу», фактично пропаганду⁵⁸⁹. На нашу думку, в умовах постійного залякування та реквізицій такі «культурницькі» дії мали на меті посилення морального тиску на селянина.

Критикували і бригади, які прибували для виконання хлібозаготівель з інших регіонів. Сількор розкритикував бригаду з Луганська, яка приїхала у Варвинський

---

⁵⁸⁵ Там само.

⁵⁸⁶ Фіге І. Вбито тов. Горбача І. С. *Більшовицький шлях*. 1932. 21 липня. С. 2.

⁵⁸⁷ Чуткий. Зривачів хлібозаготівель – з радапарату. *Червона Носівщина*. 1932. 3 грудня. С. 1.

⁵⁸⁸ Чому Подище відстало хлібозаготівлею? (За листами сількорів) *Правда Прилуччини*. 1932. 3 грудня. С. 2.

⁵⁸⁹ Зіркий. У чому перешкода. *Там само*.

район для заготівлі картоплі: «...ця бригада – щовечора у райцентрі “організовує” п’янки, і під згуки гитари витанцьовують “гопаки”, “бариню” та ганяються за дівчатами»⁵⁹⁰.

Проаналізувавши протокол засідання Чернігівського облоргбюро від 13 листопада 1932 р., робимо висновок, що публікації в пресі розглядали як механізм впливу на селян та активістів для вилучення продуктів харчування: «Запропонувати всім партійним організаціям широко популяризувати на партійних зборах, зборах колгоспного активу, колгоспників і одноосібників, через пресу заходи направлені проти особливо злісних нездавачів хліба, а також не на словах, а справами провести безпощадну боротьбу з опортуністами і нитиками аж до виключення із партії»⁵⁹¹.

Після ухвалення Постанови ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р. у пресі зростає кількість публікацій про арешти «розкрадачів хліба» на колгоспних полях. Такі матеріали здебільшого закінчувалися засудженням голодних селян, яким для того, щоб вижити, не залишалось іншого виходу, як іти на колгоспі поля в надії роздобути харчі. Вже в перші дні дії горезвісної постанови місцеві активісти через дописи в газеті запропонували осіб, до яких можна було її застосувати. Наприклад, в замітці «До глитаяки Самійленкової застосувати постанову ЦВК та РНК»⁵⁹² автори звинуватили колись заможну жінку у «шкідництві», яке полягало в зрізанні колосків із колгоспного поля, і запропонували застосувати до неї постанову від 7 серпня. В малодівицькій газеті знаходимо інформацію безпосередньо про покарання за «законом про п’ять колосків» жительки

---

⁵⁹⁰ Вигулярний. Заготовляють «гопаками». *Соціалістичний наступ*. 1932. 4 вересня. С. 2.

⁵⁹¹ Виписка із протоколу засідання Чернігівського обласного оргбюро «Про хід хлібозаготівель» від 13.11.1932 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. П-470. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 31.

⁵⁹² До глитаяки Самійленкової застосувати постанову ЦВК та РНК. *Правда Прилуччини*. 1932. 14 серпня. С. 1.

с. Воронівки Оксани Завади. Жінку засудили до 8 років виправно-трудових таборів за збирання та зрізування колосків⁵⁹³.

Восени 1932 р. масово публікуються матеріали про викриття «куркульських ям»⁵⁹⁴, тобто відвертий грабунок селян під виглядом виконання плану хлібозаготівлі. Це фактично означало активізацію репресивних заходів проти українців з метою повного вилучення продовольства. Крім конфіскації знайдених продуктів (досить часто внаслідок неналежних умов зберігання вони вже були непридатними для вживання у їжу), селян притягали до кримінальної відповідальності за «нищення хліба» та «саботаж плану хлібозаготівлі».

Хлібозаготівельну кампанію 1933 р. місцева преса показувала з дещо іншого ракурсу. Зменшилася кількість розгромних матеріалів про «куркулів-шкідників», натомість автори частіше описували «колгоспні нововведення». Наприклад, «Правда Прилуччини» повідомляла, що в мільківському колгоспі організовано два табори на жнивах, з яких можна відлучитися тільки з дозволу бригадира: «Для таборів зробили спеціальні переїзні будки, де можна сховатися від негоди і які є середовищем масової політичної роботи»⁵⁹⁵. Такий матеріал з газети свідчить, що у цих таборах не забували і про пропагандистську роботу навіть у коротких перервах під час роботи на полі. «Партпровід» забезпечували три члени партії і два кандидати.

Газета повідомляла й про пильну охорону полів: «Безперервно їздить удень 6 об'їзників і стільки ж уночі. Поставили дві вишки, на яких удень і вночі вартують по черзі колгоспники»⁵⁹⁶. Якщо відкинути ідеологічне забарвлення статті, то в ній бачимо яскравий опис колгоспного рабства. Селянам, щоб вижити, не залишалося іншого вибору, крім важкої праці в колгоспі за їжу.

⁵⁹³ Грудневий. За розкрадання громадської власності до 8 років далеких таборів. *Соціалістичне село*. 1932. 27 листопада. С. 1.

⁵⁹⁴ Кириченко. Вчинки куркульських підлабузників суворо засудити. *Поліський комунар*. 1932. 7 листопада. С. 4.; Коновалов. Куркулі хліб ховають і родичів заохочують. *Там само*. 1932. 17 листопада. С. 1; Варчан. Папка Грицько – співає куркульські пісні. *Там само*.

⁵⁹⁵ Погорілий. Досвід Мільок перейняти всім колгоспам. *Правда Прилуччини*. 1933. 1 серпня. С. 1.

⁵⁹⁶ Там само.

Місцева преса є важливим джерелом у вивченні так званих «хлібозаготівельних кампаній» у досліджуваний період на Чернігівщині та в УСРР. Попри чітко виражений пропагандистський характер публікацій, з них ми отримуємо важливу фактологічну інформацію.

Саме сільськогосподарські масові кампанії були основною темою публікацій місцевої преси досліджуваного періоду. Водночас центральні газети приділяли цій проблемі набагато менше уваги, надаючи перевагу повідомленням про успіхи індустріалізації (за винятком всесоюзної «Бідноти», орієнтованої на селянство, хоча й у ній чимало місця займала тема промисловості). Наприклад, у «Правді» виходили окремі номери, де публікації, присвячені сільському господарству і зокрема масовим кампаніям, займали кілька сторінок⁵⁹⁷, але в інших випусках тільки три-п'ять заміток стосувалися цієї теми.

Отже, одним із головних завдань місцевих газет було висвітлення масових господарсько-політичних кампаній комуністичного тоталітарного режиму. Публікації на цю тему мають чітко виражений пропагандистський характер. Крім іншого, працівники ЗМІ нарівні з активістами брали безпосередню участь в акціях, під час яких чинили моральний і фізичний тиск щодо українців, які безапеляційно не корилися наказам режиму.

Специфіка висвітлення масових кампаній кінця 1920-х – початку 1930-х рр. у регіональній пресі Чернігівщини полягає в тому, що:

- їм приділена основна увага на шпальтах газет, оскільки саме їх виконання було одним з ключових завдань діяльності місцевої преси в цілому;
- газети повідомляли переважно про «успіхи» в проведенні кампаній, а про факти масового опору діям режиму згадували дуже коротко – публікації в пресі не відображали реального масштабу подій;
- типовим способом тиску були статті про «бездіяльність» голів сільрад і колгоспів у селах, які не виконували планів, а також звинувачення так званих «куркулів» у «розкладницькій роботі» та перешкоджанні діям режиму;

---

⁵⁹⁷ Правда. 1933. 29 января. 4 с.

- газети культивували ставлення до масових кампаній як до свого роду військових операцій, що вимагали максимального напруження та мобілізації сил;
- преса нав'язувала змагання між колгоспами й селами, причому не тільки пряме, тобто через укладання спеціальних домовленостей, а й опосередковане – сам факт регулярної публікації статистичних зведень спонукав до конкуренції.

Врешті, навесні-влітку 1933 р. кількість матеріалів, які описують життя села, зменшилася. Більшу частину газетних шпальт займали офіційні документи. Це свідчить про те, що преса стала цілком «відірваною» від реальності та перетворилася на транслятора пропаганди, зокрема на тему масових кампаній.

3.2. Преса Чернігівщини і Голодомор

Комуністичний тоталітарний режим приховував правду про Голодомор-геноцид, і частиною кампанії дезінформації була місцева преса⁵⁹⁸. Втім, на сторінки газет, у тому числі місцевих, усе ж потрапляли відомості, з яких можна зробити висновок про факти загального запусіння та масового голоду в українському селі у 1932–1933 рр.⁵⁹⁹ Зокрема, в пресі друкували матеріали про занесення сіл, колгоспів та цілих районів на «чорні дошки», про діяльність «буксирних бригад», з'являлася реклама мережі «Торгсин»⁶⁰⁰ тощо.

Дослідники Голодомору на Чернігівщині Т. Демченко та М. Горох звертають увагу на публікації з місцевої преси, що безпосередньо свідчать про голод на селі. Серед найкрасномовніших матеріалів такого характеру є стаття, надрукована в обласній газеті «Більшовик» за 24 липня 1933 р.⁶⁰¹. «Якийсь Хілобок сигналізував, що у Григорівському колгоспі “Червоний вартовий” (Варвинський район) погано

⁵⁹⁸ Костів М. Ніжинська газета «Нове Село» як інструмент приховування правди про Голодомор-геноцид». *Проблеми регіональної історії України. Збірник матеріалів XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів. 24 травня 2019 р.* / Відп. ред. Н. Кузова. Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 38–41.

⁵⁹⁹ Костів М. Местная пресса УССР начала 1930-х годов как источник изучения истории Голодомора. *Bulgarian Historical Review / Revue Bulgare d'Histoire*. №: 3–4/2019. Sofia: The Institute for Historical Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, 2019. С. 243–258; Він же. Місцева преса як джерело дослідження Голодомору на Чернігівщині. *Винищення голодом. Пам'ять нації: збірник наукових статей та доповідей учасників круглого столу до 85-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Архівний простір. Праці Державного архіву Київської області*. Випуск II. Київ: Логос, 2020. С. 80–84.

⁶⁰⁰ У Бобровиці відкрито відділ Торгсину. *За суцільну колективізацію*. 1933. 6 березня. С. 2.

⁶⁰¹ Хілобок. Управа колгоспу потурає злодіям. *Більшовик*. 1933. 24 липня. С. 2.

організована охорона врожаю. Вартові самі зрізували колоски і копали картоплю. Голова колгоспу потурав «багатим» куркулям і підкуркульникам, які крали колоски. А в Добрянці (тепер Ріпкинський район) виїзна сесія обласного суду «на підставі закону уряду та ВЦВК'у з 7 серпня 1932 р. засудила злодія Семена Маслянкова до розстрілу»⁶⁰². Наведений дослідниками фактичний матеріал яскраво свідчить, що в умовах страху померти голодною смертю людей не зупиняв навіть страх найжорсткіших покарань за «законом про п'ять колосків».

Наведемо інші матеріали опубліковані у газетах, які опосередковано свідчать про Голодомор. Сількор варвинської газети «Соціалістичний наступ» Тарасевич звинуватив «куркуля» Якова Колодченка з с. Журавка у приховуванні хліба та антирадянській агітації: «... не здава державі жодного кілограма хліба, а скрізь галасував, “що хліба в його немає жодного грама”, і своїх 2-х дітей шкільного зрісту, підпущими посилав по селу прохати хліба. /.../ Через декілько днів у контрактанта Колодченка бригада знайшла в хаті закопаний хліб: до 3-х цнт. проса, біля 2-х цнт. муки, 20 кіл. льону, 4 клг. м'ятного масла. В усадьбі 2 ями з картоплею до 20 цнт. і коробку миколаївських грошей»⁶⁰³. В одному з інформаційних повідомлень з тієї ж газети йдеться про самогубство селянина Кісіля. Автор подає дві версії причини такого вчинку – умовно «куркульську» та «комуністичну». «Кісіль не міг боротись з кулацькими елементами і заподіяв самогубство (повісивсь). Кулак Пух розпустив агітацію, що це зроблено від “голоду”»⁶⁰⁴. У роки Голодомору нерідко траплялися самогубства, спричинені голодом, неможливістю врятувати себе і власну родину. Тому пропагандистська версія про «кулацький натиск» видається спробою приховати правду.

Документи цього часу одностайно вказують на несприйняття українським селянством політики комуністичного тоталітарного режиму, яка призвела до смертей від голоду. Наприклад, мешканець с. Крихаїв Остерського р-ну Чернігівської області М. М. Тавлуй у листі до голови ВУЦВК Г. І. Петровського

⁶⁰² Демченко Т., Горох М. Колективізація та Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: забуттю і прощенью не підлягає. С. 54.

⁶⁰³ Тарасевич. Хліб гноїть, а діти «голодують». *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 10 січня. С. 1.

⁶⁰⁴ Кривуца. Дати рішучу відсіч кулацькому маневру. *Там само*. 28 березня. С. 1.

описує життя в селах Чернігівщини станом на травень 1932 р. «Я хочу жити, але не можу, вмираю з голоду. /.../ У Крихаєві почався голодний тиф, приїхала бригада лікарів з району, закрили школу ну і ліквідувати тиф, навезли з району продуктів, підгодували хворих і перестали вмирати від голоду...»⁶⁰⁵. Автор листа вказує, що безпосередньою причиною так званого «голодного тифу» стала відсутність продуктів харчування. М. М. Тавлуй також вказує, що замість хліба робітники радгоспу отримують «газети й директиви»⁶⁰⁶.

Водночас в офіційних документах частіше траплялася інформація про покарання керівників колгоспів, які розуміли, що виконання злочинних наказів режиму призведе до голодної смерті колгоспників, і на свій страх і ризик видавали селянам продукти за відпрацьовані трудовні. Одним з таких прикладів є голова колгоспу «Червоний маяк» (с. Холми Корюківського р-ну Чернігівської обл.). Восени 1932 р. його звинувачували у роздаванні колгоспникам авансів картоплею по 10 кілограм за трудовдень⁶⁰⁷.

Отже, контекстні згадки про голод у 1932–1933 рр. в різних населених пунктах регіону трапляються в газетних публікаціях Чернігівщини. Проте загалом з них неможливо зробити висновок про масовість та масштаб геноциду.

Водночас газети містять чимало іншої інформації, що стосується механізмів здійснення Голодомору – режим «чорних дощок», діяльність «торгсинів», подвірні обшуки з конфіскаціями продовольства. Часто за браком інших матеріалів преса може бути основним джерелом інформації про такі складові Голодомору – особливо це стосується «чорних дощок», адже газети була одним із суб'єктів їх впровадження. Відомості про всі названі вище елементи геноциду також черпаємо з архівних документів та свідчень очевидців, однак у такому випадку картина буде неповною і неточною – преса містить чимало інформації про події локального рівня, імена активістів тощо. Важливо додати, що газети є

⁶⁰⁵ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / упоряд. І. Кресіна, В. Панібудьласка. Київ: Вища школа, 1997. Ч. 2. С. 211–212.

⁶⁰⁶ Там само. С. 213.

⁶⁰⁷ Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 рр. в Україні в документах ГПУ-НКВД. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 472.

важливим джерелом для вивчення пропагандистських механізмів приховування Голодомору від української та світової спільноти.

Чорні дошки. Дослідник системи репресивних заходів «чорні дошки» Г. Папакін так визначає головну мотивацію її впровадження: «Вводилася система колективної відповідальності сусідів за “провину” одного з них перед радянською державою. Іншими словами, всі мешканці села (сільради, хутора), району, тобто достатньо чисельна сільська громада, колективно відповідали за виконання накладених місцевою та центральною владою натуральних і грошових податків, платежів, зборів кожним з її членів окремо і всієї громади разом»⁶⁰⁸.

Прикладом документа, в якому газетам відведені значні пропагандистські завдання у процесі занесення на так звану «чорну дошку», є постанова Чернігівського облбюро КП(б)У від 9 грудня 1932 р. «Про занесення на чорну дошку колгоспів, що злісно не виконують хлібозаготівель»⁶⁰⁹. У документі вказано: «1. Погодитися з пропозицією Облоргкомітету про занесення на чорну дошку колгоспу “Більшовик” та колгоспу “Червоний казак” с. Степні Хутори Носівського р-ну. [Слова «колгоспу “Червоний казак”» закреслені синьою тушшю, такою ж тушшю поставлений підпис під документом секретаря облбюро Маркітана. – М. К.]. 2. Доручити Облоргкомітету оформити занесення на чорну дошку цих колгоспів, видавши спеціальну постанову для опублікування в пресі»⁶¹⁰. Також редакції обласної газети «Більшовик» доручили відрядити до Носівського р-ну спеціального робітника⁶¹¹.

Уже 15 грудня на першій сторінці «Червоної Носівщини» була опублікована постанова президії Носівського райвиконкому по справі колгоспу «Більшовик», де перераховані типові заходи, пов'язані із внесенням населеного пункту чи колгоспу на так звану «чорну дошку»:

⁶⁰⁸ Папакін Г. «Чорна дошка» : антиселянські репресії (1932–1933) : монографія. Київ: Ін-т історії України, 2013. С. 16.

⁶⁰⁹ Постанова Чернігівського облбюро КП(б)У «Про занесення на чорну дошку колгоспів, що злісно не виконують хлібозаготівель». 9.12. 1932 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. П-470. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 100–101.

⁶¹⁰ Там само. Арк. 100.

⁶¹¹ Там само.

- запропоновано райспоживспілці протягом 2 діб вивести увесь наявний крам з крамниці у селі, на території якого розташований колгосп, і не завозити нічого до того часу, поки колгосп не виконає повністю так звані плани «хлібозаготівель»;

- райземвідділу та директору соцзембанку доручили припинити видачу колгоспу будь-яких довготермінових кредитів і протягом п'яти днів стягнути всі платежі;

- дирекції МТС доручається негайно стягнути всі кошти за виконану роботу;

- райфінвідділу протягом однієї доби стягнути заборгованість по обов'язкових платежах. Для виконання цього наказу залучити «спеціальну бригаду»;

- забороняється торгівля колгоспу і колгоспникам, начальнику райміліції доручається відстежити дотримання цього наказу;

- проводиться «чистка» керівництва та членів колгоспу з метою для вилучення зі складу колгоспу «контрреволюційних елементів, що зорганізували саботаж хлібозаготівлі»;

- спираючись на «кращих колгоспників», слід організувати вилучення розкраденого хліба та повернути його на виконання плану хлібозаготівлі по колгоспу;

- сільраді доручили донести усім колгоспникам план «хлібозаготівлі» по присадибних ділянках;

- доручається вигнати так званих «куркулів» і паралельно з цим залучити до колгоспу «найкращих бідняків і середняків одноосібників»;

- каральним органам доручили прискорити розгляд справи попереднього складу правління колгоспу і голови сільради, провести показовий судовий процес;

- за виконанням цих заходів мала слідкувати бригада у складі члена президії РВК тов. Приходько, уповноваженого облоргкомітету тов. Жеребчевського,

голови сільради тов. Мархая і представника редакції газети «Червона Носівщина» тов. Левіна⁶¹².

Саме цей випадок занесення на «чорну дошку» колгоспу був використаний із пропагандистською метою – для навіювання страху. Постанову Чернігівського обласного організаційного комітету від 9 грудня передрукували районні газети⁶¹³, а після цього значно зросла кількість публікацій, в яких ішлося про занесення на «чорну дошку» сіл та колгоспів.

В районній пресі Чернігівської області надрукували і постанову РНК УСРР та ЦК КП(б)У «Про відновлення завозу промкрану на село»⁶¹⁴, згідно з якою мав відновитися завіз промислових товарів у села, за винятком районів, «де хлібозаготівлі й далі лишаються явно незадовільні»⁶¹⁵. Було надруковано і перелік таких районів Чернігівщини: Бобровицький, Недригайлівський, Прилуцький, Роменський, Велико-Буднівський, Носівський, Путивльський, Варвинський⁶¹⁶.

Пропагандистську акцію, пов'язану із прийняттям Постанови ЦК КП(б)У і РНК УСРР «Про занесення на “чорну дошку” сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі»⁶¹⁷, було організовано в с. Линовиці Прилуцького р-ну. «Правда Прилуччини» описувала збори колгоспників і одноосібників з нагоди прийняття вищевказаної постанови, яка запроваджувала репресії до жителів с. Вербка Павлоградського р-ну, с. Гаврилівка Межівського р-ну Дніпропетровської обл.; с. Лютьєнка Гадяцького р-ну, с. Кам'яні Потоки Кременчуцького р-ну Харківської обл.; с. Святотроїцьке Троїцького р-ну, с. Піски Баштанського р-ну Одеської обл. «Збори вітають і цілком підтримують цю постанову партії та уряду. Збори вимагають найрішучіших заходів до куркулів, куркульських агентів недобитків

⁶¹² Голова райвиконкома Кузовков. Постанова президії носівського райвиконкому по справі колгоспу «Більшовик». *Червона Носівщина*. 1932. 15 грудня. С. 1.

⁶¹³ Напр. Голова облоргкомітету Голубятніков, Секретар облоргкомітету Аутман. Про занесення на чорну дошку колгоспу «Більшовик» Носівського району. Постанова Чернігівського обласного організаційного комітету 9 грудня 1932 р. *Нове село*. 1933. 14 грудня. С. 1.

⁶¹⁴ Голова РНК УСРР В. Чубар, Секретар ЦК КП(б) У С. Косіор. Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У. *Соціалістичний шлях*. 1932. 21 грудня. С. 1.

⁶¹⁵ Там само.

⁶¹⁶ Там само.

⁶¹⁷ Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: документи і матеріали / Упор.: Пиріг Р. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 449.

петлюрівських та інших контрреволюційних елементів, що організували саботування хлібозаготівлі в цих селах...»⁶¹⁸, – так висвітлювала цю акцію газета. «Збори» були елементом пропаганди, яка мала на меті показати підтримку дій партії, зокрема режиму «чорних дошок», серед населення,

Отже, місцева преса Чернігівщини кінця 1920-х – початку 1930-х рр. з пропагандистською метою висвітлювала систему репресивних заходів – режим «чорних дошок» на місцевому та всеукраїнському рівнях. При цьому в газетах не описуються наслідки дій режиму, тобто масова смертність від голоду, до якої призвело запровадження цього карального заходу.

Торгсин. Цим словом позначали спеціальну державну контору для торгівлі з іноземцями. Історик В. Марочко зазначив, що під час Голодомору «основне завдання облконтори “Торгсин” – це закупівля побутового золота в населення (сережки, каблучки, хрестики, браслети, посуд), золотих монет, срібних виробів; товарне забезпечення грошових переказів та виконання “фінансового плану” мобілізації валюти»⁶¹⁹. «Перебуваючи на межі голодної смерті, люди вимушено здавали сімейно-обрядові реліквії до приймальних пунктів в обмін на хліб»⁶²⁰.

На Чернігівщині мережа «Торгсин» була доволі розвиненою. Станом на 1 січня 1933 р. до складу обласної контори входило 17 магазинів, а у липні-серпні 1933 р. – уже 21⁶²¹. Дослідник системи «Торгсин» на Чернігівщині Микола Горох звернув увагу на публікації в місцевій пресі, присвячені цій організації. Він зазначає, що ставлення керівництва системи до доцільності реклами і промоції було неоднозначним⁶²².

8 лютого 1933 р. інформаційний сектор В/О «Торгсин» розіслав спеціальну інструкцію «Про проведення рекламної роботи», в якій наголошував, що система потребує популяризації лише після зменшення потоку покупців чи фіксації

⁶¹⁸ Цвик Павло, Пилипенко. Цілком схвалюємо постанову партії та уряду про занесення на чорну дошку куркульських саботажників. *Правда Прилуччини*. 1933. 12 грудня. С. 1.

⁶¹⁹ Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні. С. 525.

⁶²⁰ Торгзін // Голодомор-геноцид: термінологія / Нац. музей Голодомору геноциду, Ін-т дослідження Голодомору / Марочко В. та ін. Київ: Майстер книг, 2019. С. 53.

⁶²¹ Енциклопедія Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. С. 525.

⁶²² Горох М. Торгсин: шлях до забуття. *Україна Модерна* : вебсайт. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/horokh-torgsyn> (дата звернення: 05.07.2020).

падіння торговельного обігу⁶²³. Українці, які взимку 1933 р. масово голодували, звертали увагу на ці оголошення в пресі. Про це свідчить листування колгоспників із представниками чернігівського універмагу «Торгсин», яке віднайшов в архіві М. Горох. Колгоспники із с. Ковтунівка Прилуцького р-ну, ознайомившись із рекламою магазину «Торгсин» у Чернігові, розміщеною в обласній газеті «Більшовик» за 22 січня 1933 р., просили відповісти на такі питання: чи приймаються золоті монети дрібних номіналів; скільки треба срібла і золота, щоб придбати пуд борошна; чи можна буде перевозити придбане, адже транспортування перебувало під забороною; як довго будуть тривати подібні обмінні операції⁶²⁴.

У сновському «Соціалістичному наступі» розміщена реклама ювелірного об'єднання «Мосторг»⁶²⁵, організації, складовою якої початково були торгсини⁶²⁶. Відділення Мосторгу було розташоване у Сновську. Тут можна було продати «в будь-якій кількості золото, платину, срібло в зливках та виробках. Діаманти, алмази, перли, кольорові дорогоцінні камені, кришталь в оправі і без оправ, золоту, срібну і мідну монету дореволюційного карбування, годинники, секундоміри і годинникові механізми»⁶²⁷.

Отже, незважаючи на широку мережу магазинів «Торгсин» на Чернігівщині у 1932–1933 рр., їхня діяльність мало висвітлена у місцевій пресі та представлена здебільшого рекламними оголошеннями.

Буксирні бригади, виявлення «хлібних ям». Великий масив матеріалів у пресі висвітлює роботу хлібозаготівельних бригад, головним завданням яких восени-взимку 1932–1933 рр. стало вилучення щонайбільшої кількості продуктів харчування. Робота цих активістів часто викликала осуд навіть поміж газетярів, оскільки перетворювалася на суцільні гуляння у поєднанні з знуцаннями і

⁶²³ Там само.

⁶²⁴ Там само.

⁶²⁵ Ювелірне об'єднання Мосторга. Ювелірне об'єднання Мосторга покупає... *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 18 жовтня. С. 4.

⁶²⁶ Марочко В. Діяльність торгсинівської системи міста Києва // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2008. Вип. 18. С. 163.

⁶²⁷ Ювелірне об'єднання Мосторга. Ювелірне об'єднання Мосторга покупає... *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 18 жовтня. С. 4.

наси́льством над селянами. Показовим є наведений вище приклад «роботи» бригади з Луганська у Варвинському р-ні⁶²⁸.

Місцева преса не приховувала і соціального статусу активістів, які входили до бригад, що вилучали продукти харчування. В «Червоній Носівщині» вміщена характеристика активістів с. Данине, один із яких удостоївся короткого опису «завжди п'яний»⁶²⁹. Схожу замітку під яскравим заголовком «П'яниць усунути з роботи»⁶³⁰ було надруковано і в «Правді Прилуччини».

Під грифом «Секретно» до редакції чернігівської обласної газети «Більшовик» надходили матеріали про реальний стан справ на селі у 1932–1933 рр. У доповідній записці заступника оргвідділу облбюро КП(б)У Шевченка від 16 лютого 1933 р. описані страшні приклади знущань районних уповноважених над селянами: «Так, село Карільська [Коропський р-н]. Бригада на чолі з Зав. Земвідділом РВК т. Лущиком (він же Уповноважений РПК) вживала методи знущання над твердоздавцями та контрактантами: заставляли гавкати на грубу (контрактанта Лавришина та інш.), силували курити до запаморочення не курців, а потім правили за це штраф, заставляли вистоювати по 2 години в кутках сільради і дивитися в одну точку (контрактантів Дмитренко та Вербицьку), видергували вуса і т. інш.»⁶³¹. Схожі донесення находили і з інших сіл Коропського р-ну.

Районна газета описувала ситуацію у селах, згаданих у доповідній записці, в зовсім іншому ключі. Головний акцент робили на так званому «куркульському саботажі»: «Правління колгоспу «Червоний ранок» [с. Краснопілля] незаконно

⁶²⁸ Вигулярний. Заготовляють «гопаками». *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 4 вересня. С. 2.

⁶²⁹ Міщенко. «Актив» Данино не заготовляє хліб, а розбазарює. *Червона Носівщина*. 1933. 27 січня. С. 2.

⁶³⁰ Моторний. П'яниць усунути з роботи. *Правда Прилуччини*. 1932. 29 серпня. С. 1.

⁶³¹ Доповідна записка «Про перекручування лінії партії в Коропському районі» інструктора оргвідділу чернігівського облоргбюро КП(б)У Шевченка від 16.02.1933 р. // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 20.

роздавало колгоспникам хліб, розкрадало його, стало побратимами куркуля... Так ворожа згряя разом з куркулями намагалася розвалити колгосп»⁶³².

Таким чином, газети Чернігівщини висвітлювали інформацію про буксирні бригади та виявлення «хлібних ям» з точки зору «боротьби з куркулем» та «виконання хлібозаготівель». Інформації про масові репресії та насильство в ході вилучення продуктів харчування у газетах не публікували. Характерною рисою місцевих газет порівняно з центральними була більша кількість згадок про голод, зокрема матеріали, де подано пряму мову селян, та дописи робсількорів.

Отже, в місцевій пресі Чернігівщини кінця 1920–1930-х рр. публікували матеріали, які є джерелом для вивчення теми Голодомору-геноциду, зокрема:

- повідомлення про занесення окремих людей, колгоспів, сіл, сільських рад і районів на так звані «чорні дошки» або «чорні списки»;
- публікації про так звані хлібозаготівлі, які були одним із механізмів вчинення злочину геноциду, наприклад, статистичні дані, згадки про перебіг конфіскацій та людей, які брали у них участь, інформація про опір;
- дописи про вилучення активістами та представниками режиму продовольчих запасів в українців;
- кореспонденції про крадіжки колосків із колгоспних полів, а також інші порушення «закону про п'ять колосків»;
- реклама магазинів мережі «Торгсин»;
- опосередковані поодинокі згадки про випадки голодування.

Ці публікації мали на меті, з одного боку, залякати мешканців регіону, продемонструвати силу режиму та його репресивний механізм, а з іншого боку, – вказати на винних у «тимчасових труднощах», тобто «куркулів» та «саботажників». Водночас документи підтверджують скептичне ставлення населення до газетних матеріалів та незначний пропагандистський ефект від них.

---

⁶³² Дорошенко. Куркульське кубло в артілі «Червоний ранок». *Поліський Комунар*. 1933. 22 січня. С. 2.

3.3. Відображення суспільного життя в газетних публікаціях

Крім господарсько-політичних кампаній, на сторінках преси друкували чимало матеріалів і про інші сфери життя суспільства – антирелігійний рух, діяльність закладів культури, освіти й медицини, військову сферу. Йшлося також і про події за кордоном. Усі ці теми, хоч і були подані в ідеологічному ключі, все ж були чи не єдиним джерелом інформації, доступним для селян. Водночас місцеві газети, попри засилля пропаганди, дають уявлення про тогочасне життя, особливо у поєднанні з інформацією з архівних документів та усних свідчень очевидців, записаних пізніше.

Антирелігійна кампанія. Радянська преса систематично звинувачувала церковнослужителів у співпраці з куркулями та роботі, спрямованій проти «соціалістичного будівництва». Трапляються публікації з неприхованими погрозами духовенству. Типовими стали частівки та карикатури на церковну тематику, які мали на меті сформувати негативний образ осіб, у будь-який спосіб пов'язаних з церквою. Пропаганда такими доступними методами часто була ефективніша, ніж довгі нудні лекції й виступи про шкідливість релігії та атеїзм.

Тема боротьби з «релігійним дурманом» займала одне з ключових місць у пресі, було створено чимало спеціалізованих загальносоюзних та українських антирелігійних газет: «Войовничий безвірник» – орган ЦР СвБ (Харків), «Войовничий безвірник» – орган Київської міськради СвБ (Київ), часописи «Безвірник» (Київ), «Антирелигиозник» (Москва), «Безбожник» (Москва), «Безбожник у станка» (Москва).

Антирелігійна тема стала однією з першорядних і в регіональній пресі Чернігівщини в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр., коли розпочався новий етап наступу на церкву після періоду відносно нейтрального ставлення до неї в середині 1920-х рр. Детально ця проблема розглянута в нашій статті

«Антирелігійна пропаганда на шпальтах преси Чернігівщини на початку 30-х рр. ХХ ст.»⁶³³.

Найбільше матеріалів на антирелігійну тематику публікувалося в час, коли українці традиційно святкують найбільші християнські свята, такі як Різдво та Великдень. Наприклад, в чернігівському «Червоному прапорі» вміщено план антивеликоднього культпоходу 1930 р.⁶³⁴, який передбачав заходи для дискредитації свята. Найактивнішими учасниками заходу стали члени міської організації Спілки войовничих безвірників, які повинні були організувати робітників та службовців для участі в культпоході. Для залучення якомога більшої кількості чернігівців планувалося провести карнавал, співи, вистави, кіно, а на завершення – випустити феєрверк. В іншій статті того самого передвеликоднього номера 1930 р. перераховано «гріхи» релігії, зокрема «допомога капіталу в пригноблені людскости» та «контреволюційна роль релігії під час революції». Крім того, автори закликали посилено працювати на Пасху і вступати до «армії войовничих безвірників»⁶³⁵.

В більшості статей антирелігійного змісту, надрукованих у газеті «Червоний стяг», критикується християнство. Втім, трапляються і матеріали, в яких дискредитовано юдаїзм. Наприклад, у статті «Не свято звільнення, а свято поневолення»⁶³⁶ обґрунтовано тезу про те, що Пасху вигадали жреці, щоб «затемнити трудящі маси». Єврейська тематика розвинута в тому самому номері газети – далі вміщено резолюцію зборів «одинаків-кустарів», яка закликає «бойкотувати Пасху, як свято, що затьмарює класову свідомість єврейських трудящих»⁶³⁷. Збори вирішили «відмовитися від дикунського звичаю користуватися мацою», просити окружні та міські органи влади зачинити всі синагоги та перетворити їх на заклади культури, здати на індустріалізацію країни

⁶³³ Костів М. Антирелігійна пропаганда на шпальтах преси Чернігівщини на початку 30-х рр. ХХ ст. *Література та культура Полісся*. Зб. наук. праць. Випуск 88. Серія «Історичні науки». 2017. С. 194–202.

⁶³⁴ План антивеликоднього культпоходу в місті Чернігів 19 квітня 1930 р.. *Червоний стяг*. 1930. 13 квітня. С. 4.

⁶³⁵ Геть прогули, за посилену працю! *Там само*.

⁶³⁶ Не свято звільнення, а свято поневолення. *Там само*.

⁶³⁷ Бойкотуємо пасху й мацу! Вимагаємо : синагоги під культурні установи *Там само*. С. 2.

всі культові металеві речі – срібло, мідь, тощо, а на день Пасхи влаштувати недільник для побудови літака «Безвірник України»⁶³⁸.

Цікаво, що у вищезгаданій статті, адресованій у першу чергу євреям, критикуються Спілка визволення України, автокефальна церква, Папа Римський Пій XI та «його помічники – єврейські рабини». Така «різношерстість» критики свідчить про намагання комуністичної пропаганди окреслити якомога ширше коло «ворогів», як внутрішніх, так і зовнішніх.

Паралельно з критикою релігійних свят їм протиставлено нові – комуністичні. У статті «За І-ше травня проти великодня» звеличується свято першої борозни, де автор у ногу з часом підкреслює і важливість колективізації⁶³⁹. Режим деформував увесь традиційний уклад селянського життя, змінюючи саме поняття свята, використовуючи його для власної мети. Наприклад, підготовка до дня колективізації та врожаю полягала в трудових подвигах та виконанні планів⁶⁴⁰.

Антиріздвяну кампанію преса висвітлювала не менш активно. Наприклад, у друкованому органі Чернігівського окрпарткому вийшла замітка про «антиріздвяні дні в Москві», під час яких на карнавалі було спалено 40 образів⁶⁴¹. В номері «Червоного стяга» за 7 січня 1930 р. більшість матеріалів присвячені антиріздвяній пропаганді. Знову ж, йшлося про шкідливість свят для працівників, а релігію було показано як «інструмент у руках класового ворога».

Масив пропагандистських гасел – таку альтернативу режим пропонував і старій «попівсько-куркульській» системі. Наприклад, у статті «Різдвяні забобони села та боротьба з ними» автор робить висновок: «Тільки завдяки перебудові сільського господарства на нові колективні форми селянство зможе остаточно покінчити з пережитками минулого»⁶⁴². Так антирелігійну кампанію використовували для агітації за ідею колективізації, яка є однією із головних тем в періодичних виданнях УСРР кінця 1920-х – початку 1930-х рр.

⁶³⁸ Там само.

⁶³⁹ Вайнштейн М. За І-ше травня проти великодня. *Там само*. 1930. 1 травня. С. 4.

⁶⁴⁰ Стародуб. Готуючись до свят. *Колгоспна праця*. 1932. 18 жовтня. С. 1.

⁶⁴¹ Антиріздвяна кампанія в Москві. *Червоний стяг*. 1930. 11 січня. С. 1.

⁶⁴² Гончаревський Ю. Різдвяні забобони села та боротьба з ними. *Там само*. С. 3.

У чернігівській пресі приділяли увагу і подіям, пов'язаним із церквою за межами СРСР. Зокрема, в 1930 р. було опубліковано низку матеріалів із критикою католицької церкви і так званого «хрестового походу» проти комунізму, оголошеного в Англії. В цих статтях⁶⁴³ висміяно дії Римської курії та західних християн, покликані привернути увагу до утисків церкви в СРСР. Релігію зображено як засіб великого капіталу для поширення антирадянських настроїв.

У цих матеріалах наголошено на безперспективності антирадянської агітації та підтримці ідеї комунізму серед робітників західних країн. Про готовність прихильників СРСР у світі та радянських громадян мобілізуватися проти католицької церкви свідчать короткі замітки на кшталт згадки про ініціативу мінських робітників щодо збору грошей на літак «Наша відповідь папі Пію XI»⁶⁴⁴.

Антирелігійною пропагандою пройнята велика частина публікацій, які стосуються чи не всіх сфер життя суспільства. Наприклад, у статті про чернігівський музей автор звернув увагу на «нікудишню» його діяльність у дореволюційний період. Одним з головних завдань, поставлених у цей час, названо «популяризувати царсько-поміщицький уряд з його попівськими приспівниками, мощами Теодосія...»⁶⁴⁵. Далі автор перераховує успіхи чернігівських музейників в антицерковній пропаганді, такі як створення пересувної виставки, яку возили в низку сіл та округів, написання доповідей та статей на антирелігійну тематику⁶⁴⁶.

Висвітлення експонування пересувної антирелігійної виставки на шпальтах газет показує неприйняття селянами антицерковної кампанії комуністичного режиму. Навіть автори статті з промовистою назвою «Перемога нового села над

---

⁶⁴³ Провал антирадянської попівської агітації в Римі. *Там само*. 13 березня. С. 1.; Справжня суть антирадянської кампанії англійських церковників. *Там само*; Наукова секція лікарів протестує. *Там само*. 1 квітня. С. 2; За першим закликком станемо на оборону СРСР. *Там само*; Колективно стають до лав безвірників. *Там само*; «Руки геть від наших справ». *Там само*; Червоноармійці відраховують на оборону країни. *Там само*.

⁶⁴⁴ Антирадянська кампанія імперіалістичних хижаків зустрічає рішучий опір міжнародного пролетаріату. *Там само*. 13 березня.

⁶⁴⁵ Вайнштейн М. Чернігівський державний музей. *Там само*. 2 серпня. С. 3.

⁶⁴⁶ Там само.

рештками старого релігійного побуту»⁶⁴⁷ визнавали, що селяни не сприймали такої агресивної агітації. Мимоволі згадано, що в селі один з двох храмів залишився діючим, але триває збір підписів щодо його закриття. Цікаво, що і в цьому матеріалі виринає тема колективізації, яку селяни порівнюють з кріпацтвом, про що діляться з людьми, які приїхали в село з антирелігійною виставкою. В іншій статті той самий автор звинуватив священнослужителів в агітації проти колективізації: «...попи тепер одверто й потай уперто агітують проти колективізації, проти цього великого шляху до визволення селянства від беспорядности поодинокого господарювання...»⁶⁴⁸. Історик О. Ігнатуша відзначив, що причиною близько 14% усіх бунтів і селянських повстань, зареєстрованих у 1930 р., були закриття церков та конфіскація дзвонів⁶⁴⁹. Дослідниця Л. Бабенко звернула увагу на безпосереднє залучення спецслужб до антирелігійної кампанії: «Оперативними методами спецслужби повинні були виявляти всіх неблагонадійних, які могли б ініціювати протести і нейтралізувати їх»⁶⁵⁰. Це свідчить про важливість цієї кампанії для комуністичного тоталітарного режиму і боязнь масових виступів, викликаних несприйняттям релігійної політики.

У місцевій комуністичній пресі знаходимо матеріали, що демонструють формальне ставлення до антирелігійної пропаганди і несприйняття її навіть серед активу. На шпальтах друкованого органу Менського РК КП(б)У – газети «Колгоспна праця» – вміщено цікаву замітку сількорбригади з с. Бендерівці. У ній засуджено секретаря осередку Комуністичної спілки молоді (КСМ) – Федора Котельгу, який «зірвав» доповідь на антирідвяну тему: «Перед самим початком

⁶⁴⁷ Дроздов В. Перемога нового села над рештками старого релігійного побуту. Антирелігійна виставка в с. Козлі. *Там само*. 9 березня. С. 4.

⁶⁴⁸ Він же. Знищимо релігію – це шкідливе насіння на шляху радянського трактора й колективізації. *Там само*. 1929. 9 березня. С. 3.

⁶⁴⁹ Ігнатуша О. Церква в умовах голодомору 1932–1933 рр.. *Наша Віра*. 2008. № 11 (247). С. 14–15.

⁶⁵⁰ Бабенко Л. Участие советских спецслужб в закрытии церквей и культовых сооружений в Украине (1920–1940-е гг.). *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2014. № 11–12. С. 26.

доповіді Котельзі здалося сидіти дуже скучно й він зібравши молодь, запропонував піти на вечорниці. Вечір було зірвано»⁶⁵¹.

Намагання режиму змусити селян працювати в дні релігійних свят не завжди досягали успіху. Навесні, коли більшість публікацій у пресі були присвячені посівній кампанії, з'явилася замітка про колгосп «Червона зірка» (розташованого на території с. Бутівка, яке входило до Менського р-ну): «Не святкувати, а сіяти». В ній розкритиковано правління колгоспу за затримку посіву ячменю. Відповідальні особи пояснювали це тим, що на свята Благовіщення та Благовісника (7, 8 квітня) ніяк не можна сіяти⁶⁵². Цікава замітка у виданні «Коллективіст Глухівщини» розповідає про «колишнього активіста», колгоспника Шевелева Івана, який не вийшов на Великдень на роботу, у зв'язку з чим редакція колгоспної стінгазети помістила його в список «прогульників», але «Побачивши своє прізвище в газеті, він стягнув її з стіни і прилюдно порвав на шматки»⁶⁵³. Така поведінка «колишнього активіста» стала одним із численних актів спротиву більшовицькій політиці в українському селі. Відповідь репресивної системи не забарилася: «Від редакції: вимагаємо від прокуратури негайно розслідувати цей факт і притягнути Шевелева до суворої відповідальності»⁶⁵⁴.

В 1930-х рр. часто публікували оголошення про відмову від батьків. Здебільшого вони написані за єдиним шаблоном. Діти відмовляються від батьків – «куркулів» та «попів». Ось зразок такого оголошення: «Я, Кучинський Дмитро Дмитрович, відмовляюся від свого батька – попа, що живе на хут. Чистих Лужах, Ріпкинського району. Кв. 379»⁶⁵⁵. Публікували і оголошення про зречення сану, наприклад: «Я, Чижов Н. В., був попом більше 20 рр. у с. Еліні, Сновського району. Тепер я зрозумів, що релігія це велике лихо для народу, бо службовці культу мають мету особистої наживи, а тому зрікаюся сану попа. – кв. 550–

⁶⁵¹ Бідний. Зірвав роботу. *Колгоспна праця*. 1932. 18 січня. С. 2.

⁶⁵² Чабан. Не святкувати, а сіяти. *Колгоспна праця*. 1932. 27 квітня. С. 1.

⁶⁵³ Рибалка М. Затискувача самокритики Шевелева покарати. *Коллективіст Глухівщини*. 1933. 5 травня. С. 2.

⁶⁵⁴ Від редакції. *Там само*.

⁶⁵⁵ Відмовляються від батьків. *Червоний стяг*. 1930. 2 січня. С. 4.

703»⁶⁵⁶. Такі зречення були написані під тиском активістів і мали слугувати доказом перемоги комуністичної ідеології.

Отже, антирелігійна пропаганда стала однією із головних тем у пресі Чернігівщини в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Використовуючи різні інформаційні приводи, кореспонденти намагалися всіляко дискредитувати релігію. У газетах часто викривали особисті «злодіяння» представників духовенства, на противагу чому звеличувався новий устрій і, зокрема, свята, пов'язані з працею, такі як день врожаю та свято першої борозни. Цікаво, що ці «святкування» режим використовував для ще більшого визискування селянства, оскільки часто саме під час них українцям ставили до виконання нереальні плани і спонукали до «ударної праці».

Незважаючи на систему тотальної цензури в СРСР, із публікацій місцевої преси можна отримати важливу інформацію про реальне ставлення селян до антирелігійної кампанії. У багатьох статтях викривального змісту прослідковується несприйняття селянством комуністичної пропаганди. Навіть частина низової ланки активу партії не розуміла і не сприймала штучно нав'язаних нововведень.

На шпальтах регіональної преси успіхи антирелігійної пропаганди явно перебільшували. В першу чергу, шляхом тиску режим добився закриття церков та нехтування традиціями святкування релігійних свят. Врешті, антирелігійна кампанія стала однією із причин масового повстанського руху проти радянського режиму на початку 1930-х рр.

Культура. Набагато менше уваги у порівнянні масовими кампаніями місцеві журналісти приділяли діяльності закладів культури (сільбудів, бібліотек, музеїв). Із статей у пресі дізнаємося про так звану «культроботу», метою якої була протидія «куркульській пропаганді»⁶⁵⁷. Працівники культури повинні були висувати контраргументи на об'єктивну критику політики тоталітарного комуністичного режиму серед селян. У пресі інколи наводили уривки

---

⁶⁵⁶ Зрікаються сану. *Там само*. 3 березня. С. 4.

⁶⁵⁷ Налагодити культосвітню роботу в колгоспах. *Правда Прилуччини*. 1930. 1 квітня. С. 2.

висловлювань українців, які відбивають їхнє ставлення до режиму в ті переломні роки: «На кожному кроці можна почути балачки: “не давайте худобу, скоро буде варфоломієвська ніч... Всього одно комуністів поріжуть, треба потерпіти трохи”»⁶⁵⁸. В умовах антирадянських настроїв пропагандистам-культурникам не залишалося нічого іншого, крім як розповідати про щасливе життя в колгоспах у майбутньому, коли буде знищено всіх «куркулів».

Для того, щоб виконувати настанови режиму у сфері культури, залучали хори, оркестри, драмгуртки, які діяли при сільбудах⁶⁵⁹. У пресі чітко розписано їхні завдання: агітація через п'єси, пісні та декламації переваг колективізації⁶⁶⁰. Ці настанови писали на основі матеріалів, поданих у загальнореспубліканських фахових виданнях.

Про стан культури у сільській місцевості дізнаємося з публікацій робсількорів та представників режиму, безпосередньо відповідальних за цю сферу. Більшість матеріалів, поданих місцевими кореспондентами, мають викривальний зміст. Характерною рисою цих заміток є увага до поганої роботи осіб, що мали б організувати культурне життя села. Натомість у статтях, написаних представниками бібліотек, музеїв, сільбудів, йдеться здебільшого про успіхи у їхній роботі.

На основі викривальних заміток, написаних робсількорами, можна говорити про доволі скромні успіхи комуністичного режиму в культурному будівництві на селі. Одна з таких статей розповідає про голову сільбуду Шостака: «Він прогавив і колективізацію, і ліквідацію глитаїні, і сівбу. Усі гуртки та курси, що працювали при сільбуді, тепер дали дуба»⁶⁶¹. Попри погрози місцевих активістів, Шостак відмовлявся щось змінювати. У газеті «Червона Носівщина» вміщена стаття, в якій описано інспекцію школи та сільбуду с. Данчин в грудні 1932 р. «Сільбуд

⁶⁵⁸ Там само.

⁶⁵⁹ Слоніцький Ю. Хори, оркестри, драмгуртки – на боротьбу за колективізацію, за кращий урожай. *Червоний стяг*. 1930. 13 лютого. С. 4.

⁶⁶⁰ Костів М. Висвітлення діяльності закладів культури Чернігівщини в кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. у місцевій пресі. *Ніжинська старовина*. Зб. регіональної історії та пам'яткознавства. Випуск 25 (28). Ніжин – Київ. 2018. С. 82–87.

⁶⁶¹ Самарін. Тікає від роботи, як дідько від ладану. *Правда Прилуччини*. 1930. 19 квітня. С. 2.

закритий, радіоприймач розбитий»⁶⁶², – таку коротку характеристику дає автор стану сфери культури.

Вищенаведені матеріали, що відображають реальний стан справ на селі, губляться в загальному масиві інформації з тогочасної преси. Заклади культури відповідали за пропагандистську підтримку масових кампаній комуністичного режиму. Наприклад, у період засівної кампанії посилювалася культурна робота з селянами. Вони постійно повинні були перебувати під «ідеологічною опікою». Культурно-масову роботу розгортали і безпосередньо в полі під час сівби та збирання врожаю. Передбачалася організація бригад під керівництвом комсомолу та вчителів, що розвозитимуть газети та книжки, улаштовуватимуть розмови під час перерви на обід та вечорами⁶⁶³. Окремі рекомендації надано і для відзначення нових свят. Наприклад, для святкування Першого травня передбачена була художня частина у колгоспах та дитячі ранки по школах. Але, крім таких заходів, обов'язковою лишалася праця в полі та на городах⁶⁶⁴.

Цікаву інформацію про особливості «вшанування» дня смерті Леніна знаходимо у газеті «Соціалістичне село». Голова робіткому Вейзбахівського радгоспу (Малодівицький р-н) Деркач паралельно із приуроченими до дня смерті Леніна зборами сільради улаштував у радгоспі «“танці до упаду” з різними непристойними вигуками»⁶⁶⁵. За таку поведінку газета дала голові робіткому характеристику «запеклий опортуніст»⁶⁶⁶.

Частина заміток у пресі присвячена показам фільмів та встановленню радіо в селах. Радіо та кіно стали потужним засобом пропаганди поряд із газетами. Саме початок 1930-х рр. був періодом швидкої радіофікації Чернігівщини. Перший радіоприймач було встановлено у Чернігові 20 квітня 1920 р.⁶⁶⁷ За роки першої

⁶⁶² Рубаник В. Зламати опір данинських головогосів. *Червона Носівщина*. 1933. 6 грудня. С. 2.

⁶⁶³ Бондар. Організуємо культурне обслуговування сіячів. *Правда Прилуччини*. 1930. 27 березня. С. 3.

⁶⁶⁴ Райкомісія. Плян-календар проведення міжнародного пролетарського свята І-го травня в Менському районі. *Колгоспна праця*. 1933. 28 квітня. С. 1.

⁶⁶⁵ Від опортунізму відрізнити не можна. *Соціалістичне село*. 1932. 30 січня. С. 2.

⁶⁶⁶ Там само.

⁶⁶⁷ Охріменко О. Рівно 75 р. тому в Чернігові запрацював перший радіовузол. *Деснянська правда*. 2003. 18 листопада. С. 2.

п'ятирічки радіо повинно було дійти до «найглухіших закутків» УСРР⁶⁶⁸. До 1931 р. передбачалося встановлення радіо в кожному населеному пункті, де є сільрада, для «обслуговування економічних, політичних, культурних потреб населення»⁶⁶⁹. Дослідниця радіо і телебачення на Чернігівщині Т. Журавльова проаналізувала розгортання радіомережі в обласному центрі. Важливим етапом у розвитку цього медіа стало будівництво навесні 1933 р. радіомовної станції в Чернігові⁶⁷⁰.

Виробництво і демонстрація кінофільмів потребували значних витрат, що обмежувало використання їх як засобу пропаганди в 1920–1930-ті рр. Тому тут передбачалися і значно скромніші плани розвитку: дві кіноустановки на район щороку⁶⁷¹. Фільми мали бути адаптованими для селянина, зокрема надавалася перевага короткометражним стрічкам з простим монтажем, невеликою кількістю героїв і простою фабулою. Для правильного розуміння фільму передбачалося забезпечення пересувного кіно відповідними друкованими матеріалами для того, щоб місцеві активісти могли ідеологічно правильно роз'яснити зміст фільмів⁶⁷². Зокрема, сновська районна газета у 1932 р. повідомляла, що під час агітаційної роботи з колгоспниками в рамках збиральної кампанії культбригада демонструвала кінокартини⁶⁷³. Також в 1920–1930-х рр. діяла спеціалізована організація – Товариство друзів радянського фота й кіна (ТДРФК), відділення якого відкривали в районних центрах. До вступу в Товариство агітували через газети⁶⁷⁴.

⁶⁶⁸ Матеріали до доповіді наркома освіти УСРР М. О. Скрипника про п'ятирічний план культосвітнього будівництва за державним і місцевим бюджетом. // ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 48.

⁶⁶⁹ Там само.

⁶⁷⁰ Журавльова Т. Радіо і телебачення на Чернігівщині (1920–2005 роки). Скарбниця української культури : зб. наук. пр. Чернівці, 2006. Вип. 7. С. 30. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/42110/02-Zhuravleva.pdf> (дата звернення: 05.07.2020).

⁶⁷¹ Матеріали до доповіді наркома освіти УСРР М. О. Скрипника... Арк. 48.

⁶⁷² Баршак О. Кино в деревне. Ленинград; Москва: Теа – Кино – Печать. 1929. С. 92.

⁶⁷³ Миколаєнко, Кримський, Склянка. Культбригада на жнивах. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 30 липня. С. 2.

⁶⁷⁴ Наримський М. Кино на допомогу соцбудівництву. *Розгорнутим фронтом (Козелець)*. 1932. 19 серпня. С. 2.

Із преси отримуємо й фрагментарну інформацію про українізацію сфери культури. У фейлетоні, опублікованому в корюківській газеті «Більшовицький шлях» за 20 липня 1931 р., автор гостро насміхається з вівіски «Народный дом», пропонуючи саркастичну історію появи цієї таблички: «Історії цих одинадцяти літер в Корюківці ніхто не знає й балакають різне. Одні кажуть, що в 1926 р. (р. будівництва) в Корюківці не було жодного українця. Другі кажуть, навпаки, що українці були, але маляр, якому було намалювати назву будинку, був великий шовініст і ненавидів української мови»⁶⁷⁵. Автор фейлетону глузує і з кінобюлетеня у Народному домі, який рясніє росіянізмами. Насамкінець він вимагає виправити ситуацію.

Отже, діяльність закладів культури на шпальтах місцевих видань у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. висвітлена поверхово. З публікацій отримуємо інформацію про діяльність хорів, оркестрів, драмгуртків, які діяли при сільбудах. Ці матеріали показують чітку агітаційну спрямованість сфери культури. У досліджуваній період вона фактично вела пропагандистську підтримку Голодомору-геноциду. У цю роботу активно включалися місцеві позаштатні кореспонденти (робсількори). Через викривальні статті таких кореспондентів дізнаємося про неефективність комуністичної пропаганди та несприйняття українцями політики тоталітарного режиму в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр.

Освіта. Чимало матеріалів у пресі присвячено діяльності навчальних закладів та системі освіти загалом. Станом на вересень 1933 р. в Чернігівській області було 1856 шкіл (з них 100 в містах і смт, а 1756 – у селах), в яких навчалось 422 567 учнів. В школах області працювали 12 104 педагоги (1527 в містах та смт і 10 577 в селах)⁶⁷⁶.

З газет отримуємо інформацію про величезні проблеми шкільної освіти на Чернігівщині. Наприклад, райздоровінспектор Корюківського р-ну повідомляв про результати обстеження шкіл: «Приміщення шкіл забруднені, відхідники або відсутні, або переповнені, або забруднені, що користуватися не можна. Підлоги

⁶⁷⁵ Кольцов П. У Корюківці «маються». *Більшовицький шлях*. 1931. 20 липня 1931. С. 2.

⁶⁷⁶ Освіта на Україні в цифрах : (стат. довідник за 1933/34–1935/36 роки) / Нар. комісаріат освіти УСРР. Харків: Рад. школа, 1936. С. 11–13; 17; 26–27.

миються дуже рідко, опалення недостатнє, гігієнічний стан учнів дуже незадовільний – вошивість, забруднена білизна, одяг, кудлаті нестрижені голови, то що»⁶⁷⁷.

На цьому фоні помітно контрастними є матеріали центральної преси УСРР та СРСР, де йдеться, наприклад, про зразкові школи у великих містах⁶⁷⁸ і навіть роботу з мистецького виховання дітей⁶⁷⁹. Такі публікації мали на меті створити ідеалізований образ радянської освіти, тоді як місцева преса більш реально відбивала стан справ на місцях. До того ж у центральних газетах замітки про недостатнє матеріальне забезпечення шкіл практично не публікували.

Матеріали, що вийшли в пресі, могли суттєво вплинути на долю людини, зокрема коли йшлося про науковців чи освітян. Наприклад, 2 жовтня 1933 р. в редакцію газети «Більшовик» надійшла службова записка завідувача групи Чернігівського оргбюро обласної контрольної комісії РСІ. Цей орган, що став частиною репресивної системи СРСР, просив передати до КК РСІ всю інформацію про працівників наукових організацій області⁶⁸⁰. Як бачимо, газета ставала своєрідною «базою даних», завдяки якій тоталітарний режим міг робити висновок про «благонадійність» певної людини.

Крім того, в газетах виходили також «сезонні» серії публікацій, присвячені якимось окремим явищам освітньої сфери, як-от складанню іспитів або вступу до навчальних закладів. Наприклад, у «Колгоспному житті» за 23 травня 1931 р. пів шпальти присвячено екзаменації у школах (аналогічні статті виходили в кількох попередніх та наступних числах)⁶⁸¹. При цьому замітки протилежні між собою за змістом – одна описує ідеалізовано-утопічну ситуацію, коли учні «відповідали:

⁶⁷⁷ Гарицький. Про санітарний стан шкіл, та гігієну учнів. *Більшовицький шлях*. 1931. 3 вересня. С. 4.

⁶⁷⁸ Доценко І. Школа соціалістичного міста. *Вісті ВУЦВК*. 1933. 5 січня. С. 4.

⁶⁷⁹ Совещание по художественному воспитанию детей. *Правда*. 1933. 3 января. С. 4.

⁶⁸⁰ Службова записка завідувача групи Чернігівського Оргбюро обласної контрольної комісії РСІ Носенка до редактора газети «Більшовик» про надання інформації про працівників та науковців системи ВУАСХН (Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук) від 11.10.1933 р. (з додатками) // Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-3621. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2–4.

⁶⁸¹ 21 травня почалися перевірочні іспити в школах. *Колгоспне життя*. 1931. 23 травня. С. 2.

батьоро, впевнено, змістовно»⁶⁸², а інша – розгромно-критична, де педагогів критиковано за те, що вони не забирають учнів із колгоспу на уроки і не провели перепису школярів на своїх ділянках⁶⁸³. У цілому такий прийом подання контрасту полярних оцінних суджень («зразковий – вартий осуду») замість власне об'єктивної інформації був типовим для комуністичної преси. Так газета прямо вказувала читачеві «правильний» напрямок мислення і водночас монополізувала право на «оцінювання» подій і явищ.

Значне місце у місцевій пресі займали дописи, в яких позаштатні кореспонденти рапортували про боротьбу з неписьменністю. Наприклад, кореспондент звинувачував керівництво крохмального заводу на хуторі Пелюхівці в Мало-Дивицькому р-ні за неналежну організацію курсів для неписьменних, внаслідок чого ніхто не навчається⁶⁸⁴. На функцію лікнепу як «ідеологічної обробки» прямо вказано в одній із газет: «... лікнеп має бути школою громадського загартування, політизований і політехнізований»⁶⁸⁵.

Крім того, партія активно залучала педагогів та учнів шкіл до пропагандистської роботи серед селян. Зокрема, за повідомленням березнянської районки, під час проведення сівби в одному з сіл за кожною колгоспною бригадою було закріплено вчителя, а також «по 5 учнів старших груп, які під проводом вчителя голосно читають газети»⁶⁸⁶. Крім суто пропагандистської функції, діти та вчителі могли у цьому випадку бути й своєрідними «наглядачами», контролюючи польові роботи. Діти та підлітки також ставали активними суб'єктами пропаганди, зокрема через нестачу навичок критичного мислення і за сприяння старших (наприклад, педагогів)⁶⁸⁷.

⁶⁸² Бухман, Тополь. Перевірочні іспити розпочалися. *Там само*.

⁶⁸³ Куць. Їх іспити нетурбують. *Там само*.

⁶⁸⁴ Гасло «ліквідувати неписьменність до кінця п'ятирічки» не виконується. *Соціалістичне село*. 1932. 30 січня. С. 2.

⁶⁸⁵ Добити неписьменність. *Більшовицькі темпи*. 1932. 5 квітня. С. 1.

⁶⁸⁶ Решітько І. Синявські вчителі розгортають роботу. *За більшовицькі темпи*. 1933. 1 травня. С. 4.

⁶⁸⁷ Костів М., Сопронюк Т. Діти та підлітки в комуністичних пропагандистських кампаніях на Чернігівщині (початок 1930-х рр.). *Сіверянський літопис*. № 3 (159). Чернігів. 2021. С. 98–104.

Публікації освітнього тематичного блоку перегукуються із замітками про «ворожо-куркульські елементи» в колгоспах. При цьому звинувачення в бік вчителів стосувалися не стільки їхньої професійної діяльності, скільки соціального походження, ставлення до «куркулів», тощо. Наприклад, у статті «Геть з лав освітян клясово-ворожі елементи», що її надрукував варвинський «Соціалістичний наступ», одному з педагогів поставлено у вину те, що він «вів агітацію проти прийняття пляну хлібозаготівлі»⁶⁸⁸, тобто скоїв ідеологічний злочин (хоча й він не стосувався вчительської роботи). Натомість іншого освітянина, Яценка, осуджувано за те, що він був священником УАПЦ та переховував пшеницю «куркуля», а третього вчителя, Чмеля, – за захист «куркуля», постачання його продуктами і розбазарювання шкільних овочів. Як бачимо, «злочини» цих людей прямо не стосуються освітнього процесу та їхньої професійної діяльності.

Прикладом матеріалу про українізацію освіти є замітка «Діти вимагають мови», що вийшла у «Колгоспнику Борзенщини» у кінці 1931 р.⁶⁸⁹. Головне прохання автора – відрядити до його школи вчителя української мови, бо цей предмет не викладають. Ця публікація, автор якої підписався як «ВЧИТЕЛЬ», засвідчує розуміння педагогами важливості вивчення української мови.

Таким чином, для дописів, що стосуються освіти, характерна сезонність. Як і інші подібні сфери, в місцевих газетах ця тема подана в ключі першочергового виконання господарсько-політичних кампаній. Пропагуючи ідеалізоване уявлення про радянську школу як взірець для наслідування, локальна преса водночас повідомляла про незадовільний стан освіти в регіоні, зумовлений як браком матеріальних ресурсів, так і байдужістю населення й чиновників до цих проблем. Крім того, саме місцеві газети часто ставали «трибунами» для таврування вчителів, названих «ворогами народу».

Медицина. Проблема медичного забезпечення мешканців невеликих населених пунктів була актуальною в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Так,

⁶⁸⁸ Хорошенко. Геть з лав освітян клясово-ворожі елементи. *Соціалістичний наступ*. 1933. 25 березня. С. 2.

⁶⁸⁹ Вчитель. Діти вимагають мови. *Колгоспник Борзенщини*. 1931. 2 грудня. С. 3.

станом на 1929 р. в селах та містечках Чернігівщини працювали 3491 лікар (32,6% від загальної кількості медиків), а всі інші – 7226 лікарів або 67,4 % – працювали у великих містах та окружних центрах⁶⁹⁰. Гостра нестача медичних працівників була найвідчутнішою саме в селах, де в досліджуваний період проживало більше 80% всього населення УСРР.

У місцевій пресі публікували матеріали про епідемії, які активно поширювалися за умов антисанітарії та відсутності належного медичного обслуговування. Зокрема, натрапляємо на численні публікації про дизентерію: «Зараз Корюківський район небезпечний на захоруння дизентерією (різачкою). У Погорільцях та Козилівці є випадки захворювання (можливо й по інших селах). Розповсюджується різачка мухами та забрудненою питтьовою водою»⁶⁹¹.

У корюківській районці у червні 1931 р. була опублікована постанова місцевого РВК «Про підтримання в санітарному стані м. Корюківки та про санітарні заходи по інших селищах району»⁶⁹², де йшлося про санітарний стан вулиць та питної води в колодязях. У тому ж числі газети вийшла і постанова про обов'язкове щеплення від натуральної віспи⁶⁹³ у рамках загальноукраїнської кампанії. Втім, спалахам цієї хвороби в регіоні запобігти не вдалося – у «Коллективісті Буринщини» на початку 1932 р. наведено наказ місцевого райвиконкому про боротьбу зі спалахом віспи на території Попово-Слобідської сільради⁶⁹⁴.

Ще однією небезпечною інфекційною хворобою, від якої страждало населення Чернігівщини, був сипний тиф. Про це довідуємося із варвинської

⁶⁹⁰ Топчій О. Становлення системи охорони здоров'я Чернігівщини: рол сільських медичних працівників (1920–1930 рр.). *Краєзнавство*. 2014. № 2. С. 83.

⁶⁹¹ Райздоровінспектор Гарицький. Наш район небезпечний на дизентерію. Всі на боротьбу за чистоту. *Більшовицький шлях*. 1931. 18 серпня. С. 4.

⁶⁹² Голова РВК Бортників. Секретар Мирошниченко. Обов'язкова постанова № 16. Корюківського РВК «Про підтримання в санітарному стані м. Корюківки та про санітарні заходи по інших селищах району» від 18 червня 1931 року. *Більшовицький шлях*. 1931. 25 червня. С. 4.

⁶⁹³ Голова РВК Бортників. Секретар Мирошниченко. Обов'язкова постанова № 17 РВК «Про обов'язкове віспопріщеплення» від 18 червня 1931 року. Там само.

⁶⁹⁴ Голова Райвиконкому Неїзжаний. Секретар РВК Рябенко. Наказ № 1 Районового виконавчого комітету про боротьбу з епідемією віспи. *Коллективіст Буринщини*. 1932. 7 січня. С. 4.

газети «Соціалістичний наступ», де була надрукована постанова про боротьбу зі спалахом захворювання⁶⁹⁵. Однак публікація у пресі вийшла майже за місяць після того, як було прийнято документ. Згодом також була опублікована стаття «Як зберегтись від захворювання на висипний тиф» лікаря Ю. Кіріченка, котра повторювала попередні рекомендації РВК, але конкретніше їх пояснювала⁶⁹⁶.

У січні 1932 р. остерська газета опублікувала допис про спалах скарлатини, що почався ще у грудні 1931-го⁶⁹⁷. Як і згадана вище стаття, ця публікація вміщувала лікарські рекомендації щодо боротьби із хворобою, але у ній також бачимо і спробу пояснити причини спалаху. Важливо, що автор рекомендує вакцинуватися від збудника та додає: «Прищеплення ці не болючі і безпечні»⁶⁹⁸.

Заміток та статей, присвячених закладам охорони здоров'я, в чернігівських районках небагато, і стосуються вони не так власне медичних тем, як окремих інцидентів за участю лікарів. Наприклад, в одному з чисел варвинської газети «Соціалістичний наступ» натрапляємо на коротке повідомлення про арешт райінспектора з охорони здоров'я «за розтрату грошей, продуктів, зрив ясельної кампанії, дискредитація радянської охорони здоров'я»⁶⁹⁹.

Як бачимо, висвітлення медицини відбувалося переважно за рахунок публікації офіційних документів (причому всі постанови, що стосувалися медицини, були обов'язковими до виконання) та окремих інцидентів пов'язаних із медичними працівниками.

Військова сфера. Поруч із потенційною загрозою майбутньої війни, чимало уваги газети приділяли й темі військової потуги самого СРСР. Це була частина політики тоталітарного комуністичного режиму, спрямованої на мілітаризацію суспільства. У партійних документах, де розглядалися головні теми, які слід було висвітлювати в пресі, військова тема фігурувала як одна з ключових та

⁶⁹⁵ ТВО голови РВК Ковтун. Секретар Крикливий. Обов'язкова постанова № 2 Варвинського РВК «Про заходи боротьби з пошестю сипного тифу» від 4 січня 1933 року. *Соціалістичний наступ*. 1933. 30 січня. С. 2.

⁶⁹⁶ Лікар Ю. Кіріченко. Як зберегтись від захворювання на висипний тиф. *Там само*. 18 лютого. С. 2.

⁶⁹⁷ Д-р К. Тарашкевич. На боротьбу з шкарлатиною. *Колгоспне життя*. 1932. С. 2.

⁶⁹⁸ *Там само*.

⁶⁹⁹ Медробітник. Злочинця покарано. *Соціалістичний наступ* (Варва). 1933. 13 лютого. С. 2.

пріоритетних. Зокрема, в аналітичній записці для ЦК КП(б)У «Завдання преси України в зв'язку з міжнародним внутрішнім станом і підготовкою до з'їздів партії»⁷⁰⁰ (1927 р.) зазначено, що проблема «Міжнародного стану, загрози війни й організації обороноздатности країни» має стати першорядною для висвітлення у пресі⁷⁰¹. Пріоритетом для преси визначається: «...систематична робота з питання зміцнення обороноздатности нашої країни під гаслами зміцнення Червоної Армії, Флоти, воєнізації населення, зміцнення добровільних товариств ТДО АВІАХЕМУ й Червоного Хреста»⁷⁰².

Цікаво, що у 1920–1930-ті рр. товариство Червоного Хреста в СРСР зазнало тотальної милітаризації. Як указує дослідник історії цієї організації Т. Литовченко, вже у 1923 р. вона «розпочинає виконувати встановлені урядом військово-санітарні завдання щодо формування національних мобілізаційних військово-санітарних резервів»⁷⁰³. Остаточна ж переорієнтація діяльності товариства з гуманітарного напрямку на військово-оборонний відбулася до кінця 1927–1928 рр.⁷⁰⁴.

В одній із газетних статей прямо вказано милітарне спрямування товариства: «Однією з організацій що сприяють обороноспроможности нашої країни є організація “Червоний Хрест”»⁷⁰⁵. Головним напрямком роботи структури було навчання надання першої медичної допомоги та інших суміжних знань. Така діяльність першочергово мала на меті підготовку санітарів на випадок військових дій та поширення загальних медичних навичок серед широкого кола людей.

В іншому архівному документі, секретній записці «Основні завдання військової пропаганди в поточний період військового будівництва» (1927 р.) за підписом секретаря відділу друку ЦК КП(б)У Гладкова, наведено конкретні милітарні теми, про які слід було писати в періодиці, та місяці, коли відповідна

⁷⁰⁰ Завдання преси України в зв'язку з міжнародним внутрішнім станом і підготовкою до з'їздів партії. 1927 р. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2493. Арк. 2–8.

⁷⁰¹ Там само. Арк. 3.

⁷⁰² Там само.

⁷⁰³ Литовченко Т. Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 1918–1939 рр. : автореф. ... канд. іст. наук. 20.02.22. Київ, 2006. С. 12.

⁷⁰⁴ Там само. С. 13.

⁷⁰⁵ Горіцький. Декада червоного хреста. *Більшовицький шлях*. 1931. 28 жовтня. С. 4.

тема була актуальною. Наприклад, з липня по вересень пріоритетними мали бути публікації про життя Червоної Армії в цілому, а також її територіальні збори, з вересня по жовтень – звільнення солдатів, чий строк служби завершився, з липня по жовтень – призов, а впродовж усього періоду слід було проводити воєнізацію населення та писати про військову підготовку в «буржуазних» країнах⁷⁰⁶.

Мілітаризація населення передбачала, наприклад, організацію конкурсів «на кращий стрілецький гурток, на кращий військовий куточок на підприємстві тощо»⁷⁰⁷. Власне кажучи, режим вважав однією із головних функцій преси «роботу з масами». Газетярів рекомендували «більше повернути роботу в бік їх масовості, в бік різкого переходу на нові форми роботи в зв'язку з масами, як огляди, конкурси, читацькі конференції та інш.»⁷⁰⁸. По суті, періодика ставала не тільки умовно «пасивним» агітаторським знаряддям, а й активним, діяльним агентом-організатором. Особливо це стосувалося військової пропаганди.

Крім того, у записці «Основні завдання військової пропаганди в поточний період військового будівництва» визначено особливості подання військових тем у різних типах преси. Зокрема, з-поміж спеціальних завдань селянських газет варто виділити такі: «Найбільш енергійна боротьба з воєнною панікою та висвітлення справжніх розмірів воєнної небезпеки. /.../ боротьба з недисциплінованими негативними настроями комсомольців в армії, підготовка комсомольців поточного призову до армійської роботи»⁷⁰⁹. Як бачимо, режим вважав, що селяни більше за інші категорії населення схильні до паніки з приводу можливого початку війни в найближчому майбутньому.

«Сезонність» дописів на військову тематику, про яку згадано в аналізованому документі, чітко простежується у пресі. Наприклад, у «Правді Прилуччини» статті про призов опубліковано у вересні та жовтні 1932 р.⁷¹⁰. У цій же газеті

⁷⁰⁶ Основные задачи военной пропаганды в текущий период военного строительства. 1927 р. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2493. Арк. 10–10 зв.

⁷⁰⁷ Там само. Арк. 10 зв.

⁷⁰⁸ Завдання преси України в зв'язку з міжнародним внутрішнім станом.... Арк. 7.

⁷⁰⁹ Основные задачи военной пропаганды в текущий период военного строительства. Арк. 10 зв.

⁷¹⁰ М. Горб. За два тижні розпочинається призов. *Правда Прилуччини*. 1932. 9 вересня. С. 4; Дем'яненко С. На призов ідемо письменні. *Там само*; Червона Армія плоть от плоти, кров од

вийшла публікація «Військової небезпеки не забувати», яка цілком відповідає вимогам документа. Зокрема, змістові акценти розставлені так: СРСР не планує розв'язувати війну, «невпинно проводячи боротьбу за мир»⁷¹¹.

У 1932–1933 рр. мілітарна тема у пресі була тісно пов'язана із провідною на той час масовою кампанією, так званими «хлібозаготівлями». Приміром, на військові збори у серпні 1932 р. військовозобов'язані повинні були прийти «без заборгованости в збиранні врожаю та хлібозаготівлі»⁷¹². Це був ще один спосіб економічного тиску на українських селян, зокрема на молодих чоловіків, які повернулися з військової служби.

Іншим прикладом цього зв'язку є організація «червоної валки» на честь осіннього призову 1932 р. Більше того, автор згаданої статті використовує характерний ідеологічний конструкт: ударна праця у промисловості та сільському господарстві «підносить на вищий щабель обороноспроможність нашої країни»⁷¹³. Відтак, робота на благо держави сприймалася як вклад до зміцнення її військової потуги. Відбувалося не просто використання мілітарних термінів для опису побуту і суспільного життя, а повне злиття цих сфер.

Червоноармійців, котрі звільнялися у довгострокову відпустку до своїх рідних сіл, активно залучали до «виконання завдань перебудови села, за виконання виробничих завдань у колгоспі та на підприємствах»⁷¹⁴ (процитована стаття опублікована в жовтні – саме тоді, коли, за вказівками партії, пресі і слід було розповідати про звільнення з лав ЧА). Оскільки під час військової служби відбувалася активна ідеологічна робота, партія пропонувала висувати чоловіків, які повернулися зі строкової служби, «на керівні роботи в с-радї, колгоспі, кооперації та інших громадських організацій»⁷¹⁵. Як бачимо, йшлося не стільки

крови робітничо-селянська. *Там само*. 17 вересня. С. 2; Червоноармієць Захожий. Призов розпочався. *Там само*. 2 жовтня. С. 4.

⁷¹¹ Турчанов. Військової небезпеки не забувати. *Там само*. 9 грудня. С. 2.

⁷¹² Антоненко. Готуймось до таборових зборів. *Там само*. 1932. 16 серпня. С. 4.

⁷¹³ Червона Армія плоть от плоті, кров од крови робітничо-селянська. *Там само*. 17 вересня. С. 2.

⁷¹⁴ Будь передовий боєць, ударник у боротьбі. *Більшовицький шлях*. 1931. 15 жовтня. С. 4.

⁷¹⁵ Там само.

про забезпечення осіб, які повернулися з армії, роботою, а про збільшення за їх рахунок кількості лояльних до режиму активістів.

Ще один пропагандистський прийом, за допомогою якого преса агітувала за вступ до лав Червоної Армії, було порівняння з військовою повинністю часів Російської імперії. «Тоді молодого селянина відривали на багато рр. від родини, залишаючи її без годувальника /.../. Тепер трудящу молодь призивають до лав Червоної армії /.../. На час призову родину призовника забезпечують»⁷¹⁶. При цьому апелювання до історичного досвіду не було характерним прийомом для місцевої преси – негативним прикладом переважно слугували капіталістичні країни. Тут автор замітки звертається до конкретної, знайомої своїм читачам практики, тоді як розповіді про стан справ на Заході були більш абстрактними.

Отже, преса в досліджуваний період повинна була проводити активну пропагандистську роботу, спонукаючи суспільство до участі у мілітарних кампаніях режиму. Хоча в локальній періодиці початку 1930-х рр. військова проблематика з'являється нечасто, кількість дописів про армію та міжнародну політику зростає у період призовної кампанії та військових зборів.

Події за кордоном. Преса впливала на формування поглядів та свідомості населення, яке трактувало матеріали з газет на свій розсуд. Наприклад, преса ставала приводом для чуток про війну, які постійно циркулювали в селянському середовищі та серед інших соціальних груп протягом кінця 1920-х – 1930-х рр.⁷¹⁷.

Наприклад, перша сторінка «Правди Прилуччини» від 15 січня 1930 р. присвячена антирадянським акціям за кордоном. Зокрема, детально описано судовий процес у Берліні над емігрантами з Російської імперії, яких звинувачували у намірі організувати фабрику для виробництва фільшивих радянських червінців. У статті⁷¹⁸ наведено матеріали допиту одного із підсудних, які мають на меті показати вороже ставлення білої еміграції до більшовиків та співпрацю еміграції з антикомуністичними силами у країнах Західної Європи.

⁷¹⁶ Редактор Емельянцев. Родину колгоспника, якого призвали на військову службу забезпечено. *Більшовицький шлях*. 1931. 5 жовтня. С. 4.

⁷¹⁷ Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938. С. 30.

⁷¹⁸ Суд над змовниками проти Радянського Союзу. *Правда Прилуччини*. 1930. 15 січня. С. 1.

В цьому ж номері газети вміщено повідомлення про продовження діяльності «білогвардійської еміграції» у Китаї, попри зобов'язання китайської влади роззброїти «білогвардійські військові організації»⁷¹⁹. В іншій статті йдеться про гноблення українських селян у Чехословаччині, антивладні демонстрації у Східній Пруссії⁷²⁰, утиски депутатів-комуністів у Європі⁷²¹.

Схожа ситуація і в інших номерах, де описано селянські виступи в Італії⁷²², повстання матросів на німецькому військовому кораблі⁷²³, утиски на українських землях, які входили до складу Польщі, українських організацій «Сокіл», «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар»⁷²⁴. Після окупації СРСР у 1939 р. Галичини та Волині усі вищезгадані організації були ліквідовані. У чернігівському «Червоному стягу» прямо сказано, що Польща погрожує почати війну⁷²⁵. У статті відчувається нагнітання ситуації, налаштування населення на те, що незабаром може початися військовий конфлікт.

Серед хвилі інформації, яка мала показати вороже ставлення до СРСР у світі та утиски проти робітників і селян, вміщено статтю про співробітництво Радянського Союзу та США у справі порятунку американських пілотів, які зникли у Чукотському морі⁷²⁶.

Трагікомічним видається матеріал «Вимирають цілими селами», надрукований у «Колгоспнику Борзенщини» в листопаді 1933 р.⁷²⁷, де йдеться про масовий голод на острові Ява: «На острові Ява особливо кидається в очі голод і неймовірне руйнування тубільного селянства. В наслідок кризи закрилося десятки цукрових заводів. Чимало тисяч селян, що мали роботу на заводах, повернулися до своїх сіл. Але в селах робити нічого. Смертність в селах зросла до надзвичайних вимірів. Селяни їдять коріння й трави. Знуджуючися від голоду

⁷¹⁹ Білогвардійські військові організації і далі діють. *Там само*.

⁷²⁰ Селянство у капіталістичних країнах. *Там само*.

⁷²¹ Утиски проти комуністичних депутатів. *Правда Прилуччини*. 1930. 15 січня. С. 1.

⁷²² Селянський революційний рух в Італії. *Там само*. 2 січня. С. 1.

⁷²³ Повстання на німецькому військовому кораблі. *Там само*.

⁷²⁴ Утиски проти українських організацій на Західній Україні. *Там само*.

⁷²⁵ Польський офіціоз загрожує СРСР війною. *Червоний стяг*. 1930. 27 лютого. С. 1.

⁷²⁶ Америка просить допомогти літунам. *Правда Прилуччини*. 1930. 2 січня. С. 1.

⁷²⁷ Вимирають цілими селами. *Колгоспник Борзенщини*. 1933. 7 листопада. С. 2.

вони вже не в змозі відрізнити отруйні коріння від звичайних. В наслідок цього отруєні і вимирали цілими селами. Відомі численні випадки людоїдства... У Батавії знаходяться сотні обезсилених дітей, які лежать на окраїнах міста і не можуть навіть рухатися і навіть прохати милостині. У селах Яви ростуть “голодні заворушення” селяни, озброєнні дрючками й ножами, грабують поміщиків, нападають на невеликі міські поселення»⁷²⁸. Особливий цинізм цієї статті полягає у тому, що у комуністичних газетах практично повністю відсутні згадки про масовий штучний голод в українському селі. Опис подій на острові Ява точно описує картину, яку можна було бачити в УСРР у 1932–1933 рр.: масовий голод, бродяжництво, вживання в їжу сурогатів, а також масова смертність і зникнення цілих сіл та хуторів.

Парадоксальною за своїм змістом є замітка «Масовий перехід польських селян до СРСР»⁷²⁹ у сновській районці. У час, коли з УСРР селяни намагалися перетинати кордони із Румунією й Польщею⁷³⁰, а прикордонники застосовували зброю проти втікачів, районна преса Чернігівщини описувала цілком протилежні ситуації. Найцікавіше, що випадки переходу з Польщі до СРСР справді траплялися. Про це довідуємось зі звіту поліського воєводи за вересень-жовтень 1932 р., де згадано, що серед утікачів були дезертири та особи, підозрювані у крадіжках. В цьому ж документі вказано, що «Повернулися з СРСР три особи, які в 1931 р. втекли з Лунинецького повіту. Ці біженці показують, що до повернення в Польщу примусив їх голод, який панує в Росії»⁷³¹.

На сторінках місцевої преси Чернігівщини широко висвітлювали події за межами СРСР. Ці матеріали надзвичайно заідеологізовані та викривлено висвітлюють факти із життя «ворожих капіталістичних держав». Одним із

---

⁷²⁸ Там само.

⁷²⁹ Масовий перехід польських селян до СРСР. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 15 червня. С. 2.

⁷³⁰ Звернення Українського громадсько-допомогового комітету в Румунії «В обіймах смерті», 22 червня 1933 р. [Додаток до військово-громадського журналу «Гуртуймося»]. ЦДАЗУ. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 11.; Лапчинська Н. 33 запитання і відповіді про Голодомор-геноцид. Дрогобич: Коло, 2018. С. 66.

⁷³¹ Польща та Україна у тридцятих – сорокових рр. XX ст.: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 7: Голодомор в Україні 1932–1933. Варшава; Київ. 2008. С. 296.

напрямків публікацій є висвітлення діяльності комуністичних рухів у «буржуазних країнах».

Отже, можемо виділити такі загальні тенденції відображення суспільного життя в регіональній пресі досліджуваного періоду:

- публікацій про сфери, прямо не пов'язані із сільським господарством, у локальній пресі порівняно небагато, а їх зміст переважно підпорядкований іншим пропагандистським завданням – наприклад, виконанню масових кампаній;

- у зв'язку з відсутністю інших джерел інформації та попри свою заідеологізованість, преса все ж відіграла важливу роль в інформуванні населення регіону про події в СРСР та за його межами;

- трактування селянами викладених у газетах повідомлень не завжди збігалось із задумами відділів пропаганди, що свідчить про загальну недовіру до комуністичної преси;

- пропагандисти часто використовували образ СРСР як «оточеної фортеці», зокрема в антирелігійних текстах та повідомленнях про міжнародну ситуацію, щоб мобілізувати суспільство на боротьбу із зовнішніми і внутрішніми ворогами;

- попри намагання приховати негативні явища (антисанітарію, безгосподарність, бідність, безпритульність, жалюгідний стан культурної, освітньої та медичної сфер), газети містять чимало інформації про такі реалії свого часу, а тому місцева преса є цінним джерелом з історії повсякдення в регіоні.

ВИСНОВКИ

Всебічно дослідивши використання місцевої преси Чернігівщини як інструменту комуністичної пропаганди в 1929–1933 рр., можемо зробити такі висновки.

1. Історіографію проблеми розвитку преси у 20–30-х рр. ХХ ст. в СРСР та на Чернігівщині зокрема можна умовно поділити на кілька етапів:

Перший етап (1930-ті – середина 1950-х рр. (до 1956 р.)). Публікаціям цього періоду, які мали радше пропагандистський, а не науковий характер, були притаманні публіцистичність, поверховість, описовість, фрагментарність, нерідко – суб'єктивізм та відчутна політична заангажованість. Зокрема, у 1930-ті рр. основним типом видань, що стосувалися досліджуваної проблеми, були статистичні збірники, де вміщували загальні відомості про кількість найменувань публікацій і їх тиражі. Ці видання інколи містили вступні статті, у яких робилися перші спроби осмислення процесу зародження та становлення комуністичної преси. З 1940-х рр. і до середини 1950-х (до 1956 р.) поступово розпочалося більш ґрунтовне вивчення особливостей функціонування друкованих засобів масової інформації та робсількорівського руху.

Другий етап (середина 1950-х – середина 1960-х рр.). На цьому етапі під впливом послаблення ідеологічного тиску (у зв'язку з розвінчанням культу особи Сталіна і хрущовською «відлигою») розпочалося дослідження раніше замовчуваних тем, висвітлення ролі преси у «перекручуваннях лінії партії на місцях», а також було зроблено перші спроби осмислення газетних публікацій як історичного джерела.

Третій етап (середина 1960-х – середина 1980-х рр.). У цей час відбулася активізація дослідження місця і ролі преси у суспільному житті 1920–30-х рр. В епіцентрі уваги дослідників перебували такі проблеми: формування мережі комуністичної періодики, зростання її тиражів; роль комуністичної партії в управлінні діяльністю газет; робсількорівський рух як вияв «народності» преси та форма «організації мас»; роль газет в успішному проведенні масових кампаній та

ін. Характерно, що у цей час науковці звертали увагу на аналіз переважно центральних видань, а місцеву пресу майже не вивчали.

Четвертий етап (середина 80-х рр. – 1991 р.). На цьому етапі зняття під впливом горбачовської політики гласності значної частини попередніх заборон та обмежень, розширення доступу до раніше утаємничених архівних матеріалів створили в українській науці нову ситуацію, яка сприяла поглибленню вивчення проблеми. Друга половина 1980-х рр. стала часом якіснішого осмислення суспільних процесів 1920–30-х рр. та ролі у них преси; критичної переоцінки газетних публікацій цього періоду як історичного джерела під впливом розсекречених архівів; активними спробами ліквідації «білих плям» в українській історії.

П'ятий етап (з 1991 р.). Характерними рисами новітньої історіографії проблеми є розширення спектру досліджуваних сюжетів; посилення інтересу до регіональної преси в цілому і Чернігівщини зокрема; ґрунтовніша порівняно з попередніми періодами аргументація гіпотез та висновків; урізноманітнення підходів та методів дослідження; заповнення певною мірою фактологічних прогалин тощо.

2. Ґрунтуючись на критеріях походження, змісту, специфіки викладу та характеру подачі матеріалу, джерельну базу дослідження можна поділити на п'ять основних груп:

- перша – це збірники документів, статистичні довідники, хрестоматії тощо, які містять фактичні дані про роботу преси;
- другу групу формують методичні вказівки для роботи газет, що дають уявлення про особливості підбору матеріалів для газетних публікацій, ключові теми, які висвітлювалися у ЗМІ, тощо;
- третю групу становлять «я-документи» – щоденники і мемуари, у яких автори, описуючи тогочасні газети, вказували на невідповідність опублікованих матеріалів із реаліями життя;
- до четвертої входять місцеві (окружні, районні, обласні) газети, що виходили в 1929–1933 рр. на Чернігівщині;

- п'ята група складається з архівних матеріалів, в яких ідеться про діяльність преси, наприклад, загальні плани розвитку газет і видавничої галузі в цілому, конкретні вказівки та інструкції для редакцій про те, як слід висвітлювати певні теми, переліки заборонених тем, фінансові документи (про тиражі, забезпечення папером та витрати на друк тощо), листування між редакціями та партійними й контролюючими установами та інші документи.

3. Процес розбудови мережі місцевої преси в УСРР в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. можна поділити на два етапи:

- 1) кінець 1920-х – 1930 р., коли окружні газети були основним типом локальної періодики;
- 2) 1931–1933 роки – період масового створення районних газет, а також формування обласних керівних газет або реорганізації газет інших типів в обласні.

Після утворення Чернігівської області в жовтні 1932 р. координуванням роботи районних газет регіону займалася обласна газета «Більшовик». Своєю чергою, районки відповідали за діяльність стінгазет при колгоспах, сільрадах, сільбудах тощо. Було сформовано ієрархічну вертикаль, якою керували з Москви.

Характерними особливостями функціонування періодичних видань на Чернігівщині у досліджуваний період були:

- проблеми з доступом до друкарського обладнання, нестача паперу й інших матеріалів, а також погана робота пошти;
- небажання населення передплачувати пресу при порівняно великих її тиражах, внаслідок чого редакції вдавалися до нав'язування передплати і так званих «викликів»;
- контроль публікацій у пресі партійними органами, жорстка цензура;
- низька кваліфікація редакторів та кореспондентів.

Перед локальними газетами комуністичний тоталітарний режим ставив такі завдання:

- пропагандистська підтримка дій режиму та його масових кампаній;

- публікація офіційних документів та редакційних матеріалів, написаних у потрібному для режиму ключі. Вибір матеріалів для оприлюднення залежав від рішень «згори», а редактори тільки доповнювали їх замітками про втілення цих розпоряджень на місцевому рівні;
- координування роботи преси нижчого рівня та підготовка «кадрового резерву» лояльних до режиму позаштатних кореспондентів – робсількорів;
- дезінформування населення, особливо стосовно подій за кордоном для створення ілюзії щодо реального стану справ в СРСР;
- формування образу СРСР як “оточеної фортеці” і, як наслідок, мілітаризація суспільного життя.

4. Характерними рисами робсількорівського руху на Чернігівщині у 1929–1933 рр. були:

- існування чіткої управлінської вертикалі і системи підпорядкування. Втім, працівники місцевих видань, які безпосередньо контролювали роботу учасників руху, часто були байдужими до діяльності дописувачів з місць, що пов’язано зі скептичним ставленням керівництва редакцій до ідей руху та порівняно невеликою заробітною платою відповідальних за нього працівників.
- зростання кількості робсількорів. На початку 1930-х рр. партійне керівництво визначило розвиток цього руху як один із пріоритетних напрямків діяльності місцевих видань. Відповідно, встановлювалися і плани залучення робсількорів до газет. В цей час стояло завдання втягнути до руху всіх лояльних до режиму осіб, в першу чергу членів партії та комсомолу.
- закріплення гарантій захисту прав робсількорів на законодавчому рівні, зокрема коли йшлося про «перешкоджання професійній діяльності». Незважаючи на це, вони часто ставали об’єктом нападів та осуду з боку вороже налаштованих до режиму мешканців міст та сіл. Таке ставлення до представників руху пов’язане з їхньою участю у так званих «господарсько-політичних» кампаніях, які часто супроводжувалися насильством над населенням.
- молодий вік учасників руху. Часто ці люди були малограмотними, не мали досвіду організаторської та журналістської роботи. Участь у русі давала

можливість вислужитися перед режимом, інколи ставала поштовхом для кар'єри у пресі та інших партійних органах. Проте більшість робсількорів переважно були малоактивними, а їхня діяльність обмежувалася одним чи кількома дописами в газету.

- активна участь робсількорів у масових кампаніях: колективізація, розкуркулення, посівна, хлібозаготівлі, що було необхідною умовою для «просування по службі». Їхня репресивна діяльність, санкціонована режимом, подеколи була більш жорстокою, ніж місцевих активістів, що могли формально ставитися до конфіскації майна своїх односельчан.

Завданнями робсількорівського руху були:

- постачання інформації до контрольних та репресивних органів низового рівня. Першою інстанцією, яка мала реагувати на повідомлення робсількорів, була РСІ, де визначали важливість певних дописів. Частина з них перенаправляли до різних органів, в тому числі каральних (міліція, прокуратура, ДПУ–ОДПУ), які повинні були проводити розслідування на основі цих фактів;
- організація «масової роботи» на місцях, пропаганди та підтримки кампаній режиму;
- участь у розкуркуленні та колективізації у формі виїзних редакцій та буксирних бригад;
- залучення робсількорів як низових виконавців Голодомору-геноциду.

5. Традиційна жанрова система газетних текстів зазнавала змін, пов'язаних із суттєвим переважанням пропагандистської функції преси, зокрема:

- з-поміж текстів інформаційного типу важливе місце займали новини, причому вони мали пропагандистське навантаження – акцент із новини сказаного зміщувався до його трактування в ідеологічному руслі;
- робсількорівські дописи (інформації) були ключовим жанром, що виходив у місцевій пресі – їхня структура (місце і час події – короткий опис події – заклик втрутитися або навпаки похвала) впливала на всі інші газетні жанри;

- репортажі траплялися нечасто, а їх функція полягала або в змалюванні ідеалізованої радянської «нової» дійсності, або у критичному висміюванні «ворогів»;
- в газетах практично не виходили статті діалогічних жанрів (коментарі, інтерв'ю), оскільки вони передбачають діалогічність та висловлення власної думки мовця, чого комуністична преса не допускала, а діалогічна рубрика «питання-відповідь» існувала у форматі реагування редакції на описувані події (що не можна вважати повноцінним діалогом);
- чи не єдиним газетним жанром, де пропагандистська складова була майже відсутня, стали поради;
- некрологи зводилися до опису й оцінки діяльності померлого відносно політики режиму;
- в оглядах іноземної преси викривали недоліки капіталістичного господарювання, однак після Постанови ЦК ВКП(б) від 26 вересня 1933 р. про заборону друку інформації із будь яких закордонних джерел було дозволено використовувати тільки матеріали, надані Телеграфним агентством Радянського Союзу;
- аналітичні жанри існували тільки як директивні пояснювальні статті, які часто друкували на передовицях;
- у текстах художньо-публіцистичних жанрів (фейлетон, памфлет, оповідання) автори критикували безгосподарність та безвідповідальність низових керівників, а притаманна для цих типів текстів іронічність функціонувала тільки в ідеологічному ключі.

Пропагандистське завдання преси сформувало й особливий стиль публікацій: з одного боку, офіційний, безособовий і директивний, а з іншого – насичений розмовно-просторічними зворотами й фразеологізмами з живого мовлення. Окремо варто вказати на тенденцію до мілітаризації мови – військову лексику вживали на позначення цілком немілітарних явищ, а отже, режим пропагував постійну мобілізацію сил і боротьбу.

До того ж, мовлення газет не було однорідним і внаслідок зміни правопису в серпні 1933 р. Перехід від «скрипниківки» до нової орфографії відбувався поступово з вересня. Більшість змін остаточно закріпилися до кінця 1933 р., пізніше траплялися спорадичні випадки вживання слів за «старими» правилами. Втім, загалом у газетному мовленні було багато помилок, зумовлених у першу чергу низькою кваліфікацією редакторів та дописувачів.

Ілюстративний матеріал у газетах становили перш за все фотографії та графічні зображення, створені державним трестом «Союзфото», а також «Українським бюро клішів». Оригінальний візуальний контент трапляється значно рідше. Інколи також натрапляємо на графічні матеріали, адаптовані під місцеві реалії. За змістом ілюстрації можна поділити на кілька груп:

- карикатури (зображували типові образи – «куркуль», черепаха, «шкідники» тощо);
- портрети вождів (покликані створити культ особистості Сталіна та його спільників);
- постановочні картини колгоспного побуту (поміщувалися для створення ілюзії щасливого колгоспного села);
- світлини “ударників” (як приклад для наслідування);
- замальовки і фото промислових об’єктів (акцентували на промисловій потужності СРСР, слугували пропагандою роботи на їх будівництві і збору коштів на нього);
- зображення у стилі агітаційних плакатів (публікували здебільшого у випусках, приурочених до державних свят).

6. У місцевій пресі Чернігівщини кінця 1920-х – початку 1930-х рр. часто йшлося про так звані «господарсько-політичні масові кампанії» комуністичного тоталітарного режиму. Специфіку їх висвітлення в пресі можемо визначити так:

- колективізація, що мала на меті встановлення тотального контролю над селянами та їхніми засобами виробництва. Партія прямо визначала сприяння колективізації як одну з головних функцій місцевої преси у кінці 1920-х – на

початку 1930-х рр. Для цього в газетах публікували відповідні заклики та пропагандистські статті, де автори вихваляли «новий лад», пояснювали незрозумілі терміни та розповідали про переваги колективного господарювання над індивідуальним. Факти опору колективізації преса замовчувала – у документах каральних органів збереглося чимало даних про масштабні повстанські рухи в селах Чернігівщини, тоді як на сторінках періодики про них не згадували. Навіть у некрологах убитим активістам не завжди повідомляли обставини їхньої смерті. Ті ж нечисленні згадки про опір, які все-таки потрапляли до газет, написані у світлі «куркульського саботажу»;

- розкуркулення, метою якого було винищення потенційно політично небезпечних для режиму осіб, які здебільшого займалися сільським господарством. «Куркулями» у газетах називали селян вже залежно не від їхнього економічного становища, а від політичної позиції. Абстрактних «куркулів» преса звинувачувала у всіх проблемах у колгоспах, сільрадах тощо. Так само винними у «шкідництві» та перешкоджанні соціалістичному будівництву називали «підкуркульників». «Куркулів» зображали як агресивних та небезпечних людей. Цікаво, що інколи в газетах передавали їхню пряму мову, яка дисонує з іншою опублікованою інформацією та відображає реальне ставлення населення до політики режиму. Аналогічно, на сторінках газет критикували активістів, які допомагали «куркулям» (наприклад, переховували їхній хліб), що свідчить про неприйняття репресивних методів навіть серед частини прихильників режиму. Поширеною практикою були «покаянні листи» від «куркулів», а також відречення дітей «куркуля» від батьків – ще один засіб політичного тиску на незгодних та їх демонізації. До того ж, газетам було заборонено публікувати статистичні дані щодо розкуркулення та опору населення в цілому по УСРР (те саме стосувалося і колективізації);

- посівна, яка мала на меті спонукати населення обробляти якомога більші посівні площі в невідповідних для нього економічних умовах. Крім того, під час цієї кампанії вилучали продукти харчування, обґрунтовуючи такі дії заготівлею посівного матеріалу. Посівна кампанія перебувала у фокусі преси майже постійно

(від осені до весни). Попри те, що статті на цю тему виходили чи не в кожному номері, редакції часто ставали об'єктами критики через недостатню увагу до неї. Потреба в активній пропагандистській підтримці посівної зрозуміла: селяни не мали економічної мотивації до праці, а тому преса повинна була мобілізувати населення на «боротьбу за врожай». Інколи газетярі й самі брали участь у цій кампанії, що свідчить про залучення робсількорів як низових виконавців Голодомору-геноциду;

- хлібозаготівлі, спрямовані на вилучення зерна та продовольства. Матеріали на цю тему (партійні постанови, зведення про виконання плану, викривальні статті, повідомлення про порушення тощо) виходили цілорічно (найменше – навесні). Кореспонденти газет брали діяльну участь у цій кампанії, не тільки випускаючи агітаційні матеріали, а й організовуючи «масову роботу». Хлібозаготівельний план 1932 р. був нереальним для виконання, і це розуміли не тільки селяни, а й інколи навіть самі члени виїзних редакцій та інші активісти, відряджені на місця. Часто вони відмовлялися втілювати вказівки режиму, за що їх шельмували як «куркульських агентів».

Після прийняття 7 серпня 1932 р. «закону про п'ять колосків» у газетах почастішали публікації про «крадіжки» з колгоспних полів, при цьому часто вживали вислів «колгоспна власність священна і недоторкана». В кінці 1932 р. зросла кількість публікацій і про покарання за «розкрадання державного майна», «саботаж хлібозаготівель», викриття «хлібних ям». Натомість хлібозаготівельна кампанія 1933 р. були висвітлена в газетах дещо по-іншому – виходило менше звинувачувальних матеріалів про «куркулів-шкідників», а більше уваги приділяли соцзмаганню та іншим формам масової роботи.

7. Специфіка процесів, пов'язаних із Голодомором, на Чернігівщині полягає у тому, що темпи колективізації порівняно з іншими регіонами УСРР тут були дещо повільнішими (навіть у кінці 1933 р. в регіоні лишалося багато одноосібних господарств). На початок 1933 р. так званий «план хлібозаготівель» було виконано приблизно на 70%. Це відбилося і на

матеріалах преси: у кінці 1932 р. – на початку 1933-го більшість статей була присвячена саме цій темі.

Попри те, що в 1932–1933 рр. інформацію про Голодомор приховували, в деяких матеріалах преси «між рядками» знаходимо повідомлення про масовий голод. Типовими в цьому контексті є публікації на такі теми:

- крадіжки колосків та картоплі з колгоспних полів, «охорона колгоспного майна» об'їждчиками;
- чорні дошки, які оприлюднювали на шпальтах місцевої преси, а також переліки репресивних заходів, застосованих до відповідних господарств і населених пунктів;
- робота мережі «Торгсін» (рекламні оголошення);
- конфіскації зерна, що лежало в «куркульських ямах», діяльність «буксирних бригад» та насильство, яке чинили останні.

Ці публікації дають цінну фактологічну інформацію, хоч і є ідеологічно заангажованими в оцінюванні описаних подій. Водночас про приховування в пресі інформації про масовий голод свідчить поступове зменшення до середини 1933 р. кількості заміток про стан справ у конкретних селах, місце яких зайняли публікації офіційних документів, повідомлення про новини з-за кордону та передруковані з преси вищого рівня пояснювальні статті.

8. Газети були одним з основних джерел інформації про суспільне життя для населення Чернігівщини, зокрема на такі теми:

- антирелігійна кампанія. Публікації відповідного змісту найчастіше виходили перед Різдвом та Великоднем. Також газети організовували так звані атеїстичні «культпоходи», закликали працювати у найбільші церковні свята (втім, інколи навіть самі виконавці таких дій не вірили в їх успіх). В окремих статтях автори використовували концепт «оточеної фортеці», тобто бачення загрози для СРСР з усіх боків – наприклад, Папи Римського, УАПЦ, єврейських рабинів тощо. У 1930 р. газети активно критикували дії західних країн, покликані привернути увагу до гонінь проти церкви в Радянському Союзі – ці заходи оцінювали як навмисно створену перешкоду для поширення комуністичних ідей

серед робітників Європи. Іншим аспектом антирелігійної пропаганди було звинувачення кліриків у зв'язках із «куркулями». Як бачимо, комуністичний режим добився закриття церков та руйнації традицій, пов'язаних із релігійними святами, однак повністю викоринити релігійність засобами пропаганди йому не вдалося;

- діяльність закладів культури. На сторінках газет інформація про сільбуду, музеї, бібліотеки тощо з'являлася головно у ключі байдужості їх керівників до своїх обов'язків та несприйняття населенням впроваджуваної «культурної роботи». Хвалебні ж замітки писали найчастіше самі працівники відповідних закладів, які розповідали про читання п'єс, роботу польових «культбригад», діяльність гуртків тощо. Із преси дізнаємося також і про поширення радіо та кіно, які режим використовував для посилення ідеологічного тиску на населення. Зокрема, в 1933 р. радіомережа охоплювали всі райони Чернігівської області, а покази кінокартин організовували в окремих селах навіть під час агітроботи в рамках сільськогосподарських робіт;

- стан освіти. Такі замітки зосереджені на кількох головних темах:
  - по-перше, незадовільний матеріальний стан шкіл;
  - по-друге, критика педагогів (причому не пов'язана прямо з їхньою вчительською діяльністю – обвинувачення зводилися до соціального походження, ставлення до куркулів тощо, і лише зрідка – «підривної» роботи серед учнів);
  - по-третє, сезонна інформація про початок навчального р. і складання іспитів;
  - по-четверте, лікнеп серед дорослих колгоспників та призовників, що супроводжувався «ідеологічною обробкою» та вихованням лояльних до режиму громадян.
- медична сфера. Дописи на цю тему обмежувалися повідомленнями про спалахи інфекційних хвороб, а відтак, заходів для боротьби з ними (наприклад, вакцинації), попри те, що інформація про епідемії належала до забороненої для публікації;

- військова тема. Вона з'являлася в газетах постійно – режиму потрібне було милітаризоване суспільство. Друкуючи статті про потенційну загрозу війни, яку нібито прагнули розв'язати західні країни, преса водночас звеличувала військову міць самого СРСР, щоб уникнути паніки серед населення. Чимало уваги приділяли діяльності ТСО «Авіахім» та «Червоного Хреста», які в досліджуваний період були, по суті, парамілітарними організаціями. У 1932–1933 рр. дописи на військову тему були пов'язані з масовими кампаніями – увільнених у запас солдатів (а отже, лояльних до режиму людей) слід було активно залучати до управління колгоспами, сільськими радами тощо;
- події за межами СРСР. Газети писали про протести робітників у західних країнах, про- та антирадянські рухи за кордоном. Особливо цинічними є повідомлення про масову смертність від голоду за кордоном та про масові втечі іноземних громадян до СРСР у час панування голоду в Україні, а також численних спроб українців переходити Збруч та Дністер, щоб потрапити до сусідніх держав.

Отже, місцева преса Чернігівщини у 1929–1933 рр. в першу чергу виконувала пропагандистську та похідні від неї агітаційну й організаторську функції. Швидке створення розгалуженої мережі друкованих ЗМІ на Чернігівщині на початку 1930-х рр. мало на меті донести до всього населення потрібні режиму ідеї та заклики. В цей час преса стала активним учасником так званих «масових господарсько-політичних кампаній» – колективізації, хлібозаготівель, посівної. Представники ЗМІ часто виконують невластиві їм силові функції, в рамках прямих наказів зверху. Зокрема, так звані «ударні бригади» преси брали безпосередню участь у вилученні продуктів харчування в українських селян у 1932–1933 рр. Ці події висвітлено в місцевій пресі як сприяння виконанню планів хлібозаготівлі. В досліджуваний період значно зросла кількість позаштатних кореспондентів-дописувачів у газети – робсількорів, які виконували функцію збору інформації та викриття «неугодних» режиму. Проте з урахуванням історичного контексту та залученням ширшої джерельної бази, зокрема архівних документів та свідчень очевидців, завдяки дописам робсількорів ми дізнаємося локальну специфіку

повсякдення в досліджуваний період. Особливостями газетної мови преси Чернігівщини досліджуваного періоду є її патетичність, мілітаризація, засилля нових слів, пов'язаних із комуністичною ідеологією. З кінця 1932 р. у газетах майже зникли авторські матеріали з місць, в тому числі і дописи робсількорів. Майже весь простір газет наповнили офіційні партійні документи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Архівні документи і матеріали

ГДА СБ України

Ф. 16. Секретаріат ГПУ–КГБ УРСР, 1930–1991 рр.

Оп. 1.

1. Спр. 3. Доповідна записка заступника голови ДПУ Карлсона К. М. на адресу голови ВРНГ УСРР Сухомлина К. Р. щодо організаційно-господарського стану колгоспів за матеріалами агентурного вивчення їх діяльності за 1931 р. 29 березня 1932 р. 77 арк.

2. Спр. 4. Директивні вказівки ЦК ВКП (б), ОДПУ СРСР з питань проведення хлібозаготівельної кампанії. Інформаційні повідомлення ДПУ УСРР на адресу ЦК КП(б)У щодо подолання спротиву населення і працівників партійно-державного апарату проведенню хлібозаготівельної кампанії та про ліквідацію контрреволюційної організації в чеських колоніях Одещини та АМСРР. 16 вересня – 7 грудня 1932 р. 214 арк.

Центральний Державний архів вищих органів влади та управління

України, м. Київ

(ЦДАВО України)

Ф. 123. Бюро преси при Державній плановій комісії УСРР, м. Харків, 1933–1934 рр.

Оп. 1.

3. Опис архівних справ Бюро друку за 1933 р. 3 арк.

Ф. 555. Комітет у справах друку при Раді Народних Комісарів УСРР, м. Харків, 1927–1933 рр.

Оп. 1.

4. Передмова. 4 арк.

5. Спр. 6. Документи про розробку п'ятирічного плану розвитку видавничої справи УСРР (1928–1933 рр.) (проект постанови, циркуляри,

інструкція, протокол, перспективні плани, пояснювальна записка, листування, списки, таблиці). Матеріали до доповіді наркома освіти УСРР М. О. Скрипника про п'ятирічний план культурно-освітнього будівництва за державним і місцевим бюджетом. 97 арк.

**Центральний державний архів громадських організацій України,
м. Київ
(ЦДАГО України)**

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), 1918–1991 рр.

Оп. 6. Протоколи засідань Політбюро ЦК і матеріали до них (1919–1967).

6. Спр. 281. Протоколи №№ 98–104 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. 03.01.1933 г. – 23.02.1933 г. 221 арк.

Оп. 20. Документи відділів ЦК КП(б)У, 1918–1941 рр.

7. Спр. 2493. Циркулярные письма ЦК КП(б)У о задачах прессы в республике, создании новых газет и журналов, выписки из протоколов Оргбюро, Секретариата ЦК КП(б)У, переписка с партийными органами, Наркомпросом, издательствами газет и журналов о состоянии издательской работы, перспективах ее развития, партийном руководстве прессой. 4.01.1927 г.–31.12.1927 г. 232 арк.

8. Спр. 2708. Докладные записки, справки, письма партийных и советских органов, резолюции к докладам, переписка по вопросам создания добровольных обществ и их деятельности («Культурных связей с заграницей», Осовиахим, Всеукраинское отделение Общества политкаторжан и др.). 4.01.1928 г. – 22.12.1928 г. 66 арк.

9. Спр. 5285. Сводки, справки уполномоченных отдела агитации и массовых кампаний ЦК КП(б)У, обкомов и райкомов партии о состоянии хлебосдачи в совхозах и колхозах, лесозаготовок, работе районных газет в борьбе за хлеб, выполнении решений ЦК КП(б)У. 15.01.1932 г. – 24.12.1932 г. 99 арк.

**Центральний державний архів зарубіжної україніки, м. Київ
(ЦДАЗУ)**

Ф. 1. Статути, звернення, відозви українських громадських об'єднань на еміграції. Кінець XIX – поч. XX ст.

Оп. 1.

10. Спр. 36. Звернення, комунікати Комітету допомоги голодуючим в Україні (Прага), Комітету представників українських організацій в ЧСР для допомоги голодним на Україні, ін. громадських організацій та Українського комітету в Румунії до еміграції збирати кошти і надавати допомогу голодуючому населенню України. 27 січня 1929 р. – 25 листопада 1933 р., 1930-ті рр. 12 арк.

**Державний архів Чернігівської області, м. Чернігів
(ДАЧО)**

Ф. Р-3621. Редакція газети «Деснянська правда», органу Чернігівського обласного комітету КПУ і обласної ради народних депутатів. 1932–1936; 1944–1980 рр.

Оп. 1.

11. Спр. 1. Копии постановлений ЦК КП(б)У о проведении рейда по освещению в прессе работы ячеек Общества содействия авиации и военно-химической промышленности (ОСО Авиахим) и об усилении работы выездных редакций на хлебозаготовках. 29 ноября 1932 г. – 5 декабря 1932 г. 2 арк.

12. Спр. 2. Постановления Черниговского облоргбюро КП(б)У о значении районных газет, как передовых органов, об освещении хода хлебозаготовок в районной прессе, о перевыборах низовых профорганов и др. 14 декабря 1932 г. – 31 декабря 1932 г. 9 арк.

13. Спр. 3. Проект резолюции пленума ЦК КП(б)У «Об укреплении колхозов и задачах весеннего сева». Копии циркуляров и распоряжений ЦК КП(б)У об освещении в прессе вопросов: о чистке партии, о работе колхозных ячеек и политотделов МТС; об организации массовых радиослушаний об

усилении темпов ремонта транспорта и другие вопросы. 23 мая 1933 г. – 31 декабря 1933 г. 16 арк.

14. Спр. 4. Копи и проекты постановлений Черниговского облоргбюро КП(б)У: об организации Сталинского похода прессы за высокий урожай; о состоянии Марксистско-Ленинского воспитания в глуховской райпарторганизации; о результатах работников и другим вопросам. Докладные записки инструкторов облоргбюро о перекручивании линии партии в Коропском районе и состоянии лесозаготовок в Репкинском районе. 9 февраля 1933 г. – 25 декабря 1933 г. 34 арк.

15. Спр. 5. Переписка с Госпланом УССР обкомов КП(б)У и райсоветами Осоавиахим о мобилизационном плане газеты «Большевик» о развороте военно-массовой работы на предприятиях, МТС и колхозах и другие вопросы. Апрель 1933 г. – 9 апреля 1934 г. 7 арк.

16. Спр. 6. Переписка с Черниговским обллитом о запрете опубликования в прессе сведений о строительстве железных дорог, ремонте грунтовых дорог, использования медицинского препарата «Уро-гравидана» и другим вопросам. Январь 1933 г. – декабрь 1933 г. 13 арк.

17. Спр. 10. Распоряжения обллита: о запрещении выпуска печатных изданий, направленных против президента Рузвельта и его министров; о вопросах, не подлежащих опубликованию в прессе. Январь 1934 г. – ноябрь 1934 г. 13 арк.

18. Спр. 20. Директивы и перечни Главлита и обллита о вопросах запрещенных к опубликованию в прессе. Январь 1935 г. – 5 декабря 1935 г. 108 арк.

Ф. П-470. Чернігівський обласний комітет Компартії України. 1932–1941; 1943–1991 рр.

Оп. 1.

19. Спр. 9. Протоколы № 1–13 заседаний облоргбюро КП(б)У и материалы к ним. 21 октября 1932 г. – 27 декабря 1932 г. 139 арк.

20. Спр. 158. Докладные записки, информации и переписка с облпрокуратурой и облсудом о нарушении революционной законности, о самосудах, убийствах и по другим вопросам. 5 января 1934 г. – 26 ноября 1934 г. 239 арк.

Ф. Р-676. Редакция газеты «Червоний стяг», органу Чернігівського окружного комітету КП(б)У, окрвиконкому та окружної ради профспілок (Чернігів). 1925–1929 рр.

Оп. 1.

21. Спр. 29. Переписка с торговыми организациями. 1 октября 1926 г. – 29 апреля 1927 г. 192 арк

**Державний архів Чернігівської області, м. Ніжин
(ДАЧО)**

Ф. Р. 416. Ніжинська окружна прокуратура. 1923–1930 рр.

Оп. 4. Ніжинська окружна прокуратура (м. Ніжин, Ніжинського району, Ніжинської округи). 1929–1930 рр.

22. Спр. 4. Різне листування про пожежі, висилку злочинного елементу, адміністративно висланих та інші кримінальні справи. Списки ув'язнених в Ніжинській в'язниці. 2 січня 1930 р. – 14 червня 1930 р. 171 арк.

Опубліковані джерела

23. Андреев А. Селькор и строительство новой деревни. Ленинград: Изд-во облисполкома, 1928. 32 с.

24. Боговой И. На новом этапе. Селькоровское движение в период социалистической реконструкции. Москва, Ленинград: Гос. изд-во. 1930. 128 с.

25. Богушевський В. Газета на новом этапе. Москва: Госоцэкономиздат, 1931. 128 с.

26. В помощь редактору газеты политотдела МТС (материалы). 1933 г., Май – июнь. Харьков: Полит. сектор МТС, 1933. 16 с.

27. Вашкевич М., Масляненко Д. Печать на стройке новой деревни. Ленинград: Прибой, 1930. 62 с.

28. Володин С. Печать на новом этапе. Москва : Госиздат, 1930. 48 с.

29. Гаєвський С. Механізація мови. *Життя і революція*. 1926. № 1. С. 71–76.
30. Гаєвський С. Українізація і український правопис. *Життя і революція*. 1925. № 8. С. 49–54.
31. Гладкий М. Мова нашої преси. *Життя і революція*. 1926. № 6 (червень). С. 61–68.
32. Гладкий М. Наша газетна мова : монографія. Київ: Держ. вид-во України, 1928. 174 с.
33. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: документи і матеріали. / Упор.: Пиріг Р. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1128 с.
34. Горелик Б. Руководство рабселькорским движением. Москва: Всесоюзный коммунист. ин-т журналистики им. «Правды», 1934. 64 с.
35. Действующее законодательство о печати. Системат. сборник / сост. Л. Фогелевич. Москва: Изд-во Наркомторгов СССР и РСФСР, 1929. 384 с.
36. Диспут С. Шляхи розвитку української літературної мови. *Життя і революція*. 1925. № 10. С. 99–101.
37. Евгенов С. Фотография помогает строить социализм. *Пролетарское фото*. 1931. Сентябрь. С. 3–6.
38. Еличенко П. Многотиражка в колхозе. Москва: Крестьянская газета, 1930. 62 с.
39. История советской политической цензуры. Документы и комментарии / сост. Т. Горяева, З. Водольянова. Москва: РОССПЭН, 1997. 672 с.
40. Кійко А. Стінгазету на службу завданням весняної с.-г. кампанії. Харків: Держсільгоспвидав, 1930. 16 с.;
41. Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – червень 1941 : збірник документів і матеріалів / упорядн. В. Даниленко та ін. Київ: Наук. думка, 1986. 415 с.
42. Лаговиер Н., Роднянский Я. Дела рабселькоровские. Москва: Гос. изд-во, 1929. 152 с.

43. Лейкин О., Шнэйдер Э. Советский закон о рабселькорах. Москва: Юридическое изд-во НКЮ РСФСР, 1932. 78 с.
44. Ленин В. Полное собрание сочинений. Том 6. Январь – август 1902. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1963. 619 с.
45. Лицо сельской низовой печати (районные, колхозные и совхозные газеты) / под ред. А. Горькова, А. Гусева, Ф. Михайлова, Л. Недачина и С. Урицкого. Москва: Изд-во «Крестьянская газета», 1930. 164 с.
46. Магид А. Поступью пятидесяти тысяч. Опыт четырехлетней работы ударных бригад «Правды». Москва: Партийное изд-во, 1932. 216 с.
47. Марковин Н. Что должен знать рабселькор-осоавиахимовец. [Москва]: Сектор печати ЦС Осоавиахима СССР, 1933. 32 с.
48. На захист робселькорів. (Збірник партійних директив і законів урядів СРСР і УСРР). Харків: Вид-во ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1934. 64 с.
49. На новом этапе. Материалы к Всесоюзному совещанию по вопросам рабселькорского движения. Ленинград: обл. изд-во, 1931. 32 с.
50. Народне господарство УСРР: стат. довідник. Київ: Держ. вид-во «Народне госп-во та облік», 1935. 664 с.
51. Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938 / авт. вступ. ст. та упоряд.: О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. 464 с.
52. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Сумська область. / Упорядн.: Федоренко І. Суми: Собор, 2008. 920 с.
53. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Чернігівська область / Укр. ін-т нац. пам'яті, Чернігів. обл. держ. адміністрація, Чернігів. обл. рада. Редколегія: В. Хоменко (голова редколегії) та ін. Чернігів: Деснянська правда, 2008. 1060 с.

54. Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Хмельницька область. Ч. 1 / ред. кол. Гавчук І. та ін. Хмельницький, 2008. 752 с.
55. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / упоряд. І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка. Київ: Вища школа, 1997. Ч. 2. 704 с.
56. Нові адміністративні райони УСРР : стат. довідник. Харків: Держвидав «Госп-во України», 1930. 322 с.
57. О партийной и советской печати : сб. док. Москва: Правда, 1954. 692 с.
58. Обласні і районні газети в боротьбі за хліб. Бюлетень газетно-журнального сектора КПВ ЦК КП(б)У. Харків: [б. в.], 1932. 40 с.
59. Організуй стінну газету. Короткий poradник селькорів. Харків: [б. в.], 1929. 36 с.
60. Освіта на Україні в цифрах : (стат. довідник за 1933/34–1935/36 роки) / Народний комісаріат освіти УСРР. Харків: Рад. школа, 1936. 71 с.
61. Пам'ятка диткорбригади. Харків: Молодий більшовик, 1931. 60 с.
62. Печать должна работать по-новому / сост. А. Быстрозоров и др. Ленинград: Прибой, 1932. 156 с.
63. Письма И. В. Сталина В. М. Молотову. 1925–1936 гг. : сб. док. / за ред. Л. Кошелевой. Москва: Россия молодая, 1995. 303 с.
64. Положення про Комітет у справах друку Народнього Комісаріату Торгівлі УСРР. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. Відділ І. Ч. 5. Харків, 1928. С. 68.
65. Польша та Україна у тридцятих – сорокових рр. ХХ ст.: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 7: Голодомор в Україні 1932–1933. Варшава; Київ. 2008. 1304 с.
66. Преса Української СРСР 1918–1980 : стат. довідник / Рада Міністрів УРСР. Держ. комітет у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі,

Книжкова палата УРСР ім. І. Федорова; уклад.: Н. Погонєць, Г. Данилевська. Харків, 1981. 218 с.

67. Рабселькоровское движение и ударничество в печати. Ленинград: Ленинград. обл. изд-во, 1933. 76 с.

68. «Репресовані» щоденники. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні / упорядкув., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна. Київ: Фенікс, 2018. 352 с.

69. Решение партии о печати. 1918–1940 : сб. док. Москва: Госиздат, 1941. 106 с.

70. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 рр. в Україні в документах ГПУ-НКВД. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 608 с.

71. Русаков Г. Рабселькоры и прокуратура. Одесса: [б. и.], 1927. 112 с.

72. Светлов О. Селькорівські вечори. Прості розмови. Одеса: [б. в.], 1929. 35 с.

73. Советская деревня и работа селькоров. Сб. статей. Москва–Ленинград: Гос. Изд-во, 1927. 146 с.

74. Советская печать в документах : сб. док. Москва: Мысль, 1961. 216 с.

75. Спутник фотокора на 1932 год. Москва: Журнально-газетное объединение, 1932. 234 с.

76. Сталин И. Сочинения. Т. 11. Москва: ОГИЗ; Гос. изд-во полит. лит-ры, 1949. 381 с.

77. Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові. *Шлях освіти*. 1928. № 4. С. 132–141.

78. Уголовный кодекс РСФСР. Официальный текст с изменениями на 1 июля 1950 года. Москва: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1950. 256 с.

79. Український правопис. Харків: Держ. вид-во України, 1929. 107 с.

80. Український правопис. Харків: Рад. школа, 1933. 95 с.

81. Хаин А. Пути и формы рабселькоровской работы (с приложением инструкций и положений). Москва: Долой неграмотность, 1927. 56 с.

82. Черепახов М. На переломі. Про перебудову робселькорівської роботи. Харків: Пролетар, 1931. 48 с.
83. Чернігівська область. Короткий статистично-економічний довідник 1932 р. / Чернігів. обл. держ. планова комісія. Б. м.: [б.в.], 1932. 115 с.
84. Чистка харківської обласної парторганізації і завдання преси. Доповідь тов. Ярославського на нараді працівників преси 18 травня 1934 р. Харків, 1934. 4 с.
85. «Чорні дошки» України. Чернігівська область : зб. док. і мат-лів. Київ: Вид-во Марка Мельника (ФОП Мельник М. Ю.), 2021. 944 с.
86. Шафир Я. Газета и деревня. Москва; Ленинград: Красная новь, 1924. 144 с.
87. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і докруги). Спогади. Частина перша. В Україні. Харків: Видання часопису «Березіль»; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2001. 428 с.
88. Шифрин Г. Периодическая печать СССР и рабселькоровское движение между XV и XVI съездами ВКП(б). Москва: Планхозигз, 1930. 128 с.
89. Шмиговський С. Стінгазету на службу соціалістичному перебудуванню села. Харків–Київ: Держ. вид-во України, 1930. 84 с.
90. Що сказала Перша всеукраїнська нарада про роботу селькора. Харків: Радянське село, 1929. 18 с.
91. Що треба знати редколегії стінгазети та селькорові. Черкаси: Вид-во газети «Радянська думка», 1929. 12 с.

Матеріали преси

Більшовик (Чернігів)

92. Англія вимагає мораторія. *Більшовик*. 1933. 12 квітня. С. 4.
93. Грізний гуркіт над Польщею. *Більшовик*. 1933. 16 лютого. С. 2.
94. Конференція соціаль-капітулянтів перед фашизмом. *Більшовик*. 1933. 18 квітня. С. 4.

95. Хілобок. Управа колгоспу потурає злодіям. *Більшовик*. 1933. 24 липня. С. 2.

Більшовицький шлях (Корюківка)

96. Більшовицьке палке вітання газеті «Більшовицький шлях» від Корюківського Райпаркому. *Більшовицький шлях*. 1931. 14 травня. С. 1.

97. Бригада: Віноградов Пома Літвін Фіге. Всі сили на ліквідацію прориву. *Більшовицький шлях*. 1932. 26 грудня. С. 1.

98. Будь передовий боєць, ударник у боротьбі. *Більшовицький шлях*. 1931. 15 жовтня. С. 4.

99. Вишневий. Не приймати до колгоспу наймита, це злочин. *Більшовицький шлях*. 1931. 23 червня. С. 3.

100. Випущено перші штаген циркулі. *Більшовицький шлях*. 1931. 13 вересня. С. 4.

101. Відчитна доповідь т. Лінова про роботу Рай КК. Р.С.І. *Більшовицький шлях*. 1931. 3 липня. С. 2–3.

102. Гарицький. Про санітарний стан шкіл, та гігієну учнів. *Більшовицький шлях*. 1931. 3 вересня. С. 4.

103. Голімбієвський. Утеплюйте приміщення для худоби. Холодний хлів – збиток господарству. *Більшовицький шлях*. 1931. 8 вересня. С. 4.

104. Голова РВК Бортників. Секретар Мирошніченко. Газету «ВІСТІ ВУЦВК» в маси. *Більшовицький шлях*. 1931. 23 липня. С. 4.

105. Голова РВК Бортників. Секретар Мирошніченко. Обов'язкова постанова №16. Корюківського РВК «Про підтримання в санітарному стані м. Корюківки та про санітарні заходи по інших селищах району» від 18 червня 1931 р. *Більшовицький шлях*. 1931. 25 червня. С. 4.

106. Голова РВК Бортників. Секретар Мирошніченко. Обов'язкова постанова № 17 РВК «Про обов'язкове віспоприщеплення» від 18 червня 1931 р. *Більшовицький шлях*. 1931. 25 червня. С. 4.

107. Горіцький. Декада червоного хреста. *Більшовицький шлях*. 1931. 28 жовтня. С. 4.
108. Докучливий. Недаладности в колгоспі «8-е березня». *Більшовицький шлях*. 1931. 5 вересня. С. 1.
109. Доповідь т. Шапковського на загально-міських партійних зборах Корюківки. *Більшовицький шлях*. 1931. 18 вересня. С. 2.
110. Зведення виконання пляну посіву на 23.V.31. *Більшовицький шлях*. 1931. 27 травня. С. 1.
111. Ів. Серпневий. Притягнути до відповідальности. *Більшовицький шлях*. 1932. 18 січня. С. 1.
112. Колгоспний кінь мусить бути здоровим. *Більшовицький шлях*. 1932. 30 березня. С. 1
113. Кольцов П. Поїхали в ригу. *Більшовицький шлях*. 1931. 19 червня С. 4.
114. Кольцов П. Таємниця винахідника. *Більшовицький шлях*. 1932. 15 вересня. С. 2.
115. Кольцов П. У Корюківці «маються». *Більшовицький шлях*. 1931. 20 липня 1931 р. С. 2.
116. Комсомолец. Комсомольці штурмують. *Більшовицький шлях*. 1931. 23 червня. С. 3.
117. Лист до редакції. *Більшовицький шлях*. 1931. 13 серпня. С. 4.
118. «Мітинг» колгоспних коней. *Більшовицький шлях*. 1932. 27 березня. С. 1
119. Н. С. Г-ова. Фут-бол. *Більшовицький шлях*. 1931. 15 липня. С. 4.
120. На поводку у куркуля. *Більшовицький шлях*. 1932. 25 січня. С. 2.
121. На фото: Кінь-Васька з колгоспу «Червоний плугатар»... *Більшовицький шлях*. 1932. 18 травня. С. 1.
122. Око. Сельбуд не працює. *Більшовицький шлях*. 1931. 10 липня. С. 4.
123. Оперативне зведення на 15-I-1934. *Більшовицький шлях*. 18 січня. С. 1.
124. Панас Груша. Механік Іванов на дачі. *Більшовицький шлях*. 1931. 25 червня. С. 3.

125. Покінчити з знеосібкою та безгосподарським ставленням до коня. *Більшовицький шлях*. 1932. 3 квітня. С. 1.
126. Продовжуємо «мітинг коней». *Більшовицький шлях*. 1932. 9 квітня. С. 1.
127. П'янка зірвала відправку картоплі. *Більшовицький шлях*. 1931. 27 травня. С.3.
128. Райздоровінспектор Гарицький. Наш район небезпечний на дизентерію. Всі на боротьбу за чистоту. *Більшовицький шлях*. 1931. 18 серпня. С. 4.
129. Редактор Емельянцев. Родину колгоспника, якого призвали на військову службу забезпечено. *Більшовицький шлях*. 1931. 5 жовтня. С. 4.
130. Редакція «Б. Ш.». Релігія – знаряддя класових ворогів. Боротьба з релігією – боротьба за соціалізм. *Більшовицький шлях*. 1931. 3 січня. С. 2.
131. Реп'яшок. Рятуйте! Топлюся! *Більшовицький шлях*. 1931. 8 червня. С. 4.
132. Секретар КК-РСІ Немірова. За бездіяльність секцію РСІ розпущено. *Більшовицький шлях*. 1931. 23 червня. С. 3.
133. Справа чести Райпарторганізації це будь-що плян М'ЯСОЗАГОТІВЕЛЬ виконати повністю протягом грудня. *Більшовицький шлях*. 1932. 26 грудня. С. 1.
134. Стегно. 5 колгоспів і обліку немає ні в одному. *Більшовицький шлях*. 1931. 23 червня. С. 3.
135. Студент Т-а. В Охроміївичах немає обліку. *Більшовицький шлях*. 1931. 23 червня. С. 3.
136. Фіге І. Вбито тов. Горбача І. С. *Більшовицький шлях*. 1932. 21 липня. С. 2.
137. Червоний семінар. «П'яні збори». *Більшовицький шлях*. 1931. 15 серпня. С. 4.

Більшовицькі темпи (Талалаївка)

138. Добити неписьменність. *Більшовицькі темпи*. 1932. 5 квітня. С. 1.
139. Традиції «Правди» – всій більшовицькій пресі. *Більшовицькі темпи*. 1933. 4 травня. С. 1.

В соціалістичний наступ (Добрянка)

140. *В соціалістичний наступ*. 1933. 20 вересня. С. 1
141. Готуємось до походу. *В соціалістичний наступ*. 1932. 1 березня. С.1.
142. За насіння проти куркульні. *В соціалістичний наступ*. 1932. 28 лютого. С. 1.
143. Комарний Юрко. Дії Товкача – не колгоспівські. *В соціалістичний наступ*. 1933. 15 квітня. С. 1.
144. Про робсількорівський похід за бойову готовність до сівби й організаційно-господарське зміцнення колгоспів (постанова райз'їзду земельних працівників). *В соціалістичний наступ*. 1932. 4 березня. С. 1.
145. П. Активісти у хвості. *В соціалістичний наступ*. 1933. 15 квітня. С. 4.

Життя колгоспника (Семенівка)

146. Першими слово мають: коні, насіння і теляти. *Життя колгоспника*. 1932. 23 березня. С. 2.

За більшовицькі темпи (Березна)

147. Решітько І. Синявські вчителі розгортають роботу. *За більшовицькі темпи*. 1933. 1 травня. С. 4.
148. С. Розтрощити вщент маневри куркуля. До права тих, що переховують і допомагають куркулю розбазарювати хліб. *За більшовицькі темпи*. 1932. 21 листопада. С. 1.
149. Як боротися з луковим метеликом. Інструкція. *За більшовицькі темпи*. 1932. 21 червня. С.1.

За радянське життя (Ромни)

150. В. К. Боїмося писати. *За радянське життя*. 1929. 26 жовтня. С. 2.

За соціалістичний врожай (м. Бахмач)

151. *За соціалістичний врожай*. 1933. 2 жовтня. С. 1.

За соціалістичне Полісся (Ріпки)

152. Секретар Облоргбюра КП(б)У Маркитан. Постанова облбюра КП(б)У. *За соціалістичне Полісся*. 1933. 10 грудня. С. 1.

153. Секретар Облоргбюра КП(б)У Маркитан. Постанова облбюра КП(б)У про зав. оргінстра Носівського РПК – Яременко. *За соціалістичне Полісся*. 1933. 10 грудня. С. 1.

За суцільну колективізацію (Бобровиця)

154. Всеколгоспний огляд сил готовости до сівби. *За суцільну колективізацію*. 1934. 4 січня. С. 1.

155. Захаренко, Власовець Д. Бородавка, Д'яченко. Кінь та його меню. *За суцільну колективізацію*. 1934. 2 січня. С. 2.

156. Конференція бойової підготовки весни. *За суцільну колективізацію*. 1934. 6 січня. С. 1.

157. Розмова п. Дюранті з тов. Сталіним. *За суцільну колективізацію*. 1934. 6 січня. С. 3.

158. Смуга М. Задні колеса. *За суцільну колективізацію*. 1932. 12 червня. С. 2.

159. Смуга М. «Отдельный» чолов'яга. *За суцільну колективізацію*. 1932. 9 червня. С. 1.

160. У Бобровиці відкрито відділ Торгсіню. *За суцільну колективізацію*. 1933. 6 березня. С. 2.

Зоря (Шостка)

161. Поправка. *Зоря*. 1934. 18 січня. С. 2.
162. Редактор Арашкевич. На трибуні «мітингу» коні воронізьких колгоспів. *Зоря*. 1933. 27 січня. С. 2.
163. Розмова п. Дюранті з тов. Сталіним. *Зоря*. 1934. 8 січня. С. 4.

Колгоспна праця (Мена)

164. Бідний. Зірвав роботу. *Колгоспна праця*. 1932. 18 січня. С. 2.
165. Восьме березня. *Колгоспна праця*. 1932. 9 березня. С. 1.
166. Підкуркульникові дано відсічі. *Колгоспна праця*. 1932. 25 серпня. С. 2.
167. Пономаренко. Ремонтвання не розпочато. *Колгоспна праця*. 1932. 5 лютого. С. 1.
168. Райкомісія. Плян-календар проведення міжнародного пролетарського свята І-го травня в Менському районі. *Колгоспна праця*. 1933. 28 квітня. С. 1.
169. Р. упертої праці. *Колгоспна праця*. 1932. 25 серпня. С. 1.
170. Стародуб. Готуючись до свят. *Колгоспна праця*. 1932. 18 жовтня. С. 1.
171. Чабан. Не святкувати, а сіяти. *Колгоспна праця*. 1932. 27 квітня. С. 1.

Колгоспне життя (Остер)

172. 21 травня почалися перевірочні іспити в школах. *Колгоспне життя*. 1931. 23 травня. С. 2.
173. Бухман, Тополь. Перевірочні іспити розпочалися. *Колгоспне життя*. 1931. 23 травня. С. 2.
174. Д-р К. Тарашкевич. На боротьбу з шкарлятиною. *Колгоспне життя*. 1932. С. 2.
175. Куць. Їх іспити нетурбують. *Колгоспне життя*. 1931. 23 травня. С. 2.

Колгоспне село (Кролевець)

176. Горбач М. Мій шлях. *Колгоспне село*. 1933. 19 лютого. С. 2.

177. Заколоти серед американських фермерів. *Колгоспне село*. 1933. 11 червня. С. 3.

178. Ревуцький І. М. Стіннівки, робселькорівський рух на Кролевщині за рік. *Колгоспне село*. 1933. 19 лютого. С. 2.

179. Шкамердяка В. Так я став селькором. *Колгоспне село*. 1933. 19 лютого. С. 2.

Колгоспник Борзенщини (Борзна)

180. Вимирають цілими селами. *Колгоспник Борзенщини*. 1933. 7 листопада. С. 2.

181. Вчитель. Діти вимагають мови. *Колгоспник Борзенщини*. 1931. 2 грудня. С. 3.

182. Знайте кращих в обличчя. *Колгоспник Борзенщини*. 1933. 15 жовтня. С. 2.

183. Редакція «К. Б.». До всіх робселькорів. *Колгоспник Борзенщини*. 1931. 2 грудня. С. 3.

184. Хлібозаготівлі по-Красноставському. *Колгоспник Борзенщини*. 1931. 24 жовтня. С. 4.

185. Я. Чудо в селі Шаповалівка. *Колгоспник Борзенщини*. 1931. 17 грудня. С. 2.

Колгоспник Дмитрівщини (Дмитрівка)

186. Аргус. Переслідують селькора. (Лист до редакції). *Колгоспник Дмитрівщини*. 1933. 5 травня. С. 2.

187. Боженко. За переслідування селькора і псування стінгазети – суворо карати. *Колгоспник Дмитрівщини*. 1933. 5 травня. С. 2

188. Макар М. Беззубого інформатора перетворити в організатора мас. *Колгоспник Дмитрівщини*. 5 травня. С. 4

189. Макар М. Не польовка, а порожнє місце. *Колгоспник Дмитрівщини*. 1932. 19 травня. С. 4

190. Макар. М. Польовки є – редколегій немає. *Колгоспник Дмитрівщини*. 10 травня. С. 2
191. Постанова Бюра РПК. Про роботу газети «Колгоспник Дмитрівщини». *Колгоспник Дмитрівщини*. 1932. 25 червня. С. 2.
192. Ревун. Вивезти з болота сіно. *Колгоспник Дмитрівщини*. 1932. 12 жовтня. С.2.

Колективіст Бурищини (Буринь)

193. Відповіді початківцям. *Колективіст Бурищини*. 1931. 1 жовтня. С. 2.
194. Голова Райниконкому Неїзжалий. Секретар РВК Рябенко. Наказ № 1 Районового виконавчого комітету про боротьбу з епідемією віспи. *Колективіст Бурищини*. 1932. 7 січня. С. 4.
195. Перше травня у Москві. *Колективіст Бурищини*. 1932. 6 травня. С. 1.
196. Редакція «К. Б.». Відбити у Кліменка охоту погрожувати селькорів. *Колективіст Бурищини*. 1933. 5 травня. С. 1.
197. Рудь П. Пісня про хліб. *Колективіст Бурищини*. 1931. 1 жовтня. С. 2.
198. У Неплюївському нема жодного примірника. *Колективіст Бурищини*. 1932. 3 січня. С. 4.

Колективіст Глухівщини (Глухів)

199. Від редакції. *Колективіст Глухівщини*. 1933. 5 травня. С. 2.
200. День більшовицької преси. *Колективіст Глухівщини*. 1932. 5 травня. С. 1.
201. День більшовицької преси. *Колективіст Глухівщини*. 1933. 5 травня. С. 2.
202. Дільн. прокурор т. Солднєк. Зміцнимо зв'язок робселькорів із прокуратурою. *Колективіст Глухівщини*. 1932. 5 травня. С. 4.
203. Іллюша. Робселькори – командири пролетарської громадської думки. *Колективіст Глухівщини*. 1932. 5 травня. С. 3–4.

204. М. М. Куди дивиться партосередок? *Колективіст Глухівщини*. 1932. 6 лютого. С. 2.

205. Рибалка М. Затискувача самокритики Шевелева покарати. *Колективіст Глухівщини*. 1933. 5 травня. С. 2.

Комуна (Конотоп)

206. Бородін Н. За злочин геть із колгоспу. *Комуна*. 1931. 28 серпня. С. 1.

207. Взяті зобов'язання виконують. *Комуна*. 1934. 2 січня. С. 1.

208. Два селькори. Пиячів – геть з комсомолу. *Комуна*. 1931. 25 серпня. С. 2.

209. Круп'янка, Сивий. Рішучу відсіч знахабнілій куркульні. *Комуна*. 1932. 27 січня. С. 1.

210. Шило, Сталінець. Покарати зривників хлібозаготівлі. *Комуна*. 1932. 22 січня. С. 1.

Конопляр С-Будищини (Середина-Буда)

211. Дашевський. Про опрацювання тез до XVII з'їзду ВКП(б). Постанова бюро РК ЛКСМУ від 4-І-1934. *Конопляр С-Будищини*. 1934. 10 січня. С. 1.

212. Нарслідчий Скрипник. Слідами дописів. *Конопляр С-Будищини*. 1932. 10 грудня. С. 4.

213. Пресу широким масам трудящих села. *Конопляр С-Будищини*. 1932. 3 грудня. С. 4.

214. Сількор. Адаменко й Осипенко – п'ють могоричі. *Конопляр С-Будищини*. 1932. 12 листопада. С. 1.

215. У перших числах грудня починає виходити щоденна обласна газета «Більшовик Чернігівщини». *Конопляр С-Будищини*. 1932. 5 грудня. С. 2.

Нове село (Ніжин)

216. Безгосподарність, формалізм, неправильна організація праці та безвідповідальність – ось цей млин треба зліквідувати в колгоспах. *Нове село*. 1932. 1 лютого. С. 2.
217. Бригада. Робітничі бригади рапортують. *Нове село*. 1930. 24 лютого. С. 2.
218. Будемо переможцями й на господарському фронті. *Нове село*. 1930. 22 лютого. С. 4.
219. Бузюн М. Дозори. *Нове село*. 1933. 10 серпня. С. 3.
220. В лабетах капіталізму. *Нове село*. 1930. 5 січня. С. 4.
221. Вище якість, нижче собівартість. *Нове село*. 1932. 4 лютого. С. 1.
222. Відсталі сільради, за допомогою «справжніх і таємних радників» – куркулів – хлібозаготівлю не виконаєте. *Нове село*. 1932. 4 лютого. С. 1.
223. Голова облоргкомітету Голубятніков, Секретар облоргкомітету Аутман. Про занесення на чорну дошку колгоспу «Більшовик» Носівського р-ну. Постанова Чернігівського обласного організаційного комітету 9 грудня 1932 р. *Нове село*. 1933. 14 грудня. С. 1.
224. Дозорний. Час стати до роботи. *Нове село*. 1930. 22 лютого. С. 4.
225. Доки пастимуть задніх? *Нове село*. 1934. 24 січня. С. 2.
226. Капустин. Будують Нове життя. *Нове село*. 1930. 13 квітня 1930 р. С. 2.
227. Лагейко. Червона гвардія. *Нове село*. 1930. 14 лютого. С. 1.
228. Локатарьов. Весняна с.-г. кампанія КСМ. *Нове село*. 1930. 2 лютого. С. 4.
229. Мур. Не так сталося, як жадалося. *Нове село*. 1932. 9 грудня. С.4.
230. На допомогу колгоспам. *Нове село*. 1930. 20 січня. С. 2.
231. На женеvській конференції, незрозуміла пропозиція. *Нове село*. 1932. 27 лютого. С. 2.
232. На світлині: діаграма зростання посівної площі колгоспів і радгоспів (у мільйонах га). *Нове село*. 1932. 1 січня С. 2.

233. Наймичок, біднячок до партії – до колгоспів. *Нове село*. 1930. 10 січня. С. 2.
234. *Нове село*. 1930. 24 лютого. С. 3.
235. *Нове село*. 1932. 10 листопада. С. 1.
236. Райченко. Лосинівщина – район суцільної колективізації. *Нове село*. 1930. 20 січня. С. 3.
237. Передплачуйте газети і журнали на 1933 р. *Нове село*. 1932. 10 листопада. С. 2.
238. Під гаслами революційного виходу з кризи і оборони СРСР пролетаріят всесвіту йде на першотравневу демонстрацію. *Нове село*. 1932. 1 травня. С. 2.
239. Позбутися волячих та черепащачих темпів. *Нове село*. 1932. 6 лютого. С. 1.
240. Про скликання райконференції МОДР-делегатів. *Нове село*. 1934. 6 березня. С. 2.
241. Сінюшкін. Селами. *Нове село*. 1930. 10 січня. С. 1.
242. Ударники артілі ім. Шевченка – Мальцев М. та Мальцев Ф. ремонтують с.-г. реманент с. Липів-Ріг на Ніженщині. *Нове село*. 1932. 19 січня. С. 4.
243. Хай живуть 15-ті роковини Жовтня. *Нове село*. 1932. 7 листопада. С. 1.
244. Червоній армії в день 14-річного ювілею палке вітання. *Нове село*. 1932. 23 лютого. С. 1.
245. Японія визнає свою поразку. *Нове село*. 1932. 16 лютого. С. 2.

Поліський комунар (Корон)

246. Варчан. Папка Грицько – співає куркульські пісні. *Поліський комунар*. 1932. 17 листопада. С. 1.
247. Дорошенко. Куркульське кубло в артілі «Червоний ранок». *Поліський комунар*. 1933. 22 січня. С. 2.

248. Жертва куркульської помсти. *Поліський комунар*. 1932. 24 листопада. С. 1.
249. Кириченко. Вчинки куркульських підлабузників суворо засудити. *Поліський комунар*. 1932. 7 листопада. С. 4.
250. Кобзистий. Дії райгородських шкідників. *Поліський комунар*. 1933. 22 січня. С.3.
251. Коновалов. Куркулі хліб ховають і родичів заохочують. *Поліський комунар*. 1932. 17 листопада. С. 1.
252. Овчаров. Коли ж усупільнять? *Поліський комунар*. 1933. 28 лютого. С. 4.
253. Про куркульський саботаж, перекручування лінії партії та зловживання в селі Райгородку. Постанова РКК РСІ від 7-1 – 1933 р. *Поліський комунар*. 1933. 22 січня. С. 3.
254. Сідько І. Послухайте колгоспника-ударника Івана Охрімовича Сідька. *Поліський комунар*. 1933. 10 березня. С. 1.

Правда на Диканиціні (Диканька)

255. Лани чекають на посівщиків. *Правда на Диканиціні*. 1931. 31 серпня. С. 2.

Правда Прилуччини (Прилуки)

256. Америка просить допомогти літунам. *Правда Прилуччини*. 1930. 2 січня. С. 1.
257. Антоненко. Готуймось до таборових зборів. *Правда Прилуччини*. 1932. 16 серпня. С. 4.
258. Білогвардійські військові організації і далі діють. *Правда Прилуччини*. 1930. 15 січня. С. 1.
259. Бондар. Організуймо культурне обслуговування сіячів. *Правда Прилуччини*. 1930. 27 березня. С. 3.

260. Г. Зривникам колективізації не місце в сільраді. *Правда Прилуччини*. 1931. 23 березня. С. 1.
261. Грицько Деркач. *Правда Прилуччини*. 1932. 4 жовтня. С. 1.
262. Дем'яненко С. На призов ідемо письменні. *Правда Прилуччини*. 1932. 9 вересня. С. 4.
263. До глитаяки Самійленкової застосувати постанову ЦВК та РНК. *Правда Прилуччини*. 1932. 14 серпня. С. 1.
264. Жежера Х. Налагодити культосвітню роботу в колгоспах. *Правда Прилуччини*. 1930. 1 квітня. С. 2.
265. Зіркий. У чому перешкода. *Правда Прилуччини*. 1932. 3 грудня. С. 2.
266. Луцак Н. Лист одноосібника з хутора Яблунівського. *Правда Прилуччини*. 1933. 28 січня. С. 1.
267. М. Горб. За два тижні розпочинається призов. *Правда Прилуччини*. 1932. 9 вересня. С. 4.
268. Моторний. П'яниць усунути з роботи. *Правда Прилуччини*. 1932. 29 серпня. С. 1.
269. Повстання на німецькому військовому кораблі. *Правда Прилуччини*. 1930. 2 січня. С. 1.
270. Погорілий. Досвід Мільок перейняти всім колгоспам. *Правда Прилуччини*. 1933. 1 серпня. С. 1.
271. Самарін. Тікає від роботи, як дідько від ладану. *Правда Прилуччини*. 1930. 19 квітня. С. 2.
272. Селянство у капіталістичних країнах. *Правда Прилуччини*. 1930. 15 січня. С. 1.
273. Селянський революційний рух в Італії. *Правда Прилуччини*. 1930. 2 січня. С. 1.
274. Треба вжити негайних заходів. *Правда Прилуччини*. 1932. 21 листопада. С. 1.
275. Утиски проти комуністичних депутатів. *Правда Прилуччини*. 1930. 15 січня. С. 1.

276. Утиски проти українських організацій на Західній Україні. *Правда Прилуччини*. 1930. 2 січня. С. 1.

277. Цвик Павло, Пилипенко. Цілком схвалюємо постанову партії та уряду про занесення на чорну дошку куркульських саботажників. *Правда Прилуччини*. 1933. 12 грудня. С. 1.

278. Червона Армія плоть от плоті, кров од крові робітничо-селянська. *Правда Прилуччини*. 1932. 17 вересня. С.2.

279. Червоноармієць Захожий. Призов розпочався. *Правда Прилуччини*. 1932. 2 жовтня. С. 4.

280. Чому Подище відстало хлібозаготівлею? (За листами сількорів) *Правда Прилуччини*. 1932. 3 грудня. С. 2.

281. Шкурат. Дубовой Гай. *Правда Прилуччини*. 1931. 23 березня. С. 1.

Прапор комуни (Бахмач)

282. Америка готується до «роззброєння». *Прапор комуни*. 1932. 27 лютого. С. 2.

283. До оборони країни рад – будь готовий. *Прапор комуни*. 1932. 21 жовтня. С. 2.

284. Збудуймо ескадрилію «Крила Ленінізму». *Прапор комуни*. 1932. 16 квітня. С. 2.

285. Комсомолець. Юненко – дезертир з фронту хлібозаготівель. *Прапор комуни*. 1932. 22 січня. С. 1.

286. Бойко Л. Закликаю всіх одноосібників піти за моїм прикладом. *Прапор комуни*. 1933. 15 серпня. С. 1.

287. М. Луганське – Луганбуд. *Прапор комуни*. 1932. 9 лютого. С. 2.

288. Нагороджуємо орденом «РАКА». *Прапор комуни*. 1932. 24 квітня. С. 2.

289. Обмачівські опортуністи плачуть, що немає хліба. *Прапор комуни*. 1932. 18 січня. С. 1.

290. Одноразовий збір на господарське та культурне будівництво. *Прапор комуни*. 1932. 9 лютого С. 2.
291. Постанова ЦК КП(б)У від 7 серпня 1933 р. *Прапор комуни*. 1933. 12 серпня. С. 1.
292. Потужний нафтокомбінат. *Прапор комуни*. 1931. 10 грудня. С. 4.
293. П'ятнадцятий Жовтень. *Прапор комуни*. 1932. 7 листопада. С. 1.
294. Селькор. Зрушити роботу по хлібозаготівлі. *Прапор комуни*. 1932. 16 січня. С. 1.
295. Слав'янський агро-комбінат. Ударниця годує курей. *Прапор комуни*. 1932. 9 лютого. С. 1.
296. Тракторне озброєння сільського господарства УСРР. *Прапор комуни*. 1932. 7 листопада. С. 2.
297. Черепашими темпами. *Прапор комуни*. 1932. 11 січня. С. 1.
298. «Японське військо не вийде за межі кордонів Манчжурії». *Прапор комуни*. 1931. 10 грудня. С. 4.

Розгорнутим фронтом (Козелець)

299. 23 січня, о 11 годині.. *Розгорнутим фронтом*. 1933. 25 січня. С. 1.
300. Любенкова Т. Вилікувати від п'яної хвороби. *Розгорнутим фронтом*. 1932. 1 травня. С. 2.
301. Наримський М. Кіно на допомогу соцбудівництву. *Розгорнутим фронтом*. 1932. 19 серпня. С. 2.
302. Наш шлях боротьби й перемог. *Розгорнутим фронтом*. 1933. 6 лютого. С. 1.
303. Ударник. Веселий голова. *Розгорнутим фронтом*. 1932. 8 березня. С. 2.
304. Шило. Сельбуд спить. *Розгорнутим фронтом*. 1932. 8 березня. С. 2.

Селянські вісти (Конотон)

305. Порада редакції селянам, що надсилають свої дописи в газету. Порада перша. *Селянські вісти*. 1926. 8 квітня. С. 3.

306. Гриценко. Підсумки роботи прокуратури на селі. *Селянські вісти*. 1926. 22 квітня. С. 2.

Соціалістичне село (Мала Дівиця)

307. Від опортунізму відрізнити не можна. *Соціалістичне село*. 1932. 30 січня. С. 2.

308. Гасло «ліквідувати не писемність до кінця п'ятирічки» не виконується. *Соціалістичне село*. 1932. 30 січня. С. 2.

309. Грудневий. За розкрадання громадської власности до 8 років далеких таборів. *Соціалістичне село*. 1932. 27 листопада. С.1.

310. З «Комуниста». Зміцнити провід районною пресою. Постанова ЦК КП(б)У від 4-го грудня 1932 р. *Соціалістичне село*. 1932. 6 грудня. С.2.

311. Смерть тов. Д. І. Курського. *Соціалістичне село*. 1932. 6 грудня. С. 4.

312. Управа колгоспу. Райгазеті «Соціалістичне село». *Соціалістичне село*. 1932. 6 грудня. С. 2.

313. Хатаєвич М. У боротьбі за хліб хутко й рішуче перебудувати пресу! *Соціалістичне село*. 1933. 8 січня. С. 1–2.

Соціалістичний наступ (Варва)

314. 50-річчя з дня смерти Карла Маркса. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 15 березня. С. 2.

315. 50-річчя з дня смерти Карла Маркса (закінчення). *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 22 березня. С. 2.

316. Арбітр змагання редакція «Більшовик». Широко запозичмо досвід організації зернопоставки серед одноосібників в Прилуцькому р-ні. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 24 серпня. С. 1.

317. Вигулярний. Заготовляють «гопаками». *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 4 вересня. С. 2.
318. Євстратов. Готуємось до весни. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 3 лютого. С. 3.
319. Журавській сільраді, – гром. с. Журавки Кочерзі Тетяні. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 29 квітня. С. 2.
320. Зворушити робселькорівську масу. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 16 січня. С. 1.
321. Каплан, Кубровський. У Дейманівці хлібозаготівлі зривала згряя куркулів. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 4 вересня. С. 1.
322. Кривуца. Дати рішучу відсіч кулацькому маневру. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 28 березня. С. 1.
323. Лікар Ю. Кіріченко. Як зберегтись від захворювання на висипний тиф. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 18 лютого. С. 2.
324. Масвідділ. Куточок робсількора Варвинщини. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 21 червня. С. 2.
325. Медробітник. Злочинця покарано. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 13 лютого. С. 2.
326. Оздоровити роботу пошти. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 23 січня. С. 2.
327. Паризька комуна. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 22 березня. С. 2.
328. Польовий. Хоменко – ворог колгоспного будівництва. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 18 лютого. С. 2.
329. Прислідувачів робселькора засуджено. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 28 березня. С. 2.
330. Селькор № 11. В Озерянах покумались з куркулем. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1932. 24 вересня. С. 2.
331. Тарасевич. Хліб гноїть, а діти «голодують». *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 10 січня. С. 1.

332. ТВО голови РВК Ковтун. Секретар Крикливий. Обов'язкова постанова №2 Варивнського РВК «Про заходи боротьби з пошестю сипного тифу» від 4 січня 1933 р. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 30 січня. С. 2.

333. Філоненко. По слідах дописів. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 22 березня. С. 1.

334. Хорошенко. Геть з лав освітян клясово-ворожі елементи. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 25 березня. С. 2.

335. ЦК КП(б)У. До всіх обкомів і райкомів КП(б)У. *Соціалістичний наступ (Варва)*. 1933. 28 січня. С. 1.

Соціалістичний наступ (Іваниця)

336. В більшовицькій наступ. *Соціалістичний наступ*. 1932. 19 лютого. С. 1.

337. Дячок. Суворо карати тих, хто замість охорони, краде й допомагає розкрадати соціалістичний урожай. *Соціалістичний наступ (Іваниця)*. 1933. 23 вересня. С. 1.

338. *Соціалістичний наступ (Іваниця)*. 1933. 23 вересня. С. 1.

Соціалістичний наступ (Сновськ)

339. Агроном Андреев. Як збудувати сильосну траншею. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 9 серпня. С. 2.

340. Бакал. Як зберігати сіно пізнього скосу. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 4 вересня. С. 3.

341. Бригада С. Н. та Жлобинського району. П'янюги зривають роботу. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 9 квітня. С. 1.

342. Бувалий. За повороткого листоношу, розповсюдника преси. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 15 липня. С. 2.

343. Виїзна редакція. Селькори на роботі. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 27 березня. С. 1.

344. Відповіді селякорам. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 12 липня. С. 2.
345. Грищенко Ю, Андроняк, Прохожий. Цог не вчитель. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 9 травня. С. 4.
346. До 1 жовтня вийти з ганебного прориву. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 27 вересня. С. 2.
347. К. Клопи. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 12 липня. С. 2.
348. Колгоспник. Де ж клясова пильність? *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 6 вересня. С. 3.
349. Коноплі обминули. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 18 червня. С. 1.
350. Культармієць К. З нотаток культармійця. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 3 квітня. С. 2.
351. Мовчан Л. Чому не реагують на селякорівські дописи? *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 24 серпня. С. 2.
352. Масовий перехід польських селян до СРСР. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 15 червня. С. 2.
353. Миколаєнко, Кримський, Склянко. Культбригада на жнивах. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 30 липня. С. 2.
354. Мітинг соціалістичних ланів присвячений 3-й більшовицькій сівбі вважаємо відкритим. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 24 квітня. С. 1.
355. Налився колос, вистигли хліба. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1933. 10 липня. С. 1.
356. Постанова ЦК КП(б)У «Про масовий похід за ощадну справу». *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 18 березня. С. 2.
357. Пролетаріят Італії в боротьбі проти імперіялістичної влади . *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 9 травня. С. 4.
358. Робселякори, рівняйтесь на Кушніра, Колодія, Клименка. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 9 квітня. С. 1.

359. Росік І. Розгортаймо культмасову роботу. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 30 вересня. С. 2.

360. Селькор Ц. Куркулів-хуліганів до суду. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 3 квітня. С. 1.

361. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1934. 15 березня. С. 1.

362. Три селькори. Чи це не вовк в овечій шкурі? *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 9 травня. С. 4.

363. Ювелирное об'єднання Мосторга. Ювелирное об'єднання Мосторга покупає... *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 18 жовтня. С. 4.

364. Я. Лісовий. На жнивах. *Соціалістичний наступ (Сновськ)*. 1932. 30 липня. С. 2.

Соціалістичний шлях (Олишівка)

365. Голова РНК УСРР В. Чубар, Секретар ЦК КП(б) У С. Косіор. Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б) У. *Соціалістичний шлях*. 1932. 21 грудня. С. 1.

Червона Носівщина (Носівка)

366. Ганебні цифри. *Червона Носівщина*. 1932. 27 серпня. С. 1.

367. Голова райвиконкома Кузовков. Постанова президії носівського райвиконкому по справі колгоспу «Більшовик». *Червона Носівщина*. 1932. 15 грудня. С. 1.

368. Желада Т. Рішуче вдарити по зривниках комуністичного виховання дитинства в політехнічній школі. *Червона Носівщина*. 1934. 4 березня. С. 2.

369. Затучний Х. Зламати хребет куркульському опорові. *Червона Носівщина*. 1932. 24 грудня. С. 1.

370. Міщенко. «Актив» Данино не заготовляє хліб, а розбазарює. *Червона Носівщина*. 1933. 27 січня. С. 2.

371. Постанова Виїзної Колегії Рай-РСІ, що відбулася в селі Степні Хутори від 3-ХІ--32 р. *Червона Носівщина*. 1932. 15 листопада. С. 1.

372. Рубаник В. Зламати опір данинських головотесів. *Червона Носівщина*. 1933. 6 грудня. С. 2.

373. Чуткий. Зривачів хлібозаготівель – з радапарату. *Червона Носівщина*. 1932. 3 грудня. С.1.

Червоний стяг (Чернігів)

374. Антирадянська кампанія імперіалістичних хижаків зустрічає рішучий опір міжнародного пролетаріату. *Червоний стяг*. 1930. 13 березня. С.1.

375. Антиріздвяна кампанія в Москві. *Червоний стяг*. 1930. 11 січня. С. 1.

376. Бойкотуємо пасху й мацу! Вимагаємо синагоги під культурні установи *Червоний стяг*. 1930. 13 квітня. С. 2.

377. Вайнштейн М. За І-ше травня проти великодня. *Червоний стяг*. 1930. 1 травня. С. 4.

378. Вайнштейн М. Чернігівський державний музей. *Червоний стяг*. 1930. 2 серпня. С. 3.

379. Відмовляються від батьків. *Червоний стяг*. 1930. 2 січня. С. 4.

380. Геть прогули, за посилену працю! *Червоний стяг*. 1930. 13 квітня. С. 4.

381. Гончаревський Ю. Різдвяні забобони села та боротьба з ними. *Червоний стяг*. 1930. 11 січня. С. 3.

382. Дроздов В. Знищимо релігію – це шкідливе насіння на шляху радянського трактора й колективізації. *Червоний стяг*. 1929. 9 березня. С. 3.

383. Дроздов В. Перемога нового села над рештками старого релігійного побуту. Антирелігійна виставка в с. Козлі. *Червоний стяг*. 1930. 9 березня. С. 4.

384. За першим закликком станемо на оборону СРСР. *Червоний стяг*. 1930. 1 квітня. С. 2.

385. Зрікаються сану. *Червоний стяг*. 1930. 3 березня. С. 4.

386. Клясова боротьба в країнах капіталу. *Червоний стяг*. 1930. 7 січня. С. 1.

387. Колективно стають до лав безвірників. *Червоний стяг*. 1930. 1 квітня. С. 2.
388. К-лін. Завдання селькорів у колективізації. *Червоний стяг*. 1930. 8 лютого. С. 3.
389. Наукова секція лікарів протестує. *Червоний стяг*. 1930. 1 квітня. С. 2.
390. Не свято звільнення, а свято поневолення. *Червоний стяг*. 1930. 13 квітня. С. 4.
391. План антивеликодного культпоходу в місті Чернігів 19 квітня 1930 р. *Червоний стяг*. 1930. 13 квітня. С. 4.
392. Польський офіціоз загрожує СРСР війною. *Червоний стяг*. 1930. 27 лютого. С. 1.
393. Провал антирадянської попівської агітації в Римі. *Червоний стяг*. 1930. 13 березня. С. 1.
394. Процес «фабрикатів» фальшивих червінців. *Червоний стяг*. 1930. 9 січня. С. 1.
395. «Руки геть від наших справ». *Червоний стяг*. 1930. 1 квітня. С. 2.
396. Свій. Голова сільради наділяє куркуля землю. *Червоний стяг*. 1930. 9 січня. С. 3.
397. Слоницький Ю. Хори, оркестри, драмгуртки – на боротьбу за колективізацію, за кращий урожай. *Червоний стяг*. 1930. 13 лютого. С.4.
398. Справжня суть антирадянської кампанії англійських церковників. *Червоний стяг*. 1930. 13 березня. С. 1.
399. Червоноармійці відраховують на оборону країни. *Червоний стяг*. 1930. 1 квітня. С. 2.
400. Широка змова імперіалістичних хижаків проти СРСР. *Червоний стяг*. 1930. 8 лютого. С. 1.

Інші

401. Доценко І. Школа соціалістичного міста. *Вісті ВУЦВК*. 1933. 5 січня. С. 4.

402. Закрилася перша Всеукраїнська нарада робселькорів. *Вісті ВУЦВК*. 1929. 22 червня. С. 3.
403. М. Л. Підсумки Харківського окрконференції робкорів. *Робселькор*. 1928, №1. С. 1.
404. На вищий шабель ударництво й бригадну роботу селькорів. *Робселькор-ударник*. 1932. 28 січня. С. 2.
405. Постанова ЦВК і РНК СРСР про охорону майна державних підприємств, колгоспів, кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власности. *Комуніст*. 1932. 9 серпня. С. 1.
406. *Правда*. 1933. 29 январа. 4 с.
407. Совещание по художественному воспитанию детей. *Правда*. 1933. 3 январа. С. 4.
408. Таран Ф. Про стиль газетний, про боротьбу за якість. *Вісті ВУЦВК*. 1926. 5 травня. С. 2.

Література

Монографії, брошури, статті

409. Агуф М. Преса більшовизму. [Київ]: Політвидав при ЦК КП(б)У, 1940. 80 с.
410. Акопян В. Україноязычная пресса и издательское дело на Северном Кавказе в период осуществления политики украинизации (1920–30-е гг.). *Вестник Ленинград. гос. ун-та им. А.С. Пушкина*. 2014. Том 4. № 2. С. 224–232.
411. Алферов В. Возникновение и развитие рабселькоровского движения в СССР. Москва: Мысль, 1970. 303 с.
412. Андрющенко Н. Культурне життя Дніпропетровщини 1920-х – початку 1930 рр. (за матеріалами часопису «Зоря») / *Гуманітарний журнал*. 2013. № 1–2. С. 143–156.
413. Апостолов В. Преса України в боротьбі за колективізацію сільського господарства. (1930–1932 рр.). Київ, 1961. 51 с.

414. Артинов М., Прокопенко І. Ленін і робітничо-селянські кореспонденти. (Основні етапи історії розвитку робсількорівського руху на Україні). Ч. 1. Київ: [б. в.], 1967. 206 с.

415. Бабенко Л. Участие советских спецслужб в закрытии церквей и культовых сооружений в Украине (1920–1940-е гг.). *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2014. № 11–12. С. 24–27.

416. Бабюх В. Документы органов политической цензуры Украинской ССР по сохранению государственной тайны в печати в 1920–1930-х гг. *Ленинград. юрид. журнал*. 2012. № 4. С. 144–151.

417. Багрич М., Мазус Д. Періодичні видання УРСР, 1918–1950: Журнали : бібліогр. довідн. Харків: Вид-во Книжкової палати УРСР, 1956. 462 с.

418. Баршак О. Кино в деревне. Ленинград; Москва: Теа – Кино – Печать. ЧВ 1929. 107 с.

419. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Київ: Пенмен, 2017. 768 с.

420. Блюм А. Советская цензура в эпоху тотального террора, 1929–1953: монография. Санкт–Петербург: Академ. проект, 2000. 312 с.

421. Бойко. О. Політичне маніпулювання : навч. посіб. Київ: Академвидав. 2010. 432 с.

422. Бондаренко І. Становлення системи жанрів преси Запорізького регіону 20–30-х рр. ХХ ст.: специфіка мовностилістичної організації. *Наук. праці Кам'янець-Подільськ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Філологічні науки*. 2011. Вип. 25. С. 179–182.

423. Борзенков А. Партийная печать – активный организатор социалистического соревнования в колхозной деревне Западной Сибири (1929–1932 гг.). *Бахрушинские чтения*. Новосибирск, 1974. С. 63–67.

424. Вакульчук О. Багатотиражні газети України: створення, функціонування, характерні особливості. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2018. Вип. 22. С. 67–82.

425. Величко К. Печать и партийная пропаганда. (Из опыта городских и районных газет Ростовской области). Ростов на Дону: Ростов. обл. книгоиздательство, 1941. 66 с.
426. Веритэ М., Литвин М. Печать СССР в первой пятилетке. Москва; Ленинград: Соцэкгиз, 1933. 68 с.
427. Верменич Я. Исторична регіоналістика в Україні. *Укр. істор. журнал*. 2002. № 6. С. 3–21.
428. Вітринська О. Радянська преса та література 1920-30-х рр. як інструмент впливу на релігійну свідомість євреїв України. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України*. Харків: НТУ «ХПІ». 2014. № 25. С. 3–14.
429. Волкова Е. Феномен «кулака» в советской печати периода коллективизации (1928–1932 гг.): признаки, особенности культивирования и качественные изменения враждебного образа. *Вестник Моск. ун-та. Серия 10. Журналистика*. 2013. № 3. С. 72–87.
430. Газеты СССР 1917–1960 : библиограф. справ. в 5 т. / ред. кол.: Ю. Фатурин и др. Москва: Изд-во ЦСУ СССР, 1970–1984.
431. Голодний мор 1932–1933 рр. на Кіровоградщині. Мовою архівних документів : зб. док. і мат-лів / ред. кол. : Т. Дмитренко, Т. Чвань, Є. Шустер. Кіровоград: Держ. архів Кіровоград. обл., 2008. 398 с.
432. Голодомор 1932–1933 рр. на теренах Чернігівського району / упор. С. Горобець. Чернігів: [б. в.], 2008. 196 с.
433. Голодомор 1932–1933 рр. на Бахмаччині. Спогади очевидців / упор. Л. Журба. Чернігів: Чернігів. обереги, 2008. 80 с.
434. Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: влада та народ. Збірник документів / відп. ред. Р. Воробей, упор. Н. Коваль, А. Морозова, Н. Полетун. Чернігів: Чернігів. обереги, 2008. 408 с.
435. Голодомор на Ніжинщині / упор. М. Науменко, М. Шкурко. Чернігів: Чернігів. обереги, 2009. 112 с.

436. Горяева Т. Политическая цензура в СССР. 1917–1991 гг : монография. Москва: Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2009. 407 с.
437. Готкова Ю. Газета «Вісті ВУЦВК» як джерело для вивчення особливостей початку проведення українізації в Північно-Кавказькому краї / *Етнічна історія народів Європи*. 2015. Вип. 46. С. 102–108.
438. Гребнев А. Газета. Москва: Гос. изд-во полит. л-ры, 1961. 119 с.
439. Демченко Т., Горох М. Колективізація та Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: забуттю і прощенню не підлягає. Чернігів: Десна, 2017. 100 с.
440. Демченко Т. Колективізація та Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині. Чернігів: Деснянська правда, 2007. 72 с.
441. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х рр. ХХ ст. Івано-Франківськ: [б. в.], 1995. 128 с.
442. Доценко В. Використання періодичної преси при здійсненні пропаганди в Україні у 1920-х – 1930-х рр. *Емінак*. 2016. № 3(1). С. 57–61.
443. Єфіменко Г. Національно-культурна політика ВКП (б) щодо радянської України (1932–1938) : монографія. Київ, 2001. 304с.
444. Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
445. Животко А. Історія української преси. Мюнхен, 1989–1990. 336 с.
446. Зайцева В. Про жанрову своєрідність газетної мови. *Український смисл*. 2015. С. 39–48.
447. Зеленов М. Военная и государственная тайна в РСФСР и СССР 1917—1991 гг. и их правовое обеспечение. *Ленинград. юрид. журнал*. 2012. № 1. С. 143–159.
448. Зеленов М. Главлит среди органов власти и управления в 1922–1941 гг. Анализ сохранности документов. *Архивы и история Российской государственности*. 2011. Вып. 2. С. 163–171.
449. История партийной и советской печати: уч.-метод. пособие. Выпуск 1. (1917–1945 гг.). Москва: Мысль, 1975. 207 с.

450. Ігнатуша О. Церква в умовах голодомору 1932–1933 рр. *Наша Віра*. 2008. № 11 (247). С. 14–15.
451. Історія партійно-радянської преси України / за заг. ред. А. Москаленка. Київ: Вища школа, 1989. 359 с.
452. Капуста В. Часорозбіжність: чи міг журналіст Петро Носенко жити поза форматом доби? Дотики хронології. Київ: Укр. вид. спілка ім. Ю. Липи, 2016. 214 с.
453. Карнаух Г. По пути газеты «Правда». Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1963. 168 с.
454. Кожевников Г. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. 120 с.
455. Козицький М., Калінчук О. Висвітлення питання автономії України на сторінках центрального органу Української соціал-демократичної робітничої партії «Робітнича газета» (березень – липень 1917 р.). *Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка*. Історія. 1996. Вип. 34. С. 69–74.
456. Коляструк О. Преса в радянській політичній системі 20–30-х рр. ХХ ст. *Наук. записки [Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського]*. Серія: *Історія*. 2003. Вип. 5. С. 104–110.
457. Командири великого голоду: Поїздка В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932–1933 рр. / за ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2001. 399 с.
458. Костик Є. Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 11. С. 274–292.
459. Костик Є. Функціонування центрального управління у справах друку (ЦУД) в 20-х рр. ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. Вип. 13. С. 238–249.
460. Кузнецов И., Фингерит Е. Газетный мир Советского Союза : 1917–1970. В 2 т. Москва: Изд-во МГУ, 1972–1976.

461. Культурне будівництво Української РСР : стат. довід. Київ: Вид-во ЦСУ УРСР, 1940. 203 с.
462. Лапчинська Н. 33 запитання і відповіді про Голодомор-геноцид. Дрогобич: Коло, 2018. 88 с.
463. Лисенко О. Сільські активісти Чернігівщини (кінець 1920–1930-ті рр.): типологія поведінки. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2013. № 1–2. С. 255–284.
464. Лотман Ю. Текст в тексте. *Образовательные технологии*. 2014. № 1. С. 30–42.
465. Лук'янець К. Екзистенційний вибір низових виконавців хлібозаготівель під час Голодомору за матеріалами районної преси Чернігівської області. *Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду* : зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 243–253.
466. Малая советская энциклопедия. Том первый. АА – Ваниль. Москва: Акционерное общество «Советская энциклопедия», 1928. 960 с.
467. Малая советская энциклопедия. Том шестой. Огневки – Пряжа. Москва: ОГИЗ РСФСР, 1931. 991 с.
468. Марков В. Контент-анализ в комплексном исследовании функционирования прессы: опыт конкретно-социол. исслед. Москва, 1974. 189 с.
469. Марочко В. Діяльність торгсинівської системи міста Києва. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2008. Вип. 18. С. 163–175.
470. Мартинова І. «Житлове питання» в Харкові у 1920–30-ті роки в дискурсі преси. Зб. наук. праць «Історія та географія» / Харк. нац. пед. університет ім. Г. С. Сковороди. Випуск 56. Харків, 2019. С. 94–101.
471. Матвиенко С. Советская печать – орудие культурной революции : учеб, пособие. Алма-Ата: Изд-во Каз. ГУ, 1979. 79 с.
472. Мишурис А., Кузнецов И. История партийно-советской печати : учеб. пособие. Москва: Изд-во МГУ, 1968. 99 с.
473. Мишурис А. Печать, рожденная Октябрем. Москва: Изд-во МГУ, 1968. 71 с.

474. Мишурис А. Учебно-методическое пособие по курсу «Теория и практика партийной и советской печати» для студентов-заочников II-V курсов факультетов журналистики государственных университетов. Москва: [б. и.], 1957. 145 с.
475. Многонациональная советская журналистика / за ред. Я. Засурский и др. Москва: Мысль, 1975. 372 с.
476. Многонациональная советская журналистика / ред. кол. Б. Дацюк и др. Москва: Наука, 1972. 320 с.
477. Мотуз В. Вплив радянської преси на свідомість українського селянства в 20–30-х рр. ХХ ст. *Наук. записки Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2009. Вип. 15. С. 85–89.
478. Никонова О. Вопрос о «праве на выстрел» и социальное лицо уральского Осоавиахима (1927–1934 гг.). *Вестник Челябинск. гос. ун-та. История*. 2012. Вып. 50. № 11 (265). С. 47–50.
479. Новая философская энциклопедия. В четырех томах. Том III, Н – С. Москва: Мысль, 2010, 692 с.
480. Онищенко О., Шаповал Ю. «Діло» (1880–1939): Поступ української суспільної думки. Львів: [б. в.], 1999. 382 с.
481. Острянко А., Непотенко І. Чернігів у 1920-х рр.: реалії повсякденного життя. *Краєзнавство*. 2014. № 2. С. 28–47.
482. Охріменко О. Рівно 75 р. тому в Чернігові запрацював перший радіовузол. *Деснянська правда*. 2003. 18 листопада. С. 2.
483. Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933) : монографія. Київ: Ін-т історії України, 2013. 422 с.
484. Пастушенко О. Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікаційний аспект : монографія. Київ, 2016. 564 с.
485. Періодичні видання УРСР (1918–1950). Харків: Держвидав, 1956, 112 с.
486. Печать Украинской ССР : стат. табл. 1918–1953. Харьков: Изд-во ЦСУ УССР, 1954. 186 с.

487. Портянкин И. Основные функции и принципы партийной и советской печати. Москва: [б. и.], 1955. 55 с.
488. Попова О. Функціонування газетної періодичної преси Радянської України (кінець 1920-х – 1930-х рр.): тенденції, механізми, практики. *Гілея*. 2013. Вип. 68. С. 53–59.
489. Преса Української РСР: 1917–1966 : стат. довід. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1967. 196 с.
490. Преса Української РСР 1918–1973 : наук.-стат. довідник. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1974. 124 с.
491. Преса Української РСР: 1918–1985 : стат. довідник / укладач Н. Погонєць. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1986. 218 с.
492. Реабілітовані історією. Кіровоградська область: Книга 4: Олександрівський, Олександрійський, Онуфріївський, Петрівський райони / обл. ред. кол.: Черниш В. та ін. Кіровоград: МПП «Антураж А», 2007. 523 с.
493. Реабілітовані історією. Чернігівська область. Книга 1 / обл. ред. кол.: Хоменко В. (голова) та ін. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. 800 с.
494. Романюк М. Українська преса Північної Буковини (1870–1940 рр.). Львів: Фенікс, 1999. 425 с.
495. Романюк М. Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.). Львів: [б. в.], 1996. 233 с.
496. Рубан В. І в труді, і в бою... (50 років української радянської преси). Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1967. 216 с.
497. Рубан В. Перші масові робітничі газети. *Журналістика. Преса телебачення радіо (республіканський міжвідомчий наук. збірник)*. Вип. 1. Київ: Вища школа. 1976. С. 85–97.
498. Рубан В. Становлення української радянської преси. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1967. 196 с.
499. Рубан В. Українська радянська газета: проблеми становлення і розвитку. Київ: Радянський письменник, 1967. 126 с.

500. Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 1. С. 29–35.
501. Рудий Г. Преса Української Держави 1918: питання освіти, науки, культури. Київ: [б. в.], 1996. 178 с.
502. Русинов С. Формирование образа врага в советской прессе по материалам периодической печати Вологодского края (газета «Красный Север», 1929 год). *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики*. Серия: ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ. 2018. № 06/2. С. 76–79.
503. Сазонова Ю. Спортивная пресса УССР 1920–1930-х годов: типология, периодизация, особенности развития, историко-функциональный аспект. *Вестник Моск. ун-та*. Серия 10. Журналистика. 2014. № 3. С. 119–134.
504. Селищев А. Язык революционной эпохи : из наблюдений над русским языком последних лет (1917–1926) Москва: Работник просвещения, 1928. 248 с.
505. Сидоренко В. Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921–1941 рр.). Київ: Наук. думка, 1975. 108 с.
506. Сипченко І. Районна преса Сумщини 30-х рр. ХХ ст. як засіб ідеологічного впливу на маси. *Образ: щорічний наук. збірник*. Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. Вип. 1(16). С. 130–137.
507. Сипченко І. Феномен «ворога народу» у місцевій пресі Сумщини 30-х рр. ХХ ст.: особливості культивування та еволюція образу. *Образ: щорічний наук. збірник*. Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2014. Вип. 15. С. 122–129.
508. Снітко Л. Партійна і радянська преса як джерело з історії колективізації. *Вісник Київ. ун-ту. Сер.: Історія і право*. 1965. № 7. С. 42–48.
509. Снітко Л. Стан і організація партійної і радянської преси УРСР в період наступу соціалізму по всьому фронту (1929–1932). *Вісник Київ. ун-ту. Сер.: Історія і право*. 1965. № 7. С. 132–140.
510. Стасюк О. Діяльність активістів і уповноважених з хлібозаготівель на Київщині та Чернігівщині під час Голодомору-геноциду (за матеріалами районної преси 1932–1933 рр.) // Зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-

практичної конференції з міжнар. участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 11–12 червня 2020 р. Львів: Друкарня Львів. нац. мед. ун-ту ім. Данила Галицького, 2020. С. 381–385.

511. Стьопул І. Націоналістичний рух опору в Центральній Україні у 1941–1943 рр. (на матеріалах слідчих справ Державного архіву Кіровоградської області). *Вісник аграрної історії*. 2018. Вип. 23–24. С. 104–111.

512. Тарапон О. Преса як засіб ідеологічної обробки населення в радянській Україні (1920–1930-ті рр.). *Наук. записки з української історії*. 2016. Вип. 39. С. 47–54.

513. Твердовський А. Чинник пропаганди у формуванні радянської моделі соціального забезпечення населення у 1920-х рр. (за матеріалами Херсонщини). *Пропаганда vs контрпропаганда у медіанпросторі: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (Запоріжжя, 12 лютого 2018 р.)*. Запоріжжя: Інтер-М, 2018. С. 350–361.

514. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерсі-Сіті: Вид.-во М. П. Коця, 1974. 176 с.

515. Теория и практика советской журналистики (учебник для факультетов и отделений журналистики государственных университетов): часть первая / под ред. А. Мишурица и др. Москва, 1964. 317 с.

516. Тиліщак В. 1930. У.С.Р.Р. Повстання : наук.-поп. нариси. Київ: Смолоскип, 2017. 224 с.

517. Тимошик М. Районні газети як організатори сількорівського руху в умовах ствердження в Україні комуно-більшовицької системи. *Сіверянський літопис*. 2017. № 4. С. 215–222.

518. Тимошик М. Українське село під більшовиками: усталена версія і прихована правда (на архівних матеріалах сіл Ніжинської округи). *Сіверянський літопис*. 2015. № 6. С. 160–174.

519. Тимошик М. Усталена версія та прихована правда про радянську колективізацію: на матеріалах сіл тодішніх Носівського та Лосинівського районів. *Сіверянський літопис*. 2015. № 5. С. 18–33.

520. Топчій О. Становлення системи охорони здоров'я Чернігівщини: роль сільських медичних працівників (1920–1930 рр.). *Краєзнавство*. 2014. № 2. С. 81–94.
521. Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. другої Всеукр. наук.-теорет. конф. 21–22 грудня 1994 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів–Житомир: [б. в.], 1994. 212 с.
522. Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. першої Всеукр. наук.-теорет. конф. 9–10 грудня 1993 р.: редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін.). Львів: [б. в.], 1993. 270 с.
523. Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя : колективна монографія / відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. 786 с.
524. Ульянова К. Система аналітичних жанрів преси Луганщини 20–30-х рр. ХХ ст. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія: Журналістські науки. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. № 883. С. 84–89.
525. Цифры о печати СССР : стат. сб. Москва: [б. и.], 1940. 117 с.
526. Федорина М. Висвітлення пресою України досвіду передовиків сільського господарства (1933–1937 рр.). *Укр. істор. журнал*. 1972. № 2. С. 81–84.
527. Федотова Л. Контент-аналитические исследования средств массовой информации и пропаганды: Учеб.-метод. пособие. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1988. 77 с.
528. Чернігівщина. 1932–1933. Пошук... Пам'ять... / укл. В. Швець, О. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 255 с.
529. Шаповал Ю. Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета. *Україна ХХ ст.: Особи та події в контексті важкої історії*. Київ: Генеза, 2001. С. 158–205.
530. Boriak H. Sources for the Study of Great Famine in Ukraine. Cambridge, MA: Ukrainian Studies Fund, 2009. 55 p.
531. Brooks J. Public and Private Values in the Soviet Press, 1921–1928. *Slavic Review*. Vol. 48. No. 1 (Spring 1989). P. 16–35.

532. Dzięgiel E. Przymiotnik *czerwony* w polskojęzycznej prasie wydawanej na Ukrainie sowieckiej w latach 20. i 30. XX wieku. *Acta Baltico Slavica*. 2016. No. 40. P. 206–231.

533. Dzięgiel E. Zmienne losy przymiotników „sowiecki” i „radziecki” w polskojęzycznej prasie wydawanej na Ukrainie sowieckiej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. *Język polski*. 2016. No. 4. P. 108–118.

534. Inkeles A. Soviet Reactions to the Voice of America. *The Public Opinion Quarterly*. 1953. Vol. 16, No. 4, Special Issue on International Communications Research (Winter, 1952–1953), P. 612–617.

535. Kenez P. *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 308 p.

536. Lasswell H. The Theory of Political Propaganda. *American Political Science Review*. 1927. Vol. 21. Issue 3. P. 627–631.

537. Lenoe M. E. Agitation, Propaganda, and ‘Stalinization’ of the Soviet Press, 1922–1930. *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*. No. 1305. August 1988. 109 p.

538. Levi G. Microhistory and the Recovery of Complexity. *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method, and Evidence* / ed. by S. Fellman and M. Rahikainen. Cambridge Scholars Publishing, 2012. P. 121–132.

539. Martin J. *International Propaganda: Its Legal and Diplomatic Control*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1958, 296 p.

540. Massing P. Experiences with the Iron Curtain Press. *The Journal of the Rutgers University Libraries*. 1952. Vol. 15, No. 2. P. 53–59.

541. Petrone K. *The Great War in Russian Memory*. Bloomington: Indiana University Press, 2011. 385 p.

Енциклопедії і словники

542. Голодомор-геноцид : термінологія / Нац. музей Голодомору геноциду, Ін-т дослідження Голодомору / Марочко В. та ін. Київ: Майстер книг, 2019. 64 с.

543. Енциклопедія Голодомору 1932–1933 рр. в Україні / передм., авт. текст В. Марочка. Дрогобич: Коло, 2018. 576 с.

Дисертаційні дослідження

544. Бабюх В. Політична цензура в Україні в 1920–1930-х рр. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2007. 290 с.

545. Бездрабко В. Журнал «Краєзнавство» та його роль у розвитку історичних регіональних досліджень 1920–1930-х рр. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 1999. 258 с.

546. Герман І. Запорізька преса 20–40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. Київ, 2003. 209 с.

547. Гринюк П. Партийно-советская печать Украины в борьбе за социалистическую индустриализацию (1926–1929 гг.) : дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1967. 273 с.

548. Клименко О. Конструювання пам'яті «нової людини» у 1920-х – 1930-х рр. (на матеріалах УСРР) : дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01 / Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2019. 250 с.

549. Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нац. академія наук України, Ін-т історії України. Київ, 2003. 275 с.

550. Лощинська Н. Журнал «Червоний шлях» та літературний процес 20–30-х рр. в Україні : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Нац. академія наук України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1998. 173 с.

551. Миць М. Українська періодична преса Волині (1921–1939 рр.) як історичне джерело : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 1995. 191 с.

552. Пихоя Л. Деятельность партийных организаций Урала по повышению роли партийной и советской печати в коммунистическом воспитании трудящихся в годы первой пятилетки (1928–1932 гг.) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01. Свердловск, 1985. 209 с.

553. Федорина М. Парти́но-радя́нська преса України як джерело з історії розвитку соціалістичного змагання та поширення передових методів праці в сільському господарстві (1933–1937 рр.) : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1972. 301 с.

554. Федоришин П. Українська журналістика періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 1996. 194 с.

Автореферати дисертацій

555. Алексеев Л. Печать – могучее оружие Коммунистической партии в борьбе за укрепление партийной и государственной дисциплины в годы первой пятилетки (1928–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1955. 16 с.

556. Апостолов В. Роль партийно-советской печати Украины в осуществлении коллективизации сельского хозяйства (1929–1933 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1964. 23 с.

557. Бессалаев Б. Роль газеты «Правда» в деятельности КПСС по осуществлению культурного строительства в СССР в первой пятилетке : автореф. дис. ... канд. наук, специальность 07001. История Коммунистической партии Советского Союза. Москва, 1976. 24 с.

558. Бондарь Е. Роль печати в борьбе за культурную революцию на Украине (1933–1937 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1956. 16 с.

559. Бортничук Н. Роль газеты «Правда» в борьбе коммунистической партии за коллективизацию сельского хозяйства в годы первой пятилетки (1928–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1956. 16 с.

560. Габор В. Закарпатська україномовна преса 20-30-х рр. ХХ ст. у контексті національного відродження краю : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 1997. 20 с.

561. Гаврилюк И. Развитие периодической печати в Нижнем Поволжье в 1920–1930-е гг. : автореферат дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Астрахань, 2008. 20 с.

562. Герман І. Запорізька преса 20–40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. 23 с.

563. Грибєєдов С. Преса доби Центральної Ради як джерело історичного дослідження її воєнної політики (за матеріалами періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 1997. 16 с.

564. Кан В. Становление и развитие газетной периодики Тувы: 1921–1985 гг. : автореферат дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Омськ, 2007. 23 с.

565. Крупський І. Преса як джерело досліджень національно-визвольних змагань за українську державу (Друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) : автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ, 1996. 29 с.

566. Кузбеков Ф. Становление средств массовой информации Башкортостана и развитие этнической культуры башкир, ХІХ в. – 1930-е гг. : автореферат дис. ... докт. філол. наук : 10.01.10. Санкт-Петербург, 2001. 71 с.

567. Литовченко Т. Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 1918–1939 рр. : автореф. ... канд. іст. наук. 20.02.22. Київ, 2006. 22 с.

568. Любцев А. Массовые кампании в партийно-советской печати как средство борьбы за повышение политической активности трудящихся (на материалах обсуждений проектов народнохозяйственных планов на станицах «Правды») : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва: Мысль, 1966. 16 с.

569. Магулаєва Ф. Становление и развитие периодической печати Карачая: 1918–1943 гг. : автореферат дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Ставрополь, 2006. 26 с.

570. Остапенко Н. Роль массовых крестьянских газет Украинской ССР в пропагандистской подготовке сплошной коллективизации сельского хозяйства. 1926–1929 : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Киев, 1982. 24 с.

571. Петренко О. Формирование и развитие системы советской периодической печати на Ставрополье в 1920-е – 1930-е годы : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.01.10. Ростов-на-Дону, 2006. 18 с.

572. Попова О. Образ внутрішнього ворога в періодичній пресі Радянської України (1928–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2014. 20 с.

573. Примиский Ф. Газета «Правда» – боевой помощник коммунистической партии в организации социалистического соревнования колхозного крестьянства (1929–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. наук, специальность № 570. История КПСС. Киев, 1969. 24 с.

574. Романюк М. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільнополітичного життя краю (1870–1940 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ, 2000. 36 с.

575. Рубан В. Украинская советская газета. Проблемы становления и развития (1917–1925 гг.) : автореф. дис. ... канд. фил. наук. Киев, 1967. 47 с.

576. Рудий Г. Періодична преса – джерело вивчення національно-культурної політики української держави (1918 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 1995. 22 с.

577. Сегеда С. Формування типу військового видання в процесі Українського державотворення 1917–1920 рр. (за матеріалами часопису «Стрілець») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 1999. 19 с.

578. Снитко Л. Партийная и советская печать Украины как источник по истории коллективизации сельського хозяйства : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1965. 22 с.

579. Тищенко В. Пресса Советского Союза о положении и борьбе трудящихся Западной Украины в период мирового экономического кризиса (1929–1933 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 571 – История СССР. Львов, 1971. 24 с.

580. Тобольцева Н. «Крестьянская газета» в период реконструкции сельського хозяйства (1923–1933 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.10. Москва, 1979. 16 с.

581. Трошков В. Возникновение массового рабселькоровского движения и его роль в борьбе за социалистические преобразования в СССР (1921–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1965. 20 с.

582. Ульянова К. Преса Луганщини 1917–1938.: становлення та основні тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з соц. комунікацій : 27.00.04. Запоріжжя, 2009. 20 с.

583. Ушакова С. Идеолого-пропагандистские кампании как способ социальной мобилизации советского общества в конце 1920-х – начале 1940-х гг. (на материалах Западной Сибири) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Новосибирск, 2001. 23 с.

584. Цветков В. Коммунистическая партия – организатор и руководитель движения рабочих корреспондентов на Украине в первые годы индустриализации страны (1926–1929) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Харьков, 1962. 22 с.

585. Шеремет Л. Українська преса Галичини і становлення шкільного книговидання (кін. XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 1997. 16 с.

586. Шукуров И. Конфликт в сатирической публицистике : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10. Москва, 1982. 22 с.

Електронні ресурси

587. Бойко М. Еволюція місцевої преси Чернігівщини (на прикладі Борзенської районної газети «Вісті Борзнянщини»). *Образ*. 2016. Вип. 4. С. 51–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2016_4_8 (дата звернення 20. 06. 2020).

588. Вакуленко С. 1933-й рік в історії української мови: чинна норма та правописна практика (на прикладі редакційної політики газети «Комуніст». *Historians*. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/ukrayinska-mova/488-cerhiy-vakulenko-1933-ii-rik-v-istorii-ukrainskoi-movy-chynna-norma-ta-pravopysna-praktyka-na-prykladi-redaktsiinoi-polityky-hazety-komunist> (дата звернення: 09.11.2020).

589. Верменич Я. Адміністративно-територіальний устрій українських земель. *Ін-т історії України Нац. академії наук України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Administratyvny_podil (дата звернення: 09.11.2020).

590. Гогохія Н. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні ленінці» радянської України у 1930-х рр.. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s> (дата звернення: 03.07.2020).

591. Горох М. Торгсин: шлях до забуття. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/horokh-torgsyn> (дата звернення: 05.07.2020).

592. Демецкая А. Забытая история: гравидан. *Фармацевт практик*. 2012. № 9. С. 70–71. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/farmpr%5F2012%5F9%5F38%2Epdf (дата звернення: 06.11.2019).

593. Журавльова Т. Радіо і телебачення на Чернігівщині (1920–2005 роки). Скарбниця української культури : зб. наук. пр. Чернігів, 2006. Вип. 7. С. 23-41. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/42110/02-Zhuravleva.pdf> (дата звернення: 05.07.2020).

594. Журналіст, поет, воїн (до 100-річчя від дня народження Пилипа Рудя) : попереджувальна довідка / уклад. Н. Курносова. Суми, 2010. 12 с. URL: <https://sodb.sumy.ua/img/metod/dovidka/201010.pdf> (дата звернення: 05.07.2020).

595. Зикун Н. Українська сатирична публіцистика 20–30-х рр. ХХ ст. в контексті еволюції поглядів на роль критики і самокритики. *Прикладні та фундаментальні аспекти дослідження в соц. комунікаціях* : зб. мат-лів і тез Всеукр. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2015. Вип. I. URL: <https://kjourn.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/54/2018/05/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A->

[%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A4%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%86%D0%87.pdf](#) (дата звернення: 30.06.2020).

596. Літовська М. Радянські періодичні видання для дітей 1920–1940-х і проблема трансформації ідеологічних пріоритетів. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/litovska-soviet-journals-for-children> (дата звернення 03.07.2020).

597. Лунёв С. «В чаду предвыборных махинаций»: освещение выборов в британский парламент 1931 года в советской прессе. *Истор. журнал: науч. исследования*. 2018. № 4. С. 165–173. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25289 (дата звернення 07.11.2020).

598. Любавський Р. Робочі клуби і радянська дозвілля трудівників Харкова у 1920-ті роки. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/lyubavsky-sovietization-workers-leisure-time> (дата звернення 03.07.2020).

599. Мовчан О. Робітничо-селянська інспекція. *Ин-т історії України Нац. академії наук України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Robitnycho_selianska (дата звернення: 23.04.2020).

600. Мовчан О. Робсількорівський рух. *Ин-т історії України Нац. академії наук України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Robsilkorivskyj_rukh (дата звернення 20.06.2020).

601. Пагіря О. Діяльність оборонних організацій в СРСР у 1920–1940-х рр. *Територія терору*. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=616> (дата звернення: 06.11.2019).

602. Положій вимагає «декомунізації» премії імені поета-партизана Пилипа Рудя. *Сумські дебати*. URL: <http://debaty.sumy.ua/publication/polozhij-vumagaye-dekomunizatsiyi-premiyi-imeni-poeta-partyzana-pylupa-rudya> (дата звернення: 05.07.2020).

603. Про Сумську обласну літературно-краєзнавчо-мистецьку премію : Рішення Сумської обласної ради від 15.09.2017. URL:

<https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/7-sklykannja/category/161-rishennja-15-sesiji-15092017.html?download=5848%3Apro-sumsku-oblasnu-literaturno-krajeznavcho-mystetsku-premiju> (дата звернення: 08.07.2020).

604. РАДЯНСЬКЕ СЕЛО. *LIBRARIA*. Архів укр. періодики онлайн. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/1114/> (дата звернення: 06.12.2019).

605. Розвиваємо культуру на прикладі відомих земляків. Веб-портал місцевих органів виконавчої влади Сумської обл. URL: <http://www.sm.gov.ua/ru/component/content/article/49-humanitarna-polityka/kultura-i-mystetstvo/750-rozvyvayemo-kulturu-na-prykladakh-vidomykh-zemlyakiv-2.html> (дата звернення: 05.07.2020).

606. Сидоренко В. Газетная политическая карикатура как источник по истории поляков БССР в 1920–1930 гг. *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб.* 2013. Вып. 8. С. 47–52. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/92659> (дата звернення 03.07.2020).

607. Яременко Л. До історії Сумської регіональної преси: районні газети початку 30-х рр. як колективний організатор на селі – у пошуках нових форм. *Журналістська освіта на Сумщині: набутки й проблеми* : мат-ли Дев'ятої всеукр. наук.-практ. конф., 5–6 червня 2013 р. Суми: Сумськ. Держ. ун-т, 2013. С. 34–38. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/39972/1/Yaremenko_Istoriya_symskoi_regionalnoi_presy.pdf;jsessionid=4CBF56395B4839DBB7CDD56B28CB1BB3 (дата звернення: 05.07.2020).

608. Smith B. Propaganda. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda/The-components-of-propaganda> (дата звернення 03.07.2020).

Список авторських опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження

Статті в наукових фахових виданнях та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз

609. Костів М. Антирелігійна пропаганда на шпальтах преси Чернігівщини на початку 30-х рр. XX ст. *Література та культура Полісся. Збірник наукових праць*. Випуск 88. Серія «Історичні науки». 2017. С. 194–202.

610. Костів М. Висвітлення діяльності закладів культури Чернігівщини в кінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. у місцевій пресі. *Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'яткознавства*. Випуск 25 (28). Ніжин – Київ. 2018. С. 82–87.

611. Костів М. Участь робсількорів у кампаніях комуністичного тоталітарного режиму на Чернігівщині (початок 1930-х рр.). *Сіверянський літопис*. № 1 (157). Чернігів. 2021. С. 133–138.

612. Костів М., Сопронюк Т. Діти та підлітки в комуністичних пропагандистських кампаніях на Чернігівщині (початок 1930-х рр.). *Сіверянський літопис*. № 3 (159). Чернігів. 2021. С. 98–104.

613. Костив М. Местная пресса УССР начала 1930-х годов как источник изучения истории Голодомора. *Bulgarian Historical Review / Revue Bulgare d'Histoire*. №: 3–4/2019. Sofia: The Institute for Historical Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, 2019. С. 243–258. (входить до наукометричних баз Web of Science Core Collection та Scopus).

614. Kostiv M., Soproniuk T. The image of “kurkul” in the communist press of Ukrainian Socialist Soviet Republic of the 1920s and 1930s. *Annals of the University of Craiova. History / Analele Universității din Craiova. Istorie*. No. 1(39). Craiova. 2021. P. 57–66. (входить до наукометричної бази Scopus).

Статті в інших наукових виданнях

615. Костів М. Місцева преса як джерело дослідження Голодомору на Чернігівщині. *Винищення голодом. Пам'ять нації: збірник наукових статей та доповідей учасників круглого столу до 85-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Архівний простір. Праці Державного архіву Київської області. Випуск II*. Київ: Логос, 2020. С. 80–84.

616. Костів М. Ніжинська газета «Нове Село» як інструмент приховування правди про Голодомор-геноцид». *Проблеми регіональної історії України. Збірник*

матеріалів XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів. 24 травня 2019 р. / Відп. ред. Н. Кузова. Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 38–41.

617. Костів М. Хлібозаготівельна кампанія 1932-го на Чернігівщині (за матеріалами місцевої преси). *Матеріали Міжнародної конференції «Штучні голоди в Україні ХХ ст.» (Київ, 16 травня 2018 р.)*. Київ – Дрогобич: Коло, 2018. С. 165–170.

ДОДАТКИ

Додаток А. Тираж на 1 січня 1931 р.

Тиражі районних газет

Районний центр	Назва газети	Тираж на 1 січня 1931 р.	Тираж на 1 січня 1932 р.	Тираж на 1 липня 1932 р.	Тираж на 1 січня 1933 р.	Тираж на 1 липня 1933 р.	Тираж на 31 грудня 1933 р.	Населення району станом на 1 січня 1930 р.	Населення району станом на 1 січня 1932 р.
Бахмач	Прапор комуни	4000 (10 грудня 1931 р.)	4000	4030	5000	-	-	74 689	116 469
Березна	За більшовицькі темпи	-	-	2000	3000	3000	3000	37 027	39 133
Бобровиця	За суцільну колективізацію	-	6500	6500	6500	6000	6000	69 912	110 392
Борзна	Колгоспник Борзенщини	2400 (24 жовтня 1931 р.)	3100	4000	4000	4000	4000	49011	51 394
Буринь	Колгоспник Буринщини	4000 (1 травня 1931 р.)	-	-	2200	2200	1200	62031	64 954
Варва	Соціалістичний наступ	-	2500	3560	2430	3080	3080	40 733	84 650
Велика Бубнівка (Талалаївка)	Більшовицькі темпи	-	3000 (10 березня 1932 р.)	3000	3000	3000	3000	37 473	66 374
Глухів	Колективіст Глухівщини	-	5000	5000	5000	6000	-	84720	139 335
Городня	Комунар	-	5000	5000	5000	-	-	70 848	76 341
Дмитрівка	Колгоспник Дмитрівщини	-	-	3100	2400	2900	3000	57 613	61 711
Добрянка	В соціалістичний наступ	1500 (7 лютого 1931 р.)	3000	3100	2700	1650	1500	31 973	33 806
Іваниця	Соціалістичний наступ	-	1000 (22 лют	3000	2500	2700	2700	35 455	39 027

			ого 1932 р.)						
Ічня	За більшовицькі темпи	-	3000	3000	3000	3000	3000	62 416	66 987
Козелець	Розгорнутим фронтом	-	3700 (6 бере зня 1932 р.)	3000	2500	3000	3000	28 686	30 510
Конотоп	Комуна	4500	11 000	6500	8000	7500	6000	111 783	152 400
Короп	Поліський комунар	-	3000 (1 бере зня 1932 р.)	4000	5000	5000	3000	50 992	53 898
Корюківка	Більшовицьки й шлях	3000 (14 травня 1931 р.)	3500	4000	4000	3500	3500	46 435	94 577
Кролевець	Колгоспне село	-	-	-	3200	2550	2550	59 199	60 417
Мала Дівиця	Соціалістичне село	-	4000	4000	3300	2900	3000	28 686	29 924
Мена	Колгоспна праця	-	3500	3200	3100	3200	3500	43 141	26 100
Ніжин	Нове село	5800	5100	5200	5000	5200	4500	57 560	144 797
Недригайлі в	Колективіст- ударник	-	4050	-	-	-	-	68 184	127 002
Новгород – Сіверський	Шлях колгоспника	5500 (на 8 липня 1932 р.)	5000	5000	5000	4800	4800	91 836	95 543
Носівка	Червона Носівщина	-	2050	3600	3000	3500	3500	67 621	112 904
Олишівка	Соціалістичн ий шлях	-	3000	3300	2135	2700	1500	43 874	80 958
Остер	Колгоспне життя	-	3230	4000	4000	3500	4000	68 858	71 755
Понорниця	Соціалістичне життя	-	-	-	2500	2500	2500	42 473	46 575
Прилуки	Правда Прилуччини	4900	7000	700	7500	7500	7000	41 826	110 535
Путивль	Ленинський путь	-	2000	4000	4000	4200	4200	69 967	70 948
Ріпки	За	-	3000	3000	3000	2800	2100	43 693	74 891

	соціалістичне Полісся		(7 бере зня 1932 р.)						
Ромни	За більшовицьки й колгосп	-	-	-	7575	8000	8000	70 538	120 409
Семенівка	Життя колгоспника	-	1250 (3 бере зня 1932 р.)	1300	1700	1000	-	57 171	60 380
Середина Буда	Конопляр Середино- Будщини	-	600	2500	3000	3200	1800	57 909	61 265
Сновськ	Соціалістичн ий наступ	-	2800 (3 бере зня 1932 р.)	2800	3000	3500	3500	40 122	41 485
Чернігів	Червоний стяг	5500	6000	6000	6000 (30 жов тня 1932 р.)	-	-	64 571	159 630
Шостка	Зоря	-	3200	4000	4800	5150	5000	69 635	123 810

Інформацію про тиражі наведено за даними, вказаними в газетах.

Дані про населення станом на 1 січня 1930 р. за: Нові адміністративні райони УСРР. Стат. довідник / Держ. плянова комісія УСРР, Економічно-статистичний сектор. Харків: Держвидав «Госп-во України», 1930. 322 с.; Додаток до статистичного довідника «Нові адміністративні райони УСРР» / Держ. плянова комісія УСРР, Економічно-статистичний сектор. Харків: Держвидав «Господарство України», 1930. 77 с.

Дані про населення станом на 1 січня 1932 р. за: Чернігівська область. Короткий стат.-ек. довідник 1932 р. [Текст] / Чернігівська обл. держ. планова комісія. Б. м.: [б. в.], 1932. 115 с.

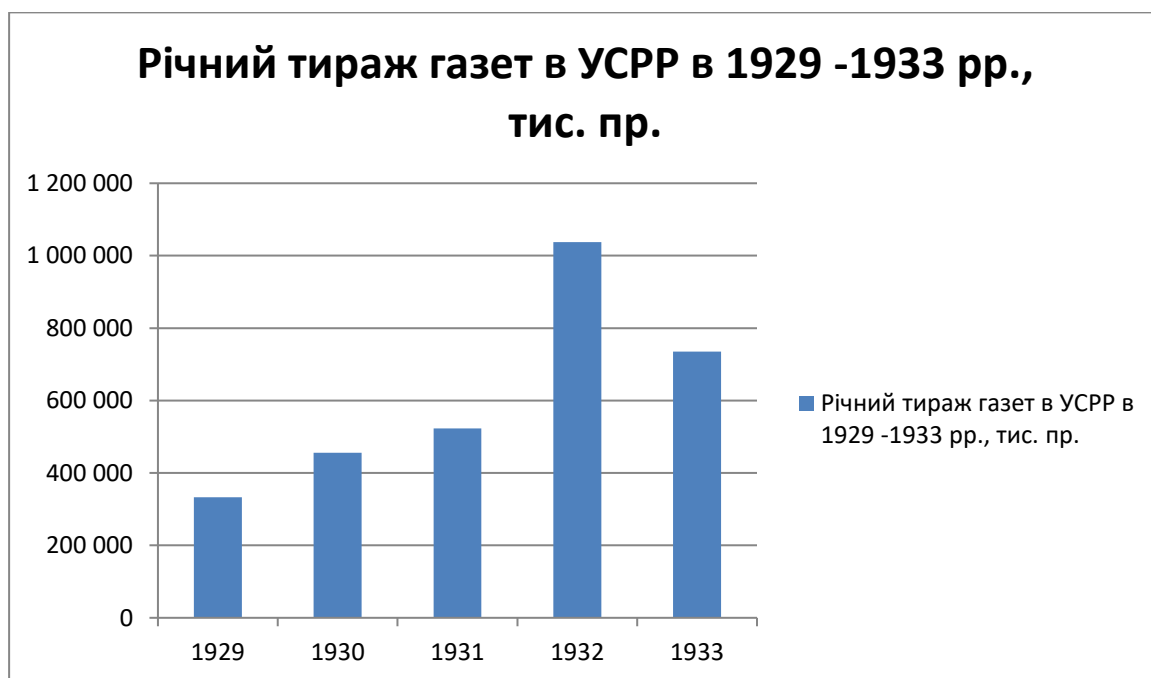
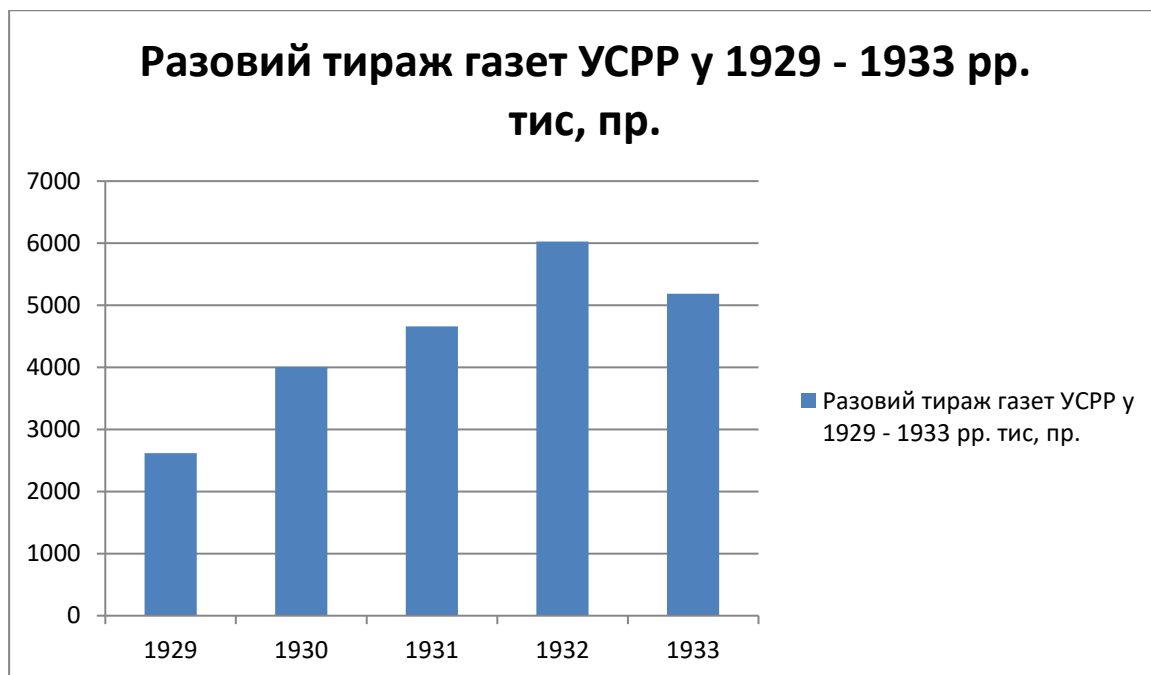
Додаток Б

Видання газет в УСРР 1929–1933 рр.

Рік	Кількість видань	Разовий тираж, тис. пр.	Річний тираж, тис. пр.
1929	437	2618	332 933
1930	654	4007	455 406
1931	1097	4659	522 919
1932	1529	6028	1 037 164
1933	2122	5184	735 453

Джерело: Преса Української СРСР 1918–1980 : стат. довідник / Рада Міністрів УСРР. Держ. комітет у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі, Книжкова палата УСРР ім. І. Федорова; уклад.: Н. Погонєць, Г. Данилевська. Харків, 1981. 218 с.

Додаток В

Мова газет УСРР у 1929–1933 рр.

Рік	Українською мовою			Російською мовою			Іншими мовами		
	Кількість видань	Разовий тираж, тис. пр.	Річний тираж, тис. пр.	Кількість видань	Разовий тираж, тис. пр.	Річний тираж, тис. пр.	Кількість видань	Разовий тираж, тис. пр.	Річний тираж, тис. пр.
1929	298	1850	208 080	124	649	113 935	15	119	10 918
1930	552	3358	349 290	75	514	85 080	27	135	21 036
1931	980	4104	464 642	80	369	37 448	37	186	20 829
1932	1278	5379	950 295	169	388	48 948	82	261	37 921
1933	1721	4521	661 495	293	407	46 091	108	256	27 867

Джерело: Преса Української СРСР 1918–1980 : стат. довідник / Рада Міністрів УСРР. Держ. комітет у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі, Книжкова палата УСРР ім. І. Федорова; уклад.: Н. Погонєць, Г. Данилевська. Харків, 1981. С. 175.

Додаток Г

Кількість робітників за газетами СРСР

Газета	К-ть робітників станом на 1925 р.	К-ть робітників станом на 1928 р.	К-ть робітників станом на 1933 р.
«Правда»	6800		50 000
«Робітничка газета» («Рабочая газета»)	2864	21 000	
«Селянська газета» («Крестьянская газета»)	5062	20 000	
«Гудок»	10 000	20 000	
«Робітничка Москва» («Рабочая Москва»)	681	-	14 843
«Ленінградська правда» («Ленинградская правда»)	778	7000	22 700
«Нижньгородська комуна» («Нижегородская	1000	3800	6500

коммуна»)			
«Хвиля» («Волна») (Архангельськ)	443	900	7053
«Уральський робітник» («Уральский рабочий»)	500	2000	25000
«Тихоокеанська зірка» («Тихоокеанская звезда») (Хабаровськ)	794	1570	5800
«Воронізька комуна» («Воронежская коммуна»)	200	659	13 000
«Молот» (Ростов-на-Дону)	520	3765	35 000
«Пролетар» (Харків)	400	2000	-
«Зірка» («Звезда») (Мінськ)			

Джерело: Кожевников Г. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. С. 57.

Додаток Г

Кореспонденція, що надходила у газети СРСР

Газета	1925 р.	1929 р.	1932–1933 рр.
«Правда»	68 257		150 000
«Робітнича газета» («Рабочая газета»)	41 600	57 728	
«Селянська газета» («Крестьянская газета»)	269 000	1 000 000	500 000
«Комсомольська правда» («Комсомольская правда»)	45 000	100 000	
«Гудок»	125 811	236 352	
«Робітнича Москва» («Рабочая Москва»)	18 000	24 603	36 000
«Ленінградська правда» («Ленинградская правда»)	9000	16 000	90 000
«Нижньгородська комуна» («Нижегородская коммуна»)	3000	8000	20724
«Уральський робітник» («Уральский	12 200	-	18245

рабочий»)			
«Молот» (Ростов-на-Дону)	22 000	-	35 000
«Хвиля» («Волна») (Архангельськ)		9816	17 455
«Правда Сходу» («Правда Востока»)		10 380	15 000
«Зірка» («Звезда») (Мінськ)	-	12 000	17 662

Джерело: Кожевников Г. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. С. 55.

Додаток Д

Партійність учасників робсількорівського руху станом на 1929 рік

	Кількість робсількорів (осіб)	Члени партії, комсомольці (%)	Безпартійні (%)
УСРР	43 875	33,6	64,4
м. Харків	19885	27,7	72,3

Джерело: Кожевников Г. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. С. 59.

Додаток Е.

Фото. Розкуркулена сім'я біля свого будинку в с. Удачне Донецької області. 30-ті рр. ХХ ст. Автор – М. Залізник.

Джерело: ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. зб. 3-1101.

Додаток Є.

Нагороджуємо орденом „РАКА“

**голів сільрад сел, що зривають виконання
плянів мобілізації коштів**

Колоша—с. Петрівка-4⁰/₀.
Рябчун—с. Митченки-3,8⁰/₀.
Корецький—с. Варварівка-3,7⁰/₀.
Губар Н.—с. Плиски-2,5⁰/₀.
Огієнко—с. Осіч-2,1⁰/₀.

Джерело: Нагороджуємо орденом «РАКА». *Прапор комуні (Бахмач)*. 1932.
24 квітня. С. 2.

Додаток Ж.

Стаття у газеті «Нове село».

ЛЮТИЙ—штурмський мі-КОШТІВ
—сяць мобілізації

**ВИКОРЕНИТИ ОПОРТУНІСТИЧНУ ПРАКТИКУ В РОБО-
ТІ РАЙФІНВІДІЛУ, МІСЬКРАДИ, РАЙСПОЖИВСПІЛКИ
ТА ОЩАДКАСИ**

Позбутися волячих та черепащачих темпів

Широко розгорнувши соціалістичні методи праці, згуртувавши міцний ланка, що заохочує виконати план мобілізації коштів, передові с.с.: Британи, Воловця, Сидорівна до 1 лютого на 100 пр виконали недавні завдання I квартала зокрема в повки: Британи—366 проц., Воловця—142, Сидорівна—295. Ці передовики в своїй роботі набули темпів літана.

До них дорівнюється держбанк, який виконав плана на 63,4 проц. та ЦРК—56,6 проц. Проте, завдання РПК та РВБ вони ще не виконали, не розгорнувши належної масової роботи.

Волячими темпами посувається мобілізація коштів у райкоопспілки—35,7 проц. та в жіночому РФВ—81,9 проц.

Останній ще й досі не зробив на-

рахування по прямих податках на суму 48.000 крб. та місцевих податках на суму 150.000 крб. Таке ставлення райфінвідділу до вчасного нарахування обов'язкових платежів гальмує надходження коштів по міськраді, не зважаючи на те, що строки цих платежів обмежені—20 II та 15-III.

І, наче черепаха, шлентаются в хвості ощадкаси—25 пр., міськрада—10,4 проц., райспоживспілка—7,8 проц., Берестовецька й Переміславська сільради—15 проц., Сиводольська—10,9, Хор.-Озерська—9,2, Дремаваївська—11,8, Талалаївська—18,4, Комаринська—17,2, Верківська—24,3, Євзашівська—24,7.

Передовики, беріть на буксир відсталіх. Ганебну пляму треба негайно змити. За всяку ціну позбутися волячих та черепащачих темпів і посісти почесне місце на літані.

Райуповноважені, парт- та КСМ осередки, сільради та селкгоріські бригади повинні пам'ятати, що РПК та РВБ ухвалили вважати лютих за штурмський місяць у виконанні завдань мобілізації коштів.

Джерело: Позбутися волячих та черепащачих темпів. *Нове село*. 1932. 6 лютого.
С. 1.

Додаток З.

Карикатура.

Джерело: Селькор. Зрушити роботу по хлібозаготівлі. *Прапор комуни*. 1932. 16 січня. С. 1.

Додаток И.

Карикатура.

Джерело: *Нове село*. 1932. 4 лютого. С. 1.

Додаток І.

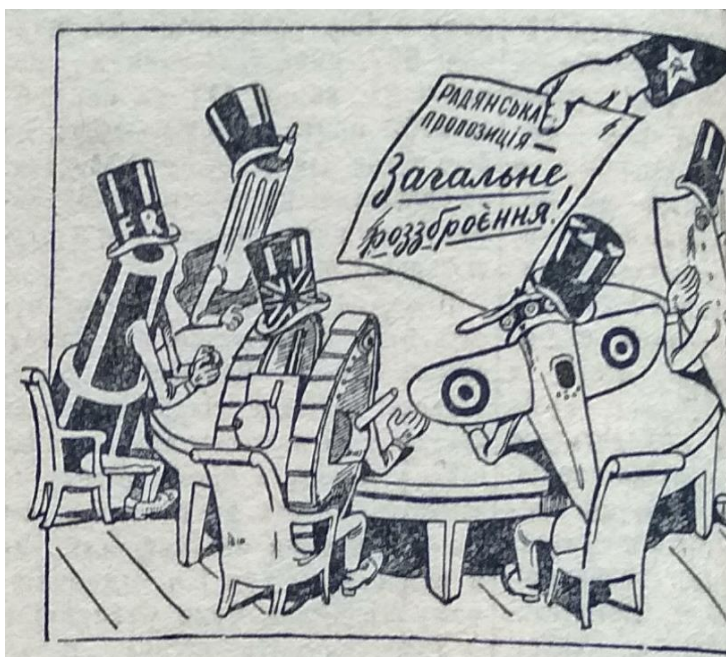
Карикатура.

Джерело: Японія визнає свою поразку. *Нове село*. 1932. 16 лютого. С. 2.

Додаток ІІ.

Карикатура.

Джерело: На женеvській конференції, незрозуміла пропозиція. *Нове село*. 1932. 27 лютого. С. 2.

Додаток Л.

Шпальта газети «Прапор комуни» (Бахмач).

ДАТИ ДЕРЖАВІ НОВІ РЕСУРСИ НА ВИВЕРШЕННЯ П'ЯТИРІЧКИ ВЧАСНО І ПОВНІСТЮ СПЛАТИТИ ОДНОРАЗОВИЙ ЗБІР

Одноразовий збір на господарське та культурне будівництво

Беручи до уваги потребу виконати на рік завершення п'ятиріччя накреслену програму культурного та господарського будівництва, ЦВК та РНК Союзу разом зі збільшенням коштів на ці потреби через відлукс їх з державного бюджету, 17 січня ц. р. постановили провести 1932 року одноразовий збір.

В місті платники збору розподіляються на п'ять категорій: 1) Робітники і службовці, особи, що одержують прибутки від літературної і наукової роботи тощо, кооперовані кустарі і ремісники.

250 карб.—60, до 300 карб.—76, до 400 карб.—100, до 500 карб.—140. До другої категорії відповідні цифри: 27, 39, 51, 66, 90, 114, 150, 210. Для третьої—36, 52, 68, 88, 120, 152, 200, 280. Для четвертої—36, 54, 78, 102, 132, 180, 228, 300, 420. Для п'ятої—60, 90, 130, 170, 220, 300, 380, 500, 700. Хто має більше 500 карб. прибутку на місяць, платить: перша категорія 35 відс. місячного прибутку, друга—53, третя—70, четверта 105, п'ята—165.

Робітники і службовці та кооперовані кустарі і ремісники, що

госпу, що не мають неусуспільнених прибутків,—по 5 карб. з господарства.

За цією постановою сільради можуть звільняти окремі господарства від сплати збору цілком або частково.

Для одноосібних господарств встановлено такі ставки: куркульські, господарства сплачують стільки, скільки платили с.-г. податку за 1931 рік, але не менше як 150 карб. з господарства. Трудові господарства, що сплачували 1931 року с.-г. податок, сплачують в розмірі цього податку, але не менше ставки збору, що його покладено на колгоспників, які обкладались с.-г. податком. Відняцькі господарства, що їх 1931 року звільняли від с.-г. податку, сплачують збір від 8 до 16 карб., причому сільради можуть окремі господарства цілком або частково звільнити від сплати збору.

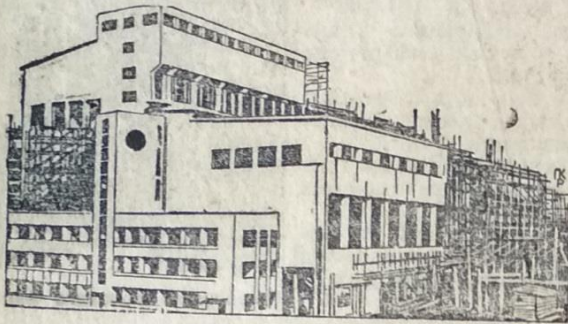
Пояснення нарномфіну СРСР

МОСКВА. Нараховання одноразового збору на господарське й культурне будівництво з робітників, службовців, кустарів і ремісників провадять з розрахунку місячного заробітку за станом на 1 лютого 1932 року. За прибутком тих категорій доходи вважають не тільки місячну зарплату, а й приробіток, надурочні, відрядні роботи, персональні надбавки тощо. Не зараховують до складу місячного заробітку: допомогу на тимчасову непрацездатність, нагороду, видавану за виконання договорів на соцмагання і премій за ударництво, виконання промфінпланів і робітничі винахідництва.

Робітників і службовців, що працюють за сумісництвом у 2 або кількох підприємствах, що їх оподатковують збором в кожному джерелі прибутку окрема.

Селянські господарства, що їх оподатковували 1931 року с.-г. податком, як членів колгоспів і які до моменту збору вийшли з колгоспу, платять збір, як одноосібники. Особи, що живуть у сільських місцевостях і мають нетрудові прибутки (серед них і служители релігійного культу) платять збір в розмірі накладеного на них 1931 року самооподаткування, але не менше як 150 карб. з господарства.

Кузбас—Намерово.

На фото: будова потужної теплоелектроцентрالی

2) Некооперовані кустарі що працюють, не вживаючи найманої праці. 3) Некооперовані кустарі й ремісники, що мають найменш робітників не більше 3, й інші особи, що їх обкладають промисловим податком за твердими ставками (крім осіб, що віднесені до II категорії); особи, що одержують прибутки від особистої праці не за наймом. 4) Власники будівель. 5) Власники торговельних і промислових підприємств та інші особи, що мають нетрудові прибутки (платники прибуткового податку за розліком № 3). Звільняють від збору громадян трьох перших категорій, коли їх заробіток не перевищує 75 карб. на місяць, пенсіонерів, що не мають інших прибутків крім стипендії коли розмір їх стипендії не перевищує 175 карб. тощо. Перша категорія платить: з заробітком від 75 до 100 карб.—18 карб., до 125—26 карб., до 150 карб.—34, до 200 карб.—44, до

працюють в спільних майстернях, платять рівними частинами в 16 строків кожні півмісяця, починаючи з першої половини лютого. Інші трьома частинами в три строки: до—10 березня, 1 травня і 10 червня 1932 року.

Який порядок щодо села?

Збором обкладаються одноосібні господарства, колгоспники та інші, що живуть в сільських місцевостях та селищах міського типу і які, хоч і не тримають сільського господарства, але мають самостійні джерела прибутків, для колгоспників встановлено такі ставки збору: члени колгоспу, що мають неусуспільнені прибутки і 1931 року сплачували с.-г. податок обкладаються, від 12 до 20 карб. господарства.

Колгоспники, що мають неусуспільнені прибутки, але 1931 року звільнялись від сплати податків, обкладаються від 8 до 16 карб. з господарства. Члени кол-

Карати розтратників

Ревізія Петрівського спожив т-ва виявила цілу низку разючих фактів розтратництва кооперативних грошей: голова спожив т-ва Дяченко Мина розтратив 1200 карб., прикажчик Нагорний Пуд—140 карб. та має підроблену розписку на 500 карб., Руль М. має підроблену розписку на 70 карб..

Розтрачені гроші ще й досі не внесені до спожив т-ва.

Треба негайно передати справу на розтратників слідчим органам.

Притягти до відповіді

Завождкаси с. Куринь Ч і Згонник М. І., приймаючи гроші за сплату с.-г. податку, штраховки та самообкладання, не записує їх повністю. Через це є факти, коли громадянка Тума мала незаписаних 25 карб. Богославська Г.—теж саме.

За таке шахрайство Згонника слід зняти з посади та порушити про нього кримінальну справу.

Свій.

м. Луганське—Луганбуд.

На фото: арматурники готують арматури для залівки бетону вальцювального цеху

Налагодити партнаванчання-бойове завдання райпарторганізації

Заочне партнаванчання на рівень 4-го вивершеного

Заочне партнаванчання в системі готування партійних кадрів посідає одно із

ки: с. Куринь Ч і та транспорту (експлуатація і диспансіонія).

ників, досягти того, щоб вони кінчали свій заочний заклад. вліпчували конья-

Джерело: Прапор комуни. 1932. 9 лютого. С. 2.

Додаток М.

Фото.

Джерело: Америка готується до «роззброєння». Прапор комуни. 1932. 27 лютого. С. 2.

Додаток Н.

Фото.

Джерело: До оборони країни рад – будь готовий. Прапор комуни. 1932. 21 жовтня. С. 2.

Додаток О.

Фото: «Червоноармійці Н-го полку вивчають кулемет».

Джерело: Червоній армії в день 14-річного ювілею палке вітання. *Нове село*. 1932. 23 лютого. С. 1.

Додаток П.

Плакат: «Вище якість, нижче собівартість».

Джерело: Вище якість, нижче собівартість. *Нове село*. 1932. 4 лютого. С. 1.

Додаток Р.

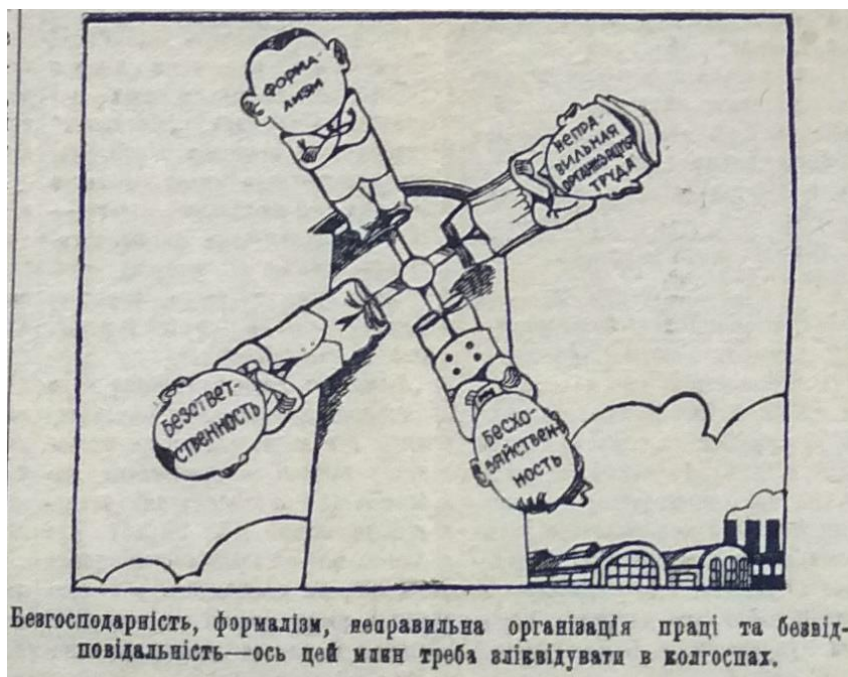
Ілюстрація: «Збудуймо ескадрилю «Крила Ленінізму»».

Джерело: Збудуймо ескадрилю «Крила Ленінізму». *Прапор комуни*. 1932. 16 квітня. С. 2.

Додаток С.

Ілюстрація: «Безгосподарність, формалізм, неправильна організація праці та безвідповідальність – ось цей млин треба зліквідувати в колгоспах».

Джерело: *Нове село*. 1932. 1 лютого. С. 2.

Додаток Т.

Фото: «Ударники артiлі ім. Шевченка – Мальцев М. та Мальцев Ф. ремонтують с.-г. реманент с. Липів-Рiг на Нiженщині».

Джерело: *Нове село*. 1932. 19 сiчня. С. 4.

Додаток У.

Вирiзка з шпальти газети «Прапор комуни» (Бахмач).

Джерело: П'ятнадцятий Жовтень. *Прапор комуни*. 1932. 7 листопада. С. 1.

Додаток Х.

Шпальта газети Правда на Диканщині.

ЛАНИ ЧЕКАЮТЬ НА ПОСІВЩИКІВ.

КОЛГОСПНИКИ, ОДНООСІБНИКИ, ЗМЦНЮЙТЕ ЗМІЧКУ, ВИСТУПАЙТЕ ЄДИНИМ ФРОНТОМ ПРОТИ КУРКУЛЯ—ЗРИВНИКА ОСІНЬОЇ СІВБИ.

СІВБИ — БІЛЬШОВИЦЬКІ ТЕМПИ

До осінньої сівби вже готові 3 28 го серпня мали розпочати сівбу, а виїзди сітки лише поздовжні колгоспи. Маємо підготовленого ґрунту до посіву лише 55 відсотків. Насіннєвих фондів збільшено до колгоспів—70 відс., а по індивідуальних господарствах—7 відс.

Зерноочистка проведена на 25 відсотків.
Протруєння розпочали лише колгоспи—4 відс., а індивідуальні господарства ще й не розпочинали. Незакінчили ремонт трієрів, сіялок, плугів, розашанинів.

Контрактація озимина ще не розпочата. Райснаб немає жодної збірки від заготконтори про контрактацію.

Контрольні цифри складені по сільраді і уповноважених Заготконтори, але навколо цього питання не розгорнуто масової роботи, в той час, як до 1 го вересня контрактація озимина мусила б уже закінчуватися.

Колективізація в нерухомому стані. На 1-ше серпня в районі було 60 відс. всіх господарств у колгоспах, а на 30 серпня—48 відс. рівно на 1 відс. за місяць.

За першу декаду серпня в колгоспи по району вступило 76 господарств, а за другу декаду лише 60. Темпи вступу не ростуть, а падають.

Отже, з організацією нового колгоспного зв'язку поки ще нічого не зроблено. З закріпленням уже існуючих колгоспів також не все гаразд.

В третьому номері «Правди» ми дали багато прикладів про те, що керувачі склад колгоспів за сільською ворожим елементом та шкідниками, що розкладають колгоспи. Райколгоспівська не дбає за те, щоб керувачі органи кол-

госпів були здорові. Ресурси всієї колгоспів не працюють. З провіреніх 70 колгоспів ударники «Правди» майже по всіх постановили НКЗС та колгоспцентру не пророблялися. Із 178 колгоспів району надійшло працюють лише 54. Трудящики видані по 153 колгоспам, а запасів в них регулярно провадиться лише в 113 колгоспах.

План осінньої сівби на виробничих нарадах не пророблявся. Планує обезлічка.

Ці факти свідчать за те, що керівництво колгоспним будівництвом, закріплення колгоспів—це данка роботи, якій районні організації за час осінньої сівби повинні приймати особливу увагу.

По району і на сьогодні із 8433 одноосібних господарств планів сівби доведени лише до 3811 господарств. Жодна сільрада в районі не саромоглася організувати спільну обранку й сівбу одноосібників, а це буде величезна виконання директив райагтконфедерації, РПК та РВК, про колективізацію за час сівби до 80 відс. бідняцтво—середняцьких господарств району. Немає жодного факта в районі, коли б колгоспники та одноосібники взаємодопомогали один одному в молотобі, або в осінній сівбі (за час підготовки), а навпаки, є багато прикладів, коли колгоспники та одноосібники «се дають». А це значить, що єдиного фронту колгоспників та одноосібників для наступу на куркуля (який працює в багатьох громадах) та на виконання господарчо-політичних кампаній ще немає, а він повинен бути!

Бригада «Правди» Третяк, Золотренко, Казюк, Михайленко, Готюник, Семко, Шаповал, Шаруда Ярмаля, Шивонь, Федоренко.

До сівби не готові.

Колгоспу «Вільний Шлях», Яновщинської, сільради за планом потрібно засіяти озимину 320 га, а підготовлено землі до 270 га.

Розподіл роботи сил, реманенту, а також колгоспників на окремі бригади та прикріплення до окремих участків щодо посівквипашки немає. Стерні колгоспи не встигнули ні одного класу.

Також само й в колгоспі «Шлях до кращого» (Хутір Степанівка). На лущення стерні правління к-пу дивляться криві пальці, мовляв: «це лише для колгоспу». Чорного пару підготовлено в колгоспі лише 40 га, утпавним колгосп забезпечено не достатній кількості.

Протруєння речовинами та машинами колгосп забезпечено. Отже, правління колгоспів потрібно враз-ж приступити до формування бригад та прикрі-

Агітколони імени «Правди»

У Диканському районі для обслуговування осінньої сівби та організації культурно-масової роботи навкруги цього, а також навкруги колгоспного будівництва організована агітколони імени «Правди» в складі: агронома, кіновертика та радіовертика, на чолі з парткерівником. Бригада буде працювати з 1 по 15 вересня.

Маршрут бригади: Пришиб, М.-Бузова, В.-Бузова, Сагайдак, Федунка, Яреськи, Портнянкі та Шпашки.

Пропонується всім секретарям партосередків та уповноваженим РПК сприяти роботі агітколони.

У роботі агітколони беруть участь ударники «Правди» по місцю мешкання.

Секретар РПК Дорошенко.
Агіт. мас Гуревич.

Вітйна Бригада «Правди».

Вичистіть куркулів!

В артілі «Заповіт Ільича», Жовтєвської сільради, купка шахраїв, кошишків бандитів, на чолі з куркулем Голодко (позвалянець) взяла під свій вплив правління артілі і змушдає в колгоспни-

Зривник осінньої посівквипашки в хут. Марченки, куркуль ЛЕАЮК Антон

ків, погрожує на кожному кроці розвирватися кулаками.

У наслідок куркульського панування молотобі на ділі зміни не організована, хоча робочі сили для цього висталя.

Ніх керівництвом куркулів в артілі часто бувають масові шпакі, а трудящизна відсутня.

Бригада «Правди»: Залізничний, Гановіт, Гладний, Латиш Віра.

БЕРІТЬ ПРИКЛАД.

Барварська артіля «Нове життя» хлібоваготівлю виконала на 43 відс., а також організувала червову валку ім. «Правди» в кількості 1800 пудів. До 1 вересня план буде виконаний. До осінньої посівквипашки артіля готова. Насіння перецидено, машини відремонтовано, отруйні матеріалами забезпечена повністю, організовані бригади й розкренені по участках.

Отже, це все пояснюється тим, що правління артілі зуміло завдяки розподілу свою роботу силу на різні ділянки роботи.

Бригада Правди: Погребник, Міхно.

По телефону від бригад «Правди».

У В.-Рудні, під керівництвом сільради, по б участках проведені загальні збори одноосібників, де узмалено обранку та сівбу провадити колективно. Колективно працює охолюється 368 господарств.

У Стасях сільрада ще нічого не зробила, щоб забезпечити серед одноосібників спільну працю на час осінньої сівби. Із 1475 га ґрунту до сівби підготовлено лише 823 га.

Голова сільради Ч.—Яру—Біляничко заявив: «Нічого не робив і не буду робити по організації спільної роботи серед одноосібників на час сівби».

У В.-Будинцях ґрунт для сівби готовий лише на 80 відс. колгоспи ще немають оперативного плану й привернення ґрунта до участків. Сильна робота одноосібників не організована.

По Чернече-Яреській сільраді до цього часу посіяно до громад та колгоспів і окремих господарств не доведено, невідлячилося на те, що вже потрібно сіяти. Голова сільради т. Біляничко дивиться на це криві пальці.

У Байрацькій сільраді колгоспи «Правди» та «Серп і Молот» не забезпечені посімамеріалом тому, що як голова сільради т. Сохач, так і правління цих колгоспів нічого не робить по обмотку хліба. Щодерже справа з одноосібників сектором: обмотано лише 10 відс., а про примітивні способи обмотку (під та котки) сільрада не турбується.

Василівська сільрада. Посівний план доведено до окремих участків, колгоспів та окремих господарств. Землі підготовлено до посіву 94 відс., по колгоспному сектору, а по індивідуальному сектору дуже погано. Одноосібний сектор до цього часу не перецисти ні одного пуда посімамеріалу. Голова сільради, т. Ладур, про це нічого не думає. Примітивні способи молотобі на громадських токах (дні, котки, кіпні молотарки) не запроваджено.

В. Балківська сільрада. Посівний план доведений до всіх

громад та колгоспів, але в шесті громадах план посіву до окремих господарств не доведено. Земля до посіву підготовлена лише на 65 відс.

Примітивні методи молотобі застосовано: всі індивідуальні господарства молотобі хліба на насіння для посіву на току, а не на громадських токах.

Стасі. Посівний план доведено до участків, а визлетом однієї громади, де до цього часу сільрада не потурбувалася, щоб як і члн і т.и. змеморанджувати. Оскільки посімамеріалу недовго релючата Отже, голова сільради т. Бондаренко не уважно байдуже ставиться до посівквипашки.

Примітивні способи обмотку не застосовано, невідлячилося за те, що не раз писався в газеті, а та кож нагадувало РВК-ом.

Яновщина. Посіяння по сільраді доведено до колгоспів, негромад і окремих господарств. Підготовлено землі до посіву 950 га, або на 80 відс. Перецидено шпелці 1550 пудів, а хліба до сівби в під вигляді. Організація забезпечені тільки колгоспи. Отже, т. Бондаренко в районі в виробничий товаришів треба потурбуватися за те, щоб через два дні забезпечити одноосібний сектор отрутами й організувати повністю землі під посів.

КУРКУЛЬСЬКЕ П'ЯНЕ СМІТТЯ.

— Бовзовська артіля 23 серпня не молотила тому, що рада артілі, на чолі з головою Одарком Іваном, поставилася до справи холодно: члени артілі породаждалися по гостях та до країнці горілку пити, співрачався на те, що до обіду ремонтували паровик. Після обіду можна було й молотити, та голова вирішив, що як і пропадає півдня, то це не велика втрата.

Шох. — Голова артілі х. Чернечина, Ордіанської сільради, Жижка Гаврило підіять з куркулями і, навишавшись до бестям, 22-УПН ц. р. гаявся на роботу за Нестеренко Петром. На бізоту не звертає увагу, а притискує всімним засобами.

У с. Воскобойниках, в колгоспі ім. Шевченка, куркулі цього колгоспу.—Кучугура Семен Семенович, що до революції мав 18 дес землі, та Волик Андрій Авксентійович, який мав 20 десятин землі, поставили собі за мету створити в колгоспі штучний недохват робітної сили, розпускаючи такі чутки (одні про друге) Кучугура каже: «Що он у Зливака забрало на роботу, а тому хату кидати тепер не можна, треба бутти дома».

На другий день Зливако каже: «Он у Кучугури забрано все до нагоди бандитами, отже треба не ходити на роботу та стерегти те що є».

Перевіркою встановлено, на постражі не було. В наслідок цієї астації в цьому колгоспі, як і в сусідньому, стали вимовлятися вигонити на роботу.

У Климівці, Надеждинської сільради, в артілі «Червоної Шлях», голова артілі—Фесенко Трицько домігся перед зборами артілі достижливого відступу, а зарар перебував дома і нічого не робить. У полі стоить біля тисячі кіп хліба. Не закінчено обранку на озимину. Хліба в артілі не молотять. Артіліці нічого в більшості не роблять.

Про сілоування й гадки немає. Тимчасовий гол о а новий чоловік. Останні члени правління працюють водичими темпами. Робота стоить.

Додаток Ц.

Перша шпальта ніжинської газети «Нове село» за 10 листопада 1932 р..

КАЙ ЖИВЕ СЛАВЕТНИЙ ЮВІЛЯР—РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКА МІЛІЦІЯ
 Пролетарі всіх країн, єдніться! Хай живе спілка робітників і селян!

НОВЕ СЕЛО
 Орган Райкому КП(б)У, Райвиконкому та Райпрофради Ніженщини

№ 121 (312) ЧЕТВЕР, 10 ЛИСТОПАДА 1932 РОКУ РІК ВИДАННЯ 7-й

ПІЛЬНО ОХОРОНЯТИ РЕВЗАКОННІСТЬ
 Адміністративно-політичному та рядовому складові Р.С. Міліції Ніженщини в день святкування 15-річного ювілею від РПН палко більшовицький привіт.

Товариші! Не вважайте на те, що класовий ворог намагається пошкодити нашому соціалістичному будівництву, на протязі 15-річного існування міліції завдяки всім вихватам ворожого елементу розшаровувального удару й прийшли до свого кінця в великих перемогах.

З більшовицьким завзяттям як високо тримали і триматимуть прапор Революції, нещадно трощачи ворогів радянської влади, пильно охороняючи революційну законність та здобутки Жовтня.

Хай живе ювіляр—Робітничо-Селянська Міліція.
 Хай живе комуністична партія—вершник революційного пролетаріату всесвіту.

ПАЛКЕ ВІТАННЯ СТІЙКОМУ БОРЦЕВІ ЗА ОХОРОНУ РАДЯНСЬКОГО ПРАВА ТА ГРОМАДСЬКОГО ЛАДУ РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКОЇ ЧЕРВОНОЇ МІЛІЦІЇ

У боротьбі за генеральну лінію партії гартуйте свої лави
 За 15 років існування Червона міліція внесла в історію Радянської країни чимало славетних сторінок боротьби проти ворогів робітничої класи.

Борючись за генеральну лінію партії, Червона міліція в усіх більшовицькою завзятістю боролася за зміцнення колгоспів через неупину боротьбу проти класового ворога, який намагався руйнувати заклади соціалізму.

Хай живе славетний ювіляр Червона міліція.
 Хай живе комуністична партія, під вірним керівництвом якої здобудемо нові перемоги на фронті соц. будівництва.
 Райвиконком та Мєська Рада.

Червоний міліціонер стоїть на охороні своїх класових здобутків
 Під керівництвом комуністичної партії червоні міліціонери прикладали всіх зусиль для боротьби проти класового ворога, що намагався зірвати виконання політично-господарчих кампаній. Протягом 15 років, червоні міліціонери, міцно стояли на варті радянської соціалістичної країни, давали відсіч ворогові в рішучу відсіч класовому ворогові.

Хай живуть міцні лави Червоної міліції.

Хай живе комуністична партія—проводир всесвітнього пролетаріату.
 Вперед до світового жовтня!
 Прокуратура.

1917 | 15 РОКІВ НА ВАРТІ ЗДОБУТКІВ ЖОВТНЯ | 1932

Святкуючи разом зі всім пролетаріатом Радянського Союзу Жовтєвий дні, органи Р.С. Міліції та всі трудящі країни рад святкують 15 роковиння існування Р.С. Міліції РСРФ.

Ці історичні дні органи Р.С. Міліції підсумовують революційні завдання, розгортають про свої досягнення в боротьбі за революційну законність, проти капіталізму та контр-революції. Вислідом, накреслюється в подальшій шляхи роботи Р.С. Міліції. Ці величезні шляхи кінце треба визначити в шліфованні єдині в робітничо-селянському, трудящих солдатством та всім радянському громадстві.

Перед святом ювілею Ніженської міліції повстало завдання: як багато робітничих зборів, зборів колгоспників та трудящих одноосібників. На цих зборах одержали вечерні вказівки щодо подальшої роботи міліції, накреслено шляхи для усунення того, що є ще на сьогоднішній день вагрові та кошові в службі окремими робітниками міліції, випадки нечасного закінчення ділянок, недостатня забезпеченість робітників міліції культурно-побутовими умовами тощо.

За 15 років існування органи Р.С. Міліції проробили величезну роботу, зобов'язалися перемогти у боротьбі проти бандітизму та контр-революції. Міліція святкує 15 роковиння в зміцненні революційної законності, значним полегшенням та покращенням умов служіння міліції, вірною класовою шпифацією політикою, з чіткою адмініративною й охоронюючою міліції.

Під вірним керівництвом Ленінської партії та ставлення органів ВЧК—ОДПУ міліція досягла величезних успіхів у своїй оперативній роботі, у боротьбі проти класового ворога та криміналізації.

Досягнення в роботі єдиного в світі й тим, що колективували разом в партійними та професійними організаціями значно поліпшило матеріально-побутові умови робітників міліції.

Ті досягнення, з якими органи міліції прийшли до свого 15-річного ювілею, повинні бути вихідним пунктом для кожної частини, ним пунктом для кожного членства й кожного бійця для здійснення цих досягнень і подальшого розгортання роботи.

Перед органами Р.С. Міліції стоять як найбільш важливі завдання: продовження неупинної боротьби проти класового ворога,

карного елементу, охорона революційної законності, охорона громадського (соціалістичного) майна на основі історичної умови уряду з 2-УІІІ 32 р. посилення Марко-Лєнінського визволення, поліпшення культурно-побутових умов міліціонерів. У центрі уваги мають бути боювання та політичне виконання кожного бійця, зміцнення та вірне розташування лав особового складу й вчасне припинення.

Куркулі та карниці утворили бандітську зграю, на чолі якої був Надалько, але й цю зграю ліквідовано було 1930 року. 1929-30 року ліквідовано велику контр-революційну бандітську зграю «Вільні досади». 1931 року—бандітську зграю Хрея, 1932 року—зграю куркуля Брауценка та багато інших.

Ці куркулясько-бандітські зграї тероризували містечку білоту, представляли владі, творили злиднів, грабували, підпали та інші злочини. Націлювали вони в своїх руках від 5 до 30 чол. У насідах жорстокої боротьби—алогоспів було аварито, схилено та чинили було аварито, схилено та чинили аварито органами пролетарського суду.

Крім боротьби проти бандітарів, органи міліції отримали завдання, організувати свою роботу в напередбаченні П, перекладаючи на забезпечення перебігу господарно-політичних кампаній, зміцнення колгоспів та радгоспів, зміцнення останнім особливу допомогу, допоміжними методами когоспів на чужого елементу тощо.

Вказівки партії та уряду, командування республіки та області швидко доводилися до кожного бійця та проводилися у вказаного бійця та проводилися у вказаного бійця та проводилися у вказаного бійця.

На основі Марко-Лєнінського виконання значно зміцнилася партійна організація, значно зросла свідомість дисципліна, великі досягнення в боювому націлюванні в робітниками, підлягаючи в робітниками, колгоспниками та трудящими одноосібниками.

Досягнення в роботі єдиного в світі й тим, що колективували разом в партійними та професійними організаціями значно поліпшило матеріально-побутові умови робітників міліції.

Ті досягнення, з якими органи міліції прийшли до свого 15-річного ювілею, повинні бути вихідним пунктом для кожної частини, ним пунктом для кожного членства й кожного бійця для здійснення цих досягнень і подальшого розгортання роботи.

Перед органами Р.С. Міліції стоять як найбільш важливі завдання: продовження неупинної боротьби проти класового ворога,

ШІМОНОВ Зів Григорій—Начальник Райміліції Ніженського району.

СЕРЕДА Василь Олександрович—ст. уповноважений о/ч

СУХАНОВ Павло Варфоломійович—політкерівник Райміліції

ЛОВОВСЬКИЙ Любим Георгійович—міліціонер.

ВОЛЬСЬКИЙ Леонід Комрог

тосування органи міліції до сучасних вимог.

Робота міліції мусть бути оскерована на закріплення досягнутих перемог історичних та на забезпечення виконання завдань другої етатистики.

У день історичного ювілею працівники міліції запевняють, що Р.С. Міліція сумлінно виконає всі завдання на ній партією та урядом завдання, щоб забезпечити ударом трудящих від усіх завдань класового ворога.

Хай живе ВКП(б)—вірний керівник Р.С. Міліції.

Хай живуть 15 роковиння існування Р.С. Міліції.

Слава органам ВЧК ОДПУ, що перелазили Р.С. Міліції свої боювання Р.С. Міліції Командування Р.С. Міліції Ніженського району Півков, Суханов, Серєда

Вперед до нових перемог

Славетному ювіляру—Р.С. Червоної Міліції в день 15-річного ювілею РК Червоноармійського комсомолу шле палке комсомольське вітання.

Народжена в полум'ї громадянської війни, Червона міліція проробила величезний шлях, який червоні дітирки записано до історії країни будованою соціалізму. Р.С. Міліція буде й надалі неослабно стояти за справу робітників та селян.

Хай міцніють і ростуть наші перемоги на отряк ворогам і на радість пролетарям всесвіту.

Прямуймо до остаточної перемоги над класовим ворогом

У день 15-річного ювілею Роб. Селянської Міліції від трудящих Ніженщини райпрофрада шле палке більшовицьке вітання.

Робітники, виконуючи 5-річку за 4 роки, пам'ятають, що кращі представники бідницько-середняцьких мас одноосібників перебувають у лавах Червоної міліції, вперто борються проти решток бандітизму, підвищують техніку у справі боротьби проти карного елементу.

Хай живуть червоні міліціонери.

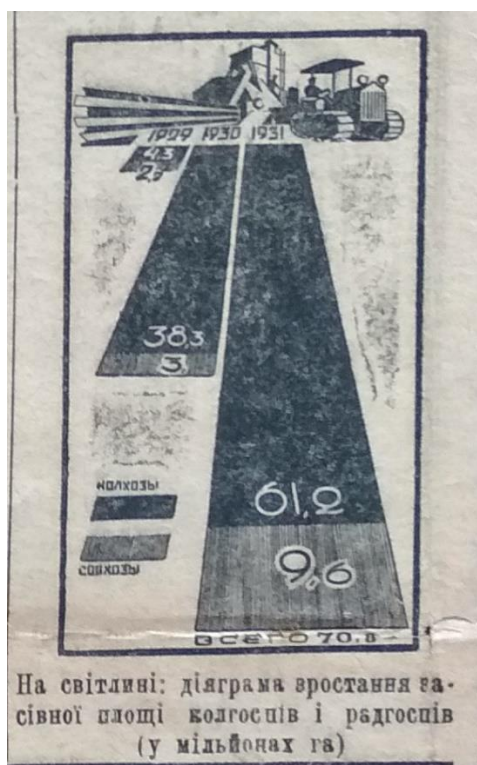
Хай живе комуністична партія, під проводом якої ми ідемо до нових перемог.

Райпрофрада.

Кращих ударників, передових і випробуваних міліціонерів—до лав Ленінської партії.

Додаток Ч.

Ілюстрація: «Діаграма зростання посівної площі колгоспів і радгоспів (у мільйонах га)».

Джерело: *Нове село*. 1932. 1 січня С. 2.

Додаток Ш.

Плакат: «Передплачуйте газети і журнали на 1933 р.».

Джерело: Передплачуйте газети і журнали на 1933 рік. *Нове село*. 1932. 10 листопада. С. 2.

Додаток Ш

Стаття у газеті «Колгоспник Борзенщини».

ХЛІБОЗАГОТІВЛІ ПО—КРАСНОСТАВСЬКОМУ.

Красностав ганебно відстає у хлібозаготівлях.

Красностав по куркульському сектору виконав усього лише 36,5%, а по контрактантах—48,5%.

Хочете знати, чому в Красноставі так ганебно працюють? А тому, що там, замість заготовляти хліб, — заготовляють щоразу під свято та під неділю горілку, ну—а потім змагаються, хто більше вип'є.

В той час, як ці храмують...

На покрову так дозмагалися, що ні у виробничому т-ві, ні в сільраді не було з ким говорити.

А що ж робив там уповноважений по хлібозаготівлі, член партії Ларин?

...ось ці „заготовляють“.

Теж святкував покрову у спільній кампанії з красноставськими парубками, напившись п'яним.

Ну звичайно, де пійка, там і бійка.

Насилу його привели до пам'яті другого аж дня.

Ось чому маємо в Красноставі зрив хлібозаготівель.

Райпарком негайно Ларина з Красностава відкликав і справу передав до РКК, а замість нього в Красностав послав другого уповноваженого.

Джерело: Хлібозаготівлі по-Красноставському. *Колгоспник Борзенщини*.

1931. 24 жовтня. С. 4.

Додаток Ю.

Фото.

Джерело: Налився колос, вистигли хліба. *Соціалістичний наступ*. 1933.

10 липня. С. 1.

Додаток Я.

Карикатура.

Джерело: На поводку у куркуля. *Більшовицький шлях*. 1932. 25 січня. С. 2

Додаток АА.

Карикатура.

Джерело: Черепашими темпами. *Прапор комуни (Бахмач)*. 1932. 11 січня.

С. 1.